

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Aslıhan Aykaç

Dayanışma Ekonomileri

ÜRETİM VE BÖLÜŞÜME
ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR



Aslıhan Aykaç

Dayanışma Ekonomileri

Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar

İzmir'de doğdu. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden aldı. Burada yazdığı doktora tezi *Yeni İşler, Yeni İşçiler* adıyla Türkçe olarak yayımlandı. 2007 yılında Middle East Research Competition fonundan yararlanarak yürüttüğü araştırmanın sonuçları *Toplum ve Bilim* dergisinde "Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısından Sosyal Güvenlik Reformunun Emek Piyasasına Etkisi" başlığıyla yayımlandı. 2014 yılında Fulbright Doktora Sonrası Araştırma Bursunu kazandı ve 2014-15 akademik yılını Rutgers Üniversitesi'nde araştırmacı olarak geçirdi. *Dayanışma Ekonomileri* bu araştırmayı temel almaktadır ve ilk kez *Political Economy of Employment Relations: Alternative Theory and Practice* adıyla İngilizce olarak yayımlanmıştır (Routledge, 2017). Makalelerini *Toplum ve Bilim*, *New Perspectives on Turkey*, *Anatolia* gibi dergilerde yayımlamıştır. Çalışma alanları arasında turizm sosyolojisi, çalışma ilişkileri, sosyal politika ve kadın emeği yer almaktadır. Halen Ege Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmalarını sürdürmektedir.



Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Dayanışma Ekonomileri
Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar
Aslıhan Aykaç

© Aslıhan Aykaç, 2017
© Metis Yayınları, 2018

İlk Basım: Aralık 2018

Yayıma Hazırlayan: Semih Sökmen

Kapak Resmi: Anonim desen. Web'den alınmış,
üzerinde müdahale ve renklendirme yapılmıştır.

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-144-8

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Aslıhan Aykaç

Dayanışma Ekonomileri

ÜRETİM VE BÖLÜŞÜME
ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR



metis

Denizhan'a

İçindekiler

Teşekkür	11
Önsöz	13
Giriş	15
Kalkınma Üzerine	19
Kurumsal Yaklaşım	21
Çalışma Sosyolojisi ve Endüstriyel İlişkilerin	
Geçirgen Sınırları	23
Marx'ın İzinde Ayrışmalar	24
Alternatif Ekonomiler İçin Bir Çerçeve	26
Kitabın İçeriği	33
1. Üretimi Yeniden Örgütlemek	37
Üretimin Küresel Örgütlenmesi	37
Küresel Değer Zincirleri	55
Küresel Ekonomik Kriz	64
Bir Alternatif Olarak Dayanışma Ekonomileri	89
2. Bölüşüm	100
Artan Küresel Eşitsizlik	100
Sosyal Hizmetlerin ve Refah Rejimlerinin Özelleştirilmesi	108
Kemer Sıkma Politikaları	112
Dayanışma Ağları Aracılığıyla Bölüşüm	115
3. İşyeri Demokrasisi	125
Sınıf Temelli Hareketlere Karşılık Kimlik Temelli Hareketler ...	126
Küresel Toplumsal Hareketler	132

Küresel Adalet Hareketi	136
İşyerinde Demokrasi	139
4. Çalışma İlişkilerini Yeniden Düşünmek	146
Kavramsal Tartışmalar	147
İşten Yoksun Bir Ekonomi	159
Kriz ve Emek	173
Yeni Bir Emek Dayanışması	178
5. Dayanışma Ekonomileri	186
Mondragon	186
Self-Employed Women's Association	193
New Labor	204
Pankobirlik	213
6. Dayanışma Ekonomileri Üzerine Kavramsal	
Bir Tartışma	223
Küresel Baskılara Yerel Tepkiler	223
Küresel Ekonomiye Devlet-Dışı ve Piyasa-Dışı Alternatifler	227
Sosyolojide Çalışma ve Endüstriyel İlişkiler Ayrımını Aşmak ..	229
Ampirik ve Teorik Olanı Yeniden Buluşturmak	233
Sonuç	237
Sonsöz	243
Kaynakça	249
Dizin	265

Teşekkür

BU KİTAP 2014-15 akademik yılında kullandığım araştırma iznimde yürüttüğüm bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıktı. Bu süreci benim için mümkün kılan kurumsal ve kişisel destekçilerime teşekkür borcum var. Öncelikle çalışmanın yürütülmesinde Fulbright Doktora Sonrası Araştırma Bursu tarafından sağlanan mali ve akademik desteği belirtmem gerekir. Bunun için ABD’de Uluslararası Araştırmacı Değişim Konseyi’ne (Council for International Exchange of Scholars) ve Türkiye’de Fulbright Eğitim Komisyonu’na kurumsal destekleri ve ABD’deki araştırma sürecime yönelik yardımları için teşekkür ederim.

Araştırma iznimi Rutgers Üniversitesi’nde, School of Management and Labor Relations bünyesinde çalışarak geçirdim. Buradaki kurumsal ve akademik desteklerinden ötürü Dekan Susan Schurman’a teşekkür ederim. Rutgers’da geçirdiğim süre boyunca emek çalışmalarının farklı alanlarında uzmanlaşmış bilim insanlarıyla görüş alışverişinde bulundum. Burada özellikle Dorothy Sue Cobble’a arkadaşlığı ve akademik yorumları için teşekkür ederim. Ayrıca çalışma sürecimde bana zaman ayıran Janice Fine, Tobias Schulze-Cleven ve David Bensman’ı da anmak isterim.

Son olarak, bu zorlu ama benim için heyecan verici çalışmanın tamamlanmasındaki desteklerinden ötürü aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ben bu kitabı yazarken, tek kelime İngilizce bilmeden Amerika’da birinci sınıfı okuyan oğlumun çabası ayrı bir motivasyon kaynağı oldu. Bu kitabı, yoldaşlığı ve çalışkanlığı için ona ithaf ediyorum.

Önsöz

SON OTUZ YILDA sosyal bilimlerin en temel konularından biri kapitalist üretim biçiminin küreselleşmesi oldu. Farklı disiplinlerden ve disiplinlerarası perspektiflerden kaynaklanan geniş bir literatür ortaya çıktı. Benim gibi, 1990'ları sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde öğrenci olarak geçirmiş bir araştırmacı için bu araştırma, küresel dönüşümlere yönelik yeni bir perspektif, kavram ya da açıklama biçimi geliştirmek yerine, "küresel" olanın dışında yeni bir alan arayışıdır. "*There is no alternative* / Başka bir seçenek" yok söyleminin mirası bunu gerektiriyor.

Küresel olana bir alternatif aramak hayali bir çaba gibi görünebilir. Özellikle kapitalist dünya ekonomisine yönelik uzun dönem tarihsel analizler, sistemin kendini yenileme potansiyelini vurgulamaktadır. Ancak sistemin kendini yenileme potansiyelini vurgulayan yazarlar dahi geldiğimiz aşamada kapitalist sistemin ve sisteme dayalı uygarlığın belirsizliklerle karşı karşıya olduğunu öne sürmektedirler (Hopkins ve Wallerstein 1996, Arrighi 2009, Hobsbawm 1994). Bu belirsizliklerin bir kısmı kapitalist üretim ağının tüm gezegene yayılmış olmasından, bu yayılmanın çevre ülkeler üzerindeki etkilerinden ve bütün bunlara eşlik eden toplumsal sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisine yönelik alternatiflerin yarattığı hayal kırıklıkları da söz konusu belirsizliklere bakışımızı bulandırmıştır. Ancak bu çalışmanın amacı geleceğe yönelik bir alternatif sunmak değil, güncel alternatifleri çeşitli prototipler olarak görmek ve analiz etmektir. Bu kitapta insanlığın gelecekte karşı karşıya kalacağı belirsizliklere yönelik bir öngörü, bir kehanet söz konusu değildir.

Küreselleşme sonrası seçenekler sadece zamansal değil, aynı zamanda mekânsal ifadelerdir. Bu çerçevede Unger (2009), Santos (2006), Munck (2007) ve bazı başka araştırmacıların az gelişmiş ülkelerde, özellikle Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan alternatif ekonomik ilişkiler üzerine yazdıkları ilham vericidir. Bunların dışında Hindistan üzerine (Dreze ve Sen 2015) veya krizdeki Avrupa ülkeleri üzerine (Varoufakis 2015, Amin 2009) yazılanlar da dikkat çekicidir. Bu alternatif ekonomik ilişkiler çeşitlilik gösterir, yapısal bir seçenek sunacak kadar birbiriyle bağlantılı olmadıkları gibi genel bir eğilimi temsil edemeyecek kadar da dağınıktırlar. Dolayısıyla küreselleşme sonrasını homojen mekânsal bir inşa ya da kapitalist sistemi aşacak, yayılımcı bir model olarak görmek mümkün değildir. Küreselleşme sonrası ortaya çıkan seçeneklerin en genel ve tanımlayıcı özelliği çıkış noktalarının yerel olması, yerel pratikler, kaynaklar ve ilişkileri kullanarak örgütlenmeleridir. Bu çıkış noktası herhangi bir tepeden inme modelin dayatılmasını reddeder ve gücünü tabandan gelen kitlesel hareketlerden alır.

Küresel köydeki sosyal, ekonomik ve kültürel çeşitlilik kapitalist sistemi ortadan kaldıracak bir dünya devrimi beklentisini boşa çıkarır. Tarihsel deneyimler ve mevcut toplumsal dinamikler devrimci bir süreçten ne anladığımızı gözden geçirmemizi gerektirir. Radikal bir toplumsal dönüşüm hedeflemek yerine, daha küçük motivasyonlarla sistemik dönüşümün farklı yerlerde ve biçimlerde filizlenişine dikkat gösterebiliriz. Bu yerel seçeneklerin bir dünya devrimi kadar güçlü bir söylemi olmayabilir, tek bir gelişim modeli içinde birleşmeyebilirler, ancak kendi yollarını izlerler ve kendi gelişim hızlarını belirlerler. Evrensel olarak temsiliyetleri olmayabilir, her zaman birleştirici olmayabilirler, ancak kendi tekil özgünlüklerinden yola çıkarak devrimci bir kıvılcım yaratabilirler.

Giriş

DÜNYADAKİ tüm gelişmelere rağmen tarihin sonu hâlâ gelmedi. Küreselleşmenin ulaştığı tarihsel an, küresel süreçlerin içerdiği çelişkili gelişmelerin derin bir analizini gerektiriyor. Piyasaların küresel entegrasyonu ya da küresel bir işbölümünün ortaya çıkışı, işletmeciler için bir verimlilik göstergesi olabilir, ne var ki periyodik olarak patlak veren ekonomik krizler bu yüzeysel verimlilik anlayışının çok da gerçekçi olmadığını göstermektedir. Krizlerin yanı sıra, kriz ortamında bir taraftan şirketleri kurtarmayı hedefleyen, diğer taraftan kamu hizmetlerine yönelik kemer sıkma politikaları üreten politik tepkiler de mevcut kapitalist sistemin bir başka çelişkisini gözler önüne serer. Polanyi sorunu, bir başka deyişle Karl Polanyi'nin ikili hareket yaklaşımı, bu bağlamda bir hayli açıklayıcıdır. Kendi kendini düzenleyen piyasa toprak, emek ve sermayeden oluşan hayali metalar üzerine kuruludur ve sonuçta ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve ekonomik istikrarsızlık ancak piyasaya müdahale ederek çözümlenebilir. Bu durum regülasyon ve deregülasyona dayalı bir kısır döngü oluşturur; daha çok bilinen bir ifadeyle, kapitalizmin iç çelişkilerine işaret eder.

Küreselleşmenin sarsıcı görüntüleri, karşı karşıya kaldığımız belirsizlik çağı, dünyanın farklı bölgelerinde çeşitli büyüklük ve kapsamda direniş hareketlerinin yükselişi, bugün geçerli olan kurumsal yapıların, politik ve ekonomik örgütlenmenin yakın bir gelecekte değişim geçireceğinin habercisidir. Akdeniz'in derinliklerinde yatan göçmen bedenleri, Güney Amerika'da başka bir dünyayı mümkün kılmaya çalışan halklar, gelecekte bizi bekleyen değişimin

göstergesi sayılabilir. Gelecek kuşakların politik ve ekonomik örgütlenmesinin öncülü kapitalist dünya ekonomisi ve ulus-devlet olmayacak. İnsanların taleplerini ekonomik kalkınma, eşitlik, siyasi temsil ve demokrasi gibi genel kategorilerde toplamak mümkün değil. Yeni toplumsal hareketlerde gündem yaratan talepler çok daha çeşitlidir ve aynı zamanda kesişimseldir; bu talepleri verimlilik, gelişme veya optimal denge gibi tamamen rasyonel seçeneklerle karşılamak bugünün şartlarında oldukça zordur.

Bu kitapta ortaya konan *dayanışma* seçeneği, ekonomik konular yerine toplumsal konulara öncelik veren bir politik ve ekonomik örgütlenmeyi odağına alan yeni bir düşünme biçimi öneriyor. Alternatif ekonomilerde piyasa bir değişim alanından başka bir şey değildir. Kapitalist piyasanın kuralları (arz, talep, tam rekabet ve diğerleri) geniş bir kitlenin ihtiyaçlarını karşılama, dayanışmaya dayalı, çevreye duyarlı ve adil bir üretim sistemi karşısında ikincil konumdadır. Dayanışma alternatifi devletin varlığı ya da desteği varsayımıyla yola çıkmaz. Gerçekte devlet ve kapitalist sistem arasındaki dayanışma tarihsel olarak direnç gösterir.¹ Devlet, kapitalist sistemin yarattığı toplumsal sorunların tek idarecisidir; “tehlikeli sınıflar” denen şeyin kontrolünden ve yönetiminden sorumlu tek aktördür; son olarak, bölüşüm işlevinin de tek sorumlusudur, ancak bu işlev adil bölüşüm demek değildir. Devlet, özellikle refah devleti, “tehlikeli sınıfları”² tatmin edecek ama kapitalist çarkları da döndürecek bir denge gözeterek gerçekleştirdi bölüşüm işlevini. Dayanışma alternatifi ise üretim ve bölüşümü aynı kurumsal ve toplumsal çerçeve içinde birleştirerek toplumun farklı kesimleri arasında ortaya çıkacak çıkar çatışmalarını önlemeyi hedefler. Toplumsal örgütlenmenin maddi temelleri tek bir çatı altında toplandığında, çatışmaların çözümlenmesi daha fazla katılım ve demokrasi pratiğinin bireyselleşmesini gerektirir. Temsili demokrasinin imkânları böy-

1. Poulantzas-Milliband tartışması, devletin kapitalist sınıfla olan işbirliğinin tarihsel evrimini takip etmek açısından verimli bir başlangıç noktası olabilir.

2. Bugün çok bilinen ve genel bir ifade olarak kullanılan “tehlikeli sınıflar”, Charles Loring Brace’in *The Dangerous Classes of New York and Twenty Years’ Work among Them* (1872) adlı kitabından alınmıştır. <https://rantey.org>

le bir çoksesliliği sağlamak için çok kısıtlıdır. İşyeri demokrasisi hem yatay örgütlenmesi hem de yerel temsiliyeti sayesinde hantal bürokratik mekanizmaları ve çıkar çatışmalarını aşarak acil sorunları yerinde çözme potansiyeline sahiptir. Böyle bir demokrasi pratiği sadece biçimsel bir yenilik değil, aynı zamanda sorun-odaklı bir iyileştirme içerir, çoğu zaman işyerine ait sorunlar işdışı sorunlarla bağlantılıdır. Son olarak, sendikalar işçi örgütlenmesi için gerekli ancak yetersiz araçlardır. Son zamanlarda artan alternatif örgütlenme modelleri dağınık ve çok parçalı da olsa dünya çapında bir değişim eğilimini göstermektedir. Yeni emek enternasyonalizmi emek ve sendikalar arasındaki geleneksel bağı kırarak bunun yerine emek ve işçi merkezleri, işçi dernekleri ya da yerel topluluklar gibi çeşitli örgütsel yapılarla yeni bir bağ yaratmayı amaçlıyor. Dayanışma alternatifinin dört işlevi ve örgütsel boyutu olan üretimin yeniden örgütlenmesi, bölüşüm, işyeri demokrasisi ve yeni emek dayanışması yerel düzeyde birleşirler. Bu dört bileşenin merkez noktası olan yer, dayanışmanın işleyeceği zemini sağlar. Bu durum, ne kapitalist devletin artık eskimiş düzeninin devrimle ortadan kaldırıldığı ne de yerine yeni bir yapının geçtiği anlamına gelmez. Bu sadece, zaten ancak kıyısından bağlı oldukları bir sistemin dışına çıkmayı umanlara bir seçenek sunar.

Dayanışma alternatifi tek bir biçimde, standart bir kurumsal yapıda veya tipik bir ekonomik alana ait olarak ortaya çıkmaz. Dayanışma, farklı biçimlerde yereldeki insan kaynağını ve doğal kaynakları kullanarak gelişir. İçinden çıktığı yerelin sosyal ve ekonomik meselelerine ürettiği çözümlerde de son derece özgündür. Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN) 1994'ten beri Meksika'nın Chiapas bölgesinde yerli halkın yönetiminde bir özerk bölge inşasını devam ettirmektedir. Zapatista yönetimi, Meksika hükümeti ve bağlı olduğu neoliberal ekonomi politikalarının yanı sıra Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) politikalarına karşı da mücadele etmektedir. Hareket sağlık, eğitim ve tarımsal üretim alanlarında yerel özerkliğe sahiptir. Güney Amerika'da Brezilya Topraksız Köylüler Hareketi (MST), 1984 yılında topraksız köylülerin geniş arazileri tarımsal üretim için işgal etmesiyle toplumsal bir hareket başlattı.

Tabandan gelen bu hareket, tarımsal üretim için toprakları işgal ederek kırsal nüfusun sosyal ve ekonomik sorunlarına çözüm üretmeyi hedeflemektedir. Bugün ulusal bir ağ içinde iki milyon üyeyi bir araya getiren hareketin iki temel meselesi eğitim ve tarımsal üretimdir. Ancak dayanışma seçenekleri her zaman tarımsal bağlamda ortaya çıkmaz. Arjantin’de iflas etmiş ve terk edilmiş fabrikalar işsiz kalan işçiler tarafından işgal edilmiş ve kooperatife dönüştürülmüştür. Arjantin’de La Base Fonu işsiz kalan işçilere mikrokredi sağlayarak kendi ekonomik faaliyetlerini başlatmalarına ve kooperatiflere dönüştürmelerine yardımcı olmaktadır. Her ne kadar bu alternatif ekonomik modellerin önemli bir kısmı Latin Amerika’dan çıksa da, küresel ekonomik krize çözüm arayışı küresel bir mücadeleyi gerektirdiğinden başka coğrafyalarda da farklı hareketler gözlemlenmektedir. Fabrika işgalleri Arjantin kadar sık olmasa da Fransa, İspanya, Yunanistan ve Türkiye’de de görülmektedir. Dayanışmayı ortaya çıkaran koşullar her zaman ekonomik olmayabilir; bazen de yerli halkların veya yerel toplumun güçlendirilmesi ve özgürleşmesi amacıyla ortaya çıkarlar. Daha güncel bir mücadelede savaş içindeki Suriye’de Kürt halkı bir taraftan IŞİD’e karşı topraklarını savunurken diğer taraftan kadınların güçlendirilmesi, demokratik katılım ve yerinden yönetim gibi prensiplerin mücadelesini vermektedir.

Çok gevşek, yapısal olmayan ve hatta akışkan bir devrim, mevcut yapıların temellerine doğru ilerliyor. Bu süreç coğrafi olarak dağınıklık gösteriyor ve bu farklı coğrafyalarda gelişim hızı da değişiyor. Her bir hareketin kapsamı, bileşenleri ve kazanabildikleri kendine özgü bir biçimde şekilleniyor. Hedefler ve bu hedeflere yönelik gerçekleşen işlevler yerel bağlama göre belirleniyor. Ancak bu farklılıkları aşan temel özellik, toplumsal refahı maddi refahın önünde tutan, devlet-dışı ve piyasa-dışı³ bir toplumsal örgütlenme modeli hedeflenmesidir. Kapitalist dünya ekonomisinin arızaları sıklaştıkça yerel örgütlenmeler ve toplumsal olana yönelik ilginin

3. Buradaki “piyasa-dışı” kullanımı, piyasanın kapitalist tanımını ve bu tanıma bağlı ilişkileri reddeder; onun yerine piyasayı basit bir takas alanı olarak yeniden tanımlar. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yoğunlaşacağı öngörülebilir. Bundan sonraki iş, bu dağınık, düzensiz dönüşümden bir anlam yaratmak olacak.

Kalkınma Üzerine

Son zamanlarda kalkınma üzerine yapılan çalışmalar, “nasıl” sorusundan çok “neden” sorusuna odaklanmaya başladı. Kalkınma iktisadının geçmişi, geri kalmış toplumların sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik sayısız model üretmiştir. Merkantilizmin başlangıcından Rostow’un (1960) ya da Acemoğlu’nun (2009) yazdıkları günümüze kadar, azgelişmişliğin nedenleri araştırma konusu olmuş ve kalkınma alanında politika reçeteleri üretilmiştir. Devletler çeşitli ekonomik modelleri hayata geçirerek ülkelerinin kalkınma düzeylerini yukarı çekmeye çalışmışlardır. Ancak tüm bu akademik ve politik çabaya karşın ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri arasındaki fark artmasa bile aynı düzeyde devam etmektedir.

Kalkınmacılık, uygulanan modelden bağımsız olarak, kapitalist üretim biçiminin yarattığı yapısal eşitsizliklerin üstesinden gelmekte başarılı olamamıştır. Kapitalist dünya ekonomisinin en önemli öncülü, toplumlar arasında artık değer üretimini ve sermayenin sonsuz birikimini sürekli kılacak bir kalkınma açığıdır. Yakın bir geçmişe, savaş sonrası döneme geri dönmek gerekirse, Rostow’un dış borçlanma, ulusal sanayi inşası ve tüketim toplumuna ulaşmayı hedefleyen modernizasyon yaklaşımı İthal İkameci Sanayileşme politikalarıyla uygulamaya geçti. Programı uygulayan birçok ülke için sonuç, kalkınmış ülkelere daha fazla bağımlılık ve daha fazla borçlanma oldu. İthal ikameci sanayileşmenin alternatifi olan ihracata dayalı sanayileşme ise 1980 sonrasında birçok ülke tarafından uygulandı ancak sonuç daha fazla sosyal ve ekonomik bozulma oldu.

Kalkınmacılığın derinlemesine analizini yapmak için temel varsayımlarını gözden geçirmek gerekir. Bunlardan birincisi kalkınmanın kaçınılmaz gerekliliğidir. Modern ve çalışkan bir toplumu ortaya çıkaracak lineer ve bütünsel bir yolun evrensel olarak dayatılması yalnızca bir illüzyona yol açar. Modern toplum, içinde bulunduğu toplumsal, çevresel sorunlar ve ekonomik kısıtlarla, bir

ideal tip olmaktan çok uzaktır. İkinci olarak, ekonomik büyüme kalkınmanın en önemli ekonomik göstergesi olarak algılanmaktadır. Ekonomik büyüme, herhangi bir bağlamda sosyal ve kültürel koşulları iyileştirecek bir bölüşüm sistemiyle desteklenmediği sürece kalkınmayı temsil edemez. Çin'in son yıllardaki büyümesine yönelik temel eleştiri toplumsal kalkınma düzeylerinin ekonomik büyümeye eşlik etmemesidir. Bir başka örnek ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan büyük hayal kırıklığıdır; sistemin ekonomik büyümeyi her şeyden önde tutması toplumsal gelişme ve refahın gözardı edilmesine yol açmıştır. Üçüncü olarak, sıklıkla ve yanlış olarak ekonomik büyümeyle eşanlamlı gibi kullanılan kalkınma, ancak sanayileşme yoluyla ulaşılabilecek bir hedef gibi görülmüştür. Sanayileşme sürekli bir büyüme yaratabilir, ancak bu büyüme yine de piyasadaki taleple sınırlıdır. Sanayi üretimi, Fordist ya da esnek, yüksek teknolojiyle ya da emek-yoğun olarak, insan ihtiyacının ötesinde bir hızda üretim yapar. Düşen talep, tüketimci bir ideolojiyle, ürün çeşitliliğiyle ve ürünlerin önceden tanımlanmış ekonomik ömrüyle yapay olarak artırılabilir. İhtiyaç ve üretim arasındaki ilişki, sanayi üretimini sürekli kılacak yapay ihtiyaçların icat edilmesiyle bozulmuştur. Toplumsal ihtiyaçlar ve sanayi üretimindeki ilişkinin tersine dönmesi bir taraftan büyük miktarlarda ekonomik ve çevresel atık yaratırken, diğer taraftan toplumsal bir karmaşa yaratır. Örneğin gittikçe artan tüketici borçları ekonomik büyümeyi ayakta tutacak bir sanayi üretiminin uzantısıdır. Bu durum ekonominin ötesinde çevre için de büyük sorunlar yaratmaktadır; bugün atık toplama ve işlemenin kendisi bir sanayi kolu haline gelmiştir. Son olarak, herhangi bir kalkınma modelinin inşasında sosyal ve kültürel unsurlar gibi yerel faktörler gözardı edilmektedir. Kapitalist dünya ekonomisinin tarihi dışarıdan dayatılan kalkınma modellerinin yol açtığı toplumsal çokluntu örnekleriyle doludur. Bu durum sömürgecilik döneminde de geçerliydi, Üçüncü Dünya kalkınmacılığında da görüldü ve bugün neoliberalizm de benzer çokluntülere yol açmaktadır. Kalkınmacılık söyleminin temelsiz evrensellik iddiası küresel eşitsizliğin hüküm sürdüğü bir dünyaya yol açar.

Kalkınma çalışmaları, çalışma ve istihdam ilişkilerine bakan literatürün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kalkınma analitik olarak işsizlik, gizli işsizlik, düşük üretkenlik ve işgücü piyasası bölünmesi gibi sorunlara çare olarak görüldü. Geleneksel ekonomik sektörlerin hâkim olduğu, düşük vasıflı ve düşük gelirli işgücünün yaygın olduğu ülkeler için ilerlemenin yolu, sanayileşme, kapitalist dünya ekonomisine eklenme ve daha ileri aşamalarda sanayinin daha üretken, ileri teknoloji alanlarına kaymasıyla modernleşme, kentleşme ve nitelikli işgücü inşasının ortaya çıkması ve bir bütün olarak toplumsal kalkınmanın gerçekleşmesidir. Bu kadar sorunsuz bir akış içinde büyümüş ve kalkınmış tek bir az gelişmiş ülke bulmak mümkün değildir. Soyut bir biçimde kalkınma reçeteleri yaratmak yerine, öncelikle bugün dünyada yaygın olan ekonomik ilişkileri çözümlemek daha iyi bir başlangıç olacaktır.

Kurumsal Yaklaşımlar

Ekonomik ilişkilere yönelik kurumsal yaklaşımlar tek bir disipliner alandan kaynaklanmaz: siyaset bilimi, ekonomi ve sosyoloji tek bir yaklaşıma ya da yönetime indirgenemeyecek çeşitlilikte katkı sağlamıştır. Kurumsal yaklaşım, disipliner ya da yöntemsel bir açılım olmanın ötesinde, kurumları farklı çıkarları temsil eden ve ekonomik ilişkileri düzenlemede otorite sahibi olan aktörler olarak tanımlayan bir bakış açısını temsil eder. Kurumlar, kendi varoluş nedenlerinden bağımsız olarak toplumsal ilişkilerin içinde yer alan temsili aktörler olarak tanımlanırlar; ancak bu yaklaşım, kurumsal temsilin dışında kalabilecek taraflar ya da çıkarların olabileceği gerçeğini gözardı eder.

Emek ve üretim ilişkilerine yönelik kurumsal yaklaşım, kurumların sunduğu hukuksal ve örgütsel çerçeveye, bu kurumsal unsurlar arasındaki ilişkiye ve bunların sonuçlarına odaklanır. Kurumsal yaklaşımın önemini korumasındaki en önemli nedenlerden biri yapısal analize ağırlık vermesi ve yapısal dinamiklerin bir göstergesi olarak kurumları analiz birimi olarak kullanmasıdır. Yapı ve kurum kavramları neredeyse eşanlamlı gibi kullanılmaktadır, emek ve üretim iliş-

kilerine dair alternatif kavramsallaştırma ve ölçüm araçlarının sunacağı analitik olanakları baskılamaktadır. Bunun en açık örneklerinden biri, ulusal emek rejimi içinde işveren örgütleri, sendikalar ve hükümet temsilcileri arasında, sık sık tanık olduğumuz o müzakerelere süreçleridir; oysa bu üçlü yapı içindeki temsiliyetin kapsamı tartışma konusudur. Her ne kadar son dönemlerde bu üçlü yapının dışında kalan gelişmeler artıyor olsa da emek ve üretim ilişkilerine yönelik çalışmalarda bu kurumsal bakış açısı ağırlığını korumaktadır. Uluslararası düzeyde de aynı üçlü yapı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından da temsiliyet ve sosyal diyalog aracı olarak kullanılmaktadır: “ILO, bileşenlerinde ve üye ülkelerde sendikalar ve işverenler arasındaki sosyal diyalogu destekleyerek sosyal, ekonomik ve diğer sorunlarla ilgili olarak ulusal politikaların inşasında ve yeri geldiğinde uygulanmasında üçlü sistemi teşvik etmektedir.”⁴ ILO’nun yapısı, Uluslararası Çalışma Konferansı, ILO Yönetim Kurulu ve ILO ofisi ile birlikte örgütün anayasası, sözleşmeleri ve tavsiye kararlarından oluşan formel bir çerçevenin tanınmasını garanti altına alır; bu anlamda ILO, evet, bir devlet yapısını andırmaktadır.

Kurumsal yaklaşımın yöntemsel olarak önemli avantajları vardır, bu şekilde toplu verileri uzun dönemli ve çok boyutlu, çok değişkenli bir analizden geçirmek mümkün olur. Ancak çoğu zaman bu toplu veriler, ulusal ajanslardan ya da uluslararası örgütlerden sağlanmasından bağımsız olarak, hükümetlerin çıkarlarına uyacak biçimde elden geçirilmiştir. Örneğin işsizlik, kayıtdışı istihdam, enflasyon ya da asgari ücret gibi ekonomik göstergeler çoğu zaman gerçekleri yansıtmaktan uzaktır. Özellikle çocuk emeği ya da kayıtdışı istihdam bu tür ölçüm sorunlarının karşılaşıldığı göstergelerdir.

Kurumsal yaklaşımın en önemli kısıtı, kurumların kapsam alanı dışında kalan taraflar, çıkarlar, toplumsal hareketler veya örgütlerin analizde yer almamasıdır. Birçok konuda analiz formel konular, resmi değerlendirmeler ve ana akım çözüm önerilerinden fazlasını içermez. Dünya çapında emekçilerin önemli bir bölümünün kayıt-

4. www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/lang-en/index.htm adresinden alınmıştır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

dışı çalıştığı, belgesiz olduğu ve geleneksel anlamda örgütlenmediği göz önüne alındığında, kurumsal yaklaşım daha büyük emek sorunlarını değerlendirecek bir analitik yetenekten yoksun görünmektedir. Devletler açısından bakıldığında, egemenliğin ulusal ve uluslararası düzeyde tırpanlanması, devletlerin politik ve ekonomik varlığını giderek artan bir biçimde küresel piyasaların sorunsuz işleyişine bağımlı kılar. Çoğu zaman devletler ILO sözleşmelerini onaylasalar ve temel çalışma standartlarına bağlı kalacakları yönünde resmi açıklamalar yapsalar dahi çalışma standartları ihlalleri aynı yoğunlukta devam etmekte ve birçok örnekte resmi kayıtlara geçmemektedir. Son olarak diyebiliriz ki, sermaye ve emek arasında sosyal, yapısal ve kurumsal düzeylerde artan eşitsizlik, refahın eşitsiz bölüşümü, hakların dağıtımındaki artan eşitsizlik ve denetim mekanizmalarındaki çarpıklık kurumsal yaklaşımın sunduğu analitik imkânlardan daha fazlasını gerektirmektedir. Alternatif ekonomik ilişkiler çerçevesi içinde yer alan örneklerin birçoğu kurumsal yaklaşımın kapsamına girmemektedir. Alternatif ekonomik ilişkiler çoğu zaman yapısal olmayan biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Kalıcı olmaları çoğu zaman bileşenlerinin pratikte geliştirdikleri becerilere bağlıdır. Formel eğitim olanakları, çalışmalar ve bilgi paylaşımı ise ancak ve ancak ulaşılabilir olduklarında öğrenme sürecine katkı sağlar.

Çalışma Sosyolojisi ve Endüstriyel İlişkilerin Geçirgen Sınırları

Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde tekrar eden konulardan biri çalışma sosyolojisi ve endüstriyel ilişkiler yaklaşımlarının ayrışmasıdır. Bu ayrışma farklı soyutlama düzeylerinde de izlenebilir. Çalışma, emek, istihdam, meslek ve iş gibi kavramlar, üretim süreçlerinde ve ilişkilerinde gözlemlenen analitik sınırları belirtmek için kullanılırlar. Hane ve çalışma alanının mekânsal ayrımı, endüstriyel alanın toplumsal alandan ayrımı, söz konusu ayrışmanın çalışma kavramının çevresindeki ilişkilere ve kurumlara yansımaları gösterir. Bunlara paralel bir ayrışma kurumsal yaklaşımın analizinde de görülmek-

tedir; çalışma sosyolojisi işyeri sorunları ve emek piyasasına odaklanırken, endüstriyel ilişkiler literatürü daha çok sendikaları ve toplu sözleşme ve benzeri müzakere süreçlerini konu edinir. Her iki yaklaşım da yöntemsel olarak ampirik ve sayısal tercihlerin öne çıktığı alanlardır, bu nedenle her ikisi de teori inşasında benzer kısıtlarla karşı karşıya kalırlar.

Çalışma sosyolojisi ve endüstriyel ilişkiler arasındaki bu ayrışma ne kadar gerekli ve işlevseldir? Çalışma ve emek ilişkilerini ampirik olarak ayırmanın etkin bir yolu var mıdır? Ya da bu ayrışma ne kadar ampirik, ne kadar söylemseldir? Çalışma sosyolojisi ve endüstriyel ilişkiler birbirini tamamlayıcı bir biçimde çalışırlar, tek bir üretim sistemine farklı açılardan bakarlar. Kullanılan değişkenler arasındaki nedensel bağ, örneğin emek piyasası ve sendikalar, işyeri dinamikleri ve toplu sözleşme ya da üretim süreci ve sendikal talepler arasındaki ilişkiler bir bütünün bileşenlerini oluşturur. Dolayısıyla iki çalışma alanı arasındaki sınırlar ayırıcı olmaktan çok geçirgendir. Özellikle küreselleşme sonrası kapitalizmin tarihsel bağlamında, işyerinin parçalanması ve işin tek tip bir kategori olmaktan çıkması, sendikalara artarak başka tür örgütlenmelerin eklenmesi, toplu sözleşme stratejilerinin yerini başka tür mücadele alanlarına ve stratejilerine bırakması, iki çalışma alanı arasındaki geçirgenliği daha da anlamlı kılmaktadır. Çalışma alanları arasındaki eski ayrışma hatları, ne yöntem ne de söylem açısından etkin belirleyiciler değildir. Mevcut literatüre yönelik eleştiri yöntemsel ya da kategorik bir mesele olmanın ötesinde, çalışma alanının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak analiz ve sentez kapasitesini geliştirme çabasıdır. Eğer kullanılan kavram ve değişkenlerin niteliği değişiyorsa, bunları analiz etmek için kullanılan yöntem ve teorik yaklaşımların da yenilenmesi gerekir.

Marx'ın İzinde Ayrışmalar

Marksist analiz, üretim ilişkilerinin ve onları çevreleyen sosyal ve ekonomik ilişkilerin bütünsel bir biçimde analiz edilmesine imkân sunar. Marksist analizin gücü birkaç nedenle açıklanabilir. Genel

bir biçimde ifade edildiğinde Marksist analiz kapitalist sistemi bir bütün olarak ve yapısal bir biçimde inceler. Daha özel olarak, üretim sürecinin farklı soyutlama düzeylerinde çözümlenmesi, sistemin iç çelişkilerini, özellikle de artık değere el koyma sürecini ortaya çıkarır. Kapitalist üretim sürecinin ve onu ayakta tutmak için icat edilen ideolojilerin toplumsal sonuçları kendini sınıf kavramında ve sınıf ilişkilerinde gösterir.

Kapitalist dünya ekonomisinin ve içerdği kapitalist üretim biçiminin çözümlenmesinde Marksist analizin güçlü yanları kadar zayıf yanlarını ve kısıtlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Mevcut literatüre katkı sağlama hedefi, güçlü yanları kullanırken bu kısıtları da aşmayı gerektirir. Birinci olarak, kapitalizmin iç çelişkilerini, sınıf çatışmasının temelini ve yapısal analizin gerekliliğini vurgulayan alışılmış Marksist çerçeveye uymayan yeni konular gündeme gelmektedir. Kapitalist dünya ekonomisinin yarattığı maddi değişiklikler toplumsal örgütlenmeye çok çeşitli biçimlerde yansır. Ronaldo Munck'un yeni binyılın başlangıcında yayınlanan makaleleri, Marksist düşüncenin yeni binyılda toplumsal cinsiyet, çevre ve kültür gibi konulara nasıl yaklaştığını tartışır (2000). İkinci olarak, maddi koşullar değiştikçe ve bu durum yeni müdahaleler gerektirdikçe, farklı toplumsal bağlamlardan kaynaklanan epistemolojik çeşitlilik Marksist analize çeşitli cephelerde meydan okumaya başlamıştır. Güney ülkelerinden yükselen ve Batı-dışı bir epistemolojinin (Santos 2008), Batı-dışı bir bilme biçiminin altını çizen bu literatür çağdaş Marksist analizin karşılaması gereken bir açılım oldu (Connell 2007, Mignolo 2012). Üçüncü olarak, Marksizme yönelik epistemolojik kısıtlar pratikten kaynaklanan toplumsal zorluklarla desteklendi. Burjuva sınıfını ortadan kaldıracak proletarya devrimi gerçekleşmedi. Proletaryanın yerini prekarya alırken, devlet politik mücadelenin en önemli son noktası olmaktan çıktı. Bugün Marksist mücadelenin bileşenlerini, hedeflerini ve bu hedeflere yönelik kullandığı stratejileri tek yönlü ve bütüncül bir biçimde gözlemlemek kolay değildir. Unger'in *Left Alternative* kitabı (2009) yeni bir dayanışma anlayışının, sınıflar arasında yeni işbirliklerinin ve komünist toplum ütopyasında hedef kışkırtmanın gerekliliğini tartışır.

Alternatif Ekonomiler İçin Bir Çerçeve

Mevcut ekonomik ilişkilere yönelik alternatiflerin daha iyi anlaşılabilmesi için üretim ve tüketime dair mülkiyet ilişkilerinin yeniden tanımlanması gerekir, çünkü bugünkü toplumsal ilişkiler içinde bu maddi ilişkiler sürekli olarak parçalanmakta ve yeniden formüle edilmektedir. Bu akışkan durumu daha iyi anlamak için sayısız örnek vermek mümkündür. Yeni kiralama pratikleri ya da kiralama ekonomisi ilginç bir örnektir. İnternetin pazarlama kapasitesiyle birlikte kiralanen mallar ve hizmetlerin alanı sürekli olarak sınırlarını genişletmektedir. Hareketliliği artan bireyler ve özellikle giderek daha dar alanlarda yaşamak zorunda kalan kentli nüfus ders kitaplarından ünlü markaların tasarım ürünlerine, evlerde odalardan şahsi arabalara kadar çeşitli ürünleri kiralayabilirler ve mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü bu kesim için sıradan bir deneyim haline gelir. Kiralama ekonomisi olarak tanımlanan bu pratikler, mülkiyetin toplumsal anlamını değiştirdiği gibi özel günler, indirimler veya reklamlar aracılığıyla pompalanan tüketim toplumunu da değişime zorlar.

Bir başka açıdan bu yeni ekonomik açılımı kiralama ekonomisi yerine paylaşım ekonomisi olarak da tanımlamak mümkündür. Bireyler hem şirketlerden hem de başka bireylerden bir şeyler kiralar-ken kendi mallarını ve hizmetlerini de başkalarına kiralarlar. Bu durum için en popüler örnekler evlerindeki boş odaları başkalarına kiralayan ev sahiplerini bir araya getiren airbnb.com ya da şahsi araçlarıyla kişilere taksi hizmeti sunan uber.com gibi örneklerdir. Bireyler tarafından piyasaya sunulan bu ulaşım ve konaklama hizmetleri, turizm ve ulaştırma sektörlerine ciddi bir tehdit oluşturmuş, ABD’de ve birçok Avrupa ülkesinde taksi şoförlerinin gösteri ve protestolarına yol açmıştır (Burns 2015, Fleisher 2014).

Aslında ne bu kira ilişkileri ne de bireysel veya kişisel hizmetlerin metalaşması yeni bir durum sayılmaz. Dikkat çeken yenilik, internet sayesinde artan bilgi akışlarına bağlı olarak bu kira ilişkilerinin alanının genişlemesi oldu. “Büyük değişiklik fiziksel varlık-

ların parçalara ayrılmasına ve hizmet olarak tüketilmesine izin veren, insanlar ve hizmetler hakkında daha fazla bilginin varlığı oldu. İnternette önce de birinden bir sörf tahtası, bir tamir aleti ya da bir park yeri kiralamak mümkün olabilirdi, ama çoğu zaman zahmetine değmezdi” (*The Rise of the Sharing Economy* 2013). İkinci bir yenilik ise formel ekonomi içinde gelir düzeylerinin düşmesine bağlı olarak daha fazla insanın bu alternatif yollarla para kazanma ihtiyacı duyması oldu.

Sadece ABD ve Avrupa kaynaklı örneklere odaklanmak hem dar görüşlü hem de indirgemeci bir yaklaşım olabilir. Kiralama ilişkileri ve paylaşım ekonomisi internetin sunduğu teknolojik imkânlardan önce de daha kısıtlı alanlarda ve daha ilkel biçimlerde de olsa gözlemlenmekteydi. Turizm sektörünün erken gelişme safhalarında insanların evlerinin odalarını gezginlere kiralamaları ya da arabalarına otostopçuları almaları yaygın bir davranıştı. Tarımın hâkim olduğu toplumlarda traktörlerin ve benzer araçların ortak kullanımı da yaygın bir pratikti. Batı-dışı dünyada çok ilgi gösterilmese de bu tür pratikler devam etmektedir. Dayanışma ekonomileri ya da sosyal ekonomiler sadece üretim ve istihdam alanlarında varlık göstermezler, aynı zamanda yerel düzeyde hayat kalitesini artıran faaliyetler olarak da görülebilirler.

Matsui ve Ikemoto’nun yakın zamanda derlediği çalışmalar küçük ölçekli üretim alanlarını destekleyen mikrokredi ve bugün daha çok bilinen Grameen modelinin uygulamalarına bakar, ancak bu tür çalışmalar yalnızca ekonomik motivasyonla ortaya çıkmaz; aynı zamanda yenilenebilir enerji, beslenme, temiz su şebekesi ve organik tarımın gelişmesi gibi konulara da eğilir (Matsui ve Ikemoto 2015). Ekonomik olan, yalnızca üretim ve tüketimden ibaret değildir, dolayısıyla kaynakların bölüşümüne yönelik en basit düzenleme bile insanların refah düzeyine ekonomik bir katkı sağlar. Temiz suyun ulaşılabilir olması bunun için çok güzel bir örnektir. Bir taraftan Bolivya ve Honduras gibi ülkelerde su şebekesinin özelleştirilmesi büyük bir tartışma yaratırken, diğer taraftan Bangladeş’te sosyal ekonomi modeline dayalı bir su şebekesinin inşa edilmesi, coğrafi nedenlerle sulama %90 oranında arsenikli olan ülkede önemli bir

sosyal iyileştirme sağlamıştır (Tsuboi 2015). Temiz su şebekesinin inşası sadece altyapı yatırımlarını değil, aynı zamanda bilgi paylaşımını ve farkındalık yaratmayı da gerektirmektedir. Bolivya ve Honduras örnekleri piyasa yaklaşımını temsil ederken, Bangladeş örneği dayanışma seçeneğini temsil ediyor.

Topluluk ekonomileri üzerine yazan Gibson-Graham ise dünyanın farklı kesimlerinde ortaya çıkan kapitalizm ve hegemonya karşıtı alternatiflere ilginç bir postyapısalcı analiz sunarlar. Buradaki amaç, topluluk ekonomileri içindeki karşılıklı bağımlılık ilişkisini vurgulayan politik bir söylem geliştirmektir. İki yazar bu amaca yönelik olarak “‘öteki’ ekonomilerin inşasına yönelik hegemonya karşıtı projeler için potansiyel koordinatlar sunmak” istediklerini belirtmektedirler (Gibson-Graham 2006: 79). Gibson-Graham, ekonomiyi bir karar alma ve etik pratik alanı olarak tanımlarken, ekonominin maddi dünyanın son noktası olarak kavramsallaştırılmasına karşı çıkarlar. Topluluk ekonomilerinin odak noktası ekonominin sosyal ve karşılıklı bağımlılığa dayalı yapısının güçlendirilmesidir. İki yazarın topluluk ekonomilerinin inşasında altını çizdikleri dört temel unsur bulunur:

- Kişisel ve toplumsal varlık için gerekli olanlar,
- Sosyal artık değer birikim ve bölüşüm pratikleri,
- Sosyal artık değer üretim ve tüketim pratikleri,
- Ortaklıkların ve ortak alanların üretimi ve sürdürülmesi.

Dünyanın farklı bölgelerinde kısmen de olsa bu prensiplere göre hareket eden örnekler görülür. Meksika’da Zapatista hareketi ottonomi pratiğini yalnızca politik olarak değil, ekonomik olarak da örgütlemesiyle dikkat çekici bir örnektir; bu çerçevede üretim ve bölüşüm ilişkileri yerel düzeyde örgütlenmiştir. Hindistan’ın Kerala bölgesinde topluluk eksenli kalkınma pratikleri insani kalkınma göstergelerinde kayda değer gelişmeler sağlamıştır. Gibson-Graham daha az popüler olan Alternatif Yatırımlar için Göçmen Tasarrufları (The Migrant Savings for Alternative Investment - MSAI) ve kentli yoksullara yönelik pratikleriyle bilinen Uluslararası Gecekondu Sakinleri (Shack/Slum Dwellers International - SDI) gibi örneklere

de değinerek çeşitliliği örneklendirirler.

Bütün bu örneklerin coğrafi çeşitliliği ve uzun tarihsel geçmişi göz önüne alındığında, Batı ve Batı-dışı örnekleri bir arada incelemeye yarayacak kavramsal bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Bu noktada dayanışma ekonomileri dünyada değişen ekonomik örgütlenmeyi ve üretim ilişkilerini anlamak için merkezi bir eksen olacaktır. Santos dayanışma ekonomilerini kapitalist dünya ekonomisinde hâkim olan kalkınma anlayışına bir alternatif olarak tanımlamaktadır (Santos 2006).⁵ Kapitalist yaklaşımın en önemli kısıtı yerel toplulukların görüşünü almadan tepeden inme karar alınmasıdır. İkinci önemli kısıt ise sanayiye dayalı ekonomik büyümenin kalkınmanın motoru olarak algılanmasıdır. Küresel eşitsizliğin mevcut durumuna bakıldığında ekonomik büyümenin her zaman kalkınmaya yol açmadığı ortadadır. Santos bu standart ekonomik görüşlere karşı kooperatifçilik gibi Güney'den gelen alternatif ekonomik yaklaşımları savunur; buna göre alternatif kalkınma yerel, ekolojik ve demokratik prensiplere dayalıdır.

Quijano'ya göre dayanışma ekonomileri üç temel alanda yapısal yenilikler sunar. Birinci olarak, dayanışma ekonomileri bugün artık aşikâr olan nedenlerden, yani artık değere el konması, eşitsiz mübadele ve sermayenin sonsuz birikiminden ötürü kapitalist üretim biçimine karşı bir alternatif sunar. İkinci olarak, dayanışma ekonomileri kapitalist sistemin içinde yer alan ve ekonomik aktörlerle giderek daha fazla iç içe geçen devlete de karşı durur. Quijano'ya göre, “devlet, kapitalist sistemin içinde, yalnızca hükmedenlerin ve sömürenlerin kontrol ettiği bir araç değil, aynı zamanda hâkimiyet ve sömürünün sınırları, koşulları ve yöntemleri üzerine toplumsal mücadelelerin verildiği bir alandır” (Quijano 2006: 421). Üçüncü olarak, dayanışma ekonomileri kapitalist sistemin üzerinde inşa

5. Santos derleme eserinde *solidary economy* kavramını kullanırken bu kitabın orijinal İngilizce metninde bu ifadeyi ve sosyal ekonomi, alternatif ekonomi gibi diğer tanımlama biçimlerini de içerecek biçimde *solidarity economy* kavramı kullanılmış, elinizdeki Türkçe basımında ise günlük dilde yaygın olarak kullanıldığı şekliyle, *dayanışma ekonomisi* ifadesi tercih edilmiştir. Bu tanım üretim, bölüşüm, katılım ve tüketim süreçleri ve ilişkileri kapsayan bir kavram olarak algılanmaktadır.

edildiği özel mülkiyet, sömürü ve tahakküm ilişkilerine karşı durur. Popüler ekonominin politik ve ideolojik bir gündemden yoksun oluşu marjinal, dışlanmış, alt sınıf kesimleri bir alternatif aramak zorunda bırakır. Yapılan araştırmalar da bu tür çabaların yerel düzeyden, yeni toplumsal hareketlerin yeni stratejiler denediği topluluk örgütlenmelerinden çıktığını göstermektedir.

Dayanışma ekonomileri sol eğilimli Marksist bir yaklaşım olarak tanımlansa da klasik Marksist düşünceden iki biçimde ayrılmaktadır. Birinci fark, dayanışma ekonomilerinin, her ne kadar kapitalizme karşı bir duruş geliştirseler de kapitalizmi ortadan kaldırma hedefi yerine anlık ekonomik sorunlara doğrudan müdahaleyi öngörmeleridir. Bu nedenle birinci fark dayanışma ekonomilerinin hedefleri ve ortaya çıkış nedenlerinden kaynaklanır ve ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi üzerine kurulur. İkinci fark, her ne kadar dayanışma ekonomilerinin düşünceleri ve prensipleri devrimci gibi görünse de ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesine yönelik eylemler ve stratejiler devrimci olmaktan çok dönüşümcüdür. Dayanışma ekonomileri kitlelerin birleştirilmiş çıkarlarını örgütlemek yerine, farklı toplumsal hareketler ve talepler arasında işbirliklerine dayalı olarak gelişir. Buradaki birincil motivasyon ani ve köklü bir toplumsal değişim değil, aşamalı bir toplumsal dönüşümdür.

Dayanışma ekonomilerinin daha sol eğilimli, devletin ve piyasanın hâkimiyet alanı dışında ekonomik etkinlikler ve ilişkiler kurulmasına yönelik yaklaşımından biraz daha farklı olarak, sosyal ekonomi yaklaşımı, ana akım ekonominin çerperinde gerçekleşen çeşitli ekonomik ilişkileri kapsar. Matsui ve Ikemoto dayanışma ekonomilerinin liberal bir yorumlamasını sunarken, kapitalizmin bir alternatifi olmadığı varsayımından yola çıkarlar. Bu nedenle onların dayanışmadan anladığı piyasanın yerine geçen ya da piyasaya alternatif sunan bir yapı değil, daha çok sorunlu alanlarda piyasa sistemini destekleyen bir yapıdır: “Bu kitapta sunulan dayanışma kavramı, piyasanın işleyişini ciddi bir biçimde destekleyen birleştirici bir fikirdir” (Matsui ve Ikemoto 2015). Dayanışma ekonomilerinin yapısını ve kullandığı yöntemleri piyasa ekonomisindeki alışılmış işletme modelleriyle karşılaştıran bir sosyal işletme modeli olarak de-

ğerlendirirler: “Sosyal işletmeler yönetim becerilerini ve çalışma inisiyatiflerini kullanarak en yüksek düzeyde kâr sağlamayı hedeflerler” (2015). Bir işletme modelinin ve yönetim anlayışının kullanılması verimlilik açısından önemli olsa da, böyle bir modelin özerklik, demokratik katılım ve kamu yararı prensiplerini gözardı etmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Kolektif fayda ve bölüşüm vurgulanmadığı takdirde bu tür uygulamalar yapısal dönüşüm yaratmaz, en fazla sembolik örnekler olarak kalırlar.

Amin’e göre sosyal ekonomi yeni binyılın başlangıcında işsizlik, eşitsizlik ve bölüşüm gibi ekonomik sorunlara geçici bir çözüm gibi görülürken, ortaya çıkan örneklerin uzun süreli başarıları ve kapitalizmin kronikleşen krizlerine karşı alternatif üretme ihtiyacı sosyal ekonomileri “toplumsal katılım ve açık bir koruma ahlakına dayalı bir post-kapitalist seçenek” olarak öne çıkarttı (Amin 2009). Alternatif ekonomik yapıların analizi için çerçeve oluştururken üç temel nokta önem taşır. Birincisi alternatif ekonomilerin piyasa ve devletle olan ilişkisidir. Bir alternatif ekonominin piyasa ekonomisiyle beraber ya da onun dışında faaliyet göstermesi, ekonomik faaliyetlerin yapısı, içerdiği bileşenlerin rolleri ve bağılıkları, kaynaklara ulaşım ve bir bütün olarak sürdürülebilirliği hakkında bilgi sağlar. Devletle karşılaştırıldığında sosyal ekonomi kamu sektörüyle aynı şey değildir. Sosyal ekonomide de kamu yararı ya da ortak çıkarlar anlayışı vardır; ancak özerklik, kolektif yönetim, genişletilmiş katılım imkânları ve iyileştirilmiş bir bölüşüm işlevinin vurgulanması devlet uygulamalarındaki etkinlik ve yolsuzluk sorunlarını engellemeyi hedefler. Sosyal ekonomilerin yerel ve daha az hiyerarşik yapıları doğrudan ve anlık katkı sağlamayı mümkün kılar. Sosyal ekonomi, ekonominin tamamına yönelik üçüncü alternatif sayılabilir. Sosyal ekonominin birincil amacı bazı desteklerin topluluk düzeyinde sağlanması ve ekonomik faaliyetlerin yerel ve küresel olarak insanların ve gezegenin yararına olacak bir biçimde düzenlenmesidir (Pearce 2009). Sosyal ekonominin etkinliğini devlet ve piyasa ile birlikte, onların eksikliklerini tamamlayacak bir biçimde gerçekleştirmesi, ya da onlara tamamen alternatif bir yapıyı temsil etmesi sonucunu doğurur. Sosyal ekonominin, ekono-

minin geri kalanına göre nasıl tanımlandığı, sosyal ekonomilerden beklenenler üzerinde doğrudan belirleyici olur” (Amin 2009). Sosyal ekonomilerde gözlemlenen biçimsel, yapısal ve işlevsel heterojenlik göz önüne alındığında bu oluşumlardan tekil, homojen bir varlık gibi söz etmek yerine bir sosyal ekonomiler tipolojisi kullanmak daha uygun olacaktır.

Amin ikinci olarak bu heterojenlik üzerinde durur. Buna göre sosyal ekonomilerde görülen biçim, yapı ve işlevler doğrudan yerel koşullara göre şekillenir: “Sosyal ekonominin sağlayabilecekleri sonuçta içinde bulunduğu ekonomik, kültürel ve kurumsal bağlama göre belirlenir” (Amin 2009). Başarılı bir piyasa ekonomisiyle zayıf bir refah devletinin bir arada bulunduğu bir ortamda sosyal ekonomi piyasanın yanında tamamlayıcı bir sistem olarak işleyebilir. Son yıllarda Yunanistan ya da çeşitli Latin Amerika ülkelerinde görüldüğü gibi piyasanın çöktüğü durumlarda sosyal ekonomi piyasaya bir alternatif olarak işlev görebilir. Devletle ilişkili olarak, demokratik katılım ya da kolektif eylemlilik için alan tanımayan otoriter sistemlerde, sosyal ekonomi var olan sisteme bir alternatif olarak ortaya çıkar. Demokratik konsolidasyon sosyal ekonomilerin gelişimini destekleyeceği gibi, artan katılım ve toplumsal farkındalıktan da fayda sağlayabilir. Devlet ve sosyal ekonomi arasındaki ilişki sosyal güvenlik ağları ve refah rejimlerine bakarak da analiz edilebilir. Refah rejiminin zayıf olduğu durumlarda sosyal ekonomi bir alternatif olarak öne çıkarken, refah rejiminin güçlü olduğu durumlarda sosyal ekonomi tamamlayıcı bir işlev görür. Yerel faktörler sadece piyasanın yapısıyla veya politik sistemin doğasıyla sınırlı değildir. Sosyal ve kültürel faktörler sosyal ekonominin inşasında doğrudan etkili olurlar. Latin Amerika’da sosyal ekonomi tamamen piyasanın ve devletin dışında gelişirken, Bangladeş’te sosyal ekonominin gelişimi piyasadan yapılan fon aktarımına dayalı olarak gelişir. Meksika’da Zapatistalar ve Brezilya’da Topraksız Köylüler Hareketi (MST) dünyada görülen diğer örneklerle kıyasla daha radikal toplumsal hareketlerdir. Sonuç olarak, sosyal ekonomilerin doğrudan içinden çıktığı koşullar en az kurumsal yapı, ekonomik ortam ya da politik ve sivil kültür kadar önemlidir.

Yerel koşulların önemi Amin'in sosyal ekonomi inşasıyla ilgili vurguladığı üçüncü noktadır. Sosyal ekonominin amaçları ile yerel bağlamın uyumu nasıl sağlanabilir? Söz konusu amaçlarla yerel koşulların kesiştiği bir denge noktasının bulunması kaçınılmazdır. Piyasa hedefleri ile sosyal politikanın uzlaştırılmasında, devletin yasal, kurumsal ve maddi desteği beklendiğinde farklı politika beklentileri gündeme gelir. Bu politika beklentileri sosyal ekonomilere minimum destekten sosyal ekonomileri tam tanımaya kadar değişen bir çeşitlilikte ortaya çıkarken, sosyal ekonomiler “ihtiyaç temelli ve dayanışmayı artırıcı bir toplumsal dönüşüm alanı” haline gelirler (Amin 2009).

Dayanışma ekonomileri devletin alanının ve kapitalist piyasanın dışında yer alan farklı büyüklük ve kapsamdaki ekonomik faaliyetlerdir. Böyle tanımlandığında formel, yapısal veya örgütlü olabilirler, ancak olmak zorunda değildirler. Kaynakları açısından devlete ihtiyaç duymazlar ve kapitalist piyasanın parametrelerine göre yürütülmezler. Dayanışma ekonomileri yerel olarak işlerler, yerel kaynakları ve bulunan ekonomik girdileri kullanırlar, yerel halkın ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Dayanışma ekonomileri dört temel dayanak üzerine kuruludur: üretim, bölüşüm, işyeri demokrasisi ve emek dayanışması. Bu çalışma, dayanışma ekonomilerine yönelik bir analitik çerçeve inşa etmek için bu dört temel dayanağın gelişimini inceleyecektir.

Kitabın Akışı

Kitap altı bölüm ve bir sonuç değerlendirmesinden oluşuyor. İlk dört bölümde, alternatif yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olan küresel dinamikler teorik bir çerçeve içinde tartışılacak. Beşinci bölüm, söz konusu alternatiflerle ilgili teorik tartışmaları temsil eden örnekleri inceliyor. Altıncı bölüm ve sonuç kısmı ise bu çalışmanın bulgularını daha büyük bir tartışma evreninin içine yerleştirmeyi hedefliyor; bu analitik çaba farklı soyutlama düzeylerinin eşzamanlı olarak kullanılması gerektiriyor.

Kitabın birinci bölümünde üretimin küresel örgütlenmesine yönelik alternatifleri inceliyorum. Küresel üretim ağının eleştirel bir analizini yaptıktan sonra, sistemin hâkim modeli olan esnek üretim biçimini ve üretim sürecinde baş aktör olan çokuluslu şirketlerin etkisini tartışıyorum. İkinci olarak, küresel değer zincirlerini, küresel işbölümünün örgütlenmesini, işleyişini ve coğrafi yayılımını ele alıyorum. Son olarak küresel ekonomik kriz ve söz konusu örgütsel modelin yapısal kısıtlarını vurguluyorum. Bölümün en önemli katkısı üretime yönelik dayanışma seçeneklerinin küresel üretimdeki yapısal kısıtlara dair temsil ettiği yansımalarıdır. Kooperatifler, çalışanların ortaklığına dayalı sistemler ve kendi hesabına çalışma burada değerlendirilen seçeneklerden bazıları. Bu seçeneklerin en önemli ortak özelliği piyasa-dışı olmaları ve küresel yapılar tarafından dışlanmış/marjinalleştirilmiş yaklaşımlar olmalarıdır.

İkinci bölümde bölüşüm ilişkilerine odaklanıyorum. İlk olarak neoliberal küreselleşme ve bunun sonucunda artan eşitsizliğe karşı adil bölüşüm mekanizmalarının zayıflaması tartışılacak. İkinci olarak, refah sistemlerinin ve sosyal hizmetlerin özelleştirilmesiyle sosyal eşitsizliğe yönelik ana akım kurumsal yaklaşımların dönüşümünü göstereceğim. Üçüncü başlık ise refah politikalarının gerilemesinde tepe noktası olan kemer sıkma politikaları. Dördüncü ve son başlıkta bölüşüme yönelik dayanışma seçeneklerini değerlendiriyorum; bunlar emeklilik planları, sağlık, eğitim, ekonomik destek ve çocuk bakımı gibi olanakları içeriyor. Bunların hepsi sendikalar, kooperatifler ve sivil toplum örgütleri tarafından oluşturulmuş devlet-dışı bölüşüm mekanizmaları. Çoğu zaman yerel olarak örgütlenir ve gönüllülük esasında göre yürütülürler.

Üçüncü bölümde demokrasi sorunlarını tartışmaya açıyorum. Burada yer verdiğim ilk bölüm neoliberal küreselleşme altındaki demokrasi pratiklerini eleştirel bir gözle değerlendiriyor. Ulus-devletin zayıflaması, bu yapıyla ilişkilendirilen ana akım demokrasi pratiklerinin verimliliğinin de azalmasına yol açar. Bu nedenle parti siyaseti, temsili demokrasi ve oy verme davranışı da sorgulanır hale gelir. Buna ek olarak küresel toplumsal hareketlerin, özellikle küresel adalet hareketinin ve kırsal siyasetinin yükselişi, alışılmış si-

yaset yapma biçimlerinin kısıtlarını ortaya çıkarır. Bu nedenle işyeri demokrasisi burada alternatif bir demokrasi pratiği olarak tartışılmaktadır. Küresel veya ulusal düzeyde örgütlenmiş demokrasi pratiklerine karşı yerel düzeyde örgütlenen demokrasi anlayışı hem daha geniş bir katılım imkânı sunar, hem de yerel topluluklara ait acil sorunların yerinde çözümünü hedefler. Burada katılım oy verme gibi yaygın bir pratiği içerse de yerel örgütlenme doğrudan katılım için alan sağlar. İşyeri demokrasisi daha fazla katılımcı desteği ve daha fazla konunun gündeme alınması için farklı stratejileri de kullanabilir.

Dördüncü bölümde çalışma ilişkilerine bakıyorum. Neoliberal küreselleşmenin en yıkıcı etkisi küresel emek üzerinde olmuştur. Bu yıkıcı etki hem gelişmiş ülkelerde hem de azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Emeğin karşı karşıya kaldığı bu yıkıcı etkiyi analiz edebilmek için iş, meslek, istihdam ve çalışma ilişkileri gibi kavramların incelenmesi ve hatta yeniden tanımlanması gerekmektedir. İlk kısım bu tartışmalara odaklanırken ikinci kısım örgütlü emek ilişkilerinin geleceğine odaklanır. Yeni emek dayanışması anlayışı eski tür emek örgütleriyle yeni emek örgütlenmelerini bir araya getirmeyi hedefler. Bu yapıların karşılaştırmalı analizi gündeme alınması gereken yeni konular, örgütlenmeye dahil edilmesi gereken yeni gruplar ve farklı örgütsel yapılar tarafından kullanılacak yeni stratejileri mercek altına alır.

Beşinci bölümde, önceki bölümlerde yapılan tematik tartışmaları farklı örneklerle sunuyorum. Bu örnekler dünyanın farklı bölgelerinden seçilmiş, farklı tarihsel geçmişe, büyüklük ve kapsama sahipler. Buradaki amaç bir sınıflandırma yapmak değil, tam tersi farklılıkları vurgulamak. Her biri kitabın ana temalarına göre değerlendirilse de, her örnek tüm tematik unsurları temsil eden bir ideal tip değil.

Altıncı bölüm örnek incelemelerinin sunduğu pratiğe dair bulguları teorik çerçeveyle birleştirmeyi hedefliyor. Bu bölümde tartışmayı farklı soyutlama düzeylerine göre düzenlenmiş dört alt başlıkta inşa ediyorum. İlk olarak, küresel baskılara ve özellikle küresel ekonomik krizin yarattığı baskıya karşı yerel alternatiflerin direnme

potansiyeli değerlendirilecek. İkinci olarak dayanışma ekonomilerinin kurumsal ve örgütsel yapıları incelenecek. Üçüncü alt başlık bu çalışmada hedeflenen teorik müdahalenin çalışma sosyolojisi ve endüstriyel ilişkiler ayrışmasına ne derece alternatif sunduğu tartışılacak; teorik tartışma ve pratik bulguların birleştiği başlık da bu olacak. Son olarak ampirik araştırma ve teorik analiz arasındaki bağın yeniden kurulmasının gerekliliğini vurgularken, gelecek araştırmaların ışık tutacağı mevcut teorik boşlukları da ortaya çıkarmaya çalışıyorum.

Üretimi Yeniden Örgütlemek

ZAMANSAL VE MEKÂNSAL olarak dağınık seyreden üretim ağlarının analizi geniş bir kavramsal çerçeve gerektirir. Böyle bir çerçeve, iş-bölümünün yayılımı, kapitalist sistemin hâkim üretim modeli, başlıca aktörler ve bunların üstlendiği görevler ile bütün bu üretim süreçlerini küresel bir düzlemde birbirine bağlayan ağ ilişkilerinin büyük bir resim olarak sunulmasını sağlar. Küresel üretim, esnek uzmanlaşmaya dayalı olarak işler ve bugün bu hâkim üretim modelinin yürütülmesi çokuluslu şirketlerin güdümündedir. Küresel olarak dağınık görülen üretim süreçleri küresel değer zincirleriyle birbirine bağlanır. Bütün teknik ilerlemelere rağmen üretimin küreselleşmesi bir küresel ekonomik krizi daha önlemekte başarısız olmuştur. Bu durumda sorulması gereken soru şudur: Üretim süreçlerini kapitalizmin kaçınılmaz kısıtlarını aşacak bir biçimde örgütlemenin ve yürütmenin başka bir yolu var mıdır? Bu bölüm bu soruya cevap aramaktadır.

Üretimin Küresel Örgütlenmesi

Fordist üretim modelinden esnek uzmanlaşmaya geçişin temel nedeni, savaş sonrası yeniden inşa dönemini takiben düşmeye başlayan kâr oranlarını yükseltmektir. Esneklik kapitalist birikim krizine bir çözüm olarak ortaya çıktı ve başlıca işlevi emekten daha fazla artık değere el koymaktı. Appay’a göre “böyle bir analiz işletmeciler açısından kaynaklandı ve bu perspektife göre esneklik, istihdamın

piyasa belirsizliklerine, ürünler, teknoloji, vasıflar ve emek miktarındaki değişikliklere uyum sağlamasının aracı oldu” (Appay 2010: 27). Esnekliğin fiziki altyapısı, sermayenin daha elverişli koşulların ve kârlılığın olduğu coğrafyalara gitmesine neden oldu. Ulaşım ve iletişim sistemlerindeki teknolojik gelişme sermaye hareketliliğinin sürekliliğini ve daha uygun koşullar ortaya çıktıkça sermayenin yeni yerlere ulaşmasını sağladı. Piyasadaki girişimciler arası rekabet, hükümetler arasında sermayeyi ülkelerine çekme ve küresel ekonomiye eklemlenme hedefleriyle paralel bir rekabet yarattı. Emekçiler bu yeni, etkin bir biçimde bütünleşmiş ve esnek üretim yapısı içinde iki ayrı baskıyla karşı karşıya kaldılar. Bir yandan devletin sağladığı sosyal korumadan yoksun kaldılar, diğer yandan da sermayenin ağır sömürü düzenine maruz kaldılar.

Üretim sürecinde esneklik prensibi farklı biçimlerde uygulamaya konulabilir. Olmsted ve Smith esneklikle ilgili dört temel kategoriden söz ederler. Sayısal ve operasyonel esneklik üretim sürecini etkin kılmak ve kârı en yüksek düzeye çıkarmak için gerekli olan işçi sayısına odaklanır. İşletmeler bu operasyonel esneklik için tam zamanlı ve yarı zamanlı işçi sayısını en ideal düzeyde tutmaya çalışırlar. İşlevsel esneklik ise vasıf inşasına ve üretim sürecinde yer alan iş parçalarının yeniden düzenlenmesine dayalıdır. Olmsted ve Smith çapraz eğitimlerle işçinin birden fazla işi öğrenmesini ve iş büyütmeyle işçinin sorumluluk alanının genişletilmesini işlevsel esnekliğin bir parçası olarak değerlendirir. Finansal esneklik, diğer iki esneklik türüyle birlikte maliyetlerin düşürülmesine yönelik uygulamaları kapsar. Finansal esneklik, üretim sahasının başka bir yere taşınması, dışarıya iş verme veya fason üretim gibi pratikler ile dünya ekonomisindeki kısa dönem dalgalanmalara bağlı olarak geçici işten çıkarmaları da kapsar. Son olarak yapısal esneklik, çalışma ve zaman ile çalışma ve mekân arasındaki ikili ilişkilerde görülen değişikliklere karşı ortaya çıkan sistematik müdahalelerdir (Olmsted ve Smith 1994: 3).

Esnek uzmanlaşmanın etkileri içinde yer alan aktörlere göre değerlendirildiğinde, esneklik sermayenin kârlılığını desteklerken emeği büyük bir yük altına sokar. Esneklikle beraber işçi sayısının

azaltılması, işçilerin düzensiz çalıştırılması ve üretim sürecinin piyasadaki talebe bağlı olarak düzenlenmesi sermayenin kârlılığını önemli ölçüde artırır. Sermaye, kâr oranlarının düşmesi, talebin düşmesi ya da piyasa dalgalanmalarından kaynaklanan risklere karşı dışsal esneklikle işlerin bir kısmını dışarı vererek bir kısmını ise sözleşmeli olarak veya fasonda ürettirerek kendini güvenceye alır.

Emek açısından bakıldığında, esnek çalışma koşullarının yaygınlaşması prekarya olarak tanımlanan güvencesiz kesimin büyümesine yol açtı (Standing 2009: 139). Appay esneklik pratikleri ve prekarya statüsü arasındaki analitik farkın altını çizerek, küresel üretim sistemlerine yönelik işletme ve emek perspektiflerini birbirinden ayırır. Buna göre, “esneklik, piyasalardaki kısıtlara, risklerin işçilere transfer edildiği işletme stratejilerine değinirken, prekarite bunun işçiler açısından sonuçlarını göstermektedir” (Appay 2010: 27). Standart olmayan biçimlerde istihdam edilmiş işçiler için işlerinde vasıf kazanma imkânları sınırlıdır; bu nedenle bu işçilerin işte yükselme şansları zamanla azalır: “Küçük bir kesim hâlâ düzenli, yükselme fırsatlarının az çok öngörülebildiği işler beklese de esnek üretim ağlarının yaygın olduğu bir zamanda yükselmek çoğu zaman bir şirketten diğerine iş değiştirmek anlamına gelmektedir” (Harrison 1994: 197). Esnek uzmanlaşmanın yaygınlaşmasıyla eşzamanlı olarak kadın emeğinin istihdamında da önemli bir artış gözlemlendi. Ancak esnek istihdam modelinde hayat boyu tam zamanlı istihdam anlayışına kıyasla daha yüksek iş değiştirme oranı görülmesi, işlerinde yükselme imkânlarının daralması kadınların piyasadaki konumunu güçlendirmedir. Esnek çalışma koşulları işgücü piyasasındaki cinsiyet eşitsizliğiyle birleştğinde durum kadınlar için daha da zorlayıcı oldu.

Prekaryanın büyümesiyle ortaya çıkan diğer yapısal sonuçlar, yüksek iş değiştirme oranları ve tam zamanlı istihdam olanaklarının giderek azalmasıdır. Prekaryanın hanelerini ayakta tutabilmeleri, düşen ücretlerin yanı sıra düzensiz çalışma nedeniyle de giderek zorlaşmaktadır. Harrison, küresel ekonomideki işletme ağlarının artan esnekliğinin şirketlere hem rekabet ortamına hem de piyasanın belirsizliklerine karşı avantaj sağladığını vurgular. Dışarıya iş verme

ve fason üretimin işletmelerdeki dikey örgütlenmeyi dönüştürmesiyle beraber, emek piyasasında ömür boyu tam istihdamdan faydalanan ve iş değiştirme oranlarının düşük olduğu merkez işçilerle standart olmayan biçimlerde istihdam edilmiş, güvencesiz çalışan ve emek piyasasında marjinalleşen büyük bir işçi kitlesi arasında bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır (Harrison 1994: 209-10).

Devlet açısından bakıldığında, prekaryanın büyümesiyle beraber işçi primlerinin refah sistemine katkısında önemli bir düşüş oldu. Yatırımcılara cazip görünmek adına vergilerin ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi devlet için bütçe sıkıntılarını da beraberinde getirdi; bunun sonucunda devletler işsizlere yönelik korumaları da bedavacılık sorunu olarak değerlendirip kısıntıya gitti. “Devletin tepkisi sosyal hakları kısıarak ve aylık bağlama oranlarını düşürerek, işsizleri iş bulmaya zorlamak oldu. Sorun şuydu ki emek piyasası esnekleşirken işsizlerin giderek daha az bir kısmı önceki ücretleri düzeyinde işler bulabilmeyi umuyordu” (Standing 2009: 139). Çalışmak isteyenlerin düzgün bir iş bulamaması ve çalışmayanların sosyal korumadan mahrum kalması Standing’in “işsizlik tuzağı” olarak adlandırdığı çıkmaza yol açtı; zamanla bu çıkmaz herhangi bir devlet müdahalesiyle çözülemeyecek kadar derinleşti. Devlet emek piyasasını serbestleştirdikçe, denetimsiz bıraktıkça ve iş-temelli sosyal haklardan kısıtıkça yoksulluk temelli toplumsal sorunlara daha fazla harcama yapmak zorunda kalır. Bu nedenle esneklik, devletler için iki yönlü bir zorluk yaratır; sermaye yatırımlarını çekmek için çalışma standartlarını zayıflatıp üretim maliyetlerini düşürürken işgücünün marjinalleşen kesimleri için daha fazla sosyal politika harcaması yapmak zorunda kalırlar.

Aktörlerin farklı perspektiflerinin ötesinde, esnek üretim modeline yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler de ortaya çıkan sosyo-ekonomik sonuçları karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Sendikacılığın gerilemesi, toplu sözleşme sistemlerinin parçalanması, refah politikalarındaki gerileme ve ulusal düzeyde kemer sıkma politikalarının keskinleşmesi çalışma ilişkilerinin giderek kötüleşmesine yol açmaktadır. Sendikalar erkek egemen, mavi yakalı işgücü kitlelerine odaklanmaya devam ederek daha çok çalışma koşulları, ücretler ve

işyeri sorunlarıyla ilgilendiler, buna karşılık çalışma ilişkilerindeki esnek üretim sistemlerinden kaynaklanan değişikliklere uyum sağlamakta geri kaldılar. Toplumsal hareket sendikacılığı, çalışma dışındaki konuları da sendikaların gündemine taşıyarak ve başka toplumsal hareketlerle işbirliği yaparak sendikaların dönüşümü için önemli bir açılım sağladı (Waterman 1993). ILO da 1990'lardan bu yana uluslararası düzeyde devam eden esneklik tartışmalarına tepki vermekte geç kaldı (Standing 2009: 92). Başlangıçta formel piyasa içinde tam zamanlı ve düzenli istihdama yönelik düzenlemeler içeren ILO sözleşmeleri, işin tanımı değiştikçe, çalışma ilişkileri farklılaştıkça işlevlerini de kısıtlı olan yaptırımlarını da kaybetti. ILO'nun 177 sayılı ev-eksenli çalışmaya yönelik sözleşmesi Batı merkezli olması ve ev eksenli çalışanların çoğunun kadın olmasına rağmen esnekliğin cinsiyet boyutunu görmezden gelmesi nedeniyle eleştirilmiştir (Prugl 1999). ILO'nun istihdam politikalarına yönelik 122 sayılı sözleşmesi esneklik konularını ve küresel emek piyasasındaki rekabeti tamamen gözardı etmektedir; sözleşme iyimser bir biçimde "tam zamanlı, üretken ve özgürce seçilmiş istihdamı" desteklemektedir.¹ ILO aynı zamanda devlet, sendikalar ve işveren örgütlerini içeren üçlü müzakere sisteminin zayıflığı ve dünya çapında ve özellikle azgelişmiş ülkelerde bir izleme ve yaptırım sisteminin olmayışı nedeniyle de eleştiriye maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler sadece mevcut çalışma ve istihdam ilişkileriyle sınırlı da değildir.

Esneklik kavramını eleştirmeye yönelik iki temel yaklaşımdan, liberal ve Marksist bakış açılarından söz edilebilir, her iki yaklaşım da daha yüksek bir soyutlama düzeyinde bir teorik analiz inşa etmek için kullanılabilir. Liberal yaklaşım, Fordist üretim modelinin içine düştüğü üretim fazlası ve gittikçe düşen kârlılığa karşılık esnek üretim biçiminin kaçınılmazlığını savunur. Savaş sonrası yeniden inşa süreci ve ekonomik yükseliş geride kaldığında Fordist üretim biçiminin otomasyona dayalı, standart ürün üreten ve ömür boyu tam zamanlı istihdam öngören katı yapısı kapitalist sistem için çok ma-

1. 177 ve 122 sayılı sözleşmeler ve diğerleri için bkz. www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:20000:AND::https://rantey.org

liyetli olmaya başladı. Esneklik, Fordizmin katı yapısını, maliyetleri kısma yönelik politikalarla ve özellikle emek maliyetlerine yönelik müdahalelerle aşmayı hedeflemektedir. Üretimin esnekleşmesi, sermayenin yeni ve ucuz emek kaynaklarına ve yeni pazarlara doğru yönelmesine yol açar. Liberal söylem bu hareketlilikle ilgili birkaç temel argüman sunmaktadır. Öncelikle ticaret serbestisi, zaman geçtikçe farklı emek piyasaları arasındaki ücret farklılıklarını, vasıfsız ve düşük ücretli işçilerin fazla olduğu emek piyasalarının lehine olacak şekilde dengeler. İkinci olarak, üretim faaliyetlerinin dışarıya iş verme ya da fason üretim gibi pratiklerle az gelişmiş ülkelere transfer edilmesi, başka türlü iş bulamayacak kitleler için istihdam imkânı yaratır. Üçüncü argüman, üretim sistemlerinin küresel düzleme yayılarak vasıf kazandırma işlevi göreceğini ve yerel üreticiler için teknolojik yayılım etkisi yaratacağını savunur. Bu nedenle genel olarak küreselleşme ve özel olarak üretim sürecinin küreselleşmesi, küçük veya büyük fark etmeksizin tüm firmalar için rekabeti artırır ve endüstriyel gelişimi kaçınılmaz kılar. 1990'larda böyle bir görüş ilham verici olsa da küresel ekonomik krizin bugünkü seyri nedeniyle liberal politik ekonomi, hem sermaye hem de emek yönlü değerlendirmelerinin ampirik temelini kaybetmiştir.

Marksist perspektifin esnekliğe yönelik eleştirileri küresel ekonomik eşitsizliğe dayalı yapısal sorunları hedef alır. Bunun yanı sıra esnekliğin genel olarak emek, özel olarak kadınlar ve gençler açısından sonuçları ile az gelişmiş ülkelerdeki çeşitli olumsuz etkileri de tartışma konusudur. Coffey ve Thornley keskin bir argümanla 1970'ler ve 1980'lerde post-Fordizm üzerine yazılanlarla 1990'larda yazılanların aslında gerçek gelişmelerle kurguyu birleştirerek esnek uzmanlaşmayı ve prekariteyi meşrulaştırdığını savunurlar. Bu nedenle, "bu kavramsallaştırmaların ve nihai çıkarımların, üretim biçimleri ve üretim ideolojileri hakkındaki pozitif analiz nedeniyle, üretim ve istihdamda artan prekariteye kolektif tepkiler yaratmak adına dikkatle değerlendirilmeleri gerekir" (Coffey ve Thornley 2010: 57).

Esnek üretim biçimi ve standart olmayan istihdam biçimleri üzerine yapılan ampirik çalışmalar, değişen çalışma koşulları ve üretim

ilişkilerinin olumsuz sonuçlarını mikro düzeyde sunar. Bu çalışmaların bulguları belli başlı konular etrafında kümelenir. İlk olarak sanayileşme döneminin zaman-mekân sıkışması, sayısal ve işlevsel esneklikle beraber radikal bir biçimde değişmiştir. Düzensiz çalışma süreleriyle beraber, hizmet sektörünün büyümesi ve ev-eksenli çalışmanın yaygınlaşması iş ve işdışı alanları ayıran sınırları belirsizleştirdi (Bianchi ve Wight 2010). Üretime ayrılan zamanla emeğin yeniden üretimine ayrılan zaman arasındaki fark anlamını yitirdi (Drago ve Wooden 2010). Örneğin bir hanenin hem işyeri hem de yaşam alanı olarak kullanılması iş ve işdışı arasındaki sınırı bulanırdı. İkinci olarak, küresel emeğin giderek daha fazla kadın içermesi ve erkek emeğinin eve gelir sağladığı hane yapısının çift-gelirli hane yapısına evrilmesi, çalışma hayatı ve aileyle ilgili sorunların artmasına yol açtı (Moen ve Huang 2010). Kadınlar daha fazla istihdam ve işgücüne katılım oranlarına rağmen hane içindeki ev hizmetlerinden sorumlu olmaya devam etmektedir (Schneider 2011, Caprile ve Krüger 2005). Birçok çalışma aynı anda birden fazla sorumluluk alma ya da birden fazla iş yapma pratiklerinin cinsiyetçi boyutlarına odaklanır (Offer ve Schneider 2010, Schneider 2011). Çalışma ve üretim ilişkilerindeki zamansal ve mekânsal dönüşümlerin işdışı hayata yansımaları iş-yaşam dengesi literatüründe de farklı yönleriyle analiz edildi (Warhurst ve diğ. 2008).

Üçüncü bir konu ise çalışanların ailelerine ve bağımlı bireylerine yönelik sosyal korumanın gerilemesi oldu. Sosyal güvenlik sistemlerinin geleneksel olarak formel sektörde çalışan ve tam zamanlı çalışanları kapsıyor olması, standart dışı işlerde çalışanları ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri güvencesiz bıraktı. Birçok ülke, küreselleşmeyle birlikte değişen çalışma koşulları ve üretim ilişkilerine paralel gidecek bir biçimde sosyal güvenlik sistemlerinde reforma gitti. Bu reformların önemli bir kısmı, bir önceki dönemin hayat boyu tam istihdam anlayışını öngören sosyal güvenlik sistemleriyle esnek çalışma pratikleri arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalıştı. Usami'nin derlediği yeni sanayileşen ülkelerdeki örneklerde sosyal güvenlik reformları neoliberal emek piyasası koşulları ile çalışanların ve ailelerinin yaşadığı sosyal güvenlik hak-

ları arasında bir denge noktası aramaktadır (Usami 2010).

Neoliberal çalışma koşulları ve sosyal güvenlik arasındaki denge arayışı, Avrupa Birliği istihdam stratejisinin bir parçası olan güvenceli esneklik kavramı yoluyla başka bir biçimde de tartışma konusu oldu. Bir taraftan esnek istihdam ilişkilerinin emek piyasasındaki hâkimiyeti sürerken, diğer taraftan aktif işgücü piyasası politikaları ve hayat boyu eğitim programları istihdam oranlarını artırmayı hedefledi; bunlarla eşzamanlı olarak sosyal güvenlik hizmetleri güncellenmiş bir biçimde de olsa devam etti. Barbieri esnek istihdam ilişkilerinin emek piyasasındaki iki temel sonucuna dikkat çeker (2009: 625). Birinci sonuç, birçok ülkede kariyerinin ortasına gelmiş vasıflı erkek işçilerin esnek istihdam ilişkilerinden etkilenmediği, ancak emek piyasasına yeni girenlerin, özellikle kadınların, prekar-ya ya dahil olma olasılıklarının daha fazla olduğudur. İkinci sonuç, vasıfsız sanayi işçilerinin ve sıradan hizmet çalışanlarının, uzun süreli iş güvencesine sahip olan profesyonel, yönetici ve idari pozisyonlardaki hizmet sınıfı çalışanlarına kıyasla esnek çalışmadan daha fazla etkilendikleridir. Esnek çalışma ekonomik ve sosyal alanlarda var olan eşitsizliklerin devam etmesine yol açar. Her ne kadar güvenceli esnekliğin başarılı olduğu yerler olsa da, küresel ekonomik kriz ve Avrupa'da yaygınlaşan kemer sıkma politikaları, güvenceli esnekliğin emek ilişkilerinin dönüşümü için ideal bir çözüm sunmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Hükümetlerin esnek istihdama yönelik politikaları sosyal güvenlik reformlarıyla sınırlı kalmadı. Japonya'da yaşlı nüfusun artması ve düşen doğurganlık oranlarıyla beraber, esneklik konusu demografik konularla eşzamanlı bir şekilde ortaya çıktı. Japon hükümeti bir taraftan doğurganlığı artırmaya yönelik olarak kadınlar için daha fazla esnekliği ve daha az çalışma saatlerini desteklerken, diğer taraftan gerileyen nüfus göstergelerine karşı yasal, finansal ve eğitim temelli önemler aldı. Esnekliği kâr odaklı bir ekonomi politikası yerine bir nüfus politikası olarak değerlendirmek var olan ana akım esneklik tartışmalarının dışında kalan bir yaklaşımı temsil eder (Iwao 2010). Esneklik politikalarının Japonya'nın nüfus sorununa ne kadar çözüm olacağı ise beklenip görülmeyi bekleyen bir geliş-

medir. Ancak genel olarak devletin esneklik politikalarına yaklaşımıyla ilgili iki sonuçtan söz edilebilir. Birinci sonuç, hükümetlerin esnek çalışma koşulları ile toplumsal koşulları uyumlandırmak için etkin politikalar üretmek zorunda kaldıklarıdır. İkinci sonuç ise, esneklikle ilgili politikaların yerel etkenleri uzun dönemli olarak dikkate alacak biçimde inşa edilmelerinin gerekliliğidir.

Esnek üretim biçiminin çağdaş kapitalizmin hâkim üretim modeli olmasıyla beraber, işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sorunlara karşı formel ve kurumsal işgücü programları ortaya çıktı. Aktif işgücü piyasası programları, bireylere eğitim, işe yerleştirme ve kendi işini kurmaya yönelik destekler sağlayarak işsizlik tuzağından çıkmalarını sağlamaya çalıştı (Bonoli 2010). Bonoli aktif işgücü piyasası politikalarını beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ve piyasadaki istihdam hedefleri açısından sınıflandırdığında dört temel kategoriye ulaşır: teşvik destekleri, meslek edindirme, istihdam yardımı ve vasıf güçlendirme. Her bir kategorinin altında farklı politika seçenekleri bulunurken bu politikalar yerel koşullara, emek piyasasının yapısına ve sanayi kollarının çeşitliliğine bağlı olarak farklı kombinasyonlarda uygulamaya koyulurlar. Emek politikalarının tarihsel gelişimine bakıldığında, hayat boyu tam zamanlı istihdam seçeneklerinin ortadan kalkmasıyla beraber esnek istihdam biçimlerinin çalışma hayatında veri kabul edilen unsurlar haline geldiği görülmektedir.

Topluluk temelli yaklaşımlar ise devlet politikalarından farklı olarak esnek istihdam biçimleriyle uzlaşmak yerine, esnek istihdamın sosyal ve ekonomik etkileriyle mücadele etmeye çalışırlar. İşçi merkezleri, sendikal hareketin gerilediği ve devletin emek piyasasına yönelik düzenlemelerinin zayıfladığı alanlarda işçi sınıfının marjinal kesimlerini temsil etmeye çalışır (Fine 2006). İşçi merkezleri yapısal olarak alışılmış sendika örgütlenmesinden farklı olarak, işle ilgili konular dışında göçmenlik, eşitsizlik ve siyasi temsil gibi toplumsal konularla da ilgilenir. İşçi merkezleri sıklıkla işçi sınıfı mahallelerinde örgütlenir ve işyerlerinde de faaliyet gösterirler ve bu bağlamda Waterman'ın toplumsal hareket sendikacılığı ile de benzeşirler (Waterman 1993). Bunun dışında işgücü geliştirme

programları, çalışan yoksulların vasıf edinmelerine ve daha iyi işlere başvurabilecek özellikler kazanmalarına yönelik yaklaşımlar ve internet üzerindeki programlar farklı kesimler için iş bulma kurumlarının ve istihdam ajanslarının bilgi paylaşımını sağlar (Gatta 2005). Dolayısıyla esnek istihdamın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan sorunlara yönelik farklı araçlar ve kurumsal yaklaşımlar, devletin geri çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu doldurmaya çalışır.

Ancak hâlâ esnek istihdamın ve ona eşlik eden sosyal düzenlemelerin geleceğiyle ilgili araştırmayı bekleyen konular da bulunmaktadır. Peper ve diğerleri “çalışma ve korumanın, daha geniş bir çerçevede çalışma ve yaşamın daha iyi bütünleşmesinin sağlanmasına yönelik yolların bulunması için” uluslararası karşılaştırmalı araştırmaların gerekliliğini vurgular (2005: 325). Buradaki nihai hedef, toplumun büyük bir kesimi, ama özellikle de genç ebeveynler gibi daha kırılgan toplumsal kesimler için, yaşamın iş ve işdışı alanlarının dengelenmesidir. Yazarlar, bu çalışmanın yola çıktığı soruyla da uyumlu bir biçimde temel, örgütsel bir soruya odaklanmaktadırlar: “Çalışmayı, farklı çalışan gruplarının (çocuklu ve çocuksuz, kadın ve erkek) beşeri sermayelerini en ideal biçimde kullanmalarına izin verecek şekilde nasıl düzenleyebiliriz?” (326). Bu nihai hedefe yönelik araçlar sosyal politikadan yeni işyeri pratiklerine, örgütsel pratiklerden emek piyasası talebi gibi dışsal faktörlere kadar çeşitlilik gösterir. Toplumsal cinsiyet, iş hayatının ve hane düzeninin cinsiyetçi yapısına bağlı olarak gelecekteki araştırmaların önemli bir boyutu olmaya devam edecektir.

Üretimin küreselleşmesi çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) geniş kapsamlı hâkimiyetiyle yürütüldü. Çokuluslu şirketler bir ekonomik örgütlenme biçimi olarak günümüz dünya ekonomisine özgü bir yapı değildir. Çokuluslu şirketlerin prototipleri on altıncı yüzyıldan itibaren sömürgeci yayılım ve uzun yol ticaretinin gelişmesiyle beraber görülmeye başladı. Temel olarak çokuluslu şirketler ikiden fazla ülkede faaliyet gösteren, üretim ve ticaret aracılığıyla birçok yan kuruluşu birbirine bağlayan şirket yapıları olarak tanımlanabilir. Çokuluslu şirketlerin küresel olarak yayılmasının farklı yolları vardır: 1. Yerli firmaların birleşerek ya da onları satın alarak, 2. Bayilik

anlaşmalarıyla, 3. Doğrudan yatırım yaparak, 4. Dışarıya iş verme ve fason üretim yöntemleriyle nihai ürünün belli bileşenlerini farklı üreticilere sözleşmeyle ürettirerek. Çokuluslu şirketlerin yaygın olarak kullandığı iki temel yatırım biçimi, yeni üretim sahalarının inşa edildiği doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarıdır (Ritzer 2011: 75). Portföy yatırımlarında şirketler üretim ya da varlıkların kontrolü için değil finansal kazanç için yatırım yaparlar. Bu farklı yayılım hatlarının varlığı, çokuluslu şirketlerin deneyimlerinin tek tip bir biçimde incelenemeyeceğini gösterir. Çokuluslu şirketlerin büyük bir kısmı gelişmiş ülkelerden çıkmaktadır ve onların da yatırımlarının büyük bir kısmı gelişmekte olan ülkelerde değil, yine gelişmiş ülkelerdedir. Bunun önemli bir nedeni, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımların, ister doğrudan yabancı sermaye yatırımı olsun ister dışarı iş verme biçimindeki üretim faaliyetleri olsun, sıklıkla çokuluslu şirketlerin ekonomik varlıklarında küçük bir yer tutan emek-yoğun alanlarda olmasıdır.

İşletmeler faaliyetlerini küresel düzleme yaymak için farklı gerekçelere sahiptir. Birinci gerekçe kârın en üst düzeyde sağlanabilmesidir. Bu nedenle uluslararası işletmeler doğal kaynak ya da emek gibi ekonomik girdilerin düşük maliyetli olduğu yerlere odaklanırlar. İkinci olarak şirketler talebi artırabilecekleri yeni pazarlara yönelirler; çoğu zaman yeni bir alanı seçerken düşük ekonomik girdilerin yanı sıra pazar potansiyelini de göz önüne alırlar. Üçüncü olarak şirketler sorumluluklarını azaltmak ve piyasalardaki talep dalgalanması ya da beklenmedik belirsizliklere karşı risklerini dağıtmak isterler. Aynı anda birden fazla ülkede varlık göstermek riski dağıtmak kadar, ani ekonomik krizlerde yer değiştirmeye ya da üretimi kaydırmaya da imkân tanır.

Çokuluslu şirketler üretim zincirlerini en verimli biçimde düzenleyebilmek için iletişim ve ulaşım teknolojilerinden faydalanırlar. Bu verimlilik hedefinin arkasında birçok etmenden söz edilebilir. İlk olarak ürün verimliliğinde işletmeler en düşük üretim maliyetleriyle en fazla ürünü elde etmeye çalışırlar – bu hedef neoklasik ekonominin temel yaklaşımlarından biridir. Ürün verimliliği, maliyetleri ve riskleri azaltan politik ve kurumsal bir çerçeveyle destek-

lendiğinde, örneğin doğal kaynakların fiyatları ya da vergiler üretimi destekleyecek biçimde düşük tutulduğunda, daha da yükselir. Üçüncü olarak çokuluslu şirketler üretim sahalarını ürünlerin yer alacağı pazarlara yakınlığına göre tercih ettiklerinde aynı zamanda “pazarlama verimliliği” sağlarlar. Giyim sektöründen bir örnek vermek gerekirse, Kuzey Amerika’da pazarlanacak ürünlerin Meksika’da üretilmesi, ancak Avrupa’da satılacak ürünlerin Türkiye ya da Polonya’da üretilmesi pazarlama verimliliği açısından daha anlamlıdır. Hizmet sektöründe ise ürünün elle tutulur bir ürün olmaması ve farklı teknolojik araçlarla taşınabilir, transfer edilebilir olması verimliliği daha da ileri bir düzeye taşır. Bu konuda en sık verilen örnek bilişim teknolojilerinin üretiminin ve çağrı merkezlerinin Hindistan’a yerleşmiş olmasıdır. Özellikle dil sorununun olmaması birçok Batı merkezli şirketin müşteri hizmetlerini Hindistan’a transfer etmesine neden olmuştur. Hizmet sektöründe sermayenin yer değiştirmesi hem zamansal hem de mekânsal bir avantaj sağlamaktadır. Farklı saat dilimlerinin üretim sürecine dahil edilmesiyle küreselleşmenin ortaya çıkardığı zaman-mekân sıkışması daha üst bir düzeye taşınmıştır.

Çokuluslu şirketlerle ilgili tartışmalar buraya kadar anlatılan betimsel ve basmakalıp örgütsel tanımların ötesinde, bu şirketlerin emek üzerindeki etkisine, özellikle farklı ulusal kalkınma düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkan eşitlikten uzak sonuçlarına odaklanmaktadır. Örneğin sermayenin merkez ülkelerde ucuz emek veya ucuz kaynakların bulunduğu yerlere transfer olması, başka bir deyişle sanayisizleşme süreci, gelişmiş ülkelerde emek açısından olumsuz sonuçlar doğurmuş ve pas kuşağı kentleri² denilen sanayinin kalmadığı, montaj bantlarının pas tuttuğu terk edilmiş kentler

2. İngilizcede *rust belt town* denen bu kentler, metropollerden daha küçük, belli bir sanayi kolunun yarattığı istihdam olanakları sayesinde ekonomik etkinliğini sürdüren kentlerdir. Söz konusu sanayi kollarının kenti terk etmesi, bir başka deyişle sanayi üretimini temsil eden montaj bandının pas tutuşu, bu kentlerin ekonomik etkinliğini ve bununla beraber nüfusunu kaybetmesine ve gelişiminin gerilemesine yol açar. ABD’nin Michigan eyaletindeki Flint kenti buna çok iyi bir örnektir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yaratmıştır. Öte yandan çokuluslu şirketler az gelişmiş ülkelerin emek kesimine etkileri çok daha fazla tartışma yaratmıştır. Şirket yanlısı işletmeci zihniyet anlaşılmaz bir iyimserlikle, neoliberal küreselleşme ve ticaret serbestisi sayesinde az gelişmiş ülkelerde kısıtlı sermaye yatırımları nedeniyle iş imkânlarından yoksun kalan kitlelerin istihdam fırsatlarına kavuşacağını savunur. Buna göre ticaret serbestisi uzun vadede farklı kalkınma düzeylerindeki coğrafyalarda ücretleri dengeler ve giderek daha eşitlikçi bir gelir dağılımının ortaya çıkmasını sağlar. Bu görüşe göre çokuluslu şirketler liberalleşmenin birincil aktörleri olarak uzun zamandır beklenen kalkınmacılık rüyasının gerçekleşmesini sağlayacaklardır. Oysa çokuluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerdeki etkilerine eleştirel bir gözle bakıldığında istihdam fırsatlarından çok sömürü düzeni göze çarpmaktadır. Atölye üretimi ve Meksika'daki maquiladoralar üzerine yazılanlar, Pakistan'daki ünlü Nike davası ve Çin'de emek sömürüsünün acımasız pratikleri bu eleştirel yaklaşımın en bilinen örnekleridir. Çokuluslu şirketlere yönelik liberal ve Marksist yaklaşımları yan yana koyup küreselleşmenin emek üzerindeki olumsuz sonuçlarından söz etmek basit ve indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Daha derin bir analiz için çokuluslu şirketlerin farklı büyüklüklerini, yatırımlarının bulunduğu ülkeleri, farklı sanayi kollarındaki istihdam biçimlerini ve çalışma ilişkilerini göz önüne alarak, özgün koşullara ve çalışma ilişkilerine yol açan faktörlerin bileşimini açıklamak gerekir.

Tablo 1.1 dünyanın ilk yüz uluslararası şirketi ile gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomilerindeki ilk yüz uluslararası şirketi varlıklar, satışlar ve istihdam açısından karşılaştırmaktadır (UNCTAD 2014).³ Dünyadaki en büyük yüz uluslararası şirket varlıklarının, satışlarının ve istihdamlarının büyük kısmını yabancı ülkelerde gerçekleştirmektedirler, bu aynı zamanda yabancı emeği kullanarak

3. Çokuluslu şirketler (*multinational corporations*) ve ulusötesi şirketler (*transnational corporations*) arasındaki fark bu çalışmanın amacına uygun bir biçimde söylemsel bir fark olarak geçilmiştir. Burada önemli olan, bu şirket yapılarının küresel ekonominin işleyişinin bir göstergesi olarak üstlendikleri rol ve işlevlerdir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Tablo 1.1

**Uluslararası Şirketlerin
Karşılaştırmalı Analizi**

*Dünyada ve Gelişmekte Olan
Ülkelerle Geçiş Ekonomilerindeki
En Büyük 100 Finansal Olmayan
Çokuluslu Şirketin
Uluslararasılaşma İstatistikleri
(milyar dolar, bin çalışan
ve yüzdelik değerler)*

Değişkenler	
	2015
<i>Varlıklar</i>	
Yabancı	8015
Yerli	4875
Toplam	12891
Yabancı varlıkların yüzdelik oranı	62
<i>Satışlar</i>	
Yabancı	4802
Yerli	2851
Toplam	7653
Yabancı varlıkların yüzdelik oranı	63
<i>İstihdam</i>	
Yabancı	9130
Yerli	7141
Toplam	16271
Yabancı varlıkların yüzdelik oranı	56

Kaynak: UNCTAD.

1. Elde edilen ilk bulgular;
2. Elden geçirilmiş veriler.

üretim yaptıkları ve ürünlerini yabancı ülkelerde sattıkları anlamına gelir. Gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomilerindeki uluslararası şirketler ise şirket varlıklarının büyük kısmını kendi ülkelerinde tutarlar. Bu şirketlerin iç piyasada ve yabancı ülkelerdeki satışları iç piyasa biraz daha fazla olacak şekilde birbirine yakındır, istihdamları ise büyük oranda yerlidir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler için uluslararasılaşmanın derecesi farklıdır; bu fark küresel ekonomiden ne kadar fayda sağladıklarının da bir göstergesidir.

Mosley çokuluslu şirketlerin örgütsel yapılarını ve bunun emek açısından sonuçlarını sistematik bir biçimde analiz eder. Çokuluslu üretimin en önemli özelliği üretim yapılan ülkedeki mülkiyet ilişkilerinin yapısıdır. “Çokuluslu firmaların denizaşırı üretimi örgütlenme biçimleri doğrudan işçi haklarına yansır. Doğrudan mülkiyete dayalı üretimde işçi hakları otomatik olarak genişler, fason üretimde ol-

Dünyada En Büyük 100 Şirket				Gelişmekte Olan Ülkelerle Geçiş Ekonomilerindeki En Büyük 100 Şirket		
2016	2015-16 deg. %	2017 ¹	2016-17 deg. %	2015 ²	2016	2015-16 deg. %
8337	4.0	9004	8.0	1716	1886	9.9
4894	0.4	5491	12.2	4289	4511	5.2
13231	2.6	14495	9.6	6004	6397	6.5
63	0.8	62	-1.4	29	29	0.9
4765	-0.8	5170	8.5	1734	1559	-10.1
2737	-4.0	2793	2.1	1903	1965	3.3
7502	-2.0	7964	6.2	3638	3524	-3.1
64	0.8	65	2.2	48	44	-3.4
9535	4.4	9757	2.3	4003	4603	15.0
6920	-3.1	6889	-0.4	7900	7434	-5.9
16455	1.1	16646	1.2	11903	12038	1.1
58	1.8	59	1.2	34	38	4.6

duğu gibi daha mesafeli üretim ilişkileri işçi hakları açısından olumsuz sonuçlar doğurur” (2011: 4). Mosley çokuluslu bir yapının ortaya çıkışında çokuluslu şirketlerin sahip olduğu üretim sahalarıyla, çokuluslu şirketlerin fason üretime devrettiği üretim arasındaki farkın altını çizerek. Çokuluslu şirketler üretim sahası kendi mülkiyetlerinde olduğunda yabancı şubelerde en iyi uygulamaların yapıldığından, şirket imajına uygun olarak temel çalışma standartlarının sağlanması ve izlenmesinden, tüketici baskılarına ve uluslararası mücadelelere karşı kurumsal sosyal sorumluluğun karşılandığından emin olmak ister. Oysa bir çokuluslu şirket fason üretime iş devrettiğinde tek beklentisi düşük maliyettir; bu nedenle üretim maliyetleri, işçi ücretleri ve işçilere ücret dışında verilen hakların maliyetleri şirket imajından daha önemlidir. Üretimin uluslararasılaşmasında görülen ikinci bir yol ise daha çok emek-yoğun sektörlerde, ihracat işleme bölgeleri ya da serbest ticaret bölgeleri gibi

devlet denetiminin kısıtlı ya da hiç olmadığı alanlarda gözlenir. Birinci yolda yatay bir bütünleşme biçimine göre her bir üretim sahası başka bir coğrafi alanda bir diğ erinin aynısı olarak inşa edilir ve başka bir piyasaya yönelik üretim yapar; otomotiv sanayi buna örnektir. İkinci yolda ise dikey bütünleşme söz konusudur, burada üretim zinciri nihai ürünün farklı parçalarını farklı üretim sahalarında üretecek şekilde küçük parçalara ayrılmıştır; bu strateji ürün verimliliğini artırmayı hedefler, hazır giyim sanayi veya ayakkabı sektörü bunun için iyi bir örnek teşkil eder (Mosley 2011: 31-32).

Mosley'nin karşılaştırmalı yaklaşımı çokuluslu şirketlerin hâkimiyetindeki üretim sürecinin liberal ve eleştirel çözümlemelerini bir araya getirir. Fason üretimin emek süreci ve işçi hakları açısından etkileri çok fazla çalışmanın konusu olmuştur. Bu nedenle çokuluslu şirketlerin güdümündeki yatay örgütlenme modeli ve bu modele ithaf edilen pozitif özellikler daha fazla analitik ilgiyi hak eder. Neden çokuluslu şirketler uluslararası şubelerinde en iyi uygulamaların sağlanmasını ister? Kurumsal sosyal sorumluluğun ve kurumsal iş ahlakının faydası ve maliyeti nedir? Çokuluslu şirketlerin yalnızca iyi niyetten ve iyi bir şirket imajı sergilemek istemesinden ötürü bu ahlaki çerçeveye bağlı kaldığını düşünmek oldukça naif bir yaklaşım olacaktır. Harrington'a göre "kurumsal sosyal sorumluluk politikaları, çokuluslu şirketler ve çalışanların paylaştığı ortak alanı doldurur, yasal bir zorunluluk olmasa bile halkın ve çalışanların alışkın olduğu ilerici çalışma standartlarının uygulanmasını güvence altına alır" (2012: 508). En iyi uygulama pratikleri hem dışarıya karşı iyi görünür hem de ürün verimliliğine destek olur. Çokuluslu şirketler gittikleri ülkelerde yüksek vasıflı çalışanlara yerli firmalardan daha yüksek ücretler ödeyerek verimliliği artırır lar. Yüksek ücret ödeme-deki ikinci bir motivasyon ise yerel firmalardan kaynaklanan rekabeti ve teknolojik yayılım etkisini kontrol etmektir. Bernhardt ve Dvoracek ekonomik analizlerinde "Çokuluslu şirketler, eğer yerli firmaların teknolojilerine ulaşma olasılığı varsa, teknolojik üstünlüklerini korumak adına çalışanlarına daha fazla maaş primi ödemeye isteklidirler. Ancak sektörde daha fazla yerli firma varsa, çokuluslu şirketler maaş primi ödeme konusunda daha az istekli ola-

caklardır” sonucuna varırlar (2009: 728). Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili basit bir fayda-maliyet analizi herhangi bir kampanya için yapılacak küçük bir harcamanın, şirket imajı ve satışlarında yarattığı etki ile baştaki masrafı karşıladığını gösterir. Kurumsal iş ahlakına bakıldığında, devletin çalışma standartları konusunda yaptırım uygulamadığı bir ortamda şirketlerin kendi kurallarını ve yaptırımlarını uyguladığı görüşü, artık değer ile beslenen bir sistem için geneli temsil eden bir uygulama olarak kabul edilemez. Kurumsal iş ahlakının çalışma standartları üzerindeki etkisini inceleyen Barrientos ve Smith’e göre “araştırma bulguları, bir taraftan uygulanan kuralların teknik sonuçlarının standartları ile uyumunu gözlerken, diğer taraftan çalışanların hak taleplerinde güçlenmelerine odaklanan yaklaşım arasında büyük bir kopuşa işaret eder” (2007: 727). İngiltere’de Adil Ticaret İnisiyatifi’nin (Ethical Trading Initiative - ETI) yaptığı bir araştırmada, Barrientos ve Smith ETI kurallarını uygulamaya koyan 11 şirket, 23 alt tedarikçi şirket ve 418 işçi ile görüşmeler yapmıştır. Araştırmanın sonuçları, şirketlerin sivil toplum örgütlerinin baskılarına karşı kurumsal iş ahlakı kurallarını hayata geçirdiklerini, ancak işçi haklarını gözardı eden sosyal pratikler ve iş ilişkileri hakkında bir şey yapmadıklarını gösterir. Sivil toplum örgütleri işçi haklarını ve bununla ilgili düzenlemeleri savunsa da şirketlere karşı sınırlı etkileri vardır (Barrientos ve Smith 2007: 727).

Şirket çıkarlarıyla işçi haklarını buluşturmaya yönelik olarak sayısız çalışma, model, kurumsal veya akademik olmayan çabalar söz konusu olsa da hiçbir çaba sömürü, kayıtdışı ya da yasadışı istihdam, zorunlu çalışma ve hatta kölelik pratiklerinin ortadan kalmasına yetmemiştir. Verma ve Elman, çalışma standartlarıyla ilgili yeni bir düzenleyici çerçevenin gerekliliğiyle ilgili üç noktanın altını çizer. Düzenleme yaklaşımlarının uzun dönemde verimliliği ulusal hükümetlerin katılımını gerektirir; tüm sektörlerdeki tüm işçileri ve kayıtdışı çalışanları da kapsayan bütüncül bir yaklaşım zorunludur; kurulacak toplumsal modelin tüketici tercihlerini aşp insan haklarına ve işçi haklarına öncelik vermesi gerekir. “Çalışma standartları incelendiğinde, şu sonuç net olarak ortaya çıkar: Bu bir kaynak me-

selesi değildir, temel işçi hakları etrafında bir toplumsal ve politik uzlaşma inşa etme meselesidir” (Verma ve Elman 2007: 63).

Çokuluslu şirketler ve emek üzerindeki etkilerine yönelik değerlendirmeler şirketlerin davranışları ve karar alma süreçleri hakkında bilgi verse de emekle ilgili sonuçların özgünlüğünü belirleyen başka faktörler de vardır. İlk olarak, açık ekonomi ve ulusal politikalar emekle ilgili dönüşümleri doğrudan etkiler (Mosley 2011: 47). Küresel ekonomiyle bütünleşme biçimi ve ulusal düzeyde küreselleşmeye yönelik politik tepkiler de farklı yerlerde özgün emek süreçlerinin ve sonuçlarının ortaya çıkmasında belirleyici olur. İkinci olarak, kolektif işçi haklarında içsel dinamiklerin etkisini izlemek gerekir. İç piyasadaki ekonomik koşullar, işsizlik rakamları, işgücünün demografik yapısı, işçilerin vasıf düzeyleri ve ekonomik faaliyetlerin sektörel dağılımı işçi haklarının bileşiminde önemli rol oynar (Mosley 2011: 47). Ulusal düzeydeki politik kurumlar ve ideolojiler, ekonomik hedeflerin toplumsal hedeflerden önce gelip gelmemesi, seçmen davranışının küresel bütünleşmeden daha önemli olup olmaması ve başka iç dinamikler dikkate alınması gereken bazı değişkenlerdir. Son olarak, işçi örgütlerinin ya da bir bütün olarak emeğin temsiliyeti için alan olup olmaması, ya da bunların otoriter rejimler altında bastırılıyor olması işçi haklarının inşası ve korunmasında dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Ekonomi tüm diğer koşulların sabit olduğu varsayımıyla işlemez. Çokuluslu şirketlerin işleyişi ve bunun çalışma koşulları ve emek açısından sonuçlarına yönelik çok değişkenli ve dinamik bir analiz, politik, ekonomik ve sosyal faktörlerin özgün bileşimlerini ortaya çıkarmaya yarar; ancak bu aynı zamanda ülkeler arasında süreklilik gösteren eşitsizlik durumunu da gözler önüne serer. Wall ve diğerleri, şirket bağlantıları ve küresel şirket ağlarına yönelik ampirik çalışmalarında, evsahibi ülkeler, yatırım yapılan ülkeler ve bunlar arasındaki ikili dinamikleri göz önüne alarak şirket ilişkilerini küresel düzeyde incelemişlerdir. Çalışmaya dahil edilen değişkenler arasında gayrisafi yurtiçi hasıla, uzaklık, açıklık, her iki ülke içinde teknoloji ihracatı, ev sahibi ülkedeki piyasa kapitalizasyonu yani borsadaki varlıkları ve kredi karşılığı ile yatırım yapılan ülke-

deki petrol ihracatı, kurumların kalitesi ve kurumlar vergisi yer almaktadır. Bunun dışında ikili değişkenler için fiziksel mesafe, sektörel mesafe, ortak dil ve ortak tarih dikkate alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre şirket ilişkileri ve şirket ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan küresel sermaye ağları, ülkeler arasında var olan politik ve ekonomik eşitsizlikleri pekiştirmektedir:

Aynı zamanda ortaya çıkan sonuç yoksul ülkelere yönelik bağlantıların bu ülkelerdeki düşük ücretlere, zengin ülkelere yönelik bağlantıların ise bu ülkelerdeki düşük kurumlar vergisine bağlı olduğunu gösterir. Bununla birlikte, zengin ülkelere yönelik bağlantılarda bu ülkelerin pazar büyüklüğü yoksul ülkelere kıyasla daha önemlidir. Bu bulgular ülkeler arasındaki ekonomik etkinliklerin farklılığını ortaya koyar, yoksul ülkelerle bağlantılar emek-yoğun etkinliklere yönelirken zengin ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha çok hizmetlere yönelir. Buna ek olarak, yoksul ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları, zengin ülkelere kıyasla daha çok doğal kaynaklar ve verimlilik arayışındadır. (Wall ve diğ. 2011: 922)

Buraya kadarki tartışmalar, neoliberal küreselleşmenin karakteristik bir özelliği olan çokuluslu yatırım biçimlerinin çalışma hayatını ve buna eşlik eden işçi haklarını dönüştürdüğünü göstermektedir. Tarih bir kere daha sermayenin kırk yıllık işleyişini gözden geçirmesini gerektiren bir dönüm noktasına ulaştı. Çokuluslu şirketlerin küresel ekonomik krize tepkileri ne olacak? Bu tepkilerin çalışma hayatı, istihdam biçimleri ve genel olarak emek için sonuçları ne olacak? Çokuluslu şirketler küresel ekonominin tek lideri olmaya devam edecekler mi? Hâlâ çokuluslu şirketlerin genel olarak ekonomiyi ve özellikle üretimi örgütlemeye en iyi model olduğu söylenebilir mi?

Var olan kanıtlar çokuluslu şirketlerin hâkimiyetindeki küresel ekonominin sürekli bir ekonomik büyüme sağladığını göstermektedir; ancak bu süreklilik tekrar tekrar gelen ve her seferinde etki alanı genişleyen ekonomik krizlere engel olamamıştır. Çokuluslu şirketler az gelişmiş ülkelerde istihdam sağlasa da bu durum küresel eşitsizliği azaltmamış, daha fazla kutuplaşmasına neden olmuştur. Şirketlerin küresel ekonomik krize verdikleri tepki incelendiğinde ekono-

middeki dengesiz güç ilişkileri ve şirket düzeyinde alınan öngörüsüz kararlar ortaya çıkar.

Küresel Değer Zincirleri

Bir önceki bölümün odak noktası üretim sürecinin küreselleşmesi ve çokuluslu şirketlerdi. Araştırmaların büyük bir kesiminin çokuluslu şirketleri analiz birimi olarak tercih etmesinin sebebi, çokuluslu şirketlerin neoliberal küreselleşmenin politik ve ekonomik örgütlenmesindeki hâkim konumlarıdır. Yapısal bir açıdan bakıldığında da aktör temelli düşünüldüğünde de çokuluslu şirketler neoliberal küreselleşmenin ilgi odağı olmuştur. Her ne kadar bu yaklaşım neoliberal küreselleşmenin ekonomik işleyişi hakkında bilgi verse de çokuluslu şirketlere yönelik ilişkisel bir bakış hem işbirliği, hem de rekabetin bir parçası olduğu büyük resmi anlamamızı sağlar. Çokuluslu şirketler birden fazla ekonomik sektörde ve birden fazla ülkede varlık gösterirler, yatırım yapma kararları birçok motivasyona bağlı olarak gelişir, ancak burada önemli olan bütün bu dinamiklerin diğer politik ve ekonomik aktörlerle ilişkisidir.

Bu bölümün amacı küresel düzeye yayılan üretim sürecini ağ ilişkileri ve yoğunluk merkezleri açısından ele almaktır. Üretimin çokuluslu organizasyonu, ağ ilişkileri, sektörel yoğunlaşma, endüstriyel kümelenme, coğrafi organizasyon ve bütün bu coğrafi olarak yayılmış üretimin sorunsuz işlemlerini sağlayacak bir yasal kurumsal çerçeve gerektirir. Üretimin küresel organizasyonunu sağlayan ağ ilişkilerine yönelik farklı kavramsal tanımlar ortaya atıldı. Erken dönemde “meta zincirleri” üzerine yazılanlar günümüzün “küresel değer zincirleri” yaklaşımının öncülü oldu. Genel olarak işletme literatürü ve özellikle stratejik yönetim literatürü, endüstriyel kümelenme, işletme kümelenmeleri veya küresel üretim ağları tartışmalarına yön verdi. Güncel olarak “küresel meta zincirleri” yerine “küresel değer zincirleri” ifadesinin tercih edilmesi bu bölümün ilerleyen kısımlarında tartışılacaktır. Kullanılan kavramların tarihsel evrimi, küresel üretimin değişimine ve üretim ilişkilerinin yoğunlaşmasına paralel seyretmektedir.

1980'lerden itibaren üretimin uluslararasılaşması sonucu üretim süreci daha küçük alt parçalara ayrılmış, nihai ürünün montajı yapılabildiği kadar farklı parçalar farklı ülkelerde üretilir hale gelmiştir. Genel olarak “ara mallar” olarak nitelenen bu küçük parçalar bugün artık dünya ticaretinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ara mallar geniş bir piyasa içinde ticari dolaşıma girer ve varış noktalarında pazarlanmak üzere montaj aşamasına girerler. Bir ağ içinde varlık gösteren üretim süreciyle artan ara mal ticareti, üretim, meta, ticaret ve piyasa kavramlarının klasik tanımlarını gözden geçirme ihtiyacını doğurmuştur:

Bir küresel meta zinciri, bir meta ya da ürün etrafında kümelenmiş, dünya ekonomisi içinde haneleri, işletmeleri ve devletleri birbirine bağlayan bir örgütlerarası ağdan oluşur. Bu ağlar, içinde bulundukları duruma özgü, sosyal olarak inşa edilmiş ve ekonomik örgütlenmenin sosyal olarak çerçevelenmiş olduğunu gösterecek biçimde yerelle bütünleşmiştir. (Gereffi ve diğ. 1994: 2)

Küresel meta zinciri bir meta etrafında örgütlenmiş bir ilişkiler ağıdır. Bu ağ söz konusu metanın üretim süreciyle sınırlı değildir, aynı zamanda zincirin herhangi bir halkasına istihdam edilen emeği, yaşamsal ihtiyaçlarını bu üretim sürecinden sağlayan haneleri ve ağın devam etmesinde çıkarı söz konusu olan diğer politik ve sosyal örgütlenmeleri de içerir. Dolayısıyla burada üretim sürecinin küresel düzeyde yayılımı kadar, ortaya çıkan ağ ilişkilerinin yönetimi ve üretimle tüketim arasındaki değişen ilişkiler de önem taşır.

Meta zincirleri analizi kapitalizmin güncel yayılımıyla sınırlı değildir. Hopkins ve Wallerstein meta zincirlerindeki yoğunlaşma ve gevşemenin dünya ekonomisinin döngüsel ritmiyle ilgili olduğunu savunurlar (Gereffi ve diğ. 1994: 5). Hopkins ve Wallerstein meta zincirini “sonucu tamamlanmış bir meta olan emek ve üretim süreçleri ağı” olarak tanımlar ve meta zincirlerinin dünya ekonomisinde üretim sistemlerinin ve emek süreçlerinin dönüşümünü izlemeye yaradığını savunurlar (Hopkins ve Wallerstein 1986: 159). Bir meta zincirinin birbirinden ayrılabilen her bir parçası bir “kutu” olarak tanımlanır ve her bir kutunun sınırları toplumsal olarak tanımlanmıştır. Buna göre meta zincirleri analizinde beş temel karşı-

laştırmalı boyuttan söz edilebilir. İlk olarak, her bir kutudaki, yani ayrı bir üretim sürecindeki tekelleşme derecesi kutunun *merkez tarzı* ya da *çevre tarzı* bir yapıda olduğunu gösterir. İkinci olarak her bir kutunun coğrafi yayılımı analiz için dikkate değer bir unsurdur. Birkaç ülkeye yayılmış kutular daha çok merkez tarzı, birçok ülkeye yayılmış kutular ise daha çok çevre tarzı yapılarıdır. Üçüncü noktaya göre bir kutudaki üretimin yapısı, o kutunun kaç meta zinciri içinde yer aldığıyla ve pazar çeşitliliğiyle doğrudan ilişkilidir. Üretimde yapılacak değişiklikler dünya ekonomisinin döngüsel ritmine tepki olarak ortaya çıkar. Dördüncü boyuta göre her bir kutu içinde yer alan küçük üreticiler, büyük işletmelerden ve mülkiyetten bağımsız rant ilişkilerini kapsayan üretim ilişkileri, meta zincirlerinde üretim sürecinin belirleyici bir unsurdur. Üretimin büyük işletmeler tarafından yürütüldüğü durumlarda kutular dikey olarak bütünleşmiştir. Üretim küçük ekonomik birimler tarafından örgütlendiğinde, mülkiyet ilişkileri de daha dağınık seyreder. Mülkiyet ilişkileri dünya ekonomisinin tekeli ya da rekabetçi eğilimlerinin bir göstergesidir. Son olarak ücretli emek, ücretsiz emek ve zorla çalıştırma süreçlerinde kullanılan denetim mekanizmaları da karşılaştırmalı tarihsel analiz için kaynak sağlar (Hopkins ve Wallerstein 1994: 18).

Hopkins ve Wallerstein meta zincirlerini dünya ekonomisindeki hareketlerle ilişkilendiren bir tarihsel analiz sunarlar. Buna göre, genellikle A-evresi olarak adlandırılan dünya ekonomisinin genişleme dönemlerinde üretim sürecinde işlem maliyetlerine öncelik veren dikey bir bütünleşme görülür. B-evresi olarak adlandırılan dünya ekonomisindeki daralma evresinde ise düşük emek maliyetlerine öncelik veren sözleşmeli üretim veya fason üretim artış gösterir.

Gereffi'nin ağ ilişkileri ve küresel değer zincirleri üzerine yaptığı çalışmalar bu alanın temel yapıtaşlarından birini oluşturur. Gereffi üç temel küresel meta zinciri tanımından söz eder: girdi-çıktı yapıları, bölgesellik ve (güç ve yetki açısından) yönetim. Ancak Gereffi'nin bu alandaki en önemli katkısı, üretici-kontrollü meta zincirleriyle alıcı-kontrollü meta zincirlerini sınıflandırmasıdır (Gereffi 1994: 97-99). Üretici-kontrollü meta zincirlerinde çokuluslu şirketler ya da başka büyük işletmeler üretim sistemini kontrol eder. Üre-

tim sermaye yoğun ya da teknoloji ağırlıklıdır, kâr daha çok imalatçının yönetimindeki ölçek ekonomisinden kaynaklanır. Bu meta zincirleri piyasada daha az rekabetle karşılaşır, devletler daha çok bu meta zincirlerinin görüldüğü sektörlere müdahale etme eğilimi gösterirler. Bu yapılarda mülkiyetin, imalatın ve işletme yönetiminin merkezileştiğini söylemek mümkündür. Uçak üretimi, elektrikli makineler ve bilgisayarlar üretici kontrollü meta zincirleri için örnek olabilir.

Alıcı-kontrollü meta zincirlerinde üretim ağı ve ilişkileri çok daha dağınıktır. Üretici ve satıcı birbirinden net bir şekilde ayrılmıştır. Büyük ölçekli perakendeciler, marka sahibi firmalar ve ticaret firmaları taşeron üreticiler ağıyla bağlantıya geçerler ve zincirleme bir biçimde taşeronlar az gelişmiş ülkelerdeki küçük üreticilere siparişleri parça parça dağıtırlar. Bu meta zincirlerinde üretim emek-yoğundur, burada kârın kaynağı ölçek ekonomileri değil, yüksek-değerli araştırma, tasarım, satış ve pazarlamayı örgütleyen yönetim sistemidir. Üretim sürecinin dağınıklığı ve esnekliği taşeronlar ve az gelişmiş ülkelerdeki küçük üreticiler arasında daha fazla rekabete yol açarken, devletin bu meta zincirlerine yönelik müdahalesi de bir öncekinden farklıdır; devletler daha davetkâr ve hoşgörülü politikalar üretme eğilimi gösterirler. Alıcı-kontrollü meta zincirleri daha çok tüketici ürünleri, giyim, ayakkabı ve diğer emek-yoğun sektörlerde görülür.

Küresel meta zincirlerinin sunduğu analiz imkânları, betimsel ya da kategorik özelliklerine kıyasla, bu çalışmanın amacına daha fazla hizmet eder. Gereffi ve diğerleri küresel meta zincirlerinin mekânsal eşitsizlikleri ve mevcut kalkınma meselelerini anlamada açıklayıcı olduğunu savunur. Küresel meta zincirleri ulus-devletin hem daha alt hem de daha üst düzeylerinde yürütülür ve bu şekilde üretim süreçleri arasındaki mikro ve makro bağlantıları gözler önüne serer. Bu aynı zamanda merkez ve çevre ekonomilerinin karşılaştırmalı analizine zemin hazırlar (Gereffi ve diğ. 1994: 5). Hopkins ve Wallerstein küresel meta zincirlerinin kapitalist dünya ekonomisinde iki farklı birikim düzeyini gösterdiğini savunur. Birinci düzeyde zincirin bütün olarak yarattığı sermaye birikimi söz konusu-

dur. İkinci düzeyde ise zincirin her bir kutusunun yarattığı sermaye birikimi söz konusudur, bu da temelde eşitsiz mübadeleye ve sonuç olarak küresel eşitsizliğe yol açar. Korzeniewicz ve Martin'e göre küresel meta zincirleri, "dünya ekonomisinin yapısını anlamaya yönelik ilişkisel bir inşa" sunarlar (1994: 68). Küresel meta zincirlerinin işleyişine bakarak ve kapitalist dünya ekonomisinin küresel ve uzun dönemli işleyişini izleyerek refahın küresel düzeydeki dağılımını, bölgesel yapılarıdaki uzun dönemli eğilimleri ve üretim süreçleri arasındaki bağlantıları anlamak mümkündür: "Küresel meta zinciri yaklaşımı farklı noktalar arasındaki rekabetin göreceli yoğunluğuna bakarak bir zincir içinde refahın dağılımını açıklayabilir" (Gereffi ve diğ. 1994: 4). Küresel eğilimleri açıklarken genel olarak meta zincirlerine veya yalnızca bir meta zincirine dayalı çözümler yanlıtıcı olabilir; tarihsel gelişmeler öngörülemeyen sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, ilişkisel, karşılaştırmalı tarihsel analiz güncel dinamikleri izlerken tercih edilen yaklaşımdır.

Küresel üretim şemalarındaki dönüşümlere paralel olarak üretimin uluslararasılaşmasında da önemli dönüşümler gözlemlendi. Küresel meta zincirlerinden küresel değer zincirlerine geçiş başlangıçta yalnızca kavramsal bir değişiklik gibi görünse de aslında bu geçiş teorik ve yöntemsel olarak betimsel bir değişiklikten daha fazlasını ifade eder. Küresel değer zincirleri yaklaşımı, sanayi kollarının şirketler ve ülkeler üzerinden küresel yayılımını izleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Küresel değer zincirleri, dünya ekonomisindeki artan bütünleşme ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi düşünüldüğünde "dünya ekonomisinin omurgası ve merkezi sinir sistemi" işlevini görür (Cattaneo ve diğ. 2010: 7). Bu yaklaşımda, öncülü olan dünya sistemi yaklaşımından farklı olarak odak noktası belli sektörlerde ve sanayi kollarında ve bazı belli metaların üretiminde görülen katma-değer zincirleri öne çıkar ve daha çok uluslararası işletme literatüründen beslenir. Buradaki temel meseleler zincirlerin nasıl yönetildiği, değer zincirlerini belli bir biçimde düzenlemenin maliyetleri ve değer zincirleri aracılığıyla endüstriyel gelişmenin mümkün olup olmadığıdır (Bair 2005). Küresel değer zincirleri yaklaşımı yapısal ve sistemik bağlamı analizin dışında bırakması,

eşitsiz mübadele, sermaye birikimi ve üretim sürecinde uygulanan emek rejimini gözardı etmesi nedeniyle küresel meta zincirleri yaklaşımından dikkat çekici bir biçimde farklılaşır. Bair'e göre hem teorik hem de yöntemsel açıdan önemli dönüşümleri temsil eden değer zinciri yaklaşımı,

... daha çok sanayinin yapısı ya da üretim sürecinin karakteristik özellikleri gibi teknik ve örgütsel meselelere, sektörlerin içsel mantığının firmalar arası ilişkileri nasıl şekillendirdiği sorusuna odaklanırken, zincirlerin işlediği daha geniş kurumsal çerçevelerin, zincir dinamiklerine ve zincir üzerinde katma-değerin dağılımına şekil veren dışsal faktörlerin değer zincirleri üzerindeki etkisine daha az dikkat göstermektedir. (2005: 164)

Küresel değer zincirleri ticaret serbestisi koşuluna göre yürütülür; buna göre bir taraftan şirketler için yerel ve bölgesel şoklara ya da azalan talebe karşı koruma sağlarken, diğer taraftan dışsal şoklara karşı da ekonomileri kırılgan hale getirir: “Dolayısıyla, katılımcı sektörlerden veya ülkelerden birinde bir şok ortaya çıktığında, bu şok hızlı bir şekilde zincirin ilerisindeki ve gerisindeki bağlantılara aktarılır” (Escait ve diğ. 2010: 74). Küresel değer zincirleri üretim ve pazarlamada talep dalgalanmalarına karşı esneklik arayışı içindedir, bu nedenle iç piyasada ya da dışarıda karşılaşılabilecek şoklara karşı yalın perakende satış, anlık envanter denetimi, biriken envanterin kullanılması, modüler üretim süreçleriyle işin tamamını dışarıya verme gibi uygulamalarla koruma sağlamaya çalışırlar (Milberg ve Winkler 2010: 38).

Dünya ekonomisi içinde ağ ilişkilerinin analizi, meta zincirleri ya da değer zincirleri olarak tanımlanmalarından bağımsız olarak, birçok nedenle aydınlatıcıdır. Küresel değer zincirleri, küresel düzeyde yayılmış üretimin örgütsel yapısına bakarak uluslararası ticaret, dünya piyasasındaki talep dalgalanmaları ve buna karşılık dünya piyasasını ayakta tutacak politika seçenekleri hakkında bilgi sağlar. İkinci olarak, ülkelerin küresel değer zincirlerine katılım biçimleri ekonomik kalkınmanın biçimi hakkında açıklayıcıdır, sonuç olarak devletler kalkınma politikalarını küresel değer zincirleri için-

deki belli sektörleri, sanayi kollarını ya da aşamaları hedef alarak belirlerler. Mikro düzeyde küresel meta zincirleri veya değer zincirleri, böyle bir üretim sürecinin içerdiği istihdam ilişkilerini açıklamaya yarar. Meta zincirleri yaklaşımından değer zincirleri yaklaşımına geçiş ise, kalkınma ve emek konulu meselelerin önemini yitirirken, şirket düzeyinde analizin ve piyasa düzeyinde işleyişin önem kazandığını gösterir.

Küresel değer zincirleri çerçevesi, neoklasik ekonominin soyut piyasa anlayışı yerine, küresel ekonomiyi değer zincirlerinin üst üste geldiği, kesiştiği bir alan olarak tanımlayan ve ampirik olarak izlenebilir bir model sunar. Böylece değer zinciri çerçevesi yeni jenerasyon özel sektör geliştirme politikalarının inşasında merkezi bir önem kazanmış, bir taraftan onur makamını piyasa bütünleşmesi ve ekonomik büyümeye verirken, diğer yandan firmaların (ve diğer potansiyel aktörlerin) katılımını teşvik etmeyi amaçlayan aktif politikalar için alan yaratmıştır. (Werner ve diğ. 2014: 1222)

Buraya kadar anlatılanlarda dünya ekonomisindeki ağ ilişkileri meta zincirleri, küresel meta zincirleri ve küresel değer zincirleri başlıkları altında tartışıldı. Bu zincir tanımlamaları, tarihsel olarak araştırma nesnesi, teorik çerçeve ve yöntemsel yaklaşımlar açısından dönüşüm geçirdi. Küresel üretim ağları, endüstriyel kümelenme ve zincir-benzeri süreçler dışında girdi-çıktı matrisleri üzerine yapılan çalışmalar işletme literatürü içinde özgün bir alan yaratma yönünde ilerledi. Ağ analizi, zincir tanımlamalarına getirilen eleştirilerden uzaklaşıp üretim ve bölüşümü dikey ve lineer olarak kavramsallaştırırken, üretimi karmaşık ve ilişkisel bir sistem olarak açıklamaya çalışır; bunu yaparken de ilişkileri yalnızca dikey değil, yatay ve hatta çapraz olarak da kurar (Henderson ve diğ. 2002: 442). Ağlar sabit yapılar değildir, piyasa dalgalanmalarıyla ve yer değiştirmelerini zorunlu kılan politik krizlerle değişebilirler. Ancak bu koşullar altında bir ağın her bir bileşeni, üretim ya da yönetim aşamasında olsun, ikame edilebilir hale gelecektir:

Bu nedenle küresel üretim ağları, kısmen düzenleyici ya da düzenleyici olmayan engellerin ve yerel sosyoekonomik koşulların etkisiyle sınırları bambaşka biçimlerde keser. Bu durumun ilgili aktörlerin pazarlık

gücünde çok büyük bir etkisi vardır. Sonuç olarak, yerel kentsel ve bölgesel kalkınmanın birçok aktörün çeşitli coğrafi düzeylerde gelişimine yön verdiği, yereller arası, dinamik bir büyüme ve değişim süreci olarak görülmesi gerekir. (Rainnie ve diğ. 2013)

Henderson ve diğerleri küresel üretim ağlarını çokkatmanlı ve çok-boyutlu bir olgu olarak tanımlar; burada altı çizilen tanımlayıcı unsurlar ağ örgütlenmesi, kurumsal denetimin dağılımı, emek, değer yaratımı ve transferi, devlet, sendikalar ve işveren örgütlerini içerecek biçimde kurumlar ve bütün bunların genel olarak firma stratejileri ve ekonomik zenginlik ile özel olarak teknolojik gelişme ve değer büyümesi üzerindeki etkisidir (Henderson ve diğ. 2002: 447). Bu yaklaşıma paralel olarak Ernst küresel üretim ağlarının uluslararası bilgi yayılımı üzerindeki etkisini ve bunun gelişmekte olan ülkeler için yarattığı fırsatları inceler. Bu araştırma özellikle Çin’de ve diğer Asya ekonomilerinde bulunan yüksek teknoloji elektronik ve bilişim teknolojileri sektörlerine bakar (Ernst 2000). Örneğin Tayvan ve Güney Kore’de bilişim sektörlerindeki dışarıya iş verme pratikleri teknolojik yayılıma ve giderek bağımsız markaların yükselmesine neden olmuştur. Tayvan ve Güney Kore’nin başarı hikâyeleri, küresel üretim ağlarının gelişmekte olan ülkelerdeki yayılım etkisini kanıtlar. Ancak bu gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmı, meta zincirleri, değer zincirleri ya da üretim ağlarında genellikle sermaye-yoğun ya da teknoloji-yoğun üretim alanlarında değil, emek-yoğun alanlarda yer almaktadır. Ağ ilişkilerine yönelik daha gerçekçi bir yaklaşımın bu ayrımı göz önüne alması gerekir. Küresel üretim zinciri argümanını destekleyenlerin savunduğu “yerel beceri inşası” tartışmasının temel kısıtı verimliliğe atfedilen önem ve küresel ekonomideki rekabetçi yapıdır (Ernst ve Kim 2001: 3). Küresel üretim ağlarının giyim ya da ayakkabı gibi emek-yoğun ve düşük katma değerli sektörlerde yerel kapasiteleri artırma olasılığı oldukça düşüktür.

Ekonomik aktörler kadar araştırmacıların da farklı öncelikleri vardır. Bilimsel araştırmalar da tıpkı burada konu olan –zincir, ağ ya da başka ilişki mekanizmaları olarak tanımlanan– küresel üretim ağları gibi çokdeğişkenli ve çokkatmanlıdır. Basit bir yöntemsel

kaygıyı hatırlayarak araştırmanın odak noktasını netleştirmek mümkün: Araştırmanın kapsam alanı büyüdükçe bulguların derinliği azalır; tam tersine odaklanmış araştırmalarda ise özel olarak tanımlanmış parametrelerin kullanılması derinlemesine bilgi sağlar. Emek, bu araştırmanın amacına uygun olarak, çokkatmanlı bir üretim sistemi içinde varlık gösteren ve dünya ekonomisiyle hem üreterek hem de tüketerek ilişki içinde olan bir araştırma alanıdır. Bu ilişkiyel kavramsallaştırma mutlaka küresel düzeyden gelmek zorunda da değildir, çok daha küçük bir analiz biriminde varlık göstererek de küresel olana eklenebilir.

Bizim savunduğumuz, bütün bunların, küçük firmalarda emeğin durumuna yönelik herhangi bir araştırmanın meta zincirleri, işletme stratejileri ya da benzer kaygılarla işe başlayamayacağını gösterdiğiidir. Bunun yerine, somut ortamlarda emek sürecinin örgütlenmesi ve denetimine yönelik bir analizle başlamalıdır. (Rainnie ve diğ. 2013)

Ağ yapılarının küçük firmalarla bir arada değerlendirilmesi karşılıklı bağımlılığa dayalı üretim ilişkilerinin küçük üreticiler için pratik sonuçlarını ortaya çıkarır. Küresel değer zincirlerinin ve ağ ilişkilerinin giderek daha nitelikli, incelikli ve karmaşık hale gelmesi sosyal ve ekonomik hiyerarşilerin üst katmanlarına hizmet ederken üzerine basarak yükseldikleri sayısız küçük üreticiye bedel ödetmektedir. Diğer yandan, ağ ilişkilerindeki bütün bu gelişmeler küresel ekonomik krizle birlikte büyük bir gerileme göstermiş ve ağları zararı en aza indirecek biçimde yeniden örgütlenmek zorunda bırakmıştır. Şimdi buna bakacağız.

Küresel Ekonomik Kriz

Bazı yaklaşımlar küreselleşmenin tarihin sonunu getirdiğini savunsa da tarih tam tersini gösterdi. Kapitalist dünya ekonomisi İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal ekonomilerin yeniden inşa süreciyle büyük bir yükseliş yakaladı; ancak yeniden inşa sürecinin tamamlanmasıyla erken kapitalist ülkelerde ulusal sınırlar dahilindeki kâr oranları düşmeye başladı. Küreselleşme süreci bütün dünyayı etkisi

altına alırken, bu sürecin politik arka planında Amerikan hegemonyası altında sürdürülen dünya barışı, Soğuk Savaş dönemi ve 1970'lerde başlayan yumuşama (*détente*) dönemi, Avrupa bütünleşmesi ve Üçüncü Dünya kalkınmacılığı temel bir çerçeve oluşturdu.

Ancak küreselleşmeyle birlikte, ulusların, ulus-devletlerin ve ulusal ekonomilerin inşasına odaklanan İkinci Dünya Savaşı sonrası politik hedefleri yerini sınırların açılması, piyasaların serbestleşmesi ve kendi haline bırakılması gibi ekonomik hedeflere bıraktı. Ulus-devletlerin birincil temsilciler olarak yer aldığı uluslararası sistem, uluslararası ticareti bir arada tutma işlevini kaybetmiş oldu. Bunun yerine Dünya Ticaret Örgütü, G-7 ve Washington Uzlaşısı ile artık yeni roller edinen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın oluşturduğu bir örgütler ağı küresel dünya ekonomisinin işleyişini yönlendirmeye başladı.

İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler küresel işbölümünün yeniden düzenlenmesine imkân sağladı. Buna göre, imalat sanayi azgelişmiş ülkelerdeki ucuz emek kaynağına yönelirken, genel olarak hizmetler ve özellikle beyaz yakalı, işletme hizmetleri ileri kapitalist ülkelerin yüksek vasıflı emeğine yöneldi: “Yirmi birinci yüzyılın şirket modelinde kendini gösteren bütünleşmiş uluslararası üretim ağları bugün küresel birikimin kalbinde yer almakta –ve Küresel Güney'in proleterleşmesiyle sınıksı bir bağ kurmakta– ve sonuç olarak yaygın korumacılığın bir devlet tepkisi olarak öne çıkmasına etkin bir biçimde engel olmaktadır” (Panitch ve Bindin 2010: 7-8). Küresel işbölümü, Küresel Güney'de emek-yoğun ve düşük vasıflı işlere karşılık Kuzey ülkelerinde sermaye yoğun, tasarımcı odaklı, yaratıcı ve yüksek vasıflı alanların yoğunlaşmasına dayalı yapısıyla emek-değer teorisinin yeniden düşünülmesini gerektirmektedir – bu konuyu dördüncü bölümde daha detaylı ele alacağız. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan tarihsel, kurumsal ve pratik dönüşümler politik ekonominin düşünce evrenindeki kapsamlı dönüşümlerle desteklendi ve meşrulaştırıldı. Neoliberalizm, liberal paradigmayı yeniden tanımlayıp daha geniş bir alanda kullanırken küresel ekonomiyi ulusal ekonomilerin, uluslararası kurumları da ulus-devletlerin yerine koydu. Daha da önemlisi, bu yaklaşım kü-

resel piyasaların ve küresel üretim zincirlerinin bütünleşmesini meş-
rulaştırırken, yoksulluk, eşitsizlik ve bozulan toplumsal ilişkiler gibi
toplumsal sonuçları da gözardı etti. Radice bu gelişmelere çok uy-
gun bir biçimde neoliberalizmin ideolojisi ile politika yapımındaki
pratik kullanımını birbirinden ayırt eder (Radice 2010: 35). Neoli-
beral politikaların uygulamaya konması yerel faktörlerle farklı ulu-
sal bağlamlarda devlet kapasitelerinin değişkenliğine bağlı olarak
çeşitlilik gösterdi. Saad-Filho, farklı biçimlerde ve farklı kapsam-
larda kullanılan kategorik bir neoliberalizm tanımı yapar:

Özünde neoliberalizm, sermayenin hükmünün yeniden düzenlenme-
sine dayalı hegemonik projenin dayatılması için devlet gücünün, “müda-
hale etmeme” temelli bir ideolojik maske altında, beş farklı düzeyde kul-
lanımına dayanır: yerel kaynak dağıtımı, uluslararası ekonomik bütün-
leşme, devletin yeniden inşası, ideoloji ve emeğin yeniden üretimi. (2010:
242-43)

Politika açısından bakıldığında neoliberalizmin yükselişi serbest pi-
yasa politikaları aracılığıyla devletin ekonomik rolünün ve piyasa
üzerindeki kontrolünün zayıflaması anlamına geldi. Piyasa, kendi
haline bırakıldığında, savaş sonrası dönemin ulusal ve toplumsal
hedeflerini bir kenara atıp kâr odaklı büyüme stratejisini kendine
hedef edindi. Ulus-devletin ekonomiden çekilmesiyle ortaya çıkan
hegemonik boşluk genel olarak şirketler ve özellikle çokuluslu şir-
ketler gibi piyasa aktörleriyle doldurulunca “ulus” kavramı anlamını
yitirdi. Savaş sonrası sermaye, emek ve devlet arasındaki görece uz-
laşma neoliberalizm tarafından parçalanınca devlet iki sınıf arasındaki
arabulucu konumunu da kaybetti. Devletler, küresel sermayeye kârlı
bir yatırım çevresi sunmak adına ekonomik düzenlemelerden vaz-
geçtiler; vergilerden ticaret hadlerine, sosyal güvenlik politikaların-
dan çalışma standartlarına her alanda korumacılığı düşündüren tüm
politikalar erozyona uğradı. Devletlerin şirketlerin çıkarları uğruna
geri çekilmesi, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma arasında or-
tadan kaldırılamayacak bir kopuş yarattı.

Küreselleşmenin içerdiği süreçleri ve bunlara yönelik çözümle-
meleri bütüncül bir çerçevede incelemek bu çalışmanın kapsamını
aşan bir hedeftir. Küreselleşme kavramını ve ilgili literatürü burada

yalnızca karşılaştırmalı bir amaca yönelik olarak, içinde bulunduğumuz bağlamı tanımlayan tarihsel kırılmaları ve dönüşümleri öne çıkarmak için kullanıyorum. Küresel krizin finans sektöründe başlayıp bir kelebek etkisiyle reel ekonomiye yayılması göz önüne alındığında, küresel dönemden küresel-sonrası döneme uzanan finansallaşma süreci günümüz kapitalizminin temel kısıtlarını göstermektedir.

Küresel ekonomik krizin ortaya çıkışını daha iyi anlamak için küresel sistemin finansallaşması iyi bir başlangıç noktası olabilir. Bu süreç 1960'lara kadar geri gitse de etkileri 1970'lerin ekonomik krizinde ortaya çıkmaktadır. Birbirinden farklı ancak birbiriyle bağlantılı üç süreç sermayenin küresel düzeyde nasıl yeniden örgütlendiğini anlamaya yarar. Kapitalist ekonominin birincil hedefi yüksek kâr oranlarını sürekli kılmaktır. Bu hedef reel ekonomide sömürü sayesinde üretkenliği artırarak sağlanır. Buna ek olarak, tüketimin özendirilmesiyle talep yaratılması ve kredi sistemleri de yüksek kâr oranlarını destekleyen mekanizmalardır (Panitch ve Bindin 2010: 10). Reel ekonomide üretimin ve imalat sanayinin değersizleşmesi daha fazla birikimin yenilikçilik aracılığıyla sağlanmasını gerektirir. İkinci olarak, küresel ekonomide riskin yayılması ve riske karşı sigortaların varlığı, varlıkların, risklerin ve reel ekonomideki işlemlerin metalaşmasıyla sermaye birikiminin alanını daha da genişletir. Radice küresel ekonominin finansallaşmasını "finansal araçların 'üretimi'" olarak tanımlarken bunun piyasadaki diğer mal ve hizmetlerin üretimiyle benzerliğine dikkat çeker (2010: 27). Genel olarak şirketler ve özellikle çokuluslu şirketler, tüzel kişiler olarak tanındıklarından, bu finansallaşmanın kurumsal temelini oluştururlar: "Son genişlemeye anlam veren unsur, sektörün, öğrenci kredilerinin geri ödemeleri, ender doğal kaynakların sağladığı rantlar ya da gelecek dönemlerin vergi gelirleri gibi gelecek dönemlere ait her tür gelir kaynağının 'hisseleri' üzerinde yasal talep yaratma ve pazarlama becerisidir" (Radice 2010: 27). Radice sıklıkla referans verilen finansal sektörün reel ekonomiden koptuğu yönündeki görüşe karşı çıkar; bunun yerine reel ekonominin finans sektörü tarafından fazlasıyla içselleştirildiğini, paranın geleceğe ait ekonomik olasılıklar

ve riskler üzerinden kazanıldığını savunur. Finansallaşma sürecinin içerdiği üçüncü ve son süreç ise finansallaşmayı çevreleyen kurumsal çerçevedir. Sermayenin daha önce görülmemiş düzeyde merkezleşmesi ve yoğunlaşması, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ya da Amerikan Federal Bankası'nı düzenleyici ya da idari işlevler yerine karşılıklı bağımlılık ilişkisine zorlamaktadır. Bunun sonucunda şirketler “batmak için çok büyük” olarak algılanır, çünkü şirketlerin batması bütün ekonomiyi de beraberinde götürecekleri anlamına gelir. Sonuç olarak, hükümetler bir kriz durumunu kontrol altına almak veya ötelemek adına şirketleri batmaktan kurtaracak kefalet politikalarını tercih ederler (Rohit 2013).

1970'lerden beri devam eden finansallaşma süreci büyük bir ekonomik krizin ötelenmesini sağladı. Kapitalist dünya ekonomisi bu tarihten itibaren Meksika'da, Güney Kore'de, Türkiye'de ve başka yerlerde çok sayıda mini-krizle karşı karşıya kaldı; bunların çoğu hükümetlerin borçları üstlenmesine veya kitlelerin çalışma hayatında ve iş dışı alanlarda yoksullaşmasına, insanlık onuruna yakışır bir yaşam standardından yoksun kalması pahasına ekonomik tedbirler alınmasına yol açtı. Küresel ekonomi 2008 yılında Amerikan ipotek kriziyle birlikte son bir darbe aldı. Piketty'nin çok yerinde bir biçimde ifade ettiği gibi, “2008 krizi yirmi birinci yüzyılın küresel patrimoniyal kapitalizminin ilk kriziydi. Büyük olasılıkla sonuncusu da olmayacaktı” (Piketty 2014: 473).

Her ne kadar küresel ekonomik kriz finans sektöründe ortaya çıkmış olsa da finans sektörü ve reel ekonomi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi büyük çaplı bir yayılım etkisini düşündürmekte ve üretim araçlarının reel ekonomideki fiziki ve maddi üretim süreçlerini de kapsayacak biçimde dönüşümünü öngörmektedir. Sistemdeki aşırı finansallaşma birikimde ve bölüşümde değer aktarımının dengesini bozmuş, reel ekonominin birçok yönden finansal süreçlerin etkisi altında kalmasına neden olmuştur. Finansal likidite ile ilgili sorunlar hükümetlerin ve merkez bankalarının müdahaleleriyle belli bir oranda çözülsün de güvenli ve süreklilik gösteren bir yatırım ortamının eksikliği reel ekonomide üretim ve büyümeye engel olmuştur. Reel ekonominin küçülmesi değilse de, duraklaması

Tablo 1.2 Merkezi Devlet Borcu, Toplam (GSYİH %)

<i>Bölge</i>	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Orta Avrupa ve Baltıklar	..	..	..	24	34	43	42	43	
Avrupa ve Orta Asya (tüm gelir düzeyleri)	43	42	39	38	42	49	47	53	
Avrupa Birliği	49	46	42	49	53	59	61	70	..
Kuzey Amerika	56	55	55	64	76	85	90	94	97
Güney Asya	61	59	56	58	57	51	52	51	51

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı.

(Araştırmanın devam ettiği sürede Afrika, Doğu Asya ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgeleri için veriler mevcut değildi.)

dahi istihdamı hem nicel hem de nitel olarak doğrudan etkilemektedir. Sonuç olarak, küçülen bir ekonomide talep sürekliliği sekteye uğrar, hükümetlerin ve merkez bankalarının enflasyonist müdahaleleri ise hem makroekonomik hem de sosyoekonomik anlamda yarıardan çok zarar getirir.

Ekonomik krizi daha iyi anlayabilmek için bazı sayısal göstergelere bakmak yararlı olacaktır. Tablo 1.2 merkezi devlet borcunun gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının bölgesel dağılımını göstermektedir. Araştırmanın yapıldığı sırada Afrika, Doğu Asya ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgeleri için toplu veriler bulunmadığından veriler ancak kısmi olarak sağlanabilmiştir. Ancak mevcut verilerin genel bir değerlendirmesi dahi krizin etkisini göstermeye yetecektir. Krizin başlangıcı sayılabilecek 2008 yılından bu yana Güney Asya dışında tüm bölgelerde devlet borcunun gayrisafi yurtiçi hasılaya oranında düzenli ve büyüyen bir artış gözlenmektedir. En büyük artış ise Kuzey Amerika'da gerçekleşmiştir. Krizin başladığı ABD'de merkezi devlet borcu, 2008 yılında GSYİH'nin %76 kadarına denk gelirken bu oran 2013 yılında %97'ye ulaşmıştır. Aynı oran İngiltere'de 2008 yılında %56.5 iken 2012'de %103.2 seviyesine ulaşmış; bir başka deyişle 2012 yılında İngiltere'nin borcu yarattığı GSYİH'den daha büyük olmuştur. Avrupa Birliği'nin motoru olarak görülen ve krizden görece daha az etkilenen Almanya'da merkezi devlet borcunun GSYİH'ye oranı 2008 yılında %43.1 iken 2012 yı-

ında %56.9 düzeyine çıkmıştır. Tek bir gösterge küresel ekonomik krizin etkisini göstermeye yeterli olmayacaktır. Durumu daha iyi kavrayabilmek için krizin yayılım etkisinin de izlenmesi gerekmektedir.

Tablo 1.3 seçilmiş şirketlerin piyasa kapitalizasyonunun gayrisafi yurtiçi hasılaya oranını ülkelerin gelir düzeyine göre gruplayarak sunuyor. Piyasa kapitalizasyonu, alım-satıma sokulan hisse sayısını her bir hissenin fiyatıyla çarparak bulunan bir değerdir. Bu hesaplama tek başına şirketlerin piyasadaki değerini göstermeye yarar, ancak piyasa kapitalizasyonunun oranındaki yıllık değişim piyasadaki finansallaşmayı ve bir ölçüde piyasada sermayenin yoğunlaşmasını gösterir. 2008 ipotek kriziyle birlikte tüm gelir düzeylerinde şirketlerin piyasa kapitalizasyonunda önemli bir düşüş gözlenmektedir. Öncelikle, her ne kadar kriz ABD’de başlamış olsa da yatay olarak dünyanın farklı bölgelerine ve dikey olarak da toplumun alt kesimlerine doğru yayılmıştır. İkinci olarak, söz konusu değer kaybı kurumsal karar alma süreçlerini ve özellikle yatırım kararlarını doğrudan etkilemiştir. Her ne kadar ekonomi 2012 yılında biraz toparlamış olsa da bu düzelme krizin sebep olduğu zararı karşılayacak düzeyde olmamıştır.

Tablo 1.4 ise piyasa kapitalizasyonunu bölgesel düzeyde sunuyor. Piyasa kapitalizasyonu genellikle Orta Avrupa ve Baltıklar ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da en düşüktür; her iki bölge de 2008 krizinden sonra toparlanmada güçlük çekmiştir. Tablo 1.2 ve Tablo 1.3’teki verilerin dağılımı karşılaştırıldığında, düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin varlıklarının büyüklüğü açısından küresel ekonomide marjinal bir konuma sahip oldukları görülür; küresel ekonomik krizin etkisiyle beraber söz konusu dışlanma durumu daha da keskinleşir. Bu ekonomilerin kriz öncesi düzeylere dönme potansiyelleri küresel ekonomiyle bütünleşme durumlarına ve Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya gibi yüksek gelirli bölgelerin bu marjinal bölgelere yatırım yapma eğilimlerine bağlıdır.

Reel ekonomi açısından bakıldığında, küreselleşme, finansallaşma ve coğrafi yayılım eşzamanlı ve birbiriyle bağlantılı üç süreç olarak karşılıklı bağımlılık yaratmakta ve içerdikleri aktörlere de

Tablo 1.3 Borsadaki Şirketlerin Piyasa Kapitalizasyonunun Ülkelerin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı (GSYİH %)

<i>Gelir Düzeyi</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>
Yüksek Gelir	119	62	88	95	77	90	109	110	115	119	138
Düşük ve Orta Gelir	98	37	67	66	46	50	47	52	60	59	67
Düşük Gelir	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Alt Orta Gelir	101	37	63	64	42	51	45	54	51	50	65
Orta Gelir	98	37	67	66	46	50	47	52	60	59	67
Üst Orta Gelir	97	37	68	67	47	50	47	52	62	62	67
Dünya	114	56	83	86	67	77	88	90	95	98	112

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı.

Tablo 1.4 Borsadaki Şirketlerin Piyasa Kapitalizasyonunun Bölgelere Göre Dağılımı (GSYİH %)

<i>Bölgeler</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>
Orta Avrupa ve Baltıklar	41	15	25	27	19	..	..	..	..	..	..
Doğu Asya ve Pasifik	133	61	93	95	71	76	83	90	100	95	111
Avrupa ve Orta Asya	89	42	56	57	42	52	59	53		65	76
Avrupa Birliği	86	39	51	51	39	49	59	52			
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	..	..	53	52	37	36	58	51	52	52	52
Kuzey Amerika	139	78	106	117	101	115	141	148	135	146	164
Güney Asya	130	46	84	86	50	62	56	70	65	61	83
Sahra-altı Afrika	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Dünya	114	56	83	86	67	77	88	90	95	98	112

Kaynak: Dünya Gelişim Göstergeleri, Dünya Bankası.

daha önemli roller atfetmektedir (Radice 2010: 33). Bu üç sürece soyut bir düzeyde işleyen sistemik dinamikler olarak bakmak doğru olmayacaktır; önemli olan bu süreçlerin emek piyasası, toplumsal sınıflar ve devlet gibi toplumsal kategorilerle temellendirilmelerinin gerekliliğidir. Ticaret serbestisinin küresel düzeyde ücretleri az-gelişmiş bölgelerdeki düşük ücretli kesimin yararına olacak şekilde dengeleyeceği yönündeki görüş, küresel emek piyasasında artan rekabet ve bunun sonucunda ücretlerin ve çalışma standartlarının ge-

rilemesiyle çürütülmüştür (Milberg 2004). Neoliberal küreselleşme ve bu sürecin tarihin sonunu getireceğine dair iyimser yaklaşımın sürdürülmesi için geçerli bir gerekçe kalmamıştır; karşılaştırmalı tarihsel bir analiz küreselleşmenin sosyal ve ekonomik sonuçlarını somut bir biçimde gözler önüne serer.

Genel olarak küreselleşme ve özellikle finansallaşma küresel krizi meydana getiren dinamiklere dair betimsel bir anlatı sunar. Peki, krizin kendisini nasıl tanımlayabiliriz? İlk olarak, günümüzde yaşanan küresel ekonomik kriz, kapitalizmin içsel çelişkilerinden kaynaklanan bir birikim krizidir. Daha önceki krizlere benzer bir biçimde bu kriz öncesinde de finansal spekülasyon gözlenmektedir (Shaikh 2010). Bazı görüşler bu içsel çelişkilerin giderek bir duraklama eğilimi yarattığını savunurken (Rohit 2013), diğer görüşler, kapitalizmin Marksist çözümlemesiyle uyumlu bir biçimde, bu iç çelişkilerin giderek büyüyen bir eşitsizlik yaratma potansiyeline dikkat çekerler. Artan eşitsizlik alım gücünün düşmesine ve makro düzeyde talebin azalmasına yol açar. Böyle bir durumda finansal kurumlar toplumun zayıf kesimlerine kredi sunarak talebi belli bir düzeyde tutmaya çalışırlar ve sonuç olarak eşitsizliğin daha da artmasına katkı sağlamış olurlar (Piketty 2014: 297).

İkinci olarak, bugün yaşanan kriz küresel ekonominin mevcut işleyişine özgü tekil/münferit bir durum olarak değerlendirilemez; kapitalizmin krizleri döngüsel olarak ortaya çıkarlar. Kapitalizmin tarihsel analizi sıklıkla döngülerden söz eder (Hobsbawm 1994, Mandel 1972). Bunlar bazen birikim döngüleri (Arrighi 1994), bazen genişleme ve daralma döngüleri (Kondratieff 2010, Wallerstein 1974) olarak adlandırılırlar. Kapitalist dünya ekonomisinin döngüsel yapısı basit bir tekerrür anlamına gelmez: Arrighi en önemli eserinde (1994), her bir döngünün kapitalist işleyişin başka bir unsurunda değişikliğe yol açtığını detaylı bir biçimde anlatır. Shaikh'e göre ise birikim ve kâr düzeyleri arasındaki ilişki kapitalizmin tekrar tekrar krize girmesini açıklar. Sonuç olarak krizlerin yükü yoksulların ve dışlanmışların sırtına yüklenir (Shaikh 2010: 45).

Üçüncü nokta ise her ne kadar krizler döngüsel bir biçimde ortaya çıksa da her bir krizin içinde bulunduğu tarihsel bağlamı temsil

eden özgün dinamikleri olduğudur. Her kriz belli bir tarihsel noktada belli koşulların kesişiminde ortaya çıkar, burada sınıf ilişkileri ve kurumsallaşma belirleyicidir. Genel olarak sermaye-emek ilişkileri ve özellikle proleterleşmenin yapısı ve derecesi kapitalizmin kriz eğilimini göstermede açıklayıcıdır (Panitch ve Gindin 2010). Küresel ekonomik krizi bütüncül bir biçimde anlayabilmek için makro-ekonomik ve sosyoekonomik göstergelerle ekonomik ilişkilerin sınıf ve devlet boyutlarını gösteren başka değişkenlere bakmak gerekir. 1990'lardan beri servet düzeylerindeki yüksek artış, 1980'lerin hisse senedi patlaması, temettü ödeme oranındaki artış ve son olarak güvenilirliği düşük kişilere verilen krediler, mevcut küresel krizin ani bir düşüş yerine uzun süreli bir duraklama olarak seyretmesine yol açan unsurlar oldu (Rohit 2013). Krizin finansal yapısı servet oluşumunda dengesizliğe, eşitsizlikte artışa, uluslararası toplam varlıklarında ve sermaye-gelir oranında artışa yol açtı (Piketty 2014).

Birçok çalışma bugünkü küresel ekonomik krizi 1930'larda yaşanan Büyük Buhran'la karşılaştırmaktadır. Her ne kadar benzerlikler farklılıklardan daha çabuk görülse de aradaki farklar bugünkü krizin özgünlüğünü belirginleştirir. Piketty'ye göre temel farklardan biri bugünkü krizin Büyük Buhran değil, Büyük Durgunluk olmasıdır (Piketty 2014: 472). Ekonomik büyümenin geleceği belirsiz olduğunda üretim düzeyi düşer ve devlet finansmanı bozulmaya başlar; mevcut krizin kendine özgü unsurlarından biri de hükümetlerin ve merkez bankalarının küresel ekonomiyi korumak adına finansal kurumların borçlarını üstlenmesidir. Rohit, 1980'lerde tasarruf ve kredilerle, 1990'larda dot-com ekonomisiyle ve 2000'lerde emlak piyasasındaki büyümeyle sağlanan yüksek tüketim düzeyinin sürdürülmesinin “derin bir krizin yanı sıra uzatılmış bir sükûnet dönemi” yarattığına değinir (Rohit 2013: xxv).

Neoliberal küreselleşmeden küresel ekonomik krize geçiş yapısal dinamikler ve uzun dönem tarihsel analiz çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak bu geçişin aktörler, kurumlar ve bunların arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisi hakkında çok az şey söylenmiştir. Küreselleşmenin tarihin sonunu getireceğine dair öngörüler geçerliliğini kaybettiğinde piyasa ve devlet arasındaki ilişki nasıl dönü-

şür? Sermaye-emek ikiliği küresel ekonomik krizin etkisini ne derece açıklayabilir? Son olarak, aktörler, kurumlar ve bunların arasındaki ilişkilerin mevcut yapısı hakkında ne tür yeni meselelerden söz edilebilir?

Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan kapitalizmin altın çağı sermaye, emek ve devlet arasında göreceli uzlaşının sağlandığı bir dönemdi (Esping-Andersen 1990). Esping-Andersen'in sıkça referans verilen *The Three Worlds of Welfare Capitalism* adlı kitabı, yüksek koruma altındaki ulusal ekonomilerin refah rejimleri altında sağlanan uzlaşmayı ayrıntılı bir biçimde dile getirmektedir. Sermaye, emek ve devlet arasındaki dayanışma, 1970'lerden itibaren neoliberal küreselleşme çerçevesinde öne çıkan ekonomik serbesti, dışa açılma ve dışarıya iş verme pratikleriyle sekteye uğradı. İsveç'te toplu sözleşme sisteminin çöküşü, ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher yönetimlerinde sosyal politikaların tamamen ortadan kalkmasa da zayıflamış olması ve ABD'de sanayisizleşme sonucu ortaya çıkan Pas Kuşağı kentleri küreselleşmenin kurumsal yapılar üzerindeki etkisini gösteren örnekler olarak sayılabilir. Küreselleşme, emeğe ve devlete karşı sermayenin konumunu güçlendirirken, devletlerin temel meselesi kâr yaratan çözümler ve düzenlemelerle ekonomik sistemin sürdürülmesi oldu.

Küreselleşme literatürünün önemli bir kesimi küreselleşme sürecinde devletin gerilemesine odaklanmıştır. Bu tartışmanın iki kutbu, bir tarafta devletin ortadan kalkmasından, buna karşılık diğer tarafta devletin giderek artan öneminden söz eder. Birinci yaklaşım piyasa aktörlerine ve ilgili kurumlara küresel düzende merkezi bir rol atfederken devletin ekonomik rolünün en alt düzeyde sürmesi gerektiğini savunur. Devlet egemenliğinin değişen anlamı, sermayenin ve belli ölçüde emeğin hareketliliği karşısında ulusal sınırların anlamsızlaşması ve küresel aktörler arasındaki ihtilaflarda ulusal devletin yargı sistemi dışında yeni hukuki mekanizmaların ortaya çıkışı dikkate alındığında bu yaklaşımın bir ölçüde geçerli olduğu düşünülebilir. Devletin düzenleme ve müzakere etme işlevlerinin kaybolduğu, ağır bürokratik işleyişin küresel sistemlerin idari ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir ortamda devletin küçüldüğü öngörüsü

gerçekçi olabilir. Küreselleşme sürecinde devletin varlığı ve rolüne dair ikinci yaklaşım ise, uluslararası ve ulusal düzeyde eşitsizliğin artmasının devlete duyulan gereksinimi artırdığını savunur. Bu yaklaşıma göre, Kuzey ülkeleri ve Küresel Güney ülkeleri arasındaki sosyal ve ekonomik kutuplaşma, Küresel Güney ülkelerinin daha fazla sermaye yatırımı çekmek ve küresel ekonomiye dahil olmak için birbirleriyle yarışmaları, çokuluslu şirketler ya da ulusüstü örgütler gibi küresel aktörlerden gelen baskı ve yaptırımlar, devletin bileşenlerinin çıkarlarını temsil etmek adına eskisinden çok daha önemli olduğunu göstermektedir. Küreselleşme söylemi genellikle büyüme ve kalkınma gibi liberal hedeflere ve özellikle yatırım ve kâr hedeflerine odaklanır, bölüşüm ve yeniden dağıtım mekanizmalarıysa bu söylem içinde yer bulmaz. Bütün ülkelerde orta ve alt kesimlerin gelir düzeylerinde ortaya çıkan düşüş, kurumsal sosyal sorumlulukla ya da sivil toplum hayırseverliğiyle karşılanabilecek gibi değildir. Devlet, farklı örgütsel ve hukuki alternatifler ortaya çıkmasına rağmen küresel düzen için önemini ve işlevini korumaya devam etmektedir.

Küresel ekonominin mevcut durumu devletin geri çekilmesinden çok yeniden önem kazandığını göstermektedir. Küresel ekonomik kriz sırasında öne çıkan en önemli güvence kaynağı, her ne kadar adına “kefalet” dense de devlet müdahalesi oldu. Devletler küresel ekonomik krizin yönetilmesinde iki yönden işlevsel oldular. İlk olarak devletler çökmekte olan bankalar ve yatırım kurumlarını kurtararak finansal yapıya müdahale ettiler. Bu bir taraftan batan kurumların borçlarını üstlenerek, diğer taraftan olası bir çöküşü önleyecek para politikaları aracılığıyla yapıldı. İkinci olarak, küresel ekonomik krizden etkilenen birçok ülkede hükümetler kemer sıkma politikaları uygulamaya başladı. Kemer sıkma politikalarının uygulanması dolaylı yoldan da olsa ekonomik krizin yönetilmesine destek sağladı. Dolayısıyla devletler bazen doğrudan bazen de istemeden de olsa kitlesel bir çöküşü önlemek adına piyasaya müdahale ettiler. Devletlerin müdahale biçimi sıklıkla emeğin çıkarlarına karşı ve sermayenin çıkarlarına uygun oldu, bunun bedelini de “piyasanın lanetlileri” denebilecek düzensiz çalışanlar, çalışan yoksullar ve

göçmen işçiler ödedi.⁴ Peki neden devletler böyle bir müdahale biçimini tercih etti? Büyük şirketlerin kurtarılmasına yönelik politikalarla kemer sıkma politikalarının bir arada kullanılması devletin değişen rolü hakkında ne göstermektedir? Devlet gelecekte sermaye ve emeğe karşı nasıl bir konum alacaktır? Devlet piyasayı nasıl yeniden düzenleyecektir? Gelecekte devletin bölüşüm işlevini yeniden üstlenmesinin olanağı var mıdır?

Devlete karşı piyasa, devlet kapitalizmine karşı piyasa ekonomisi, ya da serbest piyasaya karşı devlet müdahalesi gibi klasik ikilemler küresel düzenin bugünkü yapısını çözümlemede çok açıklayıcı olmayacaktır. Piyasanın ve devletin kapsamı dışında çok çeşitli sosyal ve ekonomik örgütlenmeler ortaya çıkmıştır ve çıkmaya devam etmektedir. Bu yeni örgütlenme çabaları, her ne kadar yapısalıktan uzak ve dağınık olarak ortaya çıksalar da piyasa-dışı ve devlet-dışı bir bölüşüm mekanizması olanağını temsil ediyor. Bu tür çabalar yoğunlaştığında piyasanın alışılmadık bir biçimde toplumun “görünen eli” tarafından düzenlenmesine imkân sunabilir. Bu durumu daha iyi değerlendirmek için küresel ekonomik krizin klasik sermaye-emek ikiliğini nasıl etkilediğine odaklanmak gerekir.

Panitch ve Gindin, ekonomik krize yönelik Marksist analizin üç temel kısıtını vurgular. Birinci olarak, Marksist kriz yaklaşımları iç piyasadaki tüketim ve sermaye birikimi arasındaki tamamlayıcı ilişkinin uzun dönemli sonuçlarını gözardı eder. Savaş sonrası kapitalist birikim süreci, iç piyasadaki tüketimin sermaye birikimini desteklerken aynı zamanda sermaye ve emek arasındaki olası çatışmayı da önlemesine iyi bir örnektir. İkinci olarak, devletin görece özerkliğinin reddi ve devletin kapitalist sınıfın bir aracı olarak algılanması, Marksist analizin ekonomik kriz dönemlerinde devlet müda-

4. “Piyasanın lanetlileri” deyişi ile Fanon’un *Yeryüzünün Lanetlileri* (1963) adlı eserine bilinçli bir gönderme yapılmaktadır; küreselleşme erken kapitalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki sömürge ilişkilerini yeniden üretmektedir. Baskı ilişkileri o dönem kadar açık olmayabilir, hatta insan hakları, çokkültürlülük ya da fırsat eşitliği gibi söylemlerle perdelenmiş olabilir, ancak neo-kolonyal ağların ve ilişkilerin yarattığı baskı daha üstü kapalı biçimlerde de olsa devam etmektedir.

halesinin sonuçlarını gözardı etmesine neden olur. Örneğin devletin Büyük Buhran döneminde krize yönelik müdahalesiyle bugün küresel ekonomik krize müdahalesi arasında derin farklar görülüyor: Büyük Buhran sonrasında korumacı politikalara yönelen devletler ekonominin düzenlenmesinde daha aktif bir rol oynarken, küresel kriz sonrasında devletler neoliberal ekonomi politikalarından vazgeçmemiştir. Büyük Buhran sonrasında ekonominin canlandırılması, istihdamın artırılması ve piyasadaki talep daralmasının aşılmasına yönelik etkin devlet politikaları uygulanmıştır. Oysa küresel kriz boyunca ve sonrasında devletler kemer sıkma politikalarına yönelmiş, sosyal güvenlik harcamalarını kısarak çalışan ve çalışmayan herkesi sosyal koruma yoksunluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Büyük Buhran'ın etkisine karşı devletler emek kesimini korumaya yönelirken, küresel kriz sonrasında devletler batan şirketlerin, bankaların ve finans kurumlarının borçlarını üstlenerek piyasanın çıkarlarını halkın ekonomik koşullarından önde tutmuşlardır. Bu farklar ekonomik krizlerin nedenlerinin ve sonuçlarının daha derinlemesine analiz edilmesini gerektirmektedir. Son olarak, sermayenin yoğunlaşmasına ve merkezileşmesine odaklanırken talebin düşme eğilimini gözardı eden bir yaklaşım ekonomik krizi ancak kısmen açıklayabilir. Panitch ve Gindin'e göre Marksist analizin bu kısıtları bugün de devam etmektedir ve Marksist yaklaşımın bu derinlik yoksunluğunu aşmak için yeni değişkenleri denklemin içine yerleştirmesi gerekmektedir (2010).

Küresel ekonomik krizin politik ve toplumsal sonuçlarını anlamada sınıf analizinin kaçınılmazlığı yönünde bir uzlaşıdan söz edilebilir. Marksist analizde bu çözümlemeler tarihsel gelişimi makro düzeyde açıklamak için, toplumsal örgütlenmenin alt katmanlarında ortaya çıkan toplumsal ve maddi dışavurumları izlemek için merkezi önem taşır. Marksist yaklaşımda bir sosyal yapı olarak tanımlanan ve üretim araçlarıyla ilişkilerine göre konumlandırılan, Weberyen yaklaşımda ise parti ve statü ile tamamlanan sınıf kavramı, bugün klasik sermaye-emek ikileminden fazlasını temsil edecek şekilde yeniden tanımlanmıştır. Yalnızca sınıf analizine odaklanmak ve bu ikili karşıtlığın anlamını derinleştiren dışsal unsurları gözardı etmek

Marksist analiz için indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Sınıf kavramı, sınıfın çevresinde yer alan güncel sosyal ve maddi ilişkileri de kapsayacak ve sınıf ilişkilerini kategorik zorunluluk olmaktan çıkaracak biçimde yeniden inşa edilmelidir. Mevcut sistem içinde gözlemlenen bazı sosyal ve ekonomik meseleler sınıf kavramının da bir değişken olarak küresel ekonomik krizin analizine dahil edilmesini gerektirmektedir.

Küresel ekonomik krizi bütünsel bir şekilde anlamak için dört temel konuyu ele almak gerekir. Bu konular birbiriyle bağlantılı olsa da analitik kaygılardan ötürü ayrı ayrı değerlendirilmeleri uygun olacaktır. Birinci konu dünya nüfusunun daha önce görülmeyen bir düzeyde artmış olması ve bu durumun küresel ekonomik krizin yönetilmesi açısından yarattığı sonuçlardır. İkinci konu, bugün küresel yayılımı artan göçün değişen yapısı, kapsamı ve büyüklüğüdür. Bu durum emek hareketliliği, servet birikimi, bölüşüm ve acil politik müdahale gerektiren meseleler açısından önem taşımaktadır. Üçüncü başlık, artan dünya nüfusunun bir sonucu olarak ya da talep yaratmaya yönelik ekonomik etkinlikler olarak tanımlanabilecek tüketim davranışının politik, ekonomik ve toplumsal sonuçlarıdır. Burada soru, “Tüketmek ya da tüketmemek?” şeklinde ifade edilse de net bir cevap vermek oldukça güçtür. Son olarak, bu meseleler ve artan eşitsizlik, artan otoriterleşme, hükümetlerin etkinliğinin azalması, polis güçlerinin sivillere karşı militarizasyonu gibi diğer meseleler, toplumsal hareketlerin ve demokrasi taleplerinin dağınık bir biçimde de olsa artmasına neden olmuştur. Politik meseleler ekonomik krizden bağımsız gibi görünse de politika aynı zamanda tehlikeli sınıfların kontrolüne yönelik bir araç olarak ekonomik bir işlevi de karşılar.

Dünya nüfusu, daha yavaş bir hızda artmaya devam etmekle beraber tüm zamanların en yüksek düzeyine ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak beklenen yaşam sürelerinde belirgin bir artış gözlenmektedir. 1960’ların yüksek doğurganlık oranı bütün dünyada nüfus artışını yükseltmekte etkin olmuştur. Nüfustaki büyümeyle beraber dünya nüfusunun bölgesel dağılımı da servetin küresel dağılımını, dolayısıyla gelir ada-

letsizliğini de etkilemiştir. Ancak bugün dünya nüfusu yaşlanırken doğurganlık hızının da yavaşlaması küresel ekonominin gelecekte karşılaşacağı yapısal sorunların işaretçisidir. Birkaç on yıl içinde dünya nüfusunun önemli bir kesimi finansal desteğe ve sağlıkla ilgili bazı hizmetlere gerek duyacak, buna karşılık bu hizmetlerin üretilmesinde istihdam edilecek işgücü azalacak, böylelikle bölüşüm sorunu bir başka yapısal durumla karşı karşıya kalacaktır. Brooks'a göre demografik göstergeler ve üretkenliğin artışı uluslararası sermaye akışları üzerinde etkilidir. Yaşlanan nüfusun tasarruf tercihleri, özellikle yaşlı nüfusun daha yoğun olduğu ülkelerde sermaye hareketlerini etkiler (Brooks 2003). Değişen küresel demografik yapının iki önemli sonucunun altını çizmek gerekir. Birinci olarak, yaşlanan nüfus ve sayısal olarak azalan işgücü gelecekte uzun dönem ekonomik büyümede bir düşüşü düşündürmektedir. İkinci olarak, aynı nedenler tüketici harcamalarının azalmasına, talebin düşmesine ve işletmelerin çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmasına yol açacaktır (Lee ve Mason 2010).

Demografik zorluklara yönelik önlemler kuşaklar arası ve bölgeler arası farklılıkları göz önüne almak zorundadır: “Bu demografik baskılar ancak zengin ve yoksul ülkeler çalışma hayatının düzenlenmesi, yaşam tarzı, işletme pratikleri ve hükümet politikalarında dikkate değer ve kapsamlı değişiklikler yaparsa kayda değer biçimde dengelenebilir” (Eberstadt 2010: 54). Burada önerilen politikalar evrensel ve makroekonomik olmayacaktır, bunun yerine insani kalkınmanın temel unsurlarını karşılayacak biçimde eğitimde, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliğinde iyileştirmelerle, sağlıklı yaşlanma ve bilgi üretimi aracılığıyla çalışma hayatının gönüllü bir biçimde uzatılmasıyla sağlanacaktır. Eberstadt'a göre, “böyle bir yaklaşım eğitimi yaygınlaştırarak, sağlık koşullarını iyileştirerek ve dünyanın değerli insan kaynaklarının daha büyük getiriler sağlayacağı bir ekonomik ortam yaratarak beşeri sermayeyi geliştirmeye odaklanmalıdır” (Eberstadt 2010: 64).

Küresel ekonomik krizle ilintili olan ikinci sorun küresel göçtür. Her ne kadar klasik yaklaşım emek hareketliliğinin sermaye hareketliliğinden daha kısıtlı olduğunu savunsa da küreselleşmeyle be-

raber insanların ulaşımına yönelik teknolojik olanaklar hızlanmış, ucuzlanmış ve daha etkin hale gelmiştir. Birkaç on yıl öncesine göre daha fazla insan daha uzun mesafeleri daha kısa zamanda ve daha ucuza kat etmektedir. Bilişim teknolojileri ve artan güvenlik izleme teknikleri de bireysel hareketliliği kolaylaştırmıştır. Küreselleşmeyle birlikte göçmenler farklı motivasyonlarla yola çıkmaktadır, ancak hâlâ insani güvenlik ve daha iyi ekonomik standartlar çekim faktörleri içinde en önemli olanlarıdır. Bugün küresel ekonomik krizin yayılım etkisi ve teknolojik gelişmeler sayesinde derinleşen ağ ilişkileri, göçmen ağlarının yalnızca itme ve çekme faktörleriyle açıklanamayacağına işaret etmektedir.

Küresel ekonomik kriz ve küresel göç arasındaki ilişkiyle ilgili bazı gözlemleri vurgulamak gerekir. Küresel ekonomik krizin istihdam olanaklarında ve gelir düzeylerinde sebep olduğu düşüş göç akışlarını da olumsuz etkilemiştir (Ghosh 2010). Koser küresel göç eğilimlerinde üç temel yeniliği vurgular: toplam göç akışlarında bir düşüş, göçmen birikimlerinde yavaşlama ve beyin göçünde hızlanma (Koser 2009). Ekonomik koşullar bozuldukça göçmen kabul eden ülkeler sınır kontrollerini sıkılaştırarak, göçmen kotaları koyarak, göçmenlerin mesleki geçmişlerine yönelik sınavlar yaparak ve çalışma izinlerini daha seçici bir şekilde düzenleyerek göç akışlarını sınırlandırma eğilimi gösterirler (Ghosh 2010). Bunun yanı sıra ekonomik kriz zamanlarında kamuoyunda göçmen karşıtı yaklaşımlar yoğunlaşır, son dönemde Yunanistan, İspanya ve ABD bunun için örnek sayılabilir (Dadush ve Falcao 2009). Ayrıca belirtilmesi gereken bir nokta da yasal göç yolları kısıtlandığında kendileri ve aileleri için daha iyi bir yaşam beklentisinde olan kitlelerin yasadışı göç yollarını tercih etmesidir, son dönemde Suriye, Afganistan, Irak, Mısır ve Libya'dan başlayan yasadışı göç dalgaları bunun için örnek sayılabilir.

Küresel ekonomik kriz ve göç arasındaki ilişki üzerine çok daha fazlası söylenebilir. Bu çalışmanın amacına uygun olarak, küresel ekonomik krizin göçmen emeği üzerindeki etkisi üç temel nedenden ötürü önemlidir. Birinci neden, göçmen emeğin gittiği ülkede düşük vasıflı ve düşük ücretli bir kesimde yer alması sebebiyle pi-

yasada belli bir konumda yer alması ve emek piyasasına sıklıkla en alt kesimden giriş yapmasıdır. Emek piyasasındaki göçmen işçi sayısı yerli işçiler arasındaki rekabeti azaltabilir. İkinci olarak, göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri birikimler her yıl yaklaşık 200 milyar dolara denk gelmekte ve göç veren ülke ekonomilerine önemli bir katkı sağlamaktadır (Koser 2009). Son olarak ekonomik kriz dönemlerinde beyin göçünün artması hem göç alan hem de göç veren ülkeler için göçmen ağlarının izlenmesi, göç yönetimi ve politika yapımı açısından önem taşımaktadır.

Küreselleşmenin başından beri kârı en yüksek düzeye taşımak ve buna uygun düzeyde talep yaratmak için tercih edilen yöntemlerden biri de tüketimi özendiren politikalar oldu. Tüketimi özendiren politikaların bir sonucu da zengin ve yoksul kesim arasındaki uçurum artması oldu. Değişen tüketim alışkanlıkları ve artan tüketim makro düzeyde az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılığının artmasına neden oldu. Gelişmiş kapitalist ülkelerde üretilen yenilikçi teknolojilerin yüksek değerlemesi ve tasarım ürünlerin az gelişmiş ülkelerde kitleler tarafından tüketilmesi bu bağımlılık ilişkisini örneklendirir. Sağlık, emeklilik, eğitim ve hatta su ve elektrik gibi altyapı hizmetlerini de içeren kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi tüketimi özendiren yaklaşımların manevra alanını da genişletti. Ekonomik kriz, düşen istihdam, gerileyen gelir düzeyleri ve devlet harcamalarını kısan tasarruf tedbirleri göz önüne alındığında şu soru ortaya çıkmaktadır: Tüketimin düşmeye başladığı koşullarda sistem kendini nasıl yenileyebilir? Bunun için toplumsal farkındalığı yüksek ve daha çevreci bir tüketim davranışı için üretimin yeniden düzenlenmesi ve talep yaratmak amacıyla tüketimin özendirilmesinden başka bir yol bulunması gerekir.

Şirketler küresel ekonomik krize nasıl tepki verirler? Krize yönelik stratejiler inşa ederken öncelikleri nelerdir? Bu öncelikler yamsal ihtiyaçları için bu şirketlere bağımlı olan işçileri ve onların hanelerini nasıl etkiler? Neoliberal küreselleşmenin temel önermesi sermayenin artan hareketliliği ve bu sayede kârı en yüksek düzeye taşıması, daha ucuz doğal kaynaklara ya da insan kaynaklarına ulaşması ve dünyanın en uzak köşelerinde dahi pazarlama fırsatlarından

faydalanabilmesidir. Başlangıçta işletme ağlarını genişletmeye yönelik farklı stratejiler kullanıldı. Sermaye hareketliliği şirket birleşmeleri, küçük şirketlerin satın alınması, düşük maliyetli bölgelere üretim sahalarının kurulması ya da üretim ve pazarlama alanını genişletmek adına isim hakkının devredilmesi gibi yöntemlerle gerçekleşti. Dışarıya iş verme ve fason üretim gayriresmi ve maliyet düşürmeye yönelik yöntemler olarak şirketlerin piyasa dalgalanmalarına karşı üretim maliyetlerini ve sorumluluklarını düşürmeye yaradı. Sermayenin her bir sektörde birkaç çokuluslu şirketin elinde toplanması ve gelişmiş ülkelerde merkezileşmesine karşılık varlıklarının yalnızca küçük bir kesiminin geliştirmekte olan ülkelere aktarılması Frank'ın "eşitsiz kalkınma" (1978) veya Wallerstein'in "sermayenin sonsuz birikimi" ifadelerine uygun gelişmelerdir (1974). Sermaye hareketliliğine yönelik eleştirel bir yaklaşım kalkınma illüzyonuna, istihdam ve vasıf yaratmanın gerçektidiliğine karşı yapısal bağımlılık ilişkilerini vurgularken sermayenin çevre ülkelerde kalkınma ve istihdama katkılarını vurgulayan ana akım liberal söylemi yalancı çıkarır.

Şirketlerin küresel ekonomik krize karşı ürettikleri politikalar piyasa aktörlerinin mevcut koşullara müdahale kapasitesini gösterirken, söz konusu müdahalelerin gelecekte emekçi kesim için yaratacağı sorunları da düşündürmektedir. Şirket politikalarının uzun vadede kapitalist dünya ekonomisinde yapısal dönüşümlere yol açıp açmayacağı ise belirsizdir. Burada asıl önemli olan uygulanan müdahalelerin krizin etkisini ne derece ortadan kaldırdığı ya da karşılayabildiğidir.

Şirket stratejilerini ve politika alternatiflerini derinlemesine inceleyebilmek için piyasa ortamındaki bir takım içsel ve dışsal unsurların nasıl bir araya geldiğine bakmak gerekir. İçsel faktörler şirketlerin örgütsel yapısı, coğrafi yayılımı, farklı finansal varlıkların kombinasyonu ve hem nicel hem de nitel özellikleri dikkate alınacak şekilde emek bileşeninin yapısıdır. Dışsal faktörler ise devlet inisiyatifleri, emek piyasasının yapısı, küresel düzeyde talebin yapısı ve bunun yanı sıra sektör düzeyinde gözlemlenen rekabet, mevsimsellik ve tamamlayıcı sektörlerle bağlantılar sayılabilir. Bu kadar çok

değişkenin bir arada değerlendirildiği bir analizden şirket politikalarına dair bir tipoloji çıkarmak oldukça zordur. Bu nedenle emek odaklı bir yaklaşımla analizin kapsamını daraltmak daha açıklayıcı bir zemin sunacaktır.

Panitch küresel ekonomik krize bakarken, şirketlerin stratejik tepkilerine yol açan üç temel özellikten bahseder.⁵ Panitch'e göre kriz bir kapitalist kârlılık krizi olmadığı gibi, Büyük Buhran'da görüldüğü gibi kitlesel bir işsizliğe de yol açmamıştır; ayrıca kriz kapitalist küreselleşmenin çökmesine de neden olmamıştır (2014: 8). Makro düzeydeki görüntüye bakıldığında şirketler içinde bulundukları küresel ağlardan çekilmemiş, şirketlerin işleyişi veya ticaret durmamıştır. Böyle bir bağlamda şirketlerin hedefi kârlılıkla ilgili sorunlara ve talep dalgalanmasına acil çözüm üretmektir. Dolayısıyla, küresel ekonomik kriz sistemin işleyişinde yapısal bir dönüşümün habercisi değildir; bu durum daha çok coğrafi, sektörel ya da kurumsal hareketliliği düşündürmektedir.

Şirket stratejilerini etkin oldukları düzeyin dışında kısa vadeli ve uzun vadeli olarak ayırmak mümkündür. Kısa vadeli stratejiler geçici işten çıkarmalar, ürün döngülerinin daha sıkı denetimi, ücretler ve sosyal güvenlik haklarında daha fazla esneklik gibi uygulamaları içerirken, uzun dönem stratejiler tedarikçilerin ve yan kuruluşların seçiminde değişiklikler, daha fazla geçici ve sözleşmeli emek istihdamı ve hatta üretim sahalarının satılması ya da kapatılması gibi önlemleri içerir. Bütün bu strateji seçenekleri, her bir sanayi kolunun kendine has özellikleriyle birleştğinde daha da karmaşık bir tablo yaratır; örneğin işbölümünün coğrafi yayılımı, ekonomik krizin farklı sanayi kollarının talep kaynakları üzerindeki etkisi ve genel stratejilerin farklı sanayi kollarında uygulanabilirliği şirketlerin manevra alanını daraltan unsurlardır. Hem kısa dönem hem de uzun dönem stratejiler tekstil sanayinde uygulanabilirken, aynı şeyi havacılık sektörü için söylemek mümkün olmayabilir. Üre-

5. Söz konusu neden-sonuç ilişkisi sadece şirketlerle ilgili değildir, aynı zamanda hükümetleri ve uluslararası finansal kurumları da kapsamaktadır. Ancak bu bölümde yalnızca şirketlerin krize yönelik tepkilerine odaklanarak sermayenin performanslarının emek açısından sonuçlarını değerlendirmiyoruz.

tim dinamiklerinin üretim süreci ve piyasadaki talep açısından görece sabit olduğu durumlarda işletme yönetiminin müdahale kapasitesi sınırlı olacaktır.

Küresel ekonomik kriz ve buna karşılık uygulanan şirket stratejileri arasındaki nedensel ilişki şirket düzeyinde incelendiğinde daha da karmaşılaşır. Grewal ve Tansuhaj Asya ekonomik krizinin Tayland'daki etkilerine bakarak piyasa oryantasyonu ve stratejik esnekliğin krizi karşılamaadaki etkisini incelerler. Piyasa oryantasyonu “yüksek talep belirsizliği veya yüksek teknoloji belirsizliği” durumlarında daha kullanışlı olurken, stratejik esneklik “yüksek rekabet yoğunluğu” koşulunda daha etkin olmaktadır (Grewal ve Tansuhaj 2001: 76). İlk durum daha çok kriz öncesi bir yaklaşımken, ikinci durum daha çok kriz ânında etkili olur. Krizin farklı aşamalarında farklı stratejilerin kullanılması Asya krizi ya da küresel kriz gibi büyük çaplı krizler yaşandığında çokyönlü bir bakış açısının gerekliliğini gösterir.

Küresel ekonomik krizin şirket performansları üzerindeki etkisi belirsizliğini korumaya devam ediyor. Dünya ticaretinde ve yatırımlarda, aynı zamanda büyüme oranlarında da belli bir toparlanma söz konusu olmakla beraber, bazı ulusal ekonomilerin makroekonomik göstergelerindeki sorunlar ve talep yönlü sıkıntılar devam etmektedir. Kriz sonrası şirket performanslarını tam olarak anlamak oldukça güçtür; ancak mevcut verileri değerlendirmek için bazı analitik parametreler açıklayıcı olabilir. Kurumsal aktörlerin kâr oranlarını korumak için bir taraftan maliyetleri kısımları diğer taraftan talep yaratmaları gerekir. Bu bölümün geri kalan kısmında bu iki şirket stratejisine yönelik yaklaşımları değerlendireceğim. 2009'dan bu yana doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki iyileşme küresel düzeyde yatırımların büyümeye devam ettiğini göstermektedir; ancak bölgesel ve ülke düzeyinde durum daha karmaşık seyretmektedir. Bundan sonraki değerlendirmeler şirket performanslarının yarattığı nitel ve nicel değişiklere odaklanacaktır.

Şirketler kriz dönemlerinde finansal varlıklarını nasıl yönetirler? Kurumsal seçeneklerde üç temel müdahale biçimi öne çıkmaktadır: İşletme yönetimi, işlem maliyetleri ve ulaşım maliyetleri nedeniyle

uluslararası üretim sahalarının kapatılması, işçi sayısının azaltılması ve işçilere ödenen ücretlerin düşürülmesi. Finansal olarak en rasyonel olan seçenek, şirketin tamamı için en doğru seçenek olmayabilir. Ekonomik krizin yarattığı ortam şirketlerin uluslararası faaliyetlerini her zaman kısıtlamayabilir. Şirketler, uluslararası faaliyet hedeflerinden tamamen vazgeçmek yerine yeni uluslararasılaşma stratejilerine yönelebilirler. Şirketler böyle bir durumda hükümetlerin kurumsal ve hukuki güvenilirliğine ya da ulusal ekonomilerin makro-ekonomik istikrarına daha az bel bağlar, bunların yerine küresel göstergelere, şirket ortaklıkları kurabilecekleri alternatiflere, görece düşük maliyet göstergelerine ve hedef piyasaların coğrafi dağılımına odaklanırlar (Williams ve Martinez 2012: 75).

Boyle ve McDonnell (2013) Avustralya’da çokuluslu şirketler üzerine yaptıkları ampirik çalışmada, küresel ekonomik krizin çokuluslu şirketlerin performansındaki en önemli etkisinin uluslararası ulaşım ve işe alımın azalması olduğunu savunurlar. Üretim sahalarının kapatılması, dışarıya iş verme ve off-shore yatırımları daha seyrek görülen stratejik yaklaşımlardır. Boyle ve McDonnell serbest piyasa ekonomileri ve düzenlenmiş piyasa ekonomilerinde şirketlerin stratejilerini karşılaştırır. Buna göre şirketlerin üretim sahalarını kapatma veya başka yere taşıma, dışarıya iş verme gibi seçenekleri uygulamaları, tam rekabetçi ve piyasa hâkimiyetindeki bir kurumsal yapıda ya da piyasa-dışı ilişkilerin ve ağların bulunduğu bir ortamda olmalarına göre değişir. Burgess ve Connell küresel ekonomik krize karşı insan kaynakları yaklaşımlarına odaklanırlar ve sert tepkilerle yumuşak tepkileri birbirinden ayırırlar: “Sert tepkiler işten çıkarma ve organizasyonun yeniden yapılanmasını öngörürken, yumuşak tepkiler işçilerin tutulup verimliliğin artırılmasına yönelik yatırımlardır” (Burgess ve Connell 2013: 163). Shen ve D’Netto Çin’de 184 ihracat firmasının küresel ekonomik krize karşı uyguladığı insan kaynakları stratejilerini incelemiştir. Örneklerin büyük bir çoğunluğunda tercih edilen müdahale yöntemi alt kademe yöneticiler ve diğer çalışanlar için işdışı eğitim maliyetlerinin azaltılması ve bireysel performans hedeflerinin ve prim desteklerinin düşürülmesi olmuştur (Shen ve D’Netto 2012). Şirketlerin sert ya da yumuşak

müdahaleleri tercih etmesi talep dalgalanmaları, tedarikçilerle ve değer zinciri içinde yer alan diğer firmalarla kurulan ağ ilişkileri ve makroekonomik göstergeler gibi birçok faktöre bağlıdır. Hükümetlerin emek piyasalarına yönelik düzenlemeleri ile firmalara yönelik korumacı müdahaleleri de firmaların stratejik tercihlerinde belirleyici olur.

Finansal düzenlemeler söz konusu olduğunda şirketlerin seçenekleri şirket yapısına, faaliyet gösterdikleri sektöre ve faaliyetlerin sürdürüldüğü coğrafyaya göre değişiklik gösterir. Düşük kâr oranları ve düşük verimlilik üretim sahalarının kapatılmasına yol açabilir, ancak birçok şirket kamuoyunda şirket imajının zedeleneceği ve kaynakların yeniden düzenlenmesi gerekeceği için bu seçeneği son çare olarak görür. İstihdama dayalı tasarruf tedbirleri birçok biçimde uygulanabilir; eğitim maliyetlerinin ve teşvik desteklerinin kısılması, geçici işten çıkarmalar veya son çare olarak işçi sayısının azaltılması bunlardan bazılarıdır. İstihdam yönlü müdahaleler söz konusu olduğunda şirketler iki önemli kısıtla karşı karşıya kalırlar. Fabrika kapatmaları ve bunun neden olduğu işsizlik daha az önemli kısıttır. İkinci ve daha önemli kısıt ise tasarruf tedbirlerinin piyasa performansı ve talep yaratma üzerindeki etkisidir. Kâr ve talep arasındaki hassas denge, kriz ânında şirket stratejilerini belirleyen en önemli unsurlardan biridir:

Kâr ve rant yatırım için alana ihtiyaç duyar ve büyük kapasiteyle karşılanabilmesi için artan talebe ihtiyaç duyar: Eğer karşılama sorunu çözülmezse potansiyel kapasite gerçek kapasiteye ve gerçek gelire dönüşmez. Potansiyel ve gerçek kapasiteler büyüdüğünde, ancak talep de büyüyen kapasiteyi karşılamak için aynı oranda büyüdüğünde denge sağlanabilir. Talebin potansiyel kapasiteyle uyumlu bir oranda büyümesi için buna uygun gelir dağılımının sağlanması gerekir (Ietto-Gillies 2010: 912).

Buraya kadar anlatılanlar genel olarak çokuluslu şirketlerin küresel krize tepkilerini içerse de bu tepkiler yayılım etkisiyle farklı büyüklükteki yerli firmalar tarafından da uygulanabilir. Yerli firmalardaki yayılım etkisi, üretim maliyetlerinin firma imajından daha önemli olmasından ötürü firmaların kapanması ya da işsizlikle so-

nuçlanabilir. Yerli firmalar yerel koşullardan daha fazla etkilendikleri ve daha az sermaye hareketliliğine sahip oldukları için söz konusu yayılım etkisi yerli firmalarda istihdam edilen emek kesimi için daha olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçlara neden olur.

Kapitalist dünya ekonomisinin mekânsal organizasyonu büyük oranda çokuluslu şirketlerin yatırım kararlarına göre belirlenmektedir. Bu ekonomik ağ içinde hükümetler sermaye hareketliliğini destekleyecek ve kolaylaştıracak biçimde sistemin işleyişine dahil olurlar, ya da tam tersi uluslararası yatırımcıları dışlayacak ve sistemde çatışmaya yol açacak politikalar üretirler. Devletlerin yaklaşımları ne olursa olsun, sermaye kârlılığın yüksek olduğu coğrafyalara gidebilecek hareketliliğe ve hâkimiyete sahiptir. Harris bu konuyla ilgili çok açık bir araştırma sorusu önerir: “Ulusal düzeye odaklanmış bir iyileştirme politikası var mı, yoksa kriz küresel ekonominin ulusötesi karakterini güçlendirecek biçimde şirketleri yeniden yapılandırmak için mi kullanıldı?” (2010: 395). Küresel bağımlılığın ve ağ ilişkilerinin mevcut durumunda Büyük Buhran döneminin ulusal korumacılığa dayalı ekonomi politikasına dönmek çok düşük bir olasılıktır. Harris küresel otomotiv endüstrisinden aldığı ampirik verilerle çokuluslu şirketler arasındaki girift ilişkileri gözler önüne serer: Şirket ortaklıkları sayesinde farklı ülkelerde kurulan üretim sahaları, bir taraftan markanın ait olduğu ülkeden bağımsız olarak birçok ulusal pazara yönelik üretim yaparken, emeği de uluslararası düzeyde istihdam etmektedir. Çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki artan tekeli, şirketlerin ulusal kimliğinin, emeğin ya da talebin ulusal niteliğinin sermayenin bir yerden bir yere hareket etmesi üzerindeki etkisini ortadan kaldırır. Bu tekel konumu otomotiv alanından ibaret değildir; ilaç sanayii, elektronik, ayakkabı sektörü ya da diğer sektörlerde de benzer bir yapı söz konusudur. Yakın zamanda HSBC’nin küresel düzeyde 25,000 iş pozisyonunu ortadan kaldırarak varlıklarını ve faaliyetlerini Asya’ya taşıma kararı da sermayenin emeğe etkisine bakmadan yer değiştirme imkânını kullanabilmesine bir örnektir (Pylas 2015).

Ekonomik krizler şirketler için riskleri artırsa da aynı zamanda yeni yatırım olanakları, yeni piyasalara ulaşma, ürün çeşitlendirmesi

gibi olanaklar da sunar. Küçük firmalar ekonomik krizlere karşı daha kırılğındırlar, bu nedenle krizlere ve finansal piyasalardan reel ekonomiye yönelik domino etkisine karşı daha dayanıklı olan çokuluslu şirketler için kolay satın alınabilir ekonomik varlıklar olarak algılanırlar. Wan ve Yiu Asya krizi sırasında firma performanslarına ve şirket devirlerine baktıkları çalışmada firmaların kriz dönemlerinde daha agresif politikalara yöneldiğini ve şirket devirlerini bir fırsat olarak gördüklerini vurgularlar (2009). Stratejik yönetim ya da stratejik esneklik gibi işletme yaklaşımları ekonomik ortamdaki olumsuz koşulların nasıl fırsata dönüştürüleceğine odaklanır (Chung ve Beamish 2008). Uluslararası yatırımlardaki esneklik hem doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını hem de ihracat yatırımlarını kapsar: “Bu yatırımların yapısıyla uyumlu olarak, firmaların doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının temel avantajı ekonomik ortamdaki olumsuz koşullara karşılık üretimin bir yerden başka bir yere taşınması, ihracat yatırımlarının daha önemli bir avantajı ise yabancı yerlerde yeni müşterileri hızlıca tanımlamak ve onlara satış yapabilmektir” (Lee ve Makhija 2009: 552). Lee ve Makhija Kore ekonomik krizi sırasında Güney Kore firmalarının uluslararası yatırımlarını incelerler ve esnekliğin iki biçiminin de şirketlerin krizle mücadele olanaklarını artırdığı sonucuna varırlar. Ekonomik krizler şirketler için zorluklar yaratır elbette; ancak küresel üretim ağlarının, küresel değer zincirlerinin sürdürülmesi, küresel işbölümüyle beraber sermaye hareketliliği şirketler için riski dağıtma ve yeniden yatırım olanakları sunar.

Birçok çalışma küresel ekonomik krizin etkilerinin Asya, Latin Amerika ve gelişmekte olan ülkelerde diğer yerlerdeki kadar kötü olmadığını gösterir. Zhao ve diğerlerinin çalışması küresel ekonomik krizin çokuluslu şirketlerin finansal performansına etkisine odaklanır ve 729 çokuluslu şirket ile 2625 yerli firmayı kapsar. Çalışma, ekonomik krizden sonra faaliyetlerini Asya ve Çin’e taşıyan firmaların varlıklarından daha fazla getiri sağladıkları sonucuna varır (Zhao ve diğ. 2015). Bazı ekonomilerin krizlerin olumsuz etkilerine karşı daha dayanıklı olması makroekonomik yönetim (Alvarez ve De Gregorio 2014: 521) de dahil olmak üzere hükümetlerin

piyasaya desteği, emeğe yönelik koruma ve kemer sıkma politikaları gibi bazı faktörlere bağlıdır. Gelişmekte olan ekonomilere göre daha iyi bir performans sergilemesi tasarruf tedbirlerine ve piyasaların açıklığına bağlıdır. Esnekliği ve stratejik yönetimi etkin bir biçimde kullanan şirketler her iki durumdan da kâr sağlamayı becerirler. Çin ekonomisinin krizden daha az etkilenmesinin sebebi sadece son yıllarda aldığı yatırımlar değil, aynı zamanda iç piyasasının yapısı ve büyüklüğüdür.

Küresel değer zincirleri ekonomik krizin analizinde bir kere daha işlevsel olabilir. Küresel değer zincirleri hem kriz sırasında hem de sonrasında şirket yapılarının işlevsel ve mekânsal dönüşümlerini açıklamakta kullanılabilir. Sass ve Szavaletz'e göre finansal krizle beraber küresel değer zincirlerinin hem coğrafi hem de örgütsel olarak sağlamlaşması, ileri kapitalist ekonomilerin daha çok yüksek vasıflı sektörlerde, az gelişmiş ekonomilerin ise düşük vasıflı ve düşük ücretli sektörlerde uzmanlaşmasına yol açmıştır (2014: 65). Bu durum çokuluslu şirketlerin dışarıya iş verme ve fason üretim eğilimleriyle birleştiğinde ekonomik kriz ve takip eden diğer ekonomik dönüşümler sonrasında küresel eşitsizliğin arttığını görmek şaşırtıcı olmayacaktır.

Bir Alternatif Olarak Dayanışma Ekonomileri

Dayanışma ekonomilerini en önemli bileşeni alternatif üretim sistemleridir. Şirket yapılarından farklı olan bu sistemler, şirketlerin sektörel kompozisyonundan farklı olarak daha çok reel ekonomide varlık gösterirler. Bu üretim sistemleri öncelikle yerele odaklanırlar; hem doğal kaynaklar hem de insan kaynakları açısından yerelde var olanı değerlendirme eğilimindedirler. Dayanışma ekonomileri Giriş bölümünde devlet-dışı ve piyasa-dışı yapılar olarak tanımlanmıştı. Mevcut yapıların reddedilmesindeki en önemli neden, bağımsız ve özerk bir işleyiş çerçevesi inşa edebilmektir. Ekonomik nedenlerle kamu sektörüne ya da piyasa aktörlerine bağımlı olmak, ekonomik kaygılarla toplumsal hedeflerden vazgeçmek anlamına gelebilir.

Devlet ekonomik alanın düzenlenmesi ve örgütsel amaçlara yönelik bir hukuki çerçevenin sağlanması açısından önemli olsa da herhangi bir nedenle devlete karşı sorumlu ve bağımlı olmak dayanışma ekonomilerinin politik amaçlarını tehlikeye sokar. Ekonomik alanda özerk bir konum alabilmek için mevcut kurumsal yapılara karşı dik bir duruş sergilemek kaçınılmazdır.

Bu bölümde kooperatifler, topluluk temelli kurumlar, kâr paylaşımına dayalı alternatifler, çalışanların çalıştıkları işletmeyi satın almaları ve dayanışmaya dayalı alternatif bir üretim modeli olarak ekonomik vatandaşlık fikri değerlendirilecektir. Bütün bu örnekler küreselleşmenin öncesinde de görülmekteydi. Bu örneklerin hiçbiri tamamen piyasa-dışı veya devlet-dışı olarak işlemezler. Bazı ülkelerde hükümetler bu tür ekonomik alternatiflerin gelişmesine yönelik yasal çerçeve ve sosyoekonomik destekler sunmaktadır. Başka örneklerde bu alternatifler sosyal sorumluluk, bölüşüm ve işbirliği prensiplerine bağlı kalmakla beraber kapitalist yapılara dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla bu tartışmada yapılmak istenen tekerleği yeniden keşfetmek ve yepyeni bir model inşa etmek değil, mevcut koşulları da göz önüne alarak neoliberal küreselleşmeye çare olabilecek alternatifleri değerlendirmektir.

Mevcut üretim sistemlerine yönelik en önemli alternatiflerden biri kooperatiflerdir. Kooperatifler yalnızca günümüze özgü örgütsel yapılar değildir. Ancak ekonomik örgütlenmenin baskın özellikleri göz önüne alındığında alternatif bir ekonomik yaklaşım olarak önemi giderek artmaktadır. Kooperatiflerin birkaç tanımlayıcı özelliğinden söz etmek mümkün: Öncelikle açık üyeliğe ve gönüllü katılıma dayalıdır. Kooperatifler demokratik olarak yönetilirler, her üyenin oy verme hakkı vardır, devlet ve diğer kurumsal mekanizmalardan görece bağımsız ve özerk bir alana sahiptirler. Ekonomik katılım yalnızca üretimle de sınırlı değildir; mülkiyet, karar alma mekanizmaları ve bölüşümde de bir ortaklık söz konusudur. Toplumsal açıdan bakıldığında kooperatifler yerel kalkınmayı destekleyen yapılardır (Quijano 2006). Bu kalkınma yaklaşımının en önemli bileşenlerinden biri üyelerin etkin katılımını destekleyecek eğitim imkânının sağlanmasıdır. Kooperatifler genellikle yerel ve küçük öl-

çekli olarak ortaya çıkarlar; ancak başarılı örneklerin ulusal ve hatta uluslararası düzeyde işbirliklerini desteklemesi beklenmektedir (Santos ve Rodriguez-Garavito 2006).

Kooperatifler farklı ekonomik sektörlerde kurulabilirler ve yerel düzeyde farklı toplumsal çıkarları karşılamayı hedeflerler. Kooperatiflerin ortaya çıkışı daha önce sayılan prensiplere dayalı olsa da ortaya çıktıkları bağlam çeşitlilik göstermektedir. Tarım kooperatifleri en yaygın olarak görülen kooperatif türüdür; burada üreticiler kurdukları kooperatif aracılığıyla ürünlerini kolektif bir biçimde tek elden pazarlar. Özellikle tarımsal ürünün yerel hasadı göz önüne alındığında, kooperatifler üyelerine ürünlerini dış pazara ulaştırma ve ürün zincirlerinin farklı halkalarında yer alan araçlardan kurtulma imkânı sağlar. Kahve ve kakao kooperatifleri bu durum için iyi bir örnek olabilir. Benzer olarak su ürünleri kooperatifleri ekonomik gelirleri büyük oranda denize bağlı olan kesimler için büyük önem taşır. Bu kooperatifler üyelerinin değişen şartlara rağmen düzenli bir gelirleri olmasını sağlar, belli bir müşteri kitlesinden kaynaklanan talep sürekliliği sayesinde düzenli satış imkânı sunar ve genel olarak sezonluk değişiklikler ve doğal koşullardan kaynaklanabilecek risklere karşı koruma sağlar. Kooperatifler yalnızca ekonomik çıkarlar için ortaya çıkmaz. Bu tür bir dayanışma çevre ve sürdürülebilirlik konularında da farkındalık yaratır.

Bunun dışında, üretim süreçleri yerine daha çok toplumsal konulara ve ihtiyaçlara odaklanan kooperatiflerden de söz etmek mümkündür. Örneğin yapı kooperatifleri, özellikle büyük kentlerde barınma sorunuyla baş edebilmek için, üyelerin bir gelir havuzu yaratarak düşük bedelli konutlar inşa etmesine imkân sunar. Bunun en iyi örneklerinden biri Bronx, New York'ta kooperatif sistemiyle inşa edilen Coop-City'dir. Coop-City'de inşaat 1964'te başlamış ve proje 1973'te sonuçlanmıştır. Kooperatifin birinci amacı şehirdeki barınma sorununa karşı çalışanlara düşük maliyetli ev seçenekleri sunmaktır. Coop-City bugüne kadar dünyanın en büyük yapı kooperatifi örneği olsa da bugün dünyanın her yerinde farklı ölçeklerde yapı kooperatifleri üyelerine ulaşılabilir barınma imkânı yaratmaya çalışmaktadır.

Üretici ve tüketici kooperatifleri dışında, ekonomik açıdan dışlanmış kesimleri destekleyen başka tür kooperatiflerden de söz etmek mümkün. Bunların en yaygın örneklerinden biri kadın kooperatifleridir. Bu kooperatiflerde kadınların ürettiği mallar ve hizmetler, kooperatif mantığına göre örgütlenir ve kolektif olarak piyasaya sunulur. Bunun en bilinen örneklerinden biri olan SEWA'yı (Self-Employed Women's Association - Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği) beşinci bölümde detaylı olarak tartışacağım. Bunun dışında Türkiye, Uganda, Nijer ve diğer ülkelerde de kadın kooperatiflerinden söz etmek mümkündür. Kooperatifler belli bir yerde kurulup yerleşik bir düzen oluşturduktan sonra, yeni yerleşim yerlerine, yeni kooperatiflere ya da yeni ekonomik alanlara yayılmaya başlar. Bir tarım kooperatifi toplanan ürünlerin dışarıda bir pazara taşınması için bir taşıma kooperatifi kurulmasına öncülük edebilir. Bir üretici kooperatifi bir satış kooperatifine, bir işçi kooperatifi ise üyelerinin konut sorununu çözmeye yönelik bir yapı kooperatifine öncü olabilir. İlk kooperatifin başarılı olmasından sonra ortaya çıkan yayılım etkisi, bir kooperatife ya da bir kredi birliğine dönüşerek üyelerin kendi finansal varlıklarının yönetimine dahil olmasına imkân tanıyabilir. Böyle bir durumda kooperatifler tek bir varlık olmaktan çıkıp bir örgütsel ağa dönüşürler ve böylece yerel düzeyden ve tabandan gelen örgütler yeni bir ekonomik yapının kurucu bileşenleri olurlar.

Kooperatifler yeni ya da oluşum aşamasında olan yapılar değildir. Bugün dünyada 250 milyon insan kooperatiflerde çalışmakta ve 2,2 trilyon dolarlık bir ekonomik varlık yaratmaktadır. G-20 ülkelerinde toplam istihdamın %12 kadarı kooperatiflerdedir. ABD'de kooperatif sayısı 30.000'den fazladır ve iki milyondan fazla kişiye iş imkânı sunmaktadır (International Co-operative Alliance 2015). Farklı ulusal örneklerde kooperatiflerin yer aldığı işkolları ve karşıladığı işlevler karşılaştırıldığında farklı örneklerle ve işleyişlerle karşılaşmak mümkün. ABD veya Fransa gibi gelişmiş ülkelerde kooperatifler daha çok sanayi alanında görülürken, Endonezya veya Kenya gibi azgelişmiş ülkelerde daha çok tarımsal alanlarda yoğunlaşırlar. Dolayısıyla ekonomik kalkınma düzeyi ya da ekonomik

büyüklikten bağımsız olarak kooperatiflerin ortaya çıkışında yerel faktörler daha merkezi bir rol oynar.

Kooperatifler şirketlere kıyasla dört önemli üstünlüğe sahiptir. İlk olarak, kapitalist olmayan prensiplerin piyasa ekonomisiyle bir arada varlık göstermesi, üretimde ekonomik kaygıların yanı sıra toplumsal kaygıların da göz önüne alınmasına zemin hazırlar. İkinci olarak, işçi kooperatifleri işletme ve yönetim maliyetlerini düşürür ve esnek, bölünmüş ve değişken piyasa koşullarına daha kolay uyum sağlayabilirler. Üçüncü olarak, kooperatifler bölüşüm ilişkilerini etkin bir biçimde örgütleyerek bir taraftan eşitsizliği azaltırken diğer taraftan ekonomik büyümeye katkı sağlar. Son olarak kooperatifler üyelerine ekonomik olmayan destekler de sağlar; bu nedenle şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk adı altında küçük bütçelerle yaptığı destekleyici işlevler kooperatiflerde merkezi bir bileşen haline gelir (Santos ve Rodriguez-Garavito 2006).

Şirket kapitalizmine karşılık başka bir ekonomik alternatif ise topluluk temelli kurumlardır. Bunlar kâr amacı gütmeyen ve içinden çıktıkları yerel topluluğun sosyal ve ekonomik refahına odaklanan yapılardır. Topluluk temelli kurumlar da piyasaya alternatif sunmak yerine onun içinde yer alırlar. ABD’de ortaya çıkan topluluk temelli kurumların büyük bölümü kentsel dönüşüm, bölgesel canlandırma veya altyapı güçlendirme gibi amaçlara yönelik olarak çalışırlar (Johnson 2004). Aynı zamanda maddi çıkarların ötesinde güçlendirme, beşeri sermayeye dayalı bir dayanışma inşa etme ve “sorumlu vatandaşlık” anlayışı yaratmaya çalışırlar (Serlen 2011: 351-55). ABD dışında, kalkınma bankaları ya da kalkınma kurumları, yerel düzeyde tarımsal ürün ve el sanatları üretiminin örgütlenmesi ve pazarlanmasına yönelik çalışırlar. Hindistan’da Andhra Pradesh El Sanatları Kalkınma Kurumu devlet desteği sonucu ortaya çıkmış ve yerel düzeyde el sanatları üretimini örgütleyerek halkın güçlendirilmesini hedef edinmiştir.⁶ Devletler ya da kalkınma bankaları tarafından başlatılan benzer projeler başka gelişmekte olan ülkelerde de görülmektedir. Bu programlar küresel bütünleşme ve piyasa bütün-

6. Kalkınma kurumunun internet sitesi www.lepakshihandicrafts.gov.in.

leşmesi için yerel toplulukların kalkınmasına ve vasıf inşasına öncelik verirler. Bu nedenle yerel toplulukların kalkınması burada bir amaç değil daha çok bir araçtır.

Kooperatifler ve topluluk temelli kurumlar şirket yapılarının dışında görülen modellerdir. Bunlar dışında, şirketlerin içinden çıkan alternatif üretim ve mülkiyet örgütlenmelerinden de söz edilebilir. Kâr paylaşımı sistemleri çalışanlara piyasa dinamiklerine karşı koruma sağlar. Weitzman kâr paylaşımı sistemlerinin “sürekli, enflasyonist olmayan, piyasa odaklı tam istihdama yönelen doğal eğilimleri olduğunu” savunur. Ancak Weitzman’ın kâr paylaşımı sistemlerinde ücretlerle ilgili vardığı sonuçlar iyimser değildir. Kâr paylaşımı sistemlerinde ücret yapılarının istikrardan yoksun olması gelirleri düzenlemek için mali müdahaleleri zorunlu kılar (Weitzman 1985). Kâr paylaşımı üzerine yazılanlar genellikle iki ana tema üzerinde dururlar. Blanchflower ve Oswald’a göre, bunlardan birincisi moral ve üretkenlik argümanı, ikincisi ise ücret esnekliği argümanıdır (Blanchflower ve Oswald 1987: 3-5). Moral ve üretkenlik argümanı, işçilerin kâr paylaşımı sisteminin bir parçası olduklarında riskleri ve sorumlulukları paylaştıkları için işe bağlılıklarının ve çalıştıkları işletmeye sadakatlerinin artacağını savunur. Ücret esnekliği argümanı ise piyasa dalgalanmalarında işçi ücretlerinin düzensizleşeceğini, ancak işçilerin işten çıkarılmayacağını, dolayısıyla düzenli ücretlerle düzenli istihdam arasında bir denge noktasının bulunacağını savunur.

Kâr paylaşımı sistemlerinin teorik ve ampirik çözümlemesi bu çalışmanın kapsamını aşan bir tartışma konusudur. Kâr paylaşımı istihdam açısından piyasa risklerinin kontrol edilmesini sağlar, ancak bunu alternatif ekonominin bir parçası olarak değerlendirmek zordur. Bunun en önemli nedeni kâr paylaşımı sistemlerinin kapitalist ekonominin varlığını veri olarak kabul etmesidir. Bu anlamda piyasa-dışı bir alternatif değildir. İkinci olarak, kâr paylaşımının temel motivasyonu toplumsal değil ekonomiktir. İşletmeye sadakat ya da verimliliğin artması sosyal bir boyut olarak düşünülebilir, ancak burada hedef emeğin koşullarının iyileştirilmesi değil, şirket kapitalizminin istikrarıdır. Küresel kapitalizm içindeki rekabetin

yoğunluğu göz önüne alındığında, kâr paylaşımına dahil olan işçilerle yüksek kâr hedefleyen şirket arasındaki çıkar çatışması daha net bir biçimde görülür. Çalışma alanındaki özerklik, işyeri demokrasisi, ya da çalışanların güçlendirilmesi gibi emeğe dair konular kâr paylaşımı sistemlerinin gündeminde yer almamaktadır. Bazı yerlerde ortak karar alma mekanizmalarına değinilse de bu durum kâr paylaşımı sistemlerinin bir önkoşulu olarak tanımlanmamaktadır. Dolayısıyla, kâr paylaşımı sistemleri ne sosyal ne de ekonomik olarak çalışma hayatındaki alışıldık eşitsizliklere çözüm üretmeye çalışmaz.

Şirketlerin mülkiyet yapılarına karşı çalışanların finansal katılımlarını destekleyen başka olasılıklar ve düzenlemelerden de söz edilebilir. Çalışanların hissedar olduğu planlar (ESOP - Employee Stock Ownership Plan) çalışanların mülkiyet ilişkilerine finansal olarak dahil edildiği bir başka modeldir. Bu planlar şirkete sadakati ve çalışanların verimliliğini artırırken aynı zamanda alternatif bölüşüm mekanizması işlevi görürler. Bunun dışında şirketler için finansal bir alan yaratarak bölüşümün yanında şirketin finansal istikrarını da destekler. Ancak birçok örnekte bu planlar çalışanların katılımını veya şirket sadakatini artırmakta başarısız olmuştur (Trehitt 2000, Sengupta ve diğ. 2007, McCarthy ve Palcic 2012). Şirket mülkiyetine karşılık çalışan hissedarlığı ya da çalışan mülkiyeti iki ayrı yol sunar. Çalışanların hissedarlığı söz konusu olduğunda çalışan şirketin hem gelirine hem de giderlerine ortak olur. Çalışanların mülkiyeti söz konusu olduğunda ise çalışan emek sağlayarak dahil olur denkleme. Bu nedenle burada asıl önemli olan mülkiyet ilişkilerinin, denetim mekanizmalarına emeğin dahil olacağı biçimde yeniden tanımlanmasıdır (Boatright 2004).

Finansal zorluklarla ya da verasetten kaynaklanan bir gelecek belirsizliğiyle karşılaşan şirketler zaman zaman çalışanları tarafından satın alınarak işçi kooperatiflerine dönüştürülebilirler. Bunun başarılı örnekleri Arjantin (Monteagudo 2008, Vieta 2014), Yunanistan veya Türkiye’de görülebilir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde şirket kapanmaları söz konusu olduğunda çalışanların işletmeyi satın alması işsizliğe giden yolda son çare olabilmektedir. Böy-

le durumlarda çalışanlar kısa vadeleri getiriler yerine uzun vadeli sonuçlara odaklanırlar (Bradley ve Gelb 1985). Ancak işçi kooperatiflerinin kapanmakta olan firmalara alternatif olabilmesi için ekonomik varlıklarını destekleyen bir altyapı ile bu varlığı mümkün kılan bir yasal kurumsal çerçeveye ihtiyaç vardır (Nolan ve diğ. 2013).

Davis şirket temelli ekonomik örgütlenme sonrasında gelecek mülkiyet modellerinin temellerini oluşturacak dört prensibin altını çizer. Birinci prensibe göre, “kurum büyüklüğü ve yeri, projenin büyüklüğüne uymalıdır” (2013: 299). Küresel ekonominin kurumsal yapısı her zaman büyük örgütlenmeleri desteklemiştir; ancak büyük olan her zaman daha iyi veya daha uygun olan olmayabilir. Büyüklükle birlikte ortaya çıkan işletme maliyetleri, ulaşım maliyetleri ve çevreye yönelik olumsuz etkiler göz önüne alındığında, büyük işletmeler hem ekonomik hem de sosyal açıdan maliyetli olmaktadır. Emek üzerindeki etkisi daha önceki kısımlarda detaylı olarak tartışıldığı gibi daha derindir. David bu nedenlerden ötürü üretimin yerel olarak örgütlenmesi gerektiğini savunur. İkinci olarak, Davis başka bağlamlarda da kullanılan bir argüman olan biçimin işlevi izlemesi gerektiğini söyler. Formel örgütlenmeler ve kurumsal yapılar, başarılı bir ekonomik örgütlenmenin tek yolu olmayabilir. Üçüncü olarak, yüksek karbon emisyonu yerel düzeye geri dönmeyi gerektirir. Tek başına karbon emisyonu değil, küresel ekonominin lojistik, tüketime dayalı ve kirlilik yaratan çevresel etkilerinden ötürü ekonominin yerel kökenlerine geri dönmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. Son olarak, büyük çaplı küresel ağların merkezileşmiş denetimi yerine yerel denetim belirleyici olmalıdır (2013: 299-300).

Endüstriyel vatandaşlık ya da mesleki vatandaşlık alternatif üretim sistemlerine yönelik bir başka kavramsal müdahaledir. Vatandaşlık kavramının yeniden tanımlanması, alternatif bir üretim sistemi inşa ederken iş ve istihdam statüsüne yönelik hak ve sorumlulukların yeniden tanımlanmasını ve düzenlenmesini sağlar. Marshall’ın endüstriyel vatandaşlık kavramına yönelik referansı bu tartışma için belirleyici bir başlangıç noktasıdır (2009); Bu alandaki literatür çalışma ve emek ilişkilerinin dönüşümüne paralel olarak gelişmiştir. Zhang ve Lillie’ye göre, “endüstriyel vatandaşlık hem teritoryal ola-

rak tanımlanmış bir (siyasi) topluluğa ait statü ve hak verilmesi, hem de işçi ve işverenler arasındaki bir süreç ve ilişkidir” (2015: 95). Endüstriyel vatandaşlık, sosyal vatandaşlık ya da ekonomik vatandaşlık tanımlarının daha hassas bir türevi olarak çalışma hakkı, iş imkânlarının paylaşımı, çalışma karşılığında uygun oranda destek ve tazminat alma gibi hakların öneminin altını çizer. Endüstriyel vatandaşlığın altında yatan temel varsayım, ilişkisel ve mekânsal tanımından ötürü bir ulus-devletin ve piyasa ekonomisinin varlığını öngörür. Bu yaklaşım, yasal bir çerçeve ve kurumsal bir yapıyla desteklense dahi emek piyasasında marjinal bir konumda yer alan ve standart olmayan biçimlerde istihdam edilen prekarya için kısıtlı bir alan sunar. Piyasa çıkarlarının hâkimiyeti ve ulus-devletin hem egemenlik hem de toprak bütünlüğünün bu derece zayıfladığı göz önüne alındığında bu marjinal kesim yalnızca endüstriyel vatandaşlık haklarından değil temel vatandaşlık haklarından da yoksundur (Crouch 1998).

Bertocchi ve Strozzi'nin vatandaşlık kavramının evrimine dair yaptığı ampirik çalışma, vatandaşlığın bir takım içsel dinamiklere bağlı olarak dönüşümünü inceler. Vatandaşlık yasal bir kurum olarak tanımlandığında, yasal yapıların göç, sınır güvenliği ve herhangi bir ülkede hâkim hukuki gelenekler gibi toplumsal ve politik dinamikleri ne derece karşıladığı tartışmaya açılır: “Vatandaşlık kanunlarının yalnızca daha genel hukuki kökenlerle değil, aynı zamanda siyasi hakların içsel sistemi ve devlet sınırlarına yansıyan uluslararası ilişkiler sistemi gibi diğer kurumlarla da şekillendiğini gösterdiğimizde, aynı zamanda farklı kurumların birbiriyle ilişkili olduğunu da tespit etmiş oluruz” (Bertocchi ve Strozzi 2010). Yasadışı göçün artışı ve yasadışı göçmenlerin kayıtdışı istihdamı endüstriyel vatandaşlık tartışmalarına yönelik en önemli zorluklardan biridir. Bu zorluk, yasal bir kurum olarak vatandaşlığın yasadışı göçten kaynaklanan sorunlara ne derece çözüm üreteceği sorusunu da beraberinde getirir.

Standing'in mesleki vatandaşlık kavramı, prekaryanın çalışma koşullarıyla ve iş hayatındaki mücadeleleriyle ilgili iyi bilinen bir tartışmadan kaynaklanmaktadır (2009). Standing mesleki vatandaş-

lık kavramının kökenlerini Durkheim'ın toplumsal dayanışmanın kaynağı olan profesyonel gruplar fikrine kadar götürür ve bunun sonucunda emek odaklı ve meslek odaklı iki toplumsal örgütlenme yaklaşımını birbirinden ayırır:

Meslek hakkında düşünmek, çalışanlar arası ve “yatay” ilişkiler hakkında, ortak çıkarları olan akranlar arasında ve ağlar arasındaki ilişkiler hakkında farkındalık yaratır. Emek yönlü model ise hiyerarşik ve “dikey” ilişkilere, sermaye ve emek arasında, patronlar ve işçiler, işverenler ve çalışanlar, yöneticiler ve “üretim bölümü” arasındaki ilişkilere odaklanır. (2009: 253)

Mesleki modelin kökeni tarihsel olarak lonca sistemine kadar uzanır; bu sistemde mesleki yapılar zanaatkârlık, ürün kalitesi, ticaretin miktarı ve değeri gibi unsurlar hakkında bir çerçeve sunar. Meslek örgütleri veya ticaret odaları hâlâ mesleki üyelik ve ağ ilişkileri üzerinden benzer işlevleri yerine getirmeye çalışırlar.

Standing aynı zamanda mesleki vatandaşlıkla ilgili normatif meselelerin de altını çizer. Mesleki vatandaşlık, kimliğin çokkültürlü yapısı içerisinde otantik bir unsur taşır ve bireylerin farklı kimlikler içinde hareket etmesini ve farklı kimliklerle ilişki kurmasını sağlar. Eğitim, bireylerin hem uzmanlaşmasına hem de vasıf inşa etmesine hizmet etmeli ve bu sayede bireyler yalnızca işe yerleştirilmek yerine birden fazla işi yapabilecek niteliğe sahip olmalıdır. Mesleki vatandaşlık zamanın toplumsal örgütlenmesini iyileştirmeli ve bu sayede iş ve işdışı, çalışma ve boş zaman, üretim ve emeğin yeniden üretimine yönelik etkinlikler sadece şanslı bir azınlık için değil, toplumun geneli için ulaşılabilir olmalıdır. Bu yaklaşıma göre kariyer hedefleri ana akım kurumsal yaklaşımların dayatmalarına göre değil, evrensel sosyoekonomik hakların ve temel gelirin güvencesi altında kendi ritmini yakalamalıdır. Son olarak, vatandaşlık kavramı haklarla ilgilidir. Dolayısıyla mesleki vatandaşlık gelişimsel bir özgürlüğü hedefler: “başkalarının gücünden özgürlük ve seçime yönelik kapasitenin kendisine sahip olma özgürlüğü” (262). Standing’e göre bu, bireylere kendi motivasyonlarını, yöntemlerini ve çalışma hayatındaki ilerlemelerini belirleme hakkı verir.

Her ne kadar burada genel bir çerçeve olarak sunulmuş olsa da mesleki vatandaşlığın evrensel geçerliliği oldukça belirsizdir. Hem evrensel temel gelir hem de kapitalist sistemde eksik olan etik kaygılar göz önüne alındığında, çok yüksek bir soyutlama düzeyinde inşa edilen bu tür kavramsallaştırmaların kapitalist dünya ekonomisinde yapısal dönüşümlere yol açması oldukça zordur. Vatandaşlığın gerektirdiği temel çerçeveden yoksun coğrafyalarda mesleki vatandaşlıktan söz etmek gerçekçi değildir. Araştırmalar kurumsal ve hukuki olarak mesleki düzenlemeleri tartışmakta ve ulusal ve uluslararası düzeylerde analizler sunmaktadır; ancak emek temelli bir yaklaşımdan meslek temelli bir yaklaşıma evrilen yol gizemini korumaktadır.

Ana akım üretim yapılarına yönelik alternatifler artırılabilir. Dayanışma ekonomileri diğer alternatiflere kıyasla işçilere ulaşma ve üretim sürecini getirisi işçilere dönecek şekilde yeniden düzenleme hedefi nedeniyle diğer seçeneklerden ayrılmaktadır. Üretim sürecini piyasanın ve devletin kapsamı dışında yeniden örgütlemek, istihdam ilişkilerini işçilerin ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını yansıtacak ve karşılayacak biçimde dönüştürme olanağı sunar. Küresel düzeyde hâkim üretim modeli olma potansiyelleri sınırlı olabilir, ancak buradaki arayış bir önceki evrensel modelin yerine geçecek yeni bir evrensel modele yönelik bir arayış değildir. Buradaki temel amaç, piyasanın alanı dışında, hedefi ekonomik değil toplumsal olan yeni bir üretim seçeneği sunmaktır.

Bölüşüm

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMENİN en önemli meselelerinden biri bölüşüm adaletidir. Bunun bir nedeni küresel eşitsizliğin artması, diğer nedeni ise sosyal adaletsizliğin değişen yapısıdır. Sorun artık basit bir yoksulluk sorunu olmaktan çıkmış, toplum içinde ve toplumlar arasında gözlenen bir kutuplaşma sorunu haline gelmiştir. Bölüşüm, kutuplaşmanın ötesinde insani kalkınma, toplumsal cinsiyet alanında gelişme ve milenyum kalkınma hedeflerine dahil edilen diğer göstergelerde de etkisini gösterir. Eşitsizlikle mücadelede büyük önem taşıyan mekanizmalar, 1980'lerden beri refah rejimlerinin erozyonuyla ve sosyal güvenlik ağlarının yerini kemer sıkma politikalarına bırakmasıyla belirgin bir biçimde gerilemiştir. Böyle bir bağlamda dayanışma ekonomileri küresel eşitsizliğe karşı kullanılan güvenlik mekanizmaları haline gelmektedir. Bu bölümde dayanışma ekonomilerinin daha önce devlet ya da piyasa tarafından karşılanan bir işlevi karşılamaadaki rolüne odaklanacağız. Dayanışma ekonomileri yapısal olmayan biçimlerde, dağınık ağlar olarak ortaya çıkarlar ve farklı model ve yöntemleri kullanarak bölüşüm işlevini karşılamaya çalışırlar. Üretim ve bölüşüm dayanışma ekonomilerinin birbirini tamamlayan iki temel bileşenini oluşturur.

Artan Küresel Eşitsizlik

Küresel eşitsizlik, neoliberal küreselleşmeyle beraber ulusal ve uluslararası düzeylerde gözlemlenen sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri kapsamaktadır. Küresel eşitsizliğin ekonomik boyutu gelir eşitsiz-

liğine ve ücret değişkenliğine, sosyal boyutu ise insani kalkınma göstergeleri ile yaşam standartlarındaki farklılıklara odaklanır: “Eşitsizlik karşılaştırmaları, yalnızca gelirlere ya da diğer ekonomik ve sosyal etkenlerin yaşam kalitesi üzerindeki etkisine odaklanmamıza bağlı olarak çok farklı sonuçlar ortaya koyar” (Sen 1997: 389). Amartya Sen’e göre, eşitsizliği yalnızca gelir düzeylerine bakarak değerlendirmek durumun yapısal boyutunun yalnızca bir kısmını açıklayabilir; bunun yerine bireyler arası fayda ve yaşam kalitesini de kapsayan daha geniş bir kavramsallaştırma eşitsizliğin sosyal ve muhtemelen daha heterojen özelliklerini de görünür kılar.

Amartya Sen’in eşitsizliğe yönelik eleştirel yaklaşımı, geleneksel eşitsizlik göstergeleriyle karşılaştırıldığında daha net bir biçimde anlaşılabilir. Tablo 2.1 farklı gelir düzeyindeki ülkeler için satın alma gücüne endeksli kişi başına düşen milli gelir düzeylerini içermektedir. Zaman serisi verileri tüm gelir düzeyindeki ülkeler için kişi başına düşen milli gelirin genel olarak arttığını göstermektedir. Ancak bu değerlendirmede iki noktanın altını çizmek gerek. İlk olarak, kişi başına düşen gelirlerdeki genel artış yüksek-gelir düzeyindeki ülkelerle düşük-gelir düzeyindeki ülkeler arasındaki uçurumun kapandığı anlamına gelmez. İkinci olarak, gelir düzeylerindeki artış dünya ekonomisindeki enflasyonist eğilimlerle de açıklanabilir. Bu durum genellikle finansallaşma ve bir ekonomik balonun ortaya çıkışıyla ilişkilendirilir. Bunun dışında daha yaygın olarak dile getirilen eleştiri, kişi başına düşen milli gelir rakamlarının bir ortalama ibaret olması ve gerçek hayattaki dağılımı göstermemesidir; gerçekte bireysel gelir düzeyleri birçok faktöre bağlı olarak değişiklik gösterir.

Tablo 2.2 satın alma gücüne endeksli kişi başına düşen milli geliri bölgesel düzeyde göstermektedir. Gelir düzeylerindeki düzenli artış devam ederken bölgesel farklar yapısal bir seyir göstermektedir. Bu bölgesel farklar küresel ekonominin içinde veya dışında yer almanın mekânsal sınırlarını göstermesi açısından önem taşır. Doğu Avrupa ve Orta Asya gibi geçiş ekonomilerinde gelir düzeyleri belirgin bir biçimde artarken, Güney Asya ve Sahra-altı Afrika küresel ekonomiden yapısal olarak dışlanmışlardır. Bir önceki değerlendir-

Tablo 2.1 Kişi Başına Brüt Milli Gelir, SAGP (Mevcut Uluslararası \$), Ülkelerin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

<i>Bölgeler</i>	<i>1990</i>	<i>1995</i>	<i>2000</i>	<i>2005</i>	<i>2010</i>	<i>2015</i>	<i>2017</i>
Yüksek Gelir	17760	21733	27339	33301	38493	45105	47560
Düşük Gelir	907	915	1054	1275	1640	1938	2088
Orta Gelir	2503	3037	3812	5443	8126	10792	12005
Üst Orta Gelir	3227	3997	5161	7567	11729	15761	17546
Düşük ve Orta Gelir	2364	2845	3549	5022	7427	9780	10843
Alt Orta Gelir	1725	2045	2471	3425	4841	6418	7191
Dünya	5382	6407	7878	10020	12783	15687	16906

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, 2015.

Tablo 2.2 Kişi Başına Brüt Milli Gelir, SAGP (Mevcut Uluslararası \$), Bölgelere Göre Dağılımı

<i>Bölgeler</i>	<i>1990</i>	<i>1995</i>	<i>2000</i>	<i>2005</i>	<i>2010</i>	<i>2015</i>	<i>2017</i>
Orta Avrupa ve Baltıklar	..	7643	9866	13902	20008	24919	27728
Doğu Asya ve Pasifik	3175	4470	5681	8010	11732	16136	18167
Avrupa ve Orta Asya	11467	12527	15791	20223	25871	30335	32379
Avrupa Birliği	14895	17843	22541	27549	33282	38164	41010
Latin Amerika ve Karayipler	5578	7181	8304	9979	12885	14875	15312
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	7853	9140	10835	13486	16365	18743	20004
Kuzey Amerika	23295	27957	36100	43825	47931	56484	58770
Güney Asya	1192	1537	1981	2786	4087	5675	6538
Sahra-altı Afrika	1529	1587	1771	2332	3020	3608	3683
Dünya	5382	6407	7878	10020	12783	15687	16906

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, 2015.

mede olduğu gibi burada da gelir dağılımı bir ortalama değeri temel olarak yapısal eşitsizliklerin alt kesimlere doğru nüfuzunu ve etkisini gizlemektedir.

Gelir eşitsizliğinin zamansal ve mekânsal dağılımının dışında, gelir düzeyi en yüksek ve en düşük ülkeler arasındaki kutuplaşma da dikkat çekicidir. Tablo 2.3'te verilen kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla ile ilgili son sıralamalar en zengin ülkenin gelir düzeyinin en yoksul ülkeninkinin 128 katı olduğunu göstermektedir. Gelir kutuplaşması tek başına bölüşümün küresel düzeydeki bozuklu-

Tablo 2.3 Kişi Başına Düşen GSYH, SAGP (Mevcut Uluslararası \$), 2014

<i>En Zengin On Ülke</i>		<i>En Yoksul On Ülke</i>	
Singapur	90570	Togo	1620
Brunei	83760	Madagaskar	1510
Kuveyt	83310	Sierra Leone	1480
Birleşik Arap Emirlikleri	74410	Mozambik	1200
Lüksemburg	72690	Malawi	1180
İsviçre	65610	Nijer	990
Hong Kong SAR, Çin	64100	Kongo Demokratik Cum.	870
Norveç	63980	Burundi	770
İrlanda	61910	Orta Afrika Cumhuriyeti	730
ABD	60200	Liberya	710

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı.

ğunun bir göstergesidir. Yaygın olarak kullanılan “en üst %1” ya da “en yoksul bir milyar” gibi ifadeler, küresel servet dağılımının dünya nüfusuna yansımalarını gösterir (Ortiz ve Cummins 2011: 20). Bu kutuplaşma en fazla yoksulları, kadınları ve çocukları etkilemektedir.

Küresel eşitsizlik yeni ortaya çıkmış bir sorun değildir. Neoliberal ekonomik küreselleşme ve küresel eşitsizliğin artışı arasındaki nedensel ilişki en az kırk yıldır tartışma konusudur. Küreselleşmenin liberal savunucuları, az gelişmiş bölgelerde teknolojik yayılım ve küresel bütünleşmenin sağladığı artan istihdam olanakları sayesinde küresel eşitsizliğin süreç içerisinde azalacağını öngörmekteydiler. Küresel bütünleşmeye yönelik eleştirel yaklaşımlar ise piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması ve toplumun farklı kesimlerini kapsayacak biçimde derinleşmesiyle birlikte, karşılıklı bağımlılığın ve dışlama mekanizmalarının yaratacağı sorunlara dikkat çekmektedir. Castells’ in “Dördüncü Dünya” ifadesi bu ikinci görüş için bir örnektir; buna göre küreselleşmenin temel sonuçlarından biri belli grupların marjinalleşmesi ve dışlanmasıdır (Castells 2000).

Küresel eşitsizlikle ilgili yeni olan şey küresel süreçlerin neden olduğu dönüşümlerdir. Eşitsizlik artık basitçe gelir dağılımındaki bir dengesizlik ya da kalkınma düzeylerindeki bir fark değildir. Küreselleşmeyle beraber eşitsizliğin sayısal göstergelerinin yanı sıra

niteliğinde de bir değişim olmuştur. Castells, üretim ilişkileri ve bölüşüme bağlı olarak farklı eşitsizlik biçimlerini birbirinden ayırır: “Bir taraftan *eşitsizlik, kutuplaşma, yoksulluk ve sefalet* tamamen bölüşüm/tüketim ilişkileri alanında ya da kolektif bir çabanın sonucunda ortaya çıkan servetin eşitsiz paylaşımından kaynaklanır. Diğer taraftan, *işin bireyselleşmesi, işçilerin üst düzeyde sömürülmesi, toplumsal dışlanma ve çarpık bütünleşme*, üretim ilişkilerindeki dönüşümden kaynaklanan dört temel sürecin karakteristik özelliğidir” (2000: 348). Bu ifade neoliberal ekonomik küreselleşme altında ortaya çıkan eşitsizliği çok açık bir biçimde tanımlar; mesele sadece birinin diğerinden fazlasına sahip olması değil, iki uç arasındaki mesafenin giderek açılıyor olmasıdır. Gelir skalasının alt kesiminde yer alanların hayat standardı her geçen gün gerilemeye devam etmektedir. Alışılmış zengin ve yoksul ayrımının ötesinde Castells yoksulluk ve sefaleti de birbirinden ayırır; ikinci durumda temel göstergelerle ölçülebilir ya da tanımlanabilir bir yoksulluğun ötesindeki durumlar ifade edilmektedir. Bunun dışında, eşitsizliğin niteliğindeki dönüşümlerin kaynağı sadece bölüşümdeki sakatlıklar değildir; aynı zamanda üretim ilişkilerindeki değişimin getirdiği çalışma ilişkileri ve ağır çalışma koşullarıdır.

Piketty’nin çok ilgi gören analizindeki temel mesele sermayenin yirmi birinci yüzyılda nasıl işlediği değil, kapitalist sistemin sürekli olarak eşitsizlik üretmesidir. Piketty, ekonomik büyümeyle ilgili olarak sıklıkla vurgulananın aksine, “büyüme yeni eşitsizlik biçimleri yaratabilir: örneğin, ekonomik faaliyetlerin yeni sektörlerinde hızlı bir biçimde servet elde edilebilir” görüşünü savunur (2014: 96). Eşitsizliğin büyüklüğü ve yayılımı kadar eşitsizliğin kapitalist sistem içinde nasıl meşrulaştırıldığı da önem taşır. Bu meşruiyet eşitsizliğin sistemik bir biçimde ve sürekli olarak yeniden üretilmesini mümkün kılar. Piketty bu meşruiyetin kaynağıyla ilgili olarak yapısal bir ayrımın altını çizer; bir tarafta servetin genellikle verasete dayalı olduğu hiper-patrimonyal toplum, diğer taraftaysa Piketty’nin “süperstarlar topluluğu” olarak tanımladığı yüksek-ücretli kesimin bölüşümün yüksek mevkilerini ele geçirdiği hiper-meritokratik bir toplum bulunmaktadır (264). Bir taraftan ücret hiyerarşisinin ge-

nişlemesiyle ücret eşitsizliği artarken emeğin farklı ücret düzeylerine hareketliliği aynı oranda artmadığından çalışanlar ya yüksek ücretli bir konumda yer alır ya da düşük gelirli bir konumda kalırlar; liberallerin öngördüğü gibi vasıflar arttıkça yukarı yönlü bir hareketliliğin görüleceğine dair beklenti ise gerçekleşmez.

Küresel eşitsizliğin artması ve niteliğinin dönüşümü küresel iş bölümündeki değişikliklerle paralellik gösterir. Gelişmiş ülkelerde sanayisizleşme süreci ve hizmetler sektörünün yükselişi post-endüstriyel orta sınıf toplumlarının temelini oluşturdu. Bu süreçte teknolojik olarak eskimiş sanayi üretiminin ucuz emeğin daha fazla olduğu az gelişmiş ülkelere kayması, ülkeler arasında küresel ekonomiyle eklemlenme biçimlerine bağlı olarak gelir uçurumunun artmasına neden oldu. Tarım ve sanayi arasında artan ücret farkı, sanayi ve hizmetler arasında artan sosyal ve ekonomik farklılaşma eşitsizliğin yeni biçimlerde ve daha geniş sınırlar içinde, toplumsal yapının tüm düzeylerini etkisi altına aldığını gösterdi. Bunlar, küreselleşmeyle beraber büyüme ve istihdam artışının eşitsizliği azaltacağı yönündeki liberal görüşün tam tersi gelişmelerdi. Yapısal bir düzeyde bakıldığında küresel eşitsizlik hem uluslar arasında hem de ulusal düzeyde gözlemlenen bir sorundur. Bu sorun yalnızca maddi koşullarla da ilgili değildir; bireylerin eğitim, sağlık hizmetleri ve sosyal güvenlik ağlarına ulaşmasını da olumsuz etkiler.

Artan küresel hareketlilik ve küresel göçün değişen dinamikleri de küresel eşitsizliğin etki alanını genişletmektedir (Massey ve diğ. 1993, Korzeniewicz ve Moran 2009). Afganistan, Libya, Mısır ve Suriye gibi çatışma alanlarından Avrupa'ya yönelen kitlesel göç, en umutsuz durumdaki yedek emek ordusunu oluşturdu. Bu insanlar hayatta kalmak için en kötü çalışma koşullarında en düşük ücretlere razı geldiler. Birçok Latin Amerika ülkesinden gelen yasadışı göçmenler Meksika üzerinden ABD'ye giriş yaparak burada büyümekte olan prekaryanın en önemli kaynağını oluşturdular. Bu insanlar, krizden etkilenen ABD ekonomisinde inşaat sektörü ve atölye üretimi gibi vasıfsız, düşük ücretli, güvencesiz işlerde çalıştılar. Kalınma düzeyleri arasındaki artan fark ve hükümetlerin yeni ortaya çıkan toplumsal taleplere özensiz yaklaşımı marjinal kitleleri Batı

ülkelerinde daha iyi bir gelecek illüzyonuna yöneltti. Ev sahibi ülkeler çatışma bölgelerinden kaçanlar için güvenli bir ortam sun-salar da göç sonucunda ekonomik iyileşme beklentisi birçok göç-men için gerçekleşmedi.

Küresel ekonomik kriz ve artan küresel eşitsizlik arasındaki ne-densel ilişki de önemli akademik tartışmaların odak noktası oldu. Stockhammer artan eşitsizliğin küresel ekonomik krizin ortaya çık-masında etkili olduğunu ve bunun dört ana kanaldan gerçekleştiği-ni savunur: “toplam talepte aşağı yönlü bir baskı”; bazı ülkelerde uzun süreli cari hesap açıkları, reel ücretlerdeki düşüşe rağmen ha-nelerin sosyal tüketim standartlarını sürdürmesi (dolayısıyla hane borçlarında büyük bir artış) ve son olarak daha zengin hanelerin da-ha riskli yatırımlar yapma eğilimi (Stockhammer 2012). Gelir eşit-sizliği, birbirine denk olmayan hanelerde farklı ekonomik tercihlere ve kararlara yol açar, ancak eşitsizlik ve ekonomik kriz arasındaki nedensel ilişki ekonomik sistemdeki büyük resmin yalnızca bir par-çasını açıklayabilir. Ekonomik kriz ve eşitsizlik arasındaki ilişki da-ha çok karşılıklıdır ve bu karşılıklılık döngüsel olarak ortaya çıkar. Genel olarak ekonomik krizler piyasa aktörleri için, özellikle de şir-ketler için riskli bir ortam yaratırlar. Riskten kaçınan aktörlerin ya-tırımlarını azaltması istihdam oranının düşmesine yol açar. Azalan yatırım ve artan işsizlik hanelerin ekonomik kararlarını doğrudan etkiler ve tüketicinin, dolayısıyla talebin düşmesine yol açar. Ekono-mi politikasının idaresinden sorumlu olan hükümetler, inişe geçen ekonomik döngüyü tersine çevirmek için piyasada yatırımı teşvik eden politikalara yönelebilirler ya da eşitsizlikle mücadele etmek için sosyal güvenlik ağlarına yönelik yatırımlarını artırırılar. Birinci durumda istikrarlı ve güvenli bir piyasa ekonomisi için piyasa iş-lemleri korunurken, ikinci durumda daha fazla kamu harcaması sos-yal dayanışmayı güvence altına alır. Bu nedenle krize yönelik politik tepkiler de kriz ve eşitsizlik arasındaki ilişki kadar önem taşır, söz konusu politikaların piyasaya veya halka yönelik olması fark yaratır. Birçok ülkede kalkınma düzeyinden bağımsız olarak kemer sıkma politikalarının tercih edilmesi, hükümetlerin piyasanın işleyişini ko-ruyabilmek adına sosyal güvenlik ağlarına yönelik harcamalardan

vazgeçtiğini gösterir. Sonuç olarak, hükümetlerin yaptığı politik tercihler de eşitsizliğin yapısal bir biçimde devam etmesinde etkili olmaktadır.

Küresel eşitsizliğin artması yerel, ulusal ve küresel düzeylerde etkin bölüşüm mekanizmalarına duyulan ihtiyacın da giderek arttığını göstermektedir. Bölüşüme yönelik çokkatmanlı bir yaklaşım her bir düzeyde farklı mekanizmaları kullanabilir. Yerel düzeydeki kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri iç ve dış göçün sınırlandırılmasına ve insani kalkınmaya yönelik bir başlangıç noktası olabilir. Ulus-devletin genel olarak ekonomideki düzenleyici rolünden ve özellikle de kamu sektöründeki işveren konumundan vazgeçmesi, kamu ekonomisinin ve refah sistemlerinin zayıflamasına yol açtı. Serbest piyasa ekonomisinin sonuçları ve ulus-devletlerin karşı karşıya kaldığı toplumsal sorunlar göz önüne alındığında kamu ekonomisinin devre dışı bırakılmış alanlarını yeniden canlandırma ihtiyacı daha da belirginleşir. Artan eşitsizliğe karşı küresel bir müdahale olasılığı üzerine çokyönlü tartışmalar yapılmaktadır. Kozmopolitan vatandaşlık fikri demokratik yönetişimin yanlışlarının yanı sıra piyasa ekonomisinin baskılarını da aşmayı hedefleyen, çok genel ve liberal bir çerçeve sunar (Held 2010). Birçok araştırmacının altını çizdiği “evrensel temel gelir” de piyasa ekonomisinin yarattığı eşitsizlikleri aşmayı hedefleyen bir çabadır. Ekonomik vatandaşlık ya da mesleki vatandaşlık, geleneksel vatandaşlık tanımının kapsadığı sosyal hakları düzgün bir işe ulaşma ve yaşamsal bir ücret kazanma hakkını da kapsayacak biçimde genişletir. Küresel eşitsizliğe yönelik başka liberal kurumsal yaklaşımlar da sayılabilir. Ancak sosyal ve politik farklar ve pratik kısıtlar bunların uygulanmasını imkânsız kılar.

Kamu Hizmetlerinin ve Refah Rejimlerinin Özelleştirilmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD hegemonyası altında gerçekleşen yeniden inşa süreci bir siyasal istikrar ve ekonomik büyüme ortamı yarattı. Bu ortam ulus-devletin bölüşüm işlevlerini karşılamasını da desteklemekteydi. Keynesyen uzlaşya dayalı ulusal ya-

pılar içinde devletler, sanayileşme ve korumacı politikalarla ulusal ekonomilerin yeniden inşasını desteklediler. Kapitalizmin altın çağı sanayileşme, yüksek talep, yüksek ücretler ve yüksek istihdam sayesinde düzenli bir ekonomik büyüme ve genelde devlet, sermaye ve emek arasında bir uzlaşa sağlamıştır. Böyle bir tarihsel konjonktürde refah devleti, farklı biçimlerde uygulamaya konmuş olsa da devletin ekonomik rolü açısından bir ideal tip olarak öne çıktı (Esping-Andersen 1996).

1970’lerde savaş sonrası yeniden inşa süreci tepe noktasına ulaştığında kapitalist dünya ekonomisi yeni bir üretim fazlası - düşük kârlılık sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştı. İleri teknolojilerin düşük maliyetli emekle eşzamanlı kullanımı rekabeti ve kârlılığı artırırken keskin bir düşüşün de bir süreliğine de olsa önüne geçilmiş oldu. Ancak Brenner’ın değerlendirmesine göre,

1970’lerin sonunda, imalat sektörü uluslararası düzeyde bir çıkmazın içindeydi, aynı zamanda dünya ekonomisini canlandırmak için uygulamaya konan ve talep yönetimine dayanan Keynesyen program da tıkanmıştı. Sürekli artan hükümet çabaları da sistem-çapında imalatın kârlılığının düşmesine engel olamamıştı. (2002: 34)

ABD hegemonyası altındaki yeniden inşa dönemi, sanayinin kârlılığın sınırlarına ulaşmasıyla sona erdi. İç piyasalar daha fazla üretimi karşılayabilecek oranda talep yaratmada yetersiz kaldılar. Devletin ekonomiye etkin bir biçimde katılımını öngören tarihsel konjonktür yerini yeni bir politik ekonomi bağlamına bıraktı. Bir tarafta sermaye, birikim kapasitesini artırmak için daha fazla hareketlilik arayışına girerken, diğer tarafta devlet, sermayenin ekonomik işlevini sürdürmesi adına daha hoşgörölü ve esnek bir politik yaklaşım sergiledi. İki kesimin çıkarları arasında kalan emek ise hem sermayeye hem de devlete karşı pazarlık gücünü kaybetti; devletin sermaye ve emek arasındaki arabuluculuk konumundan çekilmesiyle tamamen savunmasız kaldı.

Bu noktada merkezi önem taşıyan soru, savaş sonrası siyasi bağlamdan neoliberal küreselleşmeye geçişte bölüşüm politikalarının nasıl dönüştüğüdür. Savaş sonrası ortaya çıkan refah devleti, devlet

tarafından karşılanan kamu hizmetleri, yaygın sosyal güvenlik ağları, özellikle yaygın eğitim ve sağlık hizmetleri ile yüksek karşılayıcılığa sahip emeklilik sistemleri içermektedir. Bütün bu kamusal hizmetler, devletin yüksek vergi oranlarıyla finanse edilmektedir. Hem sermaye hem de emek kesimi, iç piyasada yüksek talebin görüldüğü, dolayısıyla üretimin ve artık değer birikiminin sürekli olduğu bir dönemde yüksek vergilendirmeye razı gelmektedir. Refah devletinin idaresi de geniş bir kamu sektörünü gerekli kılmaktaydı; kamu sektörünün bir kısmı bürokratik alanlarda istihdam edilse de önemli bir kesimi eğitim ve sağlık sektörlerinde yer almaktaydı. Ancak bu dönemde tüm devletlerin ekonomiye aynı oranda müdahil olduklarını söylemek doğru olmaz. Esping-Andersen'in bu alanda en fazla referans verilen çalışması liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat refah devletlerini birbirinden ayırır. Bu üç refah devleti arasındaki temel fark, devletin rolüne, piyasanın ne derece refah sağladığına ve refah sunumunun arkasındaki politik amaçlara göre ortaya çıkmaktadır (Esping-Andersen 1990). Refah devletleri, savaş sonrası Avrupa'da özgün bir tarihsel bağlamda ortaya çıktılar, ulusal ekonomilerin sanayileşme yoluyla yeniden inşası devleti ve sermayeyi bir uzlaşya zorladı ve bunun sonucunda sermaye, devlet ve emek hassas bir dengede bir araya geldiler:

Refah devletleri insanın yeniden üretimine yönelik toplumsal sistemlerdir ve kamu hizmetleriyle dört çeşit özel ürün sağlarlar: piyasa dışsallıklarının sağlanması/kısıtlanması ve/veya düzenlenmesi; insanın yeniden üretimine yönelik piyasa seçeneklerinin sorunları sonucunda ortaya çıkan liyakat ürünlerinin sağlanması ya da desteklenmesi; ekstra devlet ücretleri (devlete sunulan hizmetlere yönelik, savaş gibi devlet eylemlerinin sonucunda sadakatten kaynaklananlar da dahil olmak üzere özel ödemeler); ve diğer özel malların devlet arzı. Kamu hizmetleri ile ilk iki özel ürün, piyasaların eksikliklerinden ve içsel zaaflarından kaynaklanmaktadır. Son iki özel ürün ise piyasaların devletler, sınıflar ve vatandaşlık gibi diğer rasyonalitelerle içine düştüğü çatışmalardan kaynaklanır. (Therborn 1987: 244)

Refah devletinin birincil işlevi bölüşüm değildi. Therborn, refah devletinin vatandaşlık temelinde eşitliği sağlamakla ilgili olmadığı

ğının, asıl meselenin yüksek vergi oranlarıyla gelir sağlayarak toplumsal birliği sürdürecektir. zorunlu eğitim ve diğer araçların maliyetini karşılamak olduğunu altını çizer. Refah devletinin birincil işlevi piyasa sorunlarının, piyasadaki çatışmaların ve piyasanın başarısızlıklarının maliyetini karşılamaktır. Sınır serbestisi ve dışa açılmayla birlikte devlet ve sermaye arasındaki uzlaşma sona erdiğinde, piyasanın iç çelişkilerini dengelemeye yönelik çabalar da ortadan kalkmıştır.

Neoliberal küreselleşmeyle beraber en eşitlikçi, en geniş kapsamlı refah devletlerinde dahi sosyal yardımlarda gerileme görüldü. Sermayenin artan hareketliliğiyle karşı karşıya kalan devletler, emeklilik planlarını, eğitim ve sağlık hizmetlerini karşılayacak kaynak yaratmakta güçlük çektiler. Ünlü “Başka bir alternatif yok” söylemi yalnızca simgesel bir ifade değildir; devlet işletmelerinin özelleştirilmesiyle, kamu hizmetlerine ayrılan bütçelerdeki kısıntılarla ve devletin sunduğu emeklilik planlarındaki bozulmayla gerçekleşmiş bir durumdur. Devletler bölüşüm adaletini ciddi bir biçimde zedelemekte ve tüm sosyal politika ve kamu hizmetlerinin sunumundan vazgeçerek sosyal dayanışma olasılıklarını da ortadan kaldırmaktadır (Korpi ve Palme 2003). Bu hizmetler tamamen kaldırılmamıştır; sosyal haklar piyasada satılan mallara dönüşmüştür. Bireysel emeklilik sistemlerinin yükselişi, özel hastaneler ve özel sağlık sigortalarının yaygınlaşması ve özel okullar, sosyal hakların özelleştirildiği başlıca alanlardır. Sosyal hakların ve sosyal güvenlik ağlarının zayıflaması eşitsizliğin sınırlarını da genişletmiştir. Artan ve derinleşen yoksulluk düzeyleri, devletlerin sosyal politika aracılığıyla daha fazla müdahale etmelerini gerektirirken, ortaya çıkan durum gerileyen sosyal haklar ve artan yoksulluğa dayalı bir kısır döngü olmuştur. İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Reagan yönetimleri sırasında refah politikalarına yönelik tasarruf tedbirleri, maddi desteklerde, sosyal güvenlik ağlarında, sağlık hizmetlerinde ve barınma desteklerinde, engellilere yönelik programlarda ve emeklilik planlarında gerilemeye yol açmıştır. Maddi koşullardaki bozulmanın ötesinde politik bir gerilemeden de söz etmek gerekir. Sosyal haklara yönelik tasarruf tedbirlerinin olumsuz sonuçlarına

yönelik kamuoyu baskılanmış, bütçe kesintilerine muhalefet eden kesimler bölünerek ve olumsuz etkilenen kesimlere tazminat verilerek olası bir direnişin önüne geçilmiştir (Pierson 1994: 19). Sosyal eşitsizliğe karşı oluşacak bir sosyal ayaklanma genel olarak işçi hareketinin örselenmesiyle ve özellikle kurumsal düzeyde sendikaların zayıflatılmasıyla engellenmiştir. Neoliberal küreselleşmenin kendine özgü tarihsel bağlamı, sosyal ve ekonomik olarak çeşitliliğin altını çizmiş, bunun sonucunda kimlik siyasetinin sınıf temelli siyasetten daha baskın bir rol oynamasına yol açmıştır.

Refah devletinden neoliberal minimal devlete geçiş yalnızca ileri kapitalist ülkelerde gözlemlenen bir dönüşüm değildir. Kamu sektöründe özelleştirmelerin en erken örneği 1980’lerde Şili’de görülmektedir (Silva 1993). Benzer bir biçimde, Türkiye’de de neoliberal yeniden yapılanma kamu iktisadi teşekküllerinin (KİT) ve sosyal hizmetlerin özelleştirilmesine dayalı olarak gerçekleşmiştir. Ocak 1980’de IMF rehberliğinde uygulamaya konan yapısal uyum programını aynı yılın Eylül ayında gerçekleşen askeri darbe takip etmiştir (Öniş 1999). Devlet kapitalizminden neoliberal ekonomiye geçiş, genel olarak sol kesime ve özellikle işçi sınıfına yönelik bir politik baskıyla desteklenmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak kamu hizmetlerinin yaygın bir biçimde özelleştirilmesi, bir önceki dönemin modernleşme idealleri ve kalkınma modellerine ters düşmektedir. Kalkınma düzeylerindeki farklılıkların gözardı edilmesi, ülkeler arasındaki eşitsizliği daha da derinleştirmiştir.

Neoliberal küreselleşmelerin refah rejimleri üzerindeki en önemli etkisi devletin ekonomik aktör olarak, sınıf ilişkilerinde bir arabulucu ve sosyal hakların koruyucusu olarak tüm etkisinin ortadan kalkmasıdır. Harvey’e göre, “devlet, bir kere neoliberal kurumlar bütününe dönüştüğünde, bölüşüm politikalarının birincil aktörü haline gelir, daha önceki sosyal demokratik dönemde geçerli olan yukarıdan alt sınıflara yönelik akışı tersine çevirir” (Harvey 2007: 38). Devletin bu alandaki gerilemesi, politik ve sosyal işlevlerindeki gerilemeyle uyumlu bir biçimde oldu. Ortaya çıkan boşluk pragmatik bir biçimde piyasa tarafından dolduruldu ve piyasa bu alanı yayılmak ve artık değer yaratmak için kullandı. Yoksulluk ve sosyal dış-

lanma hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için yapısal bir sorun haline geldi; devletin gerilemesiyle beraber sosyal ayaklanmalara yönelik kurumsal ve politika odaklı yaklaşımlar da hız kazandı. Yoksulluk tartışmaları neoliberalizmin kaçınılmazlığının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Yoksulluğu çözmeye yönelik çabalar, refah devletini geri getirmek yerine piyasa çözümlerine yöneldi.

Kemer Sıkma Politikaları

Küresel ekonomik kriz, hükümetlerin sürdürdükleri kamu hizmetleri ve sosyal güvenlik ağlarına yönelik gelir ve bütçe yönetimi kapasitelerini doğrudan etkiledi. Kriz sonrasının belirleyici yaklaşımı, hükümetlerin maliyetlere ve ekonomik desteklere yönelik tasarruf tedbirlerini tanımlamak için kullanılan “kemer sıkma” oldu:

Refah devleti artık kalıcı bir kemer sıkma bağlamıyla karşı karşıya-
dır. Küresel ekonomideki değişiklikler, ekonomik büyümedeki keskin
yavaşlama, hükümetlerin taahhütlerinin olgunlaşması ve yaşlanan nüfus
bir bütün olarak dikkat çekici bir mali stres yaratmaktadır. Gelecek birkaç
on yılda bu baskının azalacağını gösteren fazla kanıt bulunmuyor. Hiçbir
şey olmasa bile baskının yoğunlaşması daha olasıdır. (Pierson 2002: 370)

Liberal söylem, kemer sıkma politikalarını hükümetlerin içine düştüğü borç krizini ve kamu hizmetleri ile sosyal güvenlik ağlarını sürdürecektir finansal kaynakları yaratamadıklarını vurgulayarak meşrulaştırmaktadır. Böyle bir bağlamda devletler ya İzlanda ve Arjantin gibi iflas ederler, ya da Yunanistan gibi borçlarını ödeyemez hale gelirler. Toparlanma sürecinde geri çekilmenin başlıca alanları kamu hizmetleri ve sosyal koruma politikalarıdır. Gelir vergisi ve devlet için gelir yaratan katma değer vergisi oranlarının artması alım gücünün düşmesine, emeklilik planlarının değer kaybetmesine neden olur. Ayrıca, devletin aldığı tasarruf tedbirleriyle öğretmen sayıları azalmış, yaygın eğitimin kalitesi düşmüş ve ulusal sağlık sistemlerinde özelleştirme tercih edilmiştir.

Amartya Sen, Avrupalı finansal liderlerin ekonomik krize karşı kemer sıkma politikalarını yeniden gündeme taşımalarının ardında

Büyük Buhran döneminde sosyal harcamaların kesilmesine yönelik tarihsel benzerlik olduğunu savunur. Sen'e göre buradaki sorun, böyle bir yaklaşımın, özellikle küresel ekonominin bu derece iç içe geçmiş, karşılıklı bağımlılığa dayalı yapısı göz önüne alındığında yarardan çok zarar getireceğidir: "Tasarruf tedbirleri, kamu harcamalarındaki kısıntılar bireysel gelirleri ve piyasadaki talebi olumsuz etkileyeceğinden ve sonuç olarak daha fazla insanı çalışma hayatının dışına iteceğinden, çok etkili olamaz" (Sen 2015: 30).

Kemer sıkma politikalarının kapsamı ve yoğunluğu ulusal koşullara göre değişiklik gösterir. İlk bakışta, demografik faktörler ve küresel ekonominin etkilerinin, özellikle ekonomik krizin ne derece nüfuz ettiği tercih edilecek tasarruf tedbirleri konusunda belirleyici olur. Bob Jessop konuya kültürel politik ekonomi yaklaşımından bakar ve neoliberal modellerin ve bunlara denk düşen tasarruf tedbirlerinin bir tipolojisini sunar. Birinci tip neoliberal rejim değişikliğinde post-Sovyet ülkelerinin neoliberal sisteme geçişleri yer almaktadır. İkinci tipte ise daha ana akım süreçleri içeren liberalizasyon, deregülasyon, özelleştirme, dışa açılma ve buna eşgüdümlü olarak ortaya çıkan kamu harcamalarında kısıntı ve vergilendirme döngüsü görülmektedir. Üçüncü tip, neoliberalizmin dışarıdan dayatıldığı ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü biçimdir. Son olarak dördüncü tipte daha çok İskandinav ülkelerinde görülen, neoliberalizme yönelik pragmatik politika uyarlamaları söz konusudur (Jessop 2015: 93-94). Bu sınıflandırma neoliberalizmin ne kadar nüfuz ettiğini ve devletin olumsuz etkileri kontrol etme potansiyelini ortaya koymaktadır. Karşılaştırmalı bir biçimde bakıldığında, neoliberalizme pragmatik ve kontrollü bir geçiş devletin olumsuz etkileri kontrol etme kapasitesini sürdürdüğünü gösterirken, gelişmekte olan ülkelerdeki gibi dışarıdan dayatılan bir bütünlüşmede devlet genel olarak neoliberal küreselleşmeye ve özellikle ekonomik krize karşı manevra kabiliyetini kaybeder.

Kemer sıkma politikalarının yükselişi kısmen finansal sermayenin bu krize yönelik tepkilerinin devletin mali-finansal krizini yoğunlaştırması nedeniyle oldu. ... Bu durum başlangıçta acil ve kronik sorunlara "geçici" bir tepki gibi gösterilen, ama sonra geniş çaplı ve karşılıklı olarak

desteklenen kurumsal değişikliklerle, olağanüstü tedbirlerin rutinleşmesi ve alışkanlık haline gelmesiyle kalıcı bir biçim alan ekonomik seferberlik halini meşrulaştırdı. (Jessop 2015: 98-100)

Bu rutinleşmenin en önemli sonucu mevcut hükümetlerin kemer sıkma politikalarına bağlılıklarıdır. Medyada sıkça karşımıza çıkan yoksullaşan kitlelerin, evsiz ailelerin ucuz otellerde ve hatta arabalarının içinde geçen hayatta kalma çabasının, aşevlerindeki uzun kuyrukların, yardımlarla yaşamak zorunda kalmanın yarattığı utançın sonucunda gözler önüne serilen büyük toplumsal çöküş, Bob Jessop sözünü ettiği alışkanlık durumudur.

Bu bölümün ilk yarısı, tarihsel bir süreklilik içinde ortaya çıkan üç dönemi içermektedir. Yeni binyılın başlangıcında ortaya çıkan küresel ekonomik kriz 1970'lerin dönüşümünden bağımsız olarak anlaşılabilir. Refah devletinin yükselişi ve çöküşü bu tarihsel süreklilik içinde, savaş sonrası yeniden inşa döneminde konjonktürel bir gelişme olarak yer alır; ancak küresel ekonominin genişleme aşamasıyla beraber işlevini yitirir. Kemer sıkma politikaları ve tasarruf tedbirlerinin yaygın kullanımı, refah politikalarındaki gerilemenin bir sonucudur ve devletin işlevi ve gerekliliği sorusunu da beraberinde getirir. Devlele halkın, yönetimle politikanın birbirinden ayrışması, gelecekte bölüşüm ve paylaşma yönelik aktörlerin, prensiplerin ve mekanizmaların neler olabileceğine dair yeni bir tartışma alanı yaratır.

Dayanışma Ağları Aracılığıyla Bölüşüm

Formel kurumsal mekanizmalar işlemediğinde ne tür bölüşüm seçeneklerinden söz edilebilir? Küreselleşmenin ve ekonomik krizin emek açısından sonuçları önceki bölümlerde tartışıldı. Küresel ekonominin mevcut yapısı sosyal eşitsizlikleri artırmaktadır. Aynı zamanda genel olarak ulus-devletin ve özellikle refah rejimlerinin zayıflaması, toplumun sınıf temelli ya da başka biçimlerde tanımlanmış farklı kesimlerinin daha fazla kutuplaşmasına yol açmaktadır. Kemer sıkma politikaları, vatandaşların piyasa üzerinden veya sivil

toplum aracılığıyla alternatif sosyal güvenlik ağları aramasına neden olmaktadır. Özel sektör tarafından sunulan sosyal güvenlik seçenekleri hanelerin gelir düzeyine ve geçinmelerine bağlıdır. Sivil toplum girişimleri, örgütsel düzeylerinden bağımsız olarak, çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı ve yapısal çözüm yerine geçici iyileştirmeler sunan seçeneklerdir. Kurumların zayıflığı ve sürekli artan eşitsizliğe karşı alternatif mekanizmaların eksikliği, bölüşüm adaleti meselesini dayanışma ekonomilerinin temel amaçlarından biri haline getirir.

Alternatif bir bölüşüm adaleti anlayışının temel prensipleri neler olabilir? Birinci prensip, yönetici maaşlarıyla işçi ücretlerinin artan gelir uçurumuna yol açmayacak bir biçimde oranlanmasıdır. Bu yaklaşım gelir dağılımındaki dengesizliği hedef alırken sosyal eşitsizlik ve kalkınma düzeylerindeki farklılıklar için bir düzenleme getirmez. İkinci prensip ise, ücretlerin dağılımının sermaye yatırımlarına göre değil, iş yatırımlarına göre düzenlenmesidir. Bölüşümü doğrudan çalışmayla ilişkilendirmek eşitliği üretim sürecinin bir önkoşulu yapar; buna göre ortaya çıkan tüm gelirler, sermayenin rantı ya da faizi değil, çalışmanın getirisi olarak ortaya çıkar. Bu durum patron ve işçi arasındaki sosyal ayrımı ortadan kaldırır ve ikisini üretim sürecine dahil olan bireyler olarak aynı düzeye getirir.

Bölüşüm adaletinin tüm prensipleri gelir düzenlemeleriyle ilgili değildir. Maaşların ve ücretlerin oranlanması veya çalışmaya endeksli gelir düzenlemeleri üretim sürecinin sonucu olarak ortaya çıkar. Tüketim davranışlarındaki bazı dönüşümler de sosyal eşitsizliğe karşı etkili olabilir. Bölüşüm adaletinin üçüncü ilkesi adil ticaret ve adil emek pratikleriyle ilgilidir. Adil ticaret pratikleriyle ilgili olarak kakao üretimi, kahve üretimi ve halı dokumacılığı gibi farklı alanlardan kaynaklanan sayısız örnek bulunmaktadır; bunlara yönelik etiketleme ve sosyal farkındalık kampanyaları yapılmaktadır (Lyon ve Moberg 2010). Adil ticaret yaklaşımının ne kadar başarılı olduğu tartışmalıdır; ancak dayanışma ekonomilerinde bir ürünün fiyatlandırılması ve pazarlanması emeğin değerlendirilmesi ve ücretler kadar önemlidir. Son olarak, dördüncü prensip, yerel topluluklarda gelişen yerel takas ticaret sistemleriyle ilgilidir. Yerel takas sistemleri, yerel

toplulukların üretici ve tüketici olarak küresel piyasalara bağımlılığını en aza indirecek biçimde yerelde üretmelerini ve tüketmelerini sağlayan ağ ilişkileridir (Papavasiliou 2010). Bireyler farklı mal ve hizmetlere duydukları gereksinimden ötürü küresel piyasalara daha bağımlı hale gelmektedir; bu da yerel takas sistemlerini görece ütöpik kılmaktadır. Tüketim alışkanlıklarını tamamen yerel düzeyde gerçekleştirmek oldukça zordur; örneğin az sayıda üretici tarafından piyasa sunulan yüksek teknoloji ürünleri kitlesel olarak tüketilse de bu tür bir üretimi yerel düzeyde gerçekleştirmek mümkün değildir. Bazı durumlarda ise yerel düzeyde sunulan ürünün fiyatı piyasadaki seçeneklerden daha yüksek olabilir; yerel düzeydeki küçük üretim sanayi tipi kitle üretimi kadar sürüme dayalı ve kârlı olmayabilir. Bu nedenle yerel takas sistemleri genellikle ekonomik değil, ahlaki bir temele dayanır. Ancak yerel takas sistemleri kolektif bir çabaya dönüştüğünde hâkim piyasa ilişkilerinden belirgin bir biçimde kopma imkânı sunar. Genel olarak bölüşüm mekanizmalarının ve özellikle yerel takas sistemlerinin başarısı kolektif olma özelliklerine bağlıdır. Katılımcılarının sayısı arttıkça kapitalist ekonomik ilişkilerin dışına çıkarabildikleri getiri de artar.

Bölüşüm süreçlerinin daha genel bir düzeyde üretimle ilişkilendirilmeleri gerekmektedir. Üretim yerel düzeyde yerel kaynakları ve demografik unsurları dikkate alacak biçimde örgütlenirken, bölüşümün yerel örgütlenmesi de yerel üretim süreçlerinden kaynaklanan gelir temelinde yapılandırılmalıdır. Bölüşümün merkezden yönetimi yerel düzeydeki acil ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalabilir, bu nedenle bölüşümden sorumlu aktörler ve örgütsel yapılar yatay bir biçimde, yerel ihtiyaçları ve sorunları karşılayabilecek biçimde düzenlenmelidir.

Genel prensiplerin ötesinde alternatif bölüşüm sistemlerinin temel aktör ve yöntemlerini tanımlamaya yönelik acil bir ihtiyaç vardır. Devlet ve piyasa, bölüşüm işlevi için uygun aktörler olmadıklarını bugüne kadar aşılamayan sorunlarla ispatlamışlardır. Devlet yalnızca belli bir tarihsel bağlamda işlevsel olmuş; piyasa ise sermayenin özel çıkarlarıyla emeğin kamusal taleplerini uzlaştırmaktan kaçınmıştır. Devletin ve piyasanın bölüşümden sorumlu aktörler

olarak reddedilmesi, sivil girişimleri örgütlenmenin son seçeneği olarak öne çıkarmaktadır. Bu sivil girişimler hayır kurumları ya da geleneksel dayanışma mekanizmaları olmak zorunda değildir. Burada asıl önemli olan üretim ve bölüşüm yerel düzeyde örgütlendiğinde bu sistemden faydalananların aynı zamanda aktif katılımcılar olmalarıdır.

Bölüşüm adaleti ve yerel kalkınmayla ilgili en sık kullanılan örneklerden biri Hindistan'ın Kerala eyaletidir. Kerala modeli olarak da bilinen bu örnekte, 1970'lerde başlatılan özgün kalkınma modeli "önce temel ihtiyaçlar" yaklaşımıyla yerel halkın ihtiyaçlarına öncelik vermiş ve ekonomik kalkınma yerine insani kalkınmaya odaklanmıştır. Yoksullukla mücadelenin yolu toprak reformu olmuş, bunun yanı sıra örgütlü ve örgütlü olmayan sektörler canlandırılarak halkın talebi ile proaktif/eyleme dönük devlet arasında karşılıklı bir ilişki hedeflenmiştir (Justino 2006: 1266). Kerala en yüksek kadın okuma yazma oranına, en düşük bebek ölüm oranına ve ülkedeki en yüksek yaşam beklentisi süresine sahiptir. Anaerki geleneksel yapı kadınların mülk sahibi olmasına ve miras alabilmelerine imkân tanıyarak cinsiyet eşitliğini destekler. Parayıl'ın Kerala deneyimi üzerine kavramsal analizi sürdürülebilir kalkınmanın temel prensiplerini en somut biçimiyle bir prototip olarak sunmaktadır:

Kerala'nın başarısı çiftçileri, solcu partiler aracılığıyla ortakçıları ve sanayi işçilerini mobilize ederek, özellikle kadınlar arasında okur yazarlığın yaygınlaşmasını, (her ne kadar söz konusu haklar tarihsel koşulların sonucu olsa da) kadın haklarının korunmasını, sosyal eşitsizliğin azaltılması ile gelir ve tüketimde eşitsizliğin azaltılmasını ve yerel dönüşüm ile çevre ve kalkınma meselelerine yönelik toplumsal hareketlerin popülerleşmesini getirdi. (1996: 950-51)

Oomen'e göre Kerala'nın başarısı bölgenin bazı özgün özelliklerine bağlıydı. Kerala'nın dil açısından homojen bir özellik göstermesi, bölgede okur yazarlık ve eğitim seviyesinin yükselmesine yol açtı. Çokdinli yapıya bağlı olarak toplumun farklı kesimleri sekülerliği benimsedi. Kır-kent ikileminin olmaması, girişimcilikte kasttan bağımsız bir yapının bulunması ve bölgenin dışındaki göçmenlerden Kerala'ya sürekli bir gelir akışının olması Kerala'da yerel kalkın-

maya destek olan unsurlardı. En az bunlar kadar önemli olan bir başka faktör ise Kerala'daki toplumsal hareketlerin medyayı, edebiyat ve sinemayı toplumsal dönüşümün araçları olarak kullanması oldu (Oomen 2009). Kerala modelinden çıkarılacak en önemli ders, bölüşüm adaletinin yalnızca parasal bir mesele olmadığıdır. Kerala, özgün bir model olarak piyasa-dışı ve devlet-dışı olma koşulunu kısmen sağlayan bir örnektir. Bölüşümün yaratması beklenen sosyal dönüşüm ve farkındalık en az kaynakların dağıtımı kadar önemlidir. Bölüşüm yalnızca insanlara para vermek ya da gelir düzeylerini artırmak değildir. Bölüşümden beklenen aynı zamanda yaşam tarzlarında ve yaşam standartlarında nitel bir değişiklik yaratmasıdır.

Daha formel ve görece kurumsallaşmış bir başka bölüşüm modeli ise yerel takas sistemleridir. Bunlar üreticileri doğrudan tüketicilere ulaştıran, yerel düzeyde örgütlenmiş takas veya değişim mekanizmalarıdır. Piyasa-dışı değişim sistemleri olarak birçok avantajları bulunmaktadır ve kapitalist değişim ilişkilerinin dışsallıklarına karşı görece koruma sağlarlar. İlk olarak, para ilişkisi değişim ilişkisinin dışında bırakılmıştır. Bazı durumlarda, takas ilişkilerini kolaylaştırmak amacıyla alternatif para birimleri yaratılmıştır; ancak paraya dayalı takas bir zorunluluk değildir. İkinci olarak, bu sistemlerde hem mallar hem de hizmetler takas edilebilir; bu durum yerel üretkenliği destekleyen bir unsurdur. Bu durum özellikle ekonomik kriz zamanlarında piyasadaki likidite azaldığında ve işsizlik arttığında kullanışlı olmaktadır. Yerel takas sistemleri ekonomik kriz zamanlarında hem üreticiler hem de tüketiciler için bir çıkış noktası haline gelir; bir yandan ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini sağlarken diğer yandan toplumsal dayanışmayı güçlendirir. Yerel takas sistemleri, ekonomik kriz dışında küreselleşme karşıtı hareketin de önemli bir parçası olmuş ve şirketlerin talep yaratma adına şişirdiği tüketim kültürüne karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Yerel takas sistemlerinin bir başka türeği ise kayıtdışı piyasalarda bir araya gelen ve daha çok ikinci el ürünlerin değişimine dayalı takas pazarlarıdır. Önemli fark burada üretimin doğrudan yer almamasıdır. Takas pazarları daha basit bir biçimde üretimi değil paylaşımı özendirmektedir. Bilişim teknolojilerinin ve internet kullanımının yay-

gınlığı, üreticileri, tüketicileri ve farklı bölgelerdeki yerel takas ağlarını bir şebeke içinde birleştirmek için gerek duyulan altyapıyı sağlamaktadır. İnternet ve sosyal medya, üyelerin örgütlenmesi ve işbirliğinde ve katılımcılara ulaşma aşamasında merkezi bir rol oynamaktadır.

Yerel takas ağlarının önemli bir kısıtı, bir ağ içinde yer alan mallar ve hizmetlerin miktarının ve çeşitliliğin az olmasıdır. Bir ağın yaygınlaşması coğrafi, demografik ve ekonomik koşullara bağlıdır. Yerel takas sistemleri genellikle kırsal kesimde topluluk temelli olarak örgütlenir. Bunların sürdürülmesi yerli halkın kendi üretimlerine dayalı bir takas ilişkisine gösterdikleri ilgiye bağlıdır. Birçok örnekte başta duyulan heyecan ve ilgi zamanla azalmaktadır. Yerel takas ağları üzerinden yapısal bir dönüşüm ya da sistemik bir yeniden yapılanma oldukça düşük bir olasılıktır; bu ancak çok özgün durumlarda beklenebilecek bir gelişme olabilir. Dolayısıyla yerel takas ağlarını sistem karşıtı bir alternatif yerine tamamlayıcı bir araç olarak görmek daha gerçekçi olacaktır. Takas sistemleri kooperatif sistemleriyle bir arada kullanılabilirler, kooperatifler arası işbirliklerinin içinde yer alabilirler, ya da topluluk temelli kalkınma programlarında kullanılabilirler.

2010 yılında Yunanistan'ın Volos kentinde ortaya çıkan Magnesia Takas ve Sosyal Dayanışma Ağı, Yunan ekonomik krizine yönelik yerel bir tepkinin sonucuydu. Bu ağ kendi para birimi olan TEM'i kendi piyasa alanı olan TEM Pazarı'nda kullanmaktadır. 2013'te bu takas ağı içinde yer alan kişi sayısı 1300'e ulaşmıştı (Smith 2013). Buradaki takas ilişkileri yerel ürünleri, çocuk bakımı ve dil kursu gibi hizmetleri ve ikinci el malları kapsamaktadır. Özellikle hem üretici hem de tüketici olan kadınlar için önemli bir alan ortaya çıkmış, küçük çaplı, ev eksenli üretimin işletme maliyetleri olmaksızın pazarlanmasına imkân sunmuştur. Bu ağ üç temel prensibe dayalı olarak çalışmaktadır.¹ Eşitlik ve denklik prensibi bütün üyelere eşit bir statü atfeder, bütün üyeler bir toplantıda bir araya gelerek kolektif bir biçimde karar alırlar. Üyeler arasında iletişim ve

1. Daha fazla bilgi için, www.tem-magnisia.gr/en.

bilgi paylaşımı internet sitesi aracılığıyla gerçekleşir ve açıklık ve şeffaflık ilkesi altında korunur. En önemli prensipler ise katılım ve sosyal dayanışmadır ve ağı işbirlikçi yapısının altını çizer. TEM ağı Yunan ekonomik krizine karşı küçük bir tepkidir. TEM Pazarı, rekabetçi kapitalist bir piyasadan farklı olarak yerel satıcı ve müşterileri bir araya getiren bir pazar yeridir. Kullanılan alternatif para birimi, üyelere hükümetin makroekonomik idaresinden belli bir korumaya sağlar.

Kriz sonrası Yunanistan'da yerel takas ağlarının ve ekonominin alternatif alanları olarak yerel piyasaların gelişiminde bir artış görüldü. Bu piyasalar sadece kırsalda değil, aynı zamanda kentlerde de yerel ürünleri pazarladılar. Xoris Mesazontes, küçük çaplı tarım üretimine dayalı bir ağıdır. Atina'nın kuzeyinde yer alan Dionysos kentinde ortaya çıkmış ve Farmers Republic sitesi üzerinden ürünlerini pazarlamıştır.² Atina ve Sintagma Zaman Bankası ise çeşitli hizmetlerin takasında zamanı bir para birimi olarak kullanan kentsel bir ağıdır: Bir saatlik bir İspanyolca dersine karşılık bir saatlik çocuk bakımı, ya da bir saatlik bir gitar dersine karşılık bir saatlik çocuk bakımı takas edilebilir.³ Yerel takas ağlarının temel işlevlerinden biri katılımcılarına genel olarak küresel ekonomiden, özellikle de finansal dalgalanmalardan ve parasal sıkıntılardan belli bir miktar koruma sağlamaktır. Yunanistan'ın Patras kentinde ülkedeki finansal duruma bir tepki olarak ortaya çıkmış finansal bir kooperatif olan OVOLOS'un da ifade ettiği gibi,

OVOLOS ÇALIŞMA MERKEZİ VE SOSYAL PARA BİRİMİNİN BELGELENDİRİLMESİ'nin gücü ve farkı Euro'nun parasal değeri yükselme ve düşüşlere göre dalgalanırken, Ovolos'un ekonomik birliğin sınırları dahilinde istikrarlı bir sonuç olmaya devam etmesi, sonuç olarak üyelerini ekonomik krizden ve değer değişimlerinden korumasıdır.

Bu sayede, bildiğimiz arz ve talep mantığı değişmez, ancak arz ve ta-

2. farmersrepublic.gr/.

3. Daha fazla bilgi için Dialogos Radio'da yayınlanan bir röportaj açıklayıcı olacaktır, soundcloud.com/kvrxaustin/dialogos-radio-interview-with-christina-papadopoulou-of-the-time-bank-of-athens.

lep mantığı para biriminin geçerli olduğu, korunduğu ve gücünü aldığı ekonomik sistemin bağlamına ve bununla birlikte ağ içindeki ilişkilere taşınır. (“How Does It Work?” 2015)

Neoliberal küreselleşme sürecinde ulus-devletin tanımlayıcı unsurları dikkat çekici bir biçimde değişmiştir. Neoliberal yeniden yapılanmanın doğal bir uzantısı olarak sınırların açılması, devletin güç tekelini ve egemenliğini sorgulamaya açık bırakmıştır. Ulusüstü örgütlerin yönettiği küresel ticaret rejimleri aracılığıyla piyasa ideolojisinin ve şirket söylemlerinin derinleşmesi, devletin ekonomi alanında müdahale ve yönetim kapasitesini daha da sınırlandırmıştır. Devletin eşitsizlik veya toplumsal çatışma gibi sorunlara karşı güçsüz düşmesi ise ekonomik refaha yönelik sivil toplum çabalarının gelişmesine neden olmuştur. Böyle bir bağlamda, neoliberal küreselleşmenin yarattığı zorluklara karşı “yönetim” yerine “yönetişim” yaklaşımı daha kapsayıcı bir ifade olarak öne çıkmaktadır.

Yerel dayanışmada yönetişimi tartışmadan önce yönetim ve yönetişim arasındaki farkın altını çizmek gerekmektedir. Neoliberal küreselleşme ve devletin giderek gücünü kaybetmesi sonucunda yeni bir kurumsal bileşim ortaya çıktı. Buna göre daha önce devletin sorumluluğunda olan bazı işlevler toplumsal hareketler ve ulusüstü örgütler gibi çeşitli aktörler tarafından karşılanmaya başladı. Bu kurumsal çeşitlilik politika yapma süreçlerini ve mekanizmalarını da dikkat çekici bir biçimde dönüştürdü. Yeni yaklaşımlar, merkezi hükümetlerin bürokratik hantallığını aşma konusunda ve yeni medya ve bilişim teknolojilerinin kullanımında faydalı olmaktadır. Ancak diğer taraftan, çıkar temsilinde kapsayıcılık sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu görece belirsiz idari yapı içinde kaynakların nereden geldiği ve nasıl kullanıldığı da önem taşımaktadır.

Yerel yönetişim, demokratik ya da katılımcı bir biçimde, sosyal ve ekonomik yönden dışlanmış kesimleri içermeye yönelik bir yaklaşım olarak hem ana akım ulusüstü örgütlerin hem de sivil toplum kuruluşlarının gündeminde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ulusaltı kurumların daha içerici ve hesap verebilir olmaları nedeniyle sundukları katkıyı tanımakta ve yerel yönetişimi destekleyecek dört temel alan tanımlamaktadır: milen-

yum kalkınma hedeflerine yönelik hizmetlerin sunumu, devlet inşası ve barış inşası, demokratik temsil ve çevresel sürdürülebilirlik (“Local Governance” 2015). ABD’deki Ulusal Demokrasi Enstitüsü (National Democratic Institute) yerel yönetişimi desteklemekte, hizmetlerin yönetim ve koordinasyonuna ve vatandaşların katılımına yönelik teknik destek sağlamakta ve yerel otoritelerle fikir alışverişi ve bağlantı kurma amacıyla işbirlikleri yapmaktadır (“Democratic Governance” 2015). Bunlar ve bunlara benzer diğer ana akım yaklaşımlar çoğaltılabilir. Bu yaklaşımlara yönelik temel eleştirilerden biri kalkınma hedeflerine, ekonomik içerme konularına veya yerel kaynakların kullanımıyla yerel bir ekonomi inşasına yönelik herhangi bir öneride bulunmamalarıdır. Yerel düzeydeki ekonomik örgütlenme en iyi olasılıkla kendi kendine gelişmesi beklenen bir durumdur, ancak çoğu durumda piyasa ilişkileri farklı düzeylerde yerel ekonomik ilişkilere nüfuz eder. Yerel yönetişim hem demokratik hem de katılımcı olmalıdır, ama aynı zamanda ana akım kurumsal yaklaşımların dinamiklerinden bağımsız olarak kurgulanmalıdır. Sosyal dışlanma, yoksulluk ya da ekonomik gerileme her zaman kurumsal yetersizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaz. Bunlar aynı zamanda geniş kapsamlı bir bürokrasinin sonucunda da ortaya çıkabilir. Yerele yönelik tepeden inme yaklaşımlar farklı yerelliklerin özgünlüklerini gözardı eder, bu nedenle belli bir yerelin kendine özgü sorunlarına ve özel ihtiyaçlarına çözüm üretmekte yetersiz kalırlar. Yerel yönetişimden kaynaklanan dayanışma kurumsal olasılıklara göre değil, maddi ve ekonomik koşullara göre gelişir. Avrupa Konseyi yerel düzeyde on iki iyi yönetişim prensibi belirlemiştir (Council of Europe 2015). İlk altı prensip, adil seçimler, şeffaflık, hukukun üstünlüğü, etik işleyiş, hesap verebilirlik ve kapasite iyileştirmesine bağlı olarak kamu yönetiminde verimliliği sağlamayı hedeflemektedir. Bu prensipler genel ve yüzeysel bir biçimde tanımlanmıştır; bu nedenle merkezi ve yerel yönetişim düzeylerini birbirinden ayıracak unsurlara değinilmemiştir. Geri kalan altı prensip ise kamu yararının sürekli olarak sağlanmasına ve sosyal haklara yönelik bir çerçeve sunar. Politikalar vatandaşların taleplerini karşılayacak bir biçimde belirlenmeli ve zamanında uygulamaya kon-

malıdır. Politikalar hem etkin hem de sürdürülebilir olmalıdır; buna yönelik en önemli strateji ise yenilikçilik. Yerel düzeyde üretim kapasitelerini geliştirmenin en önemli aracı finansal yönetimdir. Son olarak, nihai hedef sosyal olarak içerici, kültürel açıdansa çeşitliliği destekleyen bir ortam yaratılmasıdır. UNDP ya da Avrupa Konseyi tarafından sunulan yerel yönetim prensipleri bu alandaki kurumsal paradigmayı temsil etmektedirler. Bu yaklaşımın altında yatan temel varsayım kurumların toplumları temsil ettiği, yerel toplulukların da kurumsal yapılara eşit ve tam bir biçimde ulaşabildiğidir. Böyle bakıldığında yönetim bir araç olmaktan çıkar ve kendi başına bir amaç haline gelir.

Bölgesel kalkınma ajansları yerel yönetimin en bilinen modellerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu model gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir biçimde uygulamaya konmuştur. Hükümet temsilcileri, sivil toplum kuruluşları ve bazen de ulusüstü örgütlerin alt birimleriyle ortaklıklar kurulmuştur. Kalkınma ajanslarının birincil hedefi bölgesel farkları ortadan kaldırmaktır. Ancak buradaki kalkınma tanımı da oldukça ana akım içinde kalmaktadır: Bölgesel kalkınma ajansları istihdam yaratacak yatırım arayışı içindedirler ve yatırım-büyüme-kalkınma temelli ekonomik döngüyü başlatmaya çalışırlar. Ne var ki böyle bir yaklaşım dünya ekonomisindeki rekabetçi yapıyı ve değişen dinamikleri gözardı eder. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalıştığı Rostowcu model bugün hem zamanı geçmiş hem de mevcut piyasa ortamıyla uyumlu olmayan bir modeldir. Kevin Cox, küreselleşmenin yerel ve bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini değerlendirmiştir, buna göre “‘Ticaret ortamı’ fikrinin ortaya çıkışı ve bunun yanı sıra karşılıklı kıyaslama, doğrudan yabancı yatırımların artışı, dış ticaret ve yerel ekonomilerin giderek daha fazla dış rekabete maruz kalması dışında pek bir anlam ifade etmemektedir” (Cox 2004: 187). Cox’un ABD ve İngiltere’nin yerel ve bölgesel kalkınma yaklaşımları üzerine yaptığı karşılaştırma az gelişmiş bölgelerin küresel ekonomiye dahil edilmesinin yaratacağı tehlikeleri açıklamasa da, gelişmekte olan ülkelere yönelik bir yaklaşım sömürünün etkisini, sosyoekonomik eşitsizliği ve yerel ekonominin maruz kaldığı tehditleri ortaya koyar.

Bu çalışmada tanımladığımız yerel dayanışma yönetişimi, küresel ekonomiye yönelik bir “ticaret ortamı” modelinden farklıdır. Burada asıl amaç ekonomik uygulanabilirlik ve yerel düzeyde geçimin sağlanabilmesidir. Küresel piyasada rekabetçi bir konum yakalamak yerine, küresel piyasalardan bağımsız bir ekonomik duruş geliştirmek hedeflenmektedir. Böyle bir yaklaşımın uygulanabilirliğı yerel düzeyde var olan kaynaklara bağılıdır. Bu kaynaklar insan gücü veya üretime yönelik başka girdiler olabilir. Yerel dayanışma yönetişimi, küçük, gayri resmi grupları karar alma süreçlerine dahil etmesi yönüyle ana akım yönetim modellerinden ayrılmaktadır. Görece daha dışlanmış, daha marjinal olan gruplar, mevcut yapıya katkıları ve talepleri doğrultusunda temsil edilmektedir. Yerel düzeyde dayanışma ihtiyaçları tespitini de bunların karşılanma sürecini de yerel düzeyde gerçekleştirmeyi hedefler. Bu basit yaklaşım istihdam, büyüme ve kalkınma yaratır; ancak bunlar piyasa ekonomisi durumunda olduğı gibi hızlı olmayacaktır.

Sonuç olarak, bölüşüm ilişkileri yerel düzeyde, devlet-dışı ve piyasa-dışı bir çerçevede düzenlenebilir. Böyle bir yaklaşım, dayanışma temelli üretim ilişkilerini yansıtmalı ve tamamlamalıdır. Üretim ve bölüşüm arasındaki ilişki dayanışmanın maddi temellerini ve bölüşüme yönlendirilecek maddi varlığı belirler. Takas ilişkileri de bu maddi temelin bir parçasıdır. Dayanışma temelli bölüşüm tek bir biçimde ortaya çıkmayabilir. Bazı toplumlarda daha geleneksel mekanizmalar üzerinde inşa edilir; bazılarında ise daha modern, teknolojik araçlar kullanılarak yürütülür. Biçimler ve yapılar yenilenebilir ve değışen koşullara göre yeniden uyarlanabilir; ancak dayanışma düşüncesi, değışimin yönünü belirleyecektir.

İşyeri Demokrasisi

KAPİTALİZM VE DEMOKRASİ arasındaki ilişki uzun bir zaman uyumlu bir ilişki olarak değerlendirildi. Kapitalizm ekonomik liberalizmi sistemik olarak temsil ederken, demokrasi kapitalizmin siyasi meşruiyetini ve kurumsal çerçevesini sağladı. Kapitalizmin yarattığı eşitsizlikler, sistemin sürekliliği adına tehlikeli sınıflara verilen siyasi özgürlükler sayesinde kısmen de olsa görünmez kılındı. Kapitalist devletin özü, seçkinlerin emekçi kitlelere karşı işbirliği yaptığı, ekonomik liberalizmin türevi olan bir yapıydı.

Kapitalizm ve demokrasi arasındaki uyumlu işbirliği bir süredir derin bir biçimde sorgulanmaktadır. Ekonomik ve politik seçkinler arasındaki kutsal ittifak kitleleri sivil ve siyasi haklarından yoksun bırakmış, demokratik sistemler içinde talep ve temsiliyet haklarını ellerinden almıştır. Kapitalist sistem ve demokrasi pratiği arasındaki ayrışmaya yönelik birçok neden değerlendirilebilir. Öncelikle kapitalist sistem giderek uluslararasılaşırken demokrasi pratiği ulusal sınırlar içinde sürdürülmektedir. Kapitalizmin ulusüstü düzeyde kurumsallaşması, demokrasinin ulusal kurumlarını aşmakta, bu nedenle ulusal düzeydeki farklı talepleri ve ulusal temsiliyeti anlamsız kılmaktadır. 1980'lerde küreselleşmenin başlangıç aşamalarından itibaren işçi hareketine, sendikalara ve işçi partilerine yönelik saldırılar ve bunun sonucunda sınıf temelli dayanışmanın dağılması geniş bir siyasi boşluk yarattı. Bu siyasi boşluk, kimlik siyasetlerinin ve küresel toplumsal hareketlerin yükselişi için uygun bir alan sağladı. Bu dönüşüm, demokratik mücadelelerin içerdiği çıkarların

ve mücadele etme biçimlerinin niteliğini belirgin bir biçimde değiştirdi.

Bu bölümün amacı mevcut demokrasi pratiklerinin işçi haklarını ve taleplerini temsil etmedeki kısıtlarını ortaya koymaktır. Bölümün ilk yarısında işçi mücadelelerinin içinde bulunduğu mevcut bağlamı değerlendireceğim. Bunun için sınıf temelli hareketlerin zayıflaması ve kimlik siyasetlerinin yükselişi uygun bir başlangıç noktası olacak. Genel olarak küresel toplumsal hareketler ve özellikle küresel adalet hareketi çıkarların çeşitliliğini ve dayanışma olasılıklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bölümün ikinci yarısında ise mevcut parlamenter demokrasi ve küresel toplumsal hareketlerin benimsediği modellere karşılık bir alternatif olarak işyeri demokrasisi kavramını tanımlayacağım.

Sınıf Temelli Hareketlere Karşılık Kimlik Temelli Hareketler

Küreselleşmenin neden olduğu en önemli dönüşümlerden biri sendikacılığın bir örgütsel güç olarak gerilemesi ve kimlik siyasetinin böyle bir politik bağlamda kalıcı bir unsur olarak yerleşmesi oldu. Toplumsal hareketlerin tarihçesine bakıldığında, 1960'ların sonuna doğru toplumsal hareketlerin geleneksel siyasi partilerden ve işçi hareketlerinden kopmaya başladığı, daha tikel sorunların kitlelerin harekete geçmesine neden olduğu görülmektedir. Bu ayrışma küreselleşmeyle beraber kimlik temelli siyasetin yoğunlaşması ve işçi hareketinin zayıflamasıyla daha da derinleşmiştir: “1960'lardan sonra yükselen 'yeni toplumsal hareketlerin' grup temelli 'kimlik politikaları' hâlâ devam etmektedir, ancak son dönemde bireylerin kişisel yaşam tarzı değerleri etrafında örgütlendiği, ekonomik adalet (adil ticaret, eşitsizlik ve kalkınma politikaları), çevrenin korunması ile işçi ve insan hakları gibi çok farklı talepleri örgütleyen çeşitli hareketlerde yer aldığı görülmektedir” (Bennett 2012: 37). Neoliberalizmin hâkim ideolojisi yalnızca ekonomik alanda değil, politik örgütlenme alanında da gözlemlenmektedir. Her iki alanda da bireycilik örgütlenmenin temel prensibini oluşturmakta, devletin ve

sosyal kurumların desteğinden yoksun kalan bireyler piyasanın in-safına terk edilmektedir. Piyasanın altında basit bir idari mekaniz-maya dönüşen devlet yapısında siyasi temsilin fazla bir anlamı yok-tur. Son zamanlarda en çok tartışılan konulardan biri küreselleşme-ye yönelik ortak kaygıların, toplumsal sorunların ve kimlik siyase-tinin dünyanın farklı bölgelerinde eşzamanlı olarak ele alınmasını sağlayacak bir küresel sivil toplum yaratma olasılığıdır (Kaldor 2003, Keane 2003). Castells'in ağ toplumu anlayışı küresel düzeyde etkin olan bir sivil toplum ve küresel düzeyde örgütlenen toplumsal hareketler düşüncesinde bir dönüm noktası oluşturuyor (1996). Gü-nümüz toplumsal hareketlerini ve fikirlerin bir yerden bir yere ha-reketiyle yarattığı dalgaları anlayabilmek için siber uzay, elektronik ortam ve akış mekânları kavramları merkezi önem taşır (Castells 1999). Bir başka tartışma konusu ise 1999'da Seattle'da gerçekleşen Dünya Ticaret Örgütü protestolarının bir dönüm noktası olduğu kü-reselleşme karşıtı hareketlerdi (Cockburn ve St. Clair 2000). Bu ha-reketler dağınıktı ve örgütlü olmaktan uzaktı, ancak büyüme ve ge-nişleme eğilimleri yüksekti. Dünya Ekonomik Forumu'na bir tepki olarak beliren Dünya Sosyal Forumu Güney Amerika'da ortaya çıktı ve süreç içinde üç kıtaya yayıldı (Santos 2006). Benzer bir biçimde küresel adalet hareketleri birçok Avrupa ülkesinde farklı kapsam-larda etkinlik gösterdi (Della Porta 2007). Küreselleşmeyle beraber değişen toplumsal hareketlerle ilgili olarak iki temel farkın altını çizmek gerekir. İlk olarak, sayısal anlamda, sendikaların zayıflaması farklı konular etrafında örgütlenmiş sivil toplum hareketlerinin bü-yümesiyle karşılanmıştır. İkinci fark ise ideolojik temellerle ilgilidir. Geleneksel olarak eşitsizlik ve maddi koşullara odaklanan sınıf te-melli hareketlere karşılık, kimlik temelli hareketler ayrımcılık, top-lumsal dışlanma ve temsil gibi konulara odaklanmışlardır: "Top-lumsal hareketler, tarih boyunca yeni değerler ve hedefler üretmiş-lerdir; toplumsal kurumlar da bu değerleri temsil etmek için sosyal hayatı düzenleyecek yeni normlar yaratarak dönüşmüştür" (Castells 2012: 9).

Çalışma ilişkilerini çevreleyen küresel dönüşümleri daha bütün-sel bir biçimde anlayabilmek için toplumsal hareketlerin gücünü ve

daha fazla demokrasi taleplerini de analize dahil etmek gerekir. Öncelikle küresel ekonomik kriz, neoliberalizmin hâkim ideolojisine büyük bir darbe vururken çağdaş toplumsal hareketleri de bireyci, kimlik temelli ve mikro düzeydeki taleplere dayalı örgütsel prensiplerini gözden geçirmek zorunda bıraktı (Bornstein 2009: 106). İkinci olarak, özellikle kadınlar, gençler ve göçmenler gibi hali hazırda kırılgan olan grupların giderek artan eşitsizlik, genişleyen yoksulluk sınırları ve kitlesel işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kalması ekonomik motivasyonları bir kere daha toplumsal örgütlenmenin merkezine taşıdı. Calhoun Wall Street'teki işgal direnişinin finansal seçkinleri ve onların güç aygıtlarını hedef aldığını vurgularken, aynı dönemde Yunanistan, İspanya ve diğer Avrupa ülkelerinde protestolar kemer sıkma politikalarının vatandaşların maddi koşullarına yönelik etkisini eleştirmektedir (Calhoun 2013). Üçüncü olarak, her ne kadar küresel toplumsal hareketler Kuzey ülkelerinde ve Küresel Güney'de farklı karaktere sahip olsa da, bugün bu hareketlerin ekonomik meselelerin önemi, şeffaflık ve demokrasi talepleri ve üyelerinin kullandığı örgütsel stratejiler açısından daha çok benzeştiği görülmektedir (*a.g.y.*). Küresel toplumsal hareketler etnik ve yerel topluluklardan kadınlara, LGBT gruplarından öğrencilere veya işçi örgütlerine kadar çok çeşitli grupları bünyesinde barındırmaktadır (Mew 2012: 99). Bugünkü toplumsal hareketler daha fazla çeşitlilik içermekte ve geleneksel olmayan stratejiler kullanmaktadır; işgal farklı coğrafyalarda tercih edilen ortak bir taktik haline gelmiştir, elektronik ortam ve dijital medya örgütlenme açısından büyük önem taşımaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, toplumsal hareketlerin küresel ekonomik krizin etkilerini karşılama biçimi gelecekte toplumların ekonomik, politik ve sivil alanlardaki örgütlenmeleri hakkında öngörü sağlayacaktır.

İşçi hareketi genel olarak her zaman siyasi olmuştur. Militan işçi hareketleri demokratik sistemler aracılığıyla iktidara ulaşmayı hedefler, bunun için de sıklıkla işçi partileriyle işbirliği yaparlar. İkinci olarak, işçi hareketleri militan faaliyetleri aracılığıyla grev, protesto ve daha yüksek profilli eylemlerle iktidarlar üzerinde baskı kurmayı hedefler. Ancak neoliberal küreselleşmeyle beraber işçi

hareketi devlet ve sermayeye karşı politik temellerini ve pazarlık gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Bu dönemde işçi hareketinin tercih ettiği stratejiler militan olmayan bir özellik gösteriyordu; bazı yasal ve politik engeller nedeniyle daha yumuşamış yöntemlerdi. Aynı zamanda, küresel emek piyasasında artan rekabete cevap olarak eğitim ve vasıf inşası gibi işçilerin niteliklerini artıracak yaklaşımlar önem kazanmaktaydı. Seidman vatandaşlık ve çalışma hakları arasındaki ayrışmayı anlatırken işçi hareketinin siyasi etkisinin azaldığını vurgular. Seidman aynı zamanda uluslararası işçi hareketini de işçilerin deneyimlerinin ve sorunlarının çeşitlenmesine karşılık uluslararası sistemdeki geleneksel güç yapılarına bağlı kalması nedeniyle eleştirir. Uluslararası sistem, ulus-devletler, devletler arası ilişkiler ve ulusüstü örgütleri birbirine bağlayan kurumsal yapısı ile, neoliberal söylemin hâkimiyeti altında işlemektedir. Böyle bir yapı içinde sorunlara çözüm üretmek işçi hareketini daha fazla bağımlı kılmaktadır: “Uluslararası mekanizmalar hassas bir biçimde yeniden yapılandırılmadığı takdirde, örgütlü işçi hareketi, kaçınılmaz bir biçimde, küresel kurumların yaptırım ve koruması yerine işçilerin vatandaşlık haklarını ve yerel devletleri güçlendirmeyi vurgulayan stratejilere yönelecektir” (Seidman 2004: 110).

Neoliberal küreselleşme altında kapitalizmin yeniden yapılanmasına ve refah devletinin zayıflamasına neden olan tarihsel bağlam işçi hareketini büyük oranda zayıflatmıştır. Hem işçi partileri hem de işçi sendikaları üye sayıları, hak talepleri ve temsiliyet açısından güç kaybına uğramıştır. Neoliberal devlet, yasal kısıtlamalar, sektörel veya endüstriyel bölünmelerle sendikal hareketi parçalamıştır. Sendikalar neoliberal küreselleşmeye yönelik bir tepki ve duruş geliştirmekte geri kalmışlardır. İşçi hareketinin zayıflaması, sınıf kimliği yerine kültürel kimlikleri öne çıkaran alternatif toplumsal hareketlerin büyümesine yol açmıştır. Emegın hâkim olduğu bir kamusal alandan çoklu kimliklerin yaygın olduğu bir alana geçiş sınıf temelli ve kimlik temelli örgütlenmelerin karşılaştırmalı analizini zorunlu kılmıştır. Böyle bir analize göre sınıf kimliğinin göreceli homojen yapısı işçi hareketinin gücünü artırmıştır. Ancak sınıflar homojen özelliklerini koruyan statik yapılar değildir; tam tersi sınıflar di-

namik ve sürekli olarak değişen yapılarıdır:

Kesin olarak kabul etmemiz gereken, sınıfların ne özne ne de nesne olarak süper-bireysellikler olmadığıdır, bir başka deyişle, kast değildirler. Hem yapısal hem de tarihsel olarak, sınıflar üst üste gelir ve birleşirler, en azından kısmen böyle olur. Aynı şekilde, burjuvalaşmış proleterler olduğu gibi proleterleşmiş burjuvalar da vardır. Bu kesişme asla maddi bölünmeler olmadan olmaz. Bir başka deyişle, görece homojen olan “sınıf kimlikleri”, kaderin değil tarihsel bağlamın bir sonucudur. (Wallerstein 1988: 179)

Wallerstein’in tarihsel sınıfın bağlamdan kaynaklanan homojenliği konusundaki görüşü takip edildiğinde, sınıf temelli hareketlerin kurumsal yapılarının, işçi partileri ve işçi sendikalarının sözü geçen bağlamdaki değişikliklere ne derece cevap verebildiğinin, mevcut koşullarda öne çıkan sorunları gündemlerine ne derece taşıyabildiklerinin ve yeni stratejileri benimseme kapasitelerinin incelenmesi gerekir. İşçi hareketi tarihsel olarak işçilere, işyeri sorunlarına, toplu sözleşme, ücret ve sosyal yardımlara odaklanmıştır; geleneksel olarak erkek egemen bir yapı içinde toplumsal cinsiyet meseleleri de işyeri meselelerinin gölgesinde kalmıştır. Çıkar temsili özellikle formel sektörde çalışan işçilere yönelik olmuş, bu nedenle esnek uzmanlaşmanın ve prekaritenin yaygınlaşmasıyla formel sektörde çalışan ve kayıtdışı istihdam edilen işçiler arasındaki çatışmalar sendikalar tarafından uygun bir biçimde ele alınmamıştır. Prekaryanın dışlanması ötesinde geleneksel işçi hareketi kültürel çeşitliliği ve kimlik siyasetini kendi yetki alanına dahil etmekte çekişir kalmıştır.

Kimlik siyasetinin yükselişine katkı sağlayan birçok faktörden söz edilebilir. Orta sınıf değerlerinin ve demokrasi pratiğinin yerleşmesi erken kapitalist ülkelerde sivil toplum ağlarının gelişmesi için zemin hazırladı. Sovyetler Birliği’nin dağılması ile yeni ulusal ve kültürel kimliklerin yükselişi yeni toplumsal hareketlerin farklı kimlik hatları üzerinde örgütlenmesini destekledi. “Küreselleşme karşıtları”nın ortaya çıkışı ve yaygınlaşması neoliberal küreselleşmenin, artan sermaye hareketliliğinin, özellikle “McDonalddlaşma”nın (Ritzer 2000) ve bununla bağlantılı küresel eşitsizliklerin bir so-

nucuydu.¹ Bundan daha da önemli olarak, farklı politik, ekonomik ve toplumsal meselelerden kaynaklanan kimlik siyasetinin dünya çapındaki yükselişi bireylere sınıf temelli hareketlere kıyasla daha fazla temsiliyet sağladı.

Sınıf temelli hareketler ve kimlik siyaseti gündemleri, alt bileşenleri, kullandıkları stratejiler ve mücadelelerinin yapısına bakarak karşılaştırılabilir. Sınıf temelli hareketler her ne kadar evrensel bir gündeme sahip olsalar da pratikleri büyük oranda ulusal düzeyle sınırlıdır. Ulusal düzeydeki işleyiş işçi hareketlerinin ülkeden ülkeye farklılaşmasına yol açar. Kimlik siyaseti ise gündemi açısından daha tikel olmakla beraber pratik yönden uluslararası işbirliklerine daha açıktır. İdeolojik olarak çeşitlilik gösterirler, savundukları çıkarlar ve talepler genellikle ulusal ya da yerel bağlamdan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla her iki durumda da çıkış noktalarının evrensel ya da tikel olmasından bağımsız olarak bu hareketler içinden çıktıkları bağlamla sınırlı kalırlar. Sınıf temelli hareketler genellikle erkek ağırlıklıdır ve formel sektörde tam istihdam edilen işçileri temsil eder, bu yönüyle sosyal açıdan farklılık gösteren, kayıtdışı veya standart olmayan biçimlerde çalışan işçileri kapsamazlar. Kimlik temelli hareketlerin bileşenleri farklı sosyal grupların farklı çıkarlarını temsil eder.² Farklı hareketler arasında kesişimler, birleşimler zaman zaman da çıkar çatışmaları söz konusu olmaktadır. Strateji

1. Ritzer'in "toplumun McDonalddlaşması" nitelemesi, üretimde ve tüketimde standart ve evrensel geçerliliği olan eğilimlerin, örneğin standart bir ürünün teknik ekipman ve otomasyona dayalı olarak üretilmesinin, buna karşılık tüketicilerin özgün ürün ve hizmet beklentilerinin ortadan kalkıp standart biçimlere yönelmesinin toplumda "rasyonelliğin irrasyonelliğine" yol açtığını vurgular. McDonalddlaşmanın temeli olan verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim toplumları tektipleştirirken kültürel özgünlükleri de tehdit eder (Ritzer 2000).

2. Burada sendikaların reform çabalarını görmezden gelecek bir genellemeden de kaçınmak gerekir. Standart olmayan biçimlerde istihdam edilmiş işçiler mevcut sendikalarda ya da kendi kurdukları örgütlerde bir temsiliyet alanı elde ettiler. Her ne kadar toplumsal cinsiyet meselesi bazı sendikalar tarafından gündeme alındıysa da yapısal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasına dair başarı elde edilememiştir. Sendikalar toplumsal cinsiyet meselesini gündeme taşırsın kadın emeğini dikkate almış, ancak LGBT bireylerin çalışma haklarıyla ilgili bir alan oluşmamıştır.

açısından karşılaştırıldığında sınıf hareketleri parlamenter demokrasilerde işçi partileri yoluyla mücadele verir, sendikalar aracılığıyla toplu sözleşmeye dahil olur ya da grev düzenlerler. Sendikalar genel bir birlik içinde, sektör temelli ya da şirket temelli olarak örgütlenirler. Kimlik temelli hareketler ise iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerden faydalanır ve bilgi toplumunun bir parçası olarak hareket ederler.

Bütün bu karşılaştırmalı boyutlarda işçi sınıfı hareketini güçlendirmeye yönelik çeşitli girişimlerden söz edilebilir. İşçi partileri ve sendikalar, geleneksel yapıların karşı karşıya kaldığı hukuki ve kurumsal kısıtları aşmak için alternatif örgütsel yapılarla işbirliği yapabilirler. Kayıtdışı işçiler, işgücü piyasasının paryaları olan yasadışı göçmenler ve hem sendikaların hem de işgücü piyasasının dışladığı marjinal kesimlerle işbirliğine yönelik çabalar da olmuştur. Amerikan işçi hareketi üzerine yazan Cobble, yalnızca Amerikan örneğine değil tüm dünya için uygun düşen bir değerlendirmede bulunur:

Bugün geçerli olan endüstriyel sendika yapısı ekonominin bazı sektörlerinde işçilerin bir kısmı için geçerli olmaya devam edebilir, ancak eğer işçi hareketi bugünün işçilerinin çoğunluğuna hitap edecekse radikal bir biçimde yeniden yapılanması gerekmektedir. Yeni sendika modelleri bulunmalı – özellikle kadınları, göçmenleri ve beyaz olmayan insanların çoğunlukta olduğu, hareketli, hizmet-odaklı ve bilgi temelli bir ekonomide daha geçerli olabilecek modeller. (2001: 83)

Asıl mesele kurumsal yapıların kısıtlı olması değil, temsiliyet ve bağlılıktır. Neoliberal küreselleşme ortamında bireyler kimlik politikalarına daha pratik ve temsili bir hak arama yolu olarak bakmaktadır. Bu durum toplumsal hareketlerin mutlak bir rekabet içinde oldukları anlamına gelmez, ama bunun yerine kimliklerin, temsiliyetin ve toplumsal hareketliliğin alternatif bileşimleri olabileceğini düşündürür. Sınıf hareketleri ve kimlik temelli hareketler arasında bir karşıtlıktan çok bir uzlaşım mümkündür: “Kültürel kimlik politikaları özcülüğe karşı direndiklerinde farklı toplumsal mücadele biçimleriyle kesişirler; bu kesişimler de işbirliği için zemin yaratır.

Bu tür kimlik politikaları sınıf bilincinin inşa süreçleriyle kültür alanında kesişeceklerdir” (Chuang 2002: 137).

Küresel Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlerin küresel düzeye taşınmasında ve etkinliğinin artmasında birçok faktör rol oynamıştır. Kimlik siyaseti ve farklı kimliklerin kesişimi sonucu ortaya çıkan farklı kültürel formlar bir canlanma ve hareketlilik ortamı yaratmıştır. Bu aynı zamanda farklı toplumsal hareketlerin işbirliği yapması için de zemin hazırlamıştır. Bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve kitlesel kullanımı bilginin serbest dolaşımını sağlamış ve hareketlilik için gereken araçları daha kullanışlı hale getirmiştir. Castells’in “akış mekânları” kavramı teknolojik altyapıyı etkileşim ağlarıyla birleştiren çokkatmanlı bir yapıyı tanımlar. Bu yapı merkezler ve kesişim noktaları ile finansal piyasaların, imalatın, eğlence, medya ve daha fazlasının birbirine bağlanmasını sağlar (Castells 1999: 295). Kamusal alan yalnızca fiziksel bir mekân olmaktan çıkar ve sanal bir mekâna dönüşür. Bu mekânda birbiriyle bağlantısı olmayan coğrafyalardaki birbirinden uzak katılımcılar katılım, protesto ve müzakere etkinlikleri için bir araya gelirler.

Çatışma siyaseti üzerine yazan Tilly ve Tarrow küresel toplumsal hareketlerin gelişmesine yol açan tarihsel dönüşümleri tartışma konusu yaptılar. Küreselleşmenin analitik kısıtlarını aşabilmek için tartışmanın kavramsal temeli olarak uluslararasılaşmayı öneriyorlar. Küreselleşme, kısaca ekonomik bütünleşme süreci, yüksek teknoloji altyapısının yaygınlaşması ve kültürel evrensellik olarak tanımlanmakta, ancak bu tanım küresel toplumsal hareketler ve bunlara müdahale eden diğer süreçler hakkında sınırlı bir bilgi sunmaktadır. Bu hareketlerin ve bağlantılı süreçlerin bir kısmı doğrudan küreselleşmeyle ilgili değildir. Onların bunun yerine önerdikleri uluslararasılaşma ise ulusal meselelerin içselleştirilmesine ve ulusal çatışmaların uluslararası düzeye yayılımına odaklanıyor. Toplumsal hareketler ulusüstü aktörlerin çabaları sonucu aktörler, temsilciler ve toplumsal hareketler arasında ulusüstü işbirliklerinin kurulması so-

nucu uluslararası alana taşınırlar. Bu ağlar küreselleşme karşısı gösterilerde olduğu gibi uluslararası protestoları yönetirler ve sonuç olarak yerel, ulusal aktörler arasında koalisyonların kurulmasını sağlarlar. “Uluslararası hareketler yerel çatışmaların yerine geçebildikleri ölçüde (ve henüz bu yönde anlamlı bir gelişme olduğuna dair bir işaret olmadığını eklemek isteriz) devletler arasındaki sınırları devre dışı bırakacak ve devletlerin daha geniş birlikler içinde yer almasına yönelik yeni sınırları devreye sokacaktır” (Tilly ve Tarrow 2007: 177).

Seidman küreselleşme ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi aktivizmin değışen özellikleri ve buna yönelik akademik tartışmalar ışığında değerlendirmiştir. Toplumsal hareketler, içerdikleri bileşenler ve kurdukları dayanışmalar açısından giderek daha küresel bir hale gelmektedir. Uluslararası hukuki çerçeve ve baskı kaynakları da destek mekanizmaları olarak işlev görmektedir. Ancak toplumsal hareketler özellikle talep ettikleri politika değışiklikleri açısından hâlâ yerel düzeyde etkinlik göstermektedir. Toplumsal hareketler tanınma ve yaygınlık açısından küreselleşme de yerleşimleri hâlâ yerel düzeydedir. Toplumsal hareketlerin küresel ve yerel düzeydeki varlıklarına yönelik zorluk akademik araştırmalara da yansımaktadır. Öncelikle toplumsal hareketler teorisi yerel veya tabandan gelen hareketlere odaklanmakta ve bunların aşağıdan yukarıya gelişimlerini izlemektedir. Böyle bir yaklaşım ortak geçmiş, yerel kimlikler ve hareketin yerel meşruiyetine vurgu yapar. İkinci olarak, toplumsal hareketler üzerine çalışmalar, hareketleri evrensel çekicilikleri yerine politik hedeflerine göre tanımlar – bu da hareketlerin yerel odaklarıyla uyumlu bir yaklaşımdır (Seidman 2000: 345). Hem aktivistlerin hem de kuramsal yaklaşımların hareketlerin küresel ve yerel dinamikleri arasındaki dengeye hassas yaklaşımları gerekmektedir. Seidman bu noktada iki önemli örneği karşılaştırır: İlk olarak işçi hareketi evrensel ve enternasyonalist kökenlerine rağmen genel olarak ulusal düzeyde örgütlenmiş ve tarihsel olarak uluslararası düzeydeki evrensellik iddiasını ulusal düzeydeki işçi meseleleriyle uzlaştırmak zorunda kalmıştır. İkinci olarak toplumsal hareketler bir taraftan küreselleşirken diğertaraftan uluslararası düze-

ye taşınmalarını sağlayan küreselleşme sürecine yönelik yerel bir tepki geliştirirler: “Yirminci yüzyılın sonunda, küreselleşme hegemone bir projenin sonucu gibi görünmektedir, bu süreç büyük oranda güçlü ve varlıklı olanlar tarafından yönetilmektedir. Öte yanda küresel toplumsal hareketler sıklıkla bu projeye yönelik yerel bir direniş içerirler. Bu durum uluslararası kolektif bir kimliğin gelişimi açısından ne ifade eder?” (Seidman 2000: 356).

Küresel toplumsal hareketler gelişen işlevlerine ve geçirdikleri dönüşümlere rağmen özellikle küresel ekonomik krizden sonra ciddi kısıtlarla karşı karşıya kaldılar. Maddi koşulların gerilemesi ve toplumsal çöküntü daha fazla örgütlenme için gerekli motivasyonu sağlasa da sivil toplum örgütleri eskisinden daha fazla baskı altındadır. Bu baskılardan biri toplumsal hareketlere yönelik fonların azalması ve hem devletin hem de piyasanın finansal sıkıntı içinde olduğu bir dünyada kaynak yaratmanın zorluğudur. Bir başka baskı unsuru ise küresel ekonomik krize yönelik tepkilerin zayıflığıdır. Sivil toplum örgütleri, sendikalar da dahil olmak üzere krize ancak kısmen tepki verebilmiş, bu tepkiler de işe yarar bir ekonomik alternatif üretmekte başarısız olmuştur. Hareketlerin maddi ve politik olarak gerilemesi daha derin bölünmeler yaratmış ve hatta bazı durumlarda sivil toplum örgütleri arasında rekabete yol açmıştır. Başlangıçta kârlı ortaklıklar gibi görünen dayanışmalar kriz ortamında maliyetli rekabet olarak algılanmaya başlamıştır (Clark 2011: 243-45).

Böyle bir tarihsel bağlamda üzerinde düşünülmesi gereken soru ulusal düzeyde örgütlenmiş işçi hareketleriyle küresel toplumsal hareketlerin nasıl yan yana gelebileceğidir. İşçi hareketi özü itibarıyla enternasyonalisttir. Ne var ki enternasyonalilerin uzun tarihsel geçmişine, Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu ve Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu’na rağmen işçi sınıfı hareketi genel olarak ulusal düzeyde etkinlik gösterir. Diğer yandan örgütlü işçi hareketinin uluslararası düzeyde dikey olarak bütünleşmesi yeni işbirliği fırsatları yaratmakla beraber yerel düzeyde geçerli olan sorunların gözardı edilmesi riskini de taşır. Kuşkusuz yatay bütünleşme, farklı ulusal işçi hareketlerinin işbirliği sonucu sağlanacak coğrafi yayılım ya da diğer toplumsal hareketlerle yapılacak işbirliği

sonucu inşa edilebilir. Böyle tematik bir genişleme ulusal düzeyde de işçi hareketlerini güçlendirebilir. Bu tür işbirliklerinin riski ise diğer gruplarla kurulacak dayanışmanın yerel üyelerin çıkarlarına ters düşecek uzlaşılara ve tavizlere yol açmasıdır. Son olarak, bütün hareketler kısa dönemde taleplerinin karşılanması ile uzun dönemde yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi arasında bir tercih yapmak zorunda kalırlar. Bütün hareketlerin ömrü ise aynı değildir. Bu da işçi sınıfı hareketinin yenilenme sürecinde diğer meselelerle birlikte dikkate alması gereken noktalardan biridir.

Küresel Adalet Hareketi

Küresel sivil toplum, küresel toplumsal hareketler ve küresel adalet hareketi birbiriyle bağlantılı olmakla beraber birbirinden ayrı kavramlardır. *Küresel sivil toplum* uluslararası dayanışma ve işbirlikleriyle küresel düzeyde bütünleşmiş bir alanı ifade eder. Bu alan bilişim teknolojilerinin ilerlemesiyle daha da kolay işler hale gelmiş, bilginin daha hızlı ve etkin bir biçimde paylaşılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Bu alanın küresel olması devletin ve piyasanın doğrudan müdahalesinden bağımsız olmasını sağlamış, ancak hukuki kısıtlamalara uygun olarak ve maddi imkânlar ölçüsünde etkinliğini sürdürebilmiştir. *Küresel toplumsal hareketler*, küresel sivil toplum alanında varlık gösterirler ve sivil toplum örgütleri, hükümet dışı kuruluşlar, örgüt ağları ve çeşitli stratejik işbirlikleri üzerinden işlerler. Tematik olarak birbirlerinden ayrılırlar da çoğu zaman başka hareketlerle yaptıkları işbirlikleri üyeliğin ve katılımın artırılmasına, tanınma ve farkındalığın yaygınlaşmasına katkı sağlar.

Küresel adalet hareketi, küresel toplumsal hareketler içinde özel bir kesişim noktasında yer alır. Diğer hareketler gibi küresel adalet hareketi de küresel sivil toplum alanı içinde yer alır ve küresel bir toplumsal harekettir. Ancak, küresel adalet hareketi diğerlerinden farklı olarak doğrudan neoliberal küreselleşme ve bunun sürekli olarak yarattığı nihai eşitsizliğe karşı örgütlenir:

Her ne kadar bu alanda büyük bir hareket çeşitliliği tanımlansa da biz bunlara en azından üç temel nedenden ötürü genel olarak küresel adalet

hareketi diyeceğiz: Birincisi, bu hareketlerin hepsi neoliberal küreselleşmeye muhalif değerleri ve kimlikleri paylaşırlar, ikincisi, bu hareketler bir arada sıkı bir koalisyonlar ve kampanyalar ağı inşa etmişlerdir ve son olarak, bu hareketler düzenli olarak büyük etkinliklerde toplanmışlar ve girişim planı yapmışlardır. (Pianta ve Marchetti 2007: 31)

Küresel adalet hareketinin ulusal düzeydeki işleyişi sivil toplum ve toplumsal hareketlerin tanımlarına kıyasla bir ölçüde belirsizdir. Ulusal bağlamda talepler ulusal ekonominin hâkim aktörlerine karşı devletten istenir, bu nedenle ulusal bağlamın sınıfsal bir boyutu ve büyük olasılıkla sınıflar arasında bir uzlaşma arayışı vardır. Devlet bu bağlamda farklı çıkar grupları arasında arabulucu işlevi görür. Birbirine karşıt gruplar arasındaki uzlaşmanın ne derece istendiği ve işlevsel olduğu tartışılır. Küresel sivil toplumda genel olarak toplumsal hareketlerin ve özellikle küresel adalet hareketinin mücadelesi, içinde küresel piyasaları, küresel sermayeyi, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi ekonomik aktörleri de barındıran, şekli ve yapısı belirsiz bir kitleye karşıdır. Küresel sivil toplumda çıkar temsili ve arabuluculuk daha dağınık bir biçimde seyrederek, dolayısıyla hareketlerin başarısını ve üyelerinin hayatına nasıl yansıdığını gözlemlemek daha zordur. Gündeme taşınan çıkarlar ve taleplerin zenginliği, küresel ağlar aracılığıyla inşa edilen işbirliklerinin çeşitliliği tam bir yapısal dönüşümle sonuçlanmasa bile dikkate değer bir biçimde alternatif yaratma potansiyeli taşır. Küresel toplumsal hareketler ve küresel adalet hareketi yerel, ulusal, bölgesel ve küresel örgütlenme düzeylerini birbirine bağlayarak sorunların bütünsel bir biçimde temsil edilmesini sağlar ve politika seçenekleri arar. Küresel hareketler giderek dikey örgütlenmenin ötesinde ülkeler arasında işbirliklerini hedefler ve farklı toplumsal kesimleri ortak davalarda bir araya getirmeye çalışırlar. Yatay bütünleşmenin zorluğu coğrafi kısıtlar, mevcut kaynakların kısıtlı olması, politik kültür ve politik bilinç yönünden farklılıklardan kaynaklanır (Pianta ve Marchetti 2007: 47).

Buradaki asıl soru emeğin bu resimde nerede durduğudur. İşçi hareketi özünde enternasyonal bir temele dayanır. Bu temel küresel toplumsal hareketlerin neoliberal küreselleşmeye karşı verdiği mü-

cadelede nasıl yer alabilir? Kadın hareketi, çevre hareketi ve insan hakları hareketleri ile yapılacak işbirlikleri emek açısından nasıl yarar sağlayabilir? Della Porta, küresel adalet hareketinin heterojen toplumsal temelleri sayesinde işçi hareketinin diğer hareketlerle yatay birlikler kurma imkânı bulduğunu ve bu şekilde 1990'lardan beri karşı karşıya kaldığı üye kaybı ve pazarlık gücü kaybı gibi zorlukları aşabildiğini savunur. Bu yatay işbirlikleri işçi hareketinin stratejilerini yenilemesini, işveren koalisyona taviz vermek yerine protesto etkinliklerine katılmasını ve maddi çıkarlar dışındaki talepleri de kapsayan kolektif kimlikler inşa etmesini sağladı. Neokorporatist paradigmanın maddi çıkarlara odaklanan, fazlasıyla kurumsallaşmış, hiyerarşik temsil mekanizmalarına dayalı yapısına karşı olarak işçi hareketi bir hareketler koalisyonunun parçası haline geldiğinde toplumsal örgütlenmeye dair yeni bir paradigma içinde, politik olmaktan çok sivil alana ait bir mücadeleye girmektedir:

Bunun ötesinde, hareketin içinde, sendikalar hâlâ devam eden neokorporatist anlayışlardan farklı bir mantığa göre hareket ederler: “uzlaşmak” yerine daha fazla protesto ederler, hiyerarşik örgütlenmeler kurmak yerine başka örgütlerle yatay ağlar inşa ederler ve ekonomik çıkarları savunmaya odaklanmak yerine daha kapsayıcı kolektif kimlikler inşa ederler. (Della Porta 2005: 16)

Emeğin çıkarları neoliberal küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı bir araya gelen çıkar birliğinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu çıkarlar sınıfsal eşitsizliklerden kaynaklanan ekonomik çıkarlar ve düzgün bir hayat standardına sahip olma, altyapı hizmetleri, üretimden kaynaklanan küreselleşmiş çevresel etkilerden korunma ve temsiliyetten mahrum kalan dezavantajlı grupların siyasi hakları gibi insani kalkınmadaki eşitsizliklerden kaynaklanan toplumsal çıkarlardır. Ekonomik eşitsizliklerden etkilenen insanlar çoğu zaman aynı zamanda sosyal dışlanmaya da maruz kalan insanlardır, hem altyapıdan hem de hizmetlerden mahrum kalırlar ve gündelik hayatlarında çevresel etkilere daha fazla maruz kalırlar. Dolayısıyla emek için harekete geçirilen insanlar açıktır ki aynı zamanda sosyal dışlanma için de örgütlenebilirler. Sendikalar ve sivil toplum örgüt-

leri arasındaki ayrışma örgütsel bir açıdan bakıldığında daha fazla dayanışma ve ağ ilişkileri sayesinde aşılabilir (Roman 2004: 107). Böyle bir uzlaş, sivil toplum örgütlerinin sınıf siyaseti ile kimlik siyaseti arasındaki ayrımı aşmasına yarayacak ve sendikaları da üyeleri için maddi çıkarılardan fazlasını talep etmeye yönlendirecektir. Daha somut bir biçimde ifade edersek, böyle bir uzlaş yasadışı göçmenler ya da kayıtdışı çalışanlar için yasal çözümler, kadın işçiler için işyeri dışında da hak talepleri ve işçi hareketi içinde LGBT kimliğinin daha fazla tanınması ve temsil edilmesi anlamına gelebilir.

İşyeri Demokrasisi

Alternatif üretim sistemlerine yönelik tartışma dayanışma ekonomilerinin maddi temellerini açıklamaya yöneliktir. Ancak kapitalist ekonomiden kaynaklanan eşitsizlikler yalnızca maddi değildir. Eşitsizliğin önemli nedenlerinden ve bileşenlerinden biri daha fazla meselenin ve özellikle işçilere dair meselelerin temsiline yönelik bir alanın olmamasıdır. Örneğin yetki dağılımındaki ve karar alma süreçlerindeki eşitsizlikler de maddi eşitsizlikler kadar önem taşır. Bunun en canlı örneklerinden biri şirket yapıları içinde yer alan hiyerarşik yönetim organizasyonudur. Bu tür işletme sistemleri, “işletme yönetimi” ya da “insan kaynakları yönetimi” gibi tanımlar altında ellerindeki verileri en izole ve soyut biçimiyle değerlendirirken üretim sürecini de en asosyal biçimde en iyi düzeye taşımaya çalışırlar. En yüksek düzeyde uzmanlaşmış ölçüm teknikleri çoğu zaman verimliliği düşünülmeden kullanılır. Üretici kitlelerin karar alma süreçlerinden ve şirket yapısının yönetim kademelerinden dışlanması bu kitlelerin motivasyonlarını düşürmekte ve iş sadakatini de azaltmaktadır.

İşyeri demokrasisi kavramı, zaman zaman endüstriyel demokrasi ya da ekonomik demokrasi kavramlarıyla eşanlamlı olarak kullanılmakla beraber yeni bir kavram değildir. Mason kavramın Amerika ve Avrupa bağlamındaki kökenlerini liberalizmin eleştirisi içinde arar (1982). İşyeri demokrasisinin Avrupa geleneği, işyeri de-

mokrasisinin meşru bileşenlerini tanımlamaya çalışır. Tarihsel olarak bu bileşenleri kooperatiflerde, ortaçağ komünlerinde ve lonca sisteminde bulmak mümkündür. Owen, Engels ve Fourier'in temsil ettiği ütopyik sosyalizm daha çok üretim yapılarının maddi ve örgütsel temellerine odaklanırken, Proudhon ve Kropotkin'in temsil ettiği anarşist düşünce geleneği komünal dayanışma, üretim, tüketim ve karar alma süreçlerinde karşılıklılık ile devletin temelden reddini savunur (Mason 1982: 137-42). Bu temel düşünce hatları işyeri demokrasisinin Avrupa ve Amerika'da sanayileşmenin erken dönemlerinden beri var olduğunu ve tartışıldığını gösterir. İşyeri demokrasisinin ilk aşamalarını sendikalaşmadan, toplu sözleşmeden ve diğer geleneksel işçi mücadelelerinden ayırt etmek zordur. Ancak güncel ve anlamlı bir analiz için neoliberal saldırılardan, zayıflayan işçi sınıfı mücadelesinden ve gerileyen sendikacılıktan etkilenmeyen alanları saptamak gerekir.

Guest ve Peccei (2001) işçi-işveren ilişkilerinin yapısını ve işyerinde ortaklık olasılıklarını değerlendirirler. Bu konulara yönelik üç temel yaklaşımı birbirinden ayırırlar. *Çoğulcu yaklaşım*, doğrudan katılım ve işçi eylemleri yerine iletişim ve ortak karar almaya dayalı bir çıkar temsili temellerini tanımlayacak hukuki bir çerçeve arayışındadır. *Üniter yaklaşım*, işçilerin işle ilgili günlük meselelerde doğrudan katılımına odaklanır. Bu yaklaşım işle ilgili meselelerde işçilerin müdahil olmasına ve karar alma süreçlerine katkı sağlamasına daha fazla alan sunar. Ancak doğrudan katılımın temel kısıtları doğrudan demokrasiyle benzerlik gösterir. Böyle bir yaklaşım yalnızca belli konular için etkin olurken, daha geniş bir gündemin değerlendirmesinde işlerlik kazanamamaktadır. Üçüncü bir yaklaşım ise *melez yaklaşım* olarak da tanımlanabilecek, işyeri demokrasisine uzun dönem bağlılığı öngören “resmi ortak yönetim sistemi” arayışındır (Guest ve Peccei 2001: 210). Avrupa İş Konseyleri resmi ortak yönetim sistemi için etkin bir örnektir. Avrupa İş Konseyleri bir taraftan ekonomik verimlilik, işyeri meseleleri ve işçilerin organizasyondaki katkısına odaklanırken, diğer yandan siyasi alanda demokrasiyi ve sosyal dayanışmayı da desteklemektedirler (Hardy ve Adnett 2006: 1025).

Hukuki çerçeve ve örgütsel yapının dışında işyeri demokrasisinde ele alınan sorunların kapsamı ve çeşitliliği de demokrasi pratiğinin bir başka önemli boyutunu teşkil eder. Guest ve Peccei ortaklık pratiklerine yönelik ampirik çalışmalarında sekiz önemli unsur tanımlar. Bu çerçevede dört unsurdan ilk ikisi işle ilgili kararlar ve kişisel istihdam sorunlarına yönelik doğrudan katılımı, sonraki ikisi ise istihdam ve örgütsel meselelere yönelik temsili katılımı vurgular. Bunların dışındaki dört unsur ise esnek iş tasarımı, iş kalitesi, performans yönetimi ve çalışanlara yönelik mülkiyet, iletişim ve güvenlik konularıdır (Guest ve Peccei 2001: 221).

Melman, Lawrence B. Cohen'in yayımlanmamış kitabından yola çıkarak işçilerin değişiklik talep ettiği ve sendikaların da sözleşme taleplerini temellendirdiği beş ana kategori tanımlar³ (2001: 281-83). İşçi grubu, üretimi yapan işçilerin yanı sıra ofis işlerinde çalışanları ve işçilerin yanında müzakere eden ve pazarlık yapan kesimi de kapsar. Çalışma süresi ise düzenli olup olmamasına bakılmaksızın işe ayrılan tüm zamanı kapsar. Melman işe yerleştirmeyi genel olarak emeğin mekânsal hareketliliğinin bir göstergesi olarak tanımlar ve işçinin konumunun derecesi, çalıştığı birim ve yer değişikliğine değinir. Her ne kadar iş konumundaki değişiklik kıdem ve deneyime göre belirlense de üretimin esnekleşmesi ile bu pratiklerde çok çeşitli seçenekler ortaya çıkabilmektedir. Melman'ın üzerinde durduğu son iki kategori ise performans ve buna yönelik ödemelerdir. Performans iş yükünü, çalışma standartlarını ve üretim sürecinde gerçekleşen tüm etkinlikleri kapsar. Ödemeler ise işçilerin işverenenden bekledikleri ya da talep ettikleri ücretlerle beraber ücret dışı ödeme ve destekleri içerir.

Melman'ın işçi taleplerine ve sorunlarına yönelik çerçevesi bütünsel bir görüntü sunar. Üretim sürecinin zamansal ve mekânsal çeşitliliği göz önüne alındığında işçileri monolitik bir birim olarak

3. Melman kendi kitabının yayımlandığı tarih olan 2001'de yayımlanmamış olan, Columbia Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Emeritus Profesörü Lawrence B. Cohen tarafından yazılmış "Workers and Decision-Making on Production" başlıklı kitaba atıfta bulunmaktadır. Çalışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cohen 1976.

görmek oldukça zordur. Geçici, düzensiz ve sözleşmeli istihdamın münferit değil yaygın pratikler olduğu düşünüldüğünde çalışma süresi istihdam sözleşmesine göre farklılık gösterir. İşe yerleştirme ya da genel olarak işçinin üretim sürecindeki konumu her ne kadar kıdem ve deneyimle kısıtlı olsa da üretim sürecinin merkeziszleşmesi ve dağılmasından ötürü yapısal olarak izlenmesi ve düzenlenmesi mümkün olmayan bir uygulamadır. Performans ve ödemeler hem işyerine hem de işdışı alana etkilerinden ve işçilerin sosyal şartlarını belirlemesinden ötürü özel bir önem taşır. Eğer temel mücadele alanları bunlarsa, işçiler karar alma süreçlerine nasıl katkı sağlayabilirler? Katılım nasıl tanımlanabilir ve uygulamaya konabilir?

Mason katılımı ile ilgili beş temel boyut tanımlar: katılımcı sayısı (yayılım); katkı biçimleri, yüz yüze iletişim ve oy verme (usul); gündeme alınan meseleler (kapsam); katılımcıların psikolojik müdahilliği (yoğunluk); karar alma süreçlerindeki etki (kalite) (1982: 153). Bütün bu boyutlar işyeri demokrasisine yönelik bir değerlendirme için merkezi önem taşır. Bunların dışında, küresel piyasaların neoliberal kurallarına göre örgütlenmiş şirket stratejilerine karşılık verebilecek başka özelliklerin de tanımlanması gerekir. Şirketlerin kurumsal yaklaşımı çalışanların katılımını bir yeterlik meselesi, kendini gerçekleştirme olarak görür. Bu durum endüstriyel vatandaşlığın ve demokratikleşmenin bir parçasıdır, daha da önemlisi örgütsel verimliliğin önemli bir aracıdır (Markey 2001: 4-5). Dayanışma ekonomileri içindeki işyeri demokrasisi ise başka bir amaca yönelik bir araç değil, kendi başına bir amaçtır. Bu nedenle de işyeri demokrasisinin kurumsal kapitalizmin kısıtları göz önüne alınarak yeniden tanımlanması ve özelliklerinin belirtilmesi gerekir.

Buraya kadar anlattıklarımızda işyeri demokrasisinin hukuki çerçevesi, örgütsel özellikleri ve etkilediği konulara odaklandık. Burada referans verdiğimiz literatür özellikle işçilerin işyerinde karşılaşacağı sorunlara değinmektedir. Bu tartışmadaki ortak temalardan biri de sosyal sorunların işyeri yönetimine dahil edilmesinin gerekliliği idi. Ancak bu noktada teorik ve pratik bir müdahale kaçınılmaz. İşçilerin bugün karşı karşıya kaldığı sorunlar yalnızca işyerine ait sorunlar değildir. İşçilerin oluşturduğu toplumsal birlik de işyeri

demokrasisinin bir boyutu olarak tartışmaya dahil edilmelidir. Buradaki toplumsal yapı işçilerin çalışma ve işyeri koşullarına bağlı olarak içinde bulundukları sosyal ve maddi şartları ifade etmektedir. Bu toplumsal yapının içinde göçmen işçilerin yasal sorunları ya da yasal statüleri, düşük ücretli kesimin barınma sorunları, büyük sanayi merkezlerinin çevresinde yaşayan işçilerin maruz kaldığı çevresel etkiler ve işçilerin kamu ekonomisindeki marjinal konumlarından ötürü maruz kaldıkları altyapı sıkıntıları yer almaktadır.

Mevcut literatür işyeri demokrasisini karar alma süreçlerini iyileştirecek bir pratik olarak tanımlar; bunun sonucunda psikolojik bir etki (özgüven yaratma) ve ekonomik bir etki (endüstriyel yeniden örgütlenme) ile işçilerin hem katkısı hem de verimliliği artacaktır. Dayanışma ekonomileri içindeki işyeri demokrasisi ise kapitalist dünya ekonomisindeki kıyasla farklı bir değer ve anlam taşımaktadır. Dayanışma ekonomilerindeki kolektif yönetim ve katılımcı yönetim anlayışı, işyerindeki dikey örgütlenmeden çok daha fazlasını ifade eder. Doğrudan işçileri de kapsayan kolektif mülkiyet yapıları işçilere kâr paylaşımı ya da yeniden yatırım yapma konusunda oy hakkı tanır; işletmenin küçük kalma ya da büyüme hedefleri ile yeni üyelerin katılımı konusunda söz söyleme fırsatı verir. Dayanışma ekonomilerinin dört temel prensibinden biri olan işyeri demokrasisi işyerini ve onu çevreleyen sosyal bağlamı bir bütün olarak ele alır. İşyerinde alınan herhangi bir kararın işyeri dışındaki sonuçlarının da dikkate alınması gerekmektedir; bunun en basit nedeni işyeri dışındaki dünyanın da üretim ilişkilerinin bir uzantısı olmasıdır. Örneğin bir üretim sahasının genişlemesi, işçilerin yaşam alanlarında toplumsal yapı, çevre ve altyapı açısından vahim sonuçlara yol açacaktır. Yalnızca işyeri dinamiklerine göre karar almak işçilerin işyeri dışındaki risklerini her zaman iyileştirmeyebilir.

Collom ampirik bir çalışmada ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıfın ekonomik demokrasiye verilen destekteki etkilerini araştırmıştır. Araştırma daha çok Amerikan emek piyasasını temsil eder ve Latinolarla Afro-Amerikan kadın ve erkekleri kapsar. Araştırmanın bulgularına göre Afro-Amerikalıların ekonomik demokrasiye verdikleri destekte ırk konumları daha önemli bir etkenken, Latinoların

ekonomik demokrasiyi desteklemekteki temel motivasyonları hem ırk hem de sınıfsal konumlarından kaynaklanmaktadır. “Kapitalizm altında beyaz olmayan insanlara yönelik süper-sömürü, muhtemelen bu insanların ekonomik demokrasiyi daha fazla desteklemelerinin arkasındaki en iyi açıklamadır” (Collom 2001: 492). Beyaz nüfusun görece daha muhafazakâr yaklaşımları ise beklenmedik bir sonuç değildir. Collom buna uygun bir şekilde aşağıdaki sonuca varır:

Sonuç olarak emek işyeri demokrasisi aracılığıyla daha fazla güçlenir; bu şekilde ücretler ve haklar konusu aşılar ve işin kendisi sorgulamaya açılır. Üretim ilişkilerinin dönüşümü günümüz kapitalizmi altında en çok ezilene en fazla imkânı sunar. Bütün işçiler güçlenirken, kadınlar ve beyaz olmayanlar en fazla kazanır. (2001: 495)

İşyeri demokrasisi sınıf ve diğer sosyal eşitsizlik kaynaklarını alternatif bir örgütsel biçim ve eylem çerçevesi olarak kabul eder. İşyerinin demokratikleşmesine yönelik talepler yalnızca maddi hakların iyileştirilmesine yönelik değildir, bu talepler aynı zamanda üretim süreci üzerinde daha fazla kontrol, karar alma süreçlerinde daha fazla temsil alanı ve sonuç olarak işyerinde ve iş dışında işçilerin refahına yönelik ilgi bekler.

Rothschild işyeri demokrasisini iyileştirmeye yönelik dört temel müdahale biçiminden söz eder. Bu müdahaleler devrimci bir nitelik taşımasa da bir bütün olarak alındığında işyeri demokrasisine yönelik bütünlüklü bir çerçeve sunmaktadır. Rothschild ilk olarak, yönetim ve üretim arasındaki kopukluğa karşı bir köprü görevi görecektir daha yatay, takım temelli bir model önerir (2000). Şirket yapılarında daha çok gözlenen dikey örgütlenme, hiyerarşik bir piramit yapısı içinde çalışanların üstlerinin denetiminde ve astlarından sorumlu oldukları bir yapıdır. Oysa yatay bir modelde, çalışanlar vasıfları, eğitimleri ve işyerindeki statülerinden bağımsız olarak bir takım içinde yer alır ve takım üyelerinin tamamı birbirine karşı sorumlu olur. Böyle bir yaklaşım bürokrasiyi ortadan kaldırır, daha az masraflıdır ve yenilikçi yüksek performans sistemleri sayesinde sürekli olarak yenilenebilir. İkinci olarak, işyerinin tam anlamıyla demokratikleşmesi kadınların, azınlıkların ve toplumun alt kesimlerinde yer alan diğerlerinin de örgütsel takımlara katılımını gerektirir. Buna

göre farklı gruplar arasındaki ücret farkları ortadan kaldırılabılır ve işe alım sürecinde ırka ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın önüne geçilebilir. Üçüncü olarak sendikalar işyeri demokrasisinin vazgeçilmez bir bileşenidir. Sendikal yoğunluğun azalması ve pazarlık gücünün azalması alternatif stratejiler arayan ve üye sayısına odaklanan sendikalar için önemli kısıtlar olsa da işyeri demokrasisi için daha fazla mücadele etmek ve marjinal işçi kesimlerinin sisteme dahil edilmesini talep etmek sendikaların kendi kademelerini canlandırmaları için zemin yaratabilir. Son olarak, işyerinde teknolojinin kullanımı bugünkü küresel ortamda daha fazla önem taşımaktadır. Rothschild'a göre işyerinde halihazırda teknoloji kullanımıyla ilgili kararları alanlar daha çok kendi konumlarına ve ihtiyaçlarına göre karar almaktadır. Hiyerarşik yönetim sistemlerinde işletme yönetimi teknolojiyi kullanarak işçiler üzerinde daha fazla baskı kurma, işçileri ve üretim sürecini kontrol etmeyi hedefler. Teknoloji kullanımıyla ilgili kararlar işletme yönetimi yerine yatay olarak bütünleşmiş bir ekip tarafından alındığında teknoloji denetim ve kontrol yerine üretkenlik ve verimlilik için kullanılabilecektir.

Yeni kurumsal yapılar sıfırdan inşa edilmez. Bunlar eski kurumsal yapıların içinden doğar ve büyürler ve insanlar çok temel bir şeyin değiştiğini fark edene kadar uzun bir zaman büyümeye devam ederler. Tüm örgütsel düzeylerden ve tüm ekip türlerinden –üretim alanından, hastanelerden, ofislerden– çalışan insanların katılımı ve etkisi bu sürecin sonuçlarını yönlendirmede önem taşıyacaktır. (Rothschild 2000: 211)

İşyeri demokrasisinin alternatif bir model olarak taşıdığı potansiyel demokrasi pratiğini siyasetin alanından çıkarıp ekonomi ve toplum alanına taşır. Böyle bir yaklaşım haklar, pratikler ve usuller açısından demokrasi anlayışının bütünsel bir dönüşümünü gerektirmektedir. Değişen demokrasi algısı ve pratiği sonuç olarak örgütlere de yansıyacaktır. Yeni örgütler ortaya çıkarken eski örgütler dönüşmek zorunda kalacaktır. İşyeri demokrasisinin eyleme geçmesi en acil sorunlara yönelik en uygun araçların kullanılmasını sağlamaya dönük bir çabadır.

Çalışma İlişkilerini Yeniden Düşünmek

BU BÖLÜMDE, bir sonraki bölümde yapılacak ampirik tartışmaları daha iyi anlamak ve analiz etmek için gerekli olan kavramsal çerçeveyi inşa etmek istiyorum. Bu kavramsal çerçeveye yönelik birkaç ana noktanın tekrar edilmesi ve altının çizilmesi gerekmektedir. İlk olarak, emek çalışmaları, içerdiği yöntemlerin ve bakış açılarının çeşitlenmesiyle dönüşüm geçirmiştir; bu nedenle bu çalışmada bu yöntem ve bakış açılarının nasıl operasyonel olarak kullanılacağı önemlidir. Çalışma süreci ve iş hayatına dair yaklaşımlarla emek ilişkilerine yönelik çalışmalar arasındaki ayrım, temel kavramların tanımı, operasyonel kullanımı ve hatta ölçümüne yönelik çok farklı araçların ve yolların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İkinci olarak, neoliberal küreselleşmenin ortaya çıkardığı tarihsel dönüşümler, özellikle esnekliğin hâkim üretim modeli haline gelmesi ve süregiden küresel ekonomik kriz, çalışma, emek, istihdam, meslek ve iş gibi temel kavramların yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Üçüncü olarak, bütün bunların dışında çalışma, emek, istihdam ve diğer ilgili kavramların içsel dinamiklerindeki dönüşümler, bu kavramlarla ne ifade edildiğinin netleştirilmesini gerektirmektedir. Örneğin çalışma konusundaki alışılmış anlayış, çalışmanın evin dışında gerçekleşen eylemler ve bunlar yoluyla piyasa için ayrı bir mekânda bir üretim gerçekleştirilmesi şeklindeydi. Oysa bugün ev

eksenli çalışma küresel üretimin önemli bileşenlerinden biri haline geldi. Başlangıçta mavi yakalılarının durumunda olduğu gibi fiziksel bir emekten söz ederken, bugün fiziksel, zihinsel ve hatta duygusal emeğin kullanımı ile elle tutulabilir metaların ve elle tutulamayan ama yine de meta sayılan hizmetlerin üretiminden söz edebiliyoruz. İstihdam ise geleneksel olarak süreklilik arz eden ve formel bir sözleşmenin altında hayat boyu tam zamanlı proleterleşmeye tekabül eden bir ilişkiyken bugün standart dışı istihdam biçimlerinin de artmasıyla istihdama yönelik sözleşmeler ve istihdam biçimleri radikal bir biçimde değişmiştir. Buradaki kavramsal tartışmaların devamında teknolojik gelişmelerin ve ekonomik krizin istihdam ilişkileri üzerindeki etkisini inceleyeceğiz. Sonrasında ise örgütlü işçi hareketinin durumunu ve mevcut ekonomik zorluklara karşı sağlam bir duruş geliştirme potansiyelini değerlendireceğiz.

Kavramsal Tartışmalar

Mevcut tarihsel bağlamda çalışma ve çalışma dışı etkinlikler arasındaki sınırlar belirsizleşmekte, zayıflayan kurumsal yapılarla mesleklerin ve işlerin kültürel anlamları değişmekte ve yoğunlaşan teknolojik ilerleme yeniliğin hızını artırmaktadır. Bu bölümdeki kavramsal tartışmayla, bütün bu dönüşümlere rağmen emeğin üretim sürecinin temel bir bileşeni olmaya devam ettiğini açıklamaya çalışacağım. Bu tartışmayla ulaşmak istediğim kavramsal netlik bugün emeğin dünyasında yaşanan dönüşümlerin toplumsal sonuçlarını ortaya koyacaktır. Kavramlar en genel ve soyut olan “emek” kavramından başlayıp en tikel olan “iş” kavramına doğru tümdengelim mantığıyla sıralanmıştır. Burada kavramları karşılaştırmalı bir biçimde tanımlayarak tartışacağım, böylelikle daha sonraki analizlerin içine yerleştirilmeleri mümkün olacak.

Emeğe yönelik bir kavramsal tartışma için en uygun başlangıç noktası Marx’ın yazdıklarıdır. Emek üretim araçlarından yoksun bir kişinin çabalarını ifade eder; kişi böyle bir durumda kendi fiziksel emeğiyle üretim sürecine dahil olur: “Emek gücü veya emek kapasitesi ile, fiziksel biçim içinde yer alan zihinsel ve fiziksel becerilerin

toplamını, bir insanın hayattaki varlığının herhangi bir kullanım değeri üretirken harekete geçirdiği becerilerini kastediyoruz” (Marx 1990 [1867]: 270). Marx’a göre emek, kapitalist üretim biçiminin birikim yaratma ve sınıf oluşumuna yönelik işleyişini anlamaya yarayan bir soyutlamadır. Marx emeğin kavramsallaştırmasında dört temel ayrım yapar. İlk olarak *üretken* ve *üretken olmayan emek* arasındaki ayrım, emeğin sermaye yaratmak için kullanımı ile emeğin kendi başına bir kullanım değeri olan hali arasındaki ayrımdır.

Belli bir işin (bahçıvanlık, terzilik vb. gibi) aynı çalışan kişi tarafından sanayi sermayedarı için ya da tüketici kişinin kendisi için gerçekleştirilmesi mümkündür. Emek her iki durumda da ücretli emek ya da gündelikçidir; ancak birinde üretken, diğerinde üretken olmayan sayılır, çünkü birinde sermaye üretir, diğerinde üretmez; çünkü birinde sermayenin kendini değerlendirme sürecinin bir değişkenidir, diğerinde ise değildir. (Marx 1990 [1867]: 1045)

İkinci olarak *yabancılaşmış emek* kavramı, emeğin üretim sürecine dahil edilme biçimine ve emeğin bir insan olarak, emeğiyle bir meta üretirken aynı zamanda gerçekliği kaybederek yoksunlaşmasına değinmektedir. “Politik ekonomide emeğin gerçekleşmesi işçiye gerçekliğin kaybı olarak yansır, nesneleştirme nesnenin kaybı ya da ona esir olmadır; el koyma ise yabancılaşma, dışsallaştırmadır” (McLellan 1977: 78). Üçüncü olarak, Marx ücretli emeği tartışırken emeğin piyasada metalaşmasının ve emek ile sermayedar arasındaki değişimin aslında iki metanın, yani *emek* ve *ücretlerin (para) değişimi* olduğunu anlatır. Ücretler piyasadaki arz ve talebe, emeğin yeniden üretiminin (ki işçi yeniden çalışacak gücü kendinde bulabilsin) maliyetine ve sermayedarın kazancına göre belirlenir (249-60). Dördüncü ayrıma göre işbölümü hem sosyal hem de ekonomik tanımında, emeği daha geniş bir bağlamın ve daha büyük bir yapının içine yerleştirir:

Toplumdaki işbölümü sanayinin farklı kollarının ürünlerinin alım satımı aracılığıyla sağlanır, aynı zamanda bir iş sahasındaki çeşitli kısmi işlevler arasındaki bağlantı da belli sayıda işçinin emek gücünün bir sermayedara satışı aracılığıyla sağlanır, sermayedar bunu bütün bir emek

gücü olarak kullanır. İmalattaki işbölümü üretim araçlarının tek bir sermayedarın elinde toplanacağını varsayar, toplumdaki işbölümü aynı araçların birçok bağımsız meta üreticisine dağıtılacağını varsayar. (Marx 1990 [1867]: 475-76)

Emeğe yönelik özcü ve ilişkisel tanımlar kapitalizmin bir sistem olarak işleyişini ortaya koyar, özellikle emek-değer teorisi artık değer in emekten nasıl çıkarıldığını gözler önüne serer. En alttaki üretim biriminden küresel ekonomiye kadar tüm kapitalist döngü, piyasada aldığı biçim ne olursa olsun emek değeri üzerinden işler. Marx'ın *Kapital*'inin yayımlanmasından neredeyse yüz yıl sonra, Karl Polanyi, çok da yerinde bir ifadeyle, toprak, emek ve paranın hayali metalar olduğunu ifade etmiştir (1967). En genel ifadeyle bu üç unsur da hayalidir, çünkü üçü de piyasadan önce de vardır ve hiçbir piyasa için üretilmiş değildir. Bu üçü içinde emek, soyut yapısından ve insanın varoluşundan kaynaklanmasından, bir başka deyişle sosyal bir bileşen olmasından ötürü ayrıcalıklı bir kategori olarak durur. Bu anlamda emek ekonomik değil, toplumsal bir kategoridir.

Ağırlıklı olarak Marx'a dayalı bir emek anlayışına sahip olmak özcü bir yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açabilir, aynı zamanda güncel ekonomik dönüşümlerin etkilerinin de dışarıda bırakılmasına neden olabilir. Güncel dönüşümlerin içinde küreselleşmeyle beraber işbölümünün mekânsal yayılımı, özellikle küresel piyasalara ucuz emek kaynağı olarak eklenenen geri kalmış bölgelerde emeğin kayıtdışı ve düzensiz biçimlerde istihdam edilmesi, esnek uzmanlaşmanın küresel düzeyde hâkim üretim modeli haline gelmesi, kadın emeğinin en ucuz ve en esnek emek gücü olarak küresel sermaye tarafından artarak kullanılması ve son olarak, emeği sermayeye karşı daha kırılğan hale getiren, sendikal hareketin nitel ve nicel anlamda zayıflaması sayılabilir (Munck 2002). Standing'e göre, "emeğin işlevi pazarlanabilir çıktılar veya hizmetler üretmektir"; öte yandan "emek gücü bir insanın sahip olduğu kabiliyetler bütünüdür" (2009: 7). Standing bu noktada Marx'ın ve Polanyi'nin tanımlarını bir adım öteye taşır ve emeği piyasa içinde tanımlarken işlevini de çeşitli hizmetlerin üretimini de kapsayacak şekilde genişletir.

Emeğin bir kavram olarak geçirdiği tarihsel değişimi bazı süreklilikler ve kırılmalarla birlikte açıklayabiliriz. Sürekliliklere baktığında kapitalist dünya ekonomisi emeğin sürekli olarak metalaşmasını garanti altına almaktadır. Sermayenin sonsuz birikimi, emekten alınan artık değerın sürekli olarak sermayedar tarafından kâra dönüştürüleceğini düşündürür. Kırılmalar ise kapitalist piyasanın hem büyüklük hem de kapsam açısından genişlemesinden kaynaklanır. Daha önce metalaşmamış olan mallar ve hizmetler, somut ve soyut mallar, piyasaya dahil olduğunda yeni emek türlerinin metalaşmasını da beraberinde getirir. Sonuç olarak emek yalnızca somut metaların üretiminde kullanılan ve yalnızca fiziksel bir tür çaba değildir; emek aynı zamanda zihinsel bir kapasite ve hizmetlerin yani soyut malların üretiminde kullanılan duygusal bir katkıdır. Kapitalist ekonomide kullanılan emek gücünün çeşitliliği ve fiziksel becerinin merkezi önemini kaybetmesi, emek gücünün erkek egemen yapısını da değiştirmektedir. Kadınlar piyasanın ve piyasadaki emek talebinin çeşitlenmesiyle beraber emek gücü içinde daha rekabetçi bir kesim haline geliyorlar.

Öte yandan Gorz, emek-değer teorisinin açıklayıcılığını kaybettiğini savunur, bunun nedeni olarak da kullanım değerinin emek girişinin miktarını temsil etmediğini, değişim değerinin de mevcut fiyat sistemi içinde yansıtılmadığını gösterir. Gorz’a göre fiyatlar politiktir (1990: 90). Sermayenin ucuz emek kaynağı olan az gelişmiş ülkelere taşınması politik fiyatlama argümanını desteklemektedir. Gorz’un mevcut fiyatlama hataları hakkındaki görüşü yerinde olmakla beraber emek-değer teorisinin geçerliliği hakkındaki analizi hedefinden sapmıştır. Eğer sistemin aşırı finansallaşmadan kaynaklanan yüksek değerlemesi tersine çevrilmiş olsaydı, piyasadaki fiyat düzenlemeleri emek-değer teorisinin özüne dönmemizi gerektirirdi; küresel ekonomik krizinin finansal yapısı da bunun bir göstergesidir.

Standing istihdamı “düşük emek güvencesine dayalı istikrarlı emek” diye tanımlar (2009: 6). Standing emeği piyasa mekanizması içinde açıklar ve buna benzer ilişkisel bir yaklaşım kullanarak istihdamı da politik ve kurumsal bir çerçeve içinde gerçekleşen sözleşmeye dayalı bir ilişki diye tarif eder. İstihdam sermaye ve emek ara-

sındaki değişim ilişkisini bir haklar ve sorumluluklar çerçevesine yerleştirir. Daha belirgin bir ifadeyle istihdam, bireylere ve onlara bağımlı olan yakınlarına devletin refah rejimi dahilinde birtakım sosyal koruma ve güvenlik tedbirleri sağlar.

Bu noktada *işsizlik* ve *eksik istihdam* kavramları da en az istihdam kavramı kadar önem taşır. Genel olarak sosyal bilimciler ve özellikle ekonomistler uzun bir süredir tam istihdam tartışmalarını gündemlerinin dışında bıraktılar. Hayat boyu *tam istihdam* hangi ülkede olursa olsun bugünün küresel emek gücü için çok ender bir deneyimdir. Esnekliğin günümüz kapitalizminin hâkim işleyiş biçimi olması eksik istihdamın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Küresel ekonomik krizin ilerlemesi ve derinleşmesi ise işsizliği kemer sıkma politikalarının güdümündeki ekonomilerin yapısal bir bileşeni haline getirmiştir.

İstihdam ilişkilerindeki bu değişiklikler sosyoloji için zorluklar –ve fırsatlar– yaratmaktadır. Açıklanması gereken daha acil bir konu söz konusudur: istihdam ilişkilerinin farklı çeşitlerinin nasıl ortaya çıktığı ve yürütüldüğü, bunların iş kalitesi, verimlilik ve diğer önemli çıktılarının sonuçları ve prekarite ile standart olmayan istihdam ilişkilerinden kaynaklanan diğer olumsuz sonuçları azaltmak için uygulanacak çeşitli kamu politikaları. (Kalleberg 2009)

Kalleberg farklı istihdam biçimlerinin ve istihdam ilişkileri ile ilgili olarak işletme stratejilerinin bir parçası olan organizasyon yapılarının çalışılması gerektiğine dikkat çeker. Üretim sürecinin mekânsal yayılımı ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler örgütsel yapıların önceliklerini değiştirmiş ve istihdam ilişkilerini en etkin biçimde yapılandırmalarına imkân verecek kesinlikteki yönetim tekniklerini tercih etmelerine neden olmuştur. İstihdam ilişkilerinin yönetim ve organizasyon boyutu iki nedenle bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. İlk olarak, istihdam ilişkilerine yönelik işletme yaklaşımı işletmenin etkinliğini ve verimliliğini çalışanlarla kurulacak ilişkinin üstünde tutar. İkinci olarak, buradaki asıl mesele istihdamın içsel dinamiklerindeki dönüşümlerdir; bir başka deyişle istihdamın nasıl tanımlandığı, operasyonel olarak kullanıldığı, yapısı ile işyerinde ve işyeri dışındaki sosyal ortamlardaki dinamiklerle nasıl iliş-

kilendirilmiştir. Yönetim ve organizasyonun dışsal faktörler olarak tanımladığı unsurlar neoliberal küreselleşme ve esnek uzmanlaşmaya dayalı daha geniş bir çerçevenin parçasıdır. Esneklik tek başına istihdamı sermayenin çıkarlarına en uygun biçimde örgütlenme imkânı sunar.

Standing'in sunduğu kavramsal karşılaştırmalar, sıklıkla birbirinin yerine kullanılan kavramlar arasındaki ayrımları netleştirir. Emek ve istihdam çalışmayla karşılaştırıldığında, emek ve istihdam içinde yeniden üretim etkinlikleri için alan bulunmaz, oysa çalışma üretimi, yeniden üretimi ve yaratıcı etkinlikleri kapsar. Emek ve istihdam ekonomik bir motivasyona sahiptir ve rekabet aracılığıyla verimliliği en üst düzeye taşımayı hedefler; çalışma ise sessizlik ve içten gelen bir baskı alanıdır, “işçi” üzerinde kurulan kontrol ancak dışsal bir aktörün baskısıyla üretkenliği ve verimliliği garanti altına alır. Kişisel sonuçları açısından değerlendirildiğinde, “emek-yoğun” üretim, “gerekliklik, hayatta kalma ile yeniden üretim ve kişisel gelişim” sağlayan çalışma sürecine kıyasla daha fazla “stres, tükenmişlik ve kontrol kaybı”na neden olur (Standing 1999: 6-7). Emek yabancılaşırken kendisini çevreleyen sosyal ilişkilerden de soyutlanır ve sonuç olarak eylemliliğini kaybeder. Çalışma hali ise içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerden ötürü bir eylemlilik ve kendi kendine karar alma hissi içerir.

“Çalışma” olarak nitelenen etkinliklerin toplumsal örgütlenmedeki merkezi konumu değişim içindedir. Kapitalist ekonomi daha az işçiye ihtiyaç duydukça çalışmanın insan hayatındaki yeri başka sosyal bileşenlerle doldurulmaya başlamıştır. İş ve işdışı alanlar arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesi toplumsal örgütlenmede, politik mekanizmalarda ve kültürde “radikal reform” ihtiyacını doğurmuştur. Gorz’a göre “ücretli emeğin ve onunla birlikte kapitalizmin de ortadan kalkması gerekir” (1999: 77). Gorz bu argümanı destekleyecek üç temel çözüm önerisinde bulunur. İlk öneri Standing ve diğer emek çalışan araştırmacıların da dile getirdiği, “herkes için güvenceli temel gelir”dir. İkinci öneri ise çalışma olanaklarının yeniden dağıtımı ve bununla birlikte zamanla bireylerin kolektif denetiminin sağlanmasıdır. İş ve işdışı yaşamla ilgili getirileri alışılmış

ekonomik örgütlenme ve bölüşüm yapılarına göre tanımlamak yerine, üretim sistemlerindeki ve tüketim alışkanlıklarındaki değişikliklere uygun biçimde yeniden paylaştırmak gerekmektedir. Üçüncü öneri ise “radikal reform” anlayışının üç alanını da kapsarken toplumsal dayanışma ve değişim ilişkilerinin ücret ilişkisinin ötesinde yeni alanlara ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak Gorz “daha az istihdam ve daha az emek ve hizmet satışı ile kolektif olanakların ve hizmetlerin, parasal olmayan takas ve kendi kendine yetmenin yaygınlaştığı bir gelecek” öngörmektedir (1999: 83).

Standing mesleği tanımlarken “kişinin kendi seçtiği etkinlikler dizisi çerçevesinde gerçekleşen yaratıcı ve yüceltici çalışma” ifadesini kullanır (2009: 10). Mesleğin bir yapısal unsur, bir kurum ve bir kimlik olarak inşası sınıf, kültür ve teknolojiye yansır ve bu durum tarihsel bir süreçtir. Bu anlamda meslek, “geleneğe ve bilgi birikimine dayalı olarak dönüşen birbiriyle ilişkili etkinlikler dizisi” olarak tanımlanabilir (10). Emek en soyut biçimiyle bir bireyin üretim sürecinde yer almasına imkân tanıyan yetkinlikleri ve yetenekleri ifade eder. Öte yandan çalışma, emeğin piyasa için meta ürettiği belli alanları niteler. Meslek, çalışmadan farklı olarak, etkinliklerin, üretim süreçlerinin ve bunları çevreleyen toplumsal ilişkilerin tikel bir biçimde tanımlandığı uzmanlaşmış çalışma alanlarını tanımlar.

Kalleberg yirmi birinci yüzyılda mesleklerin merkezi önem taşımaya dair üç nedeni vurgular (2009): Çalışma ve emek ilişkilerine yönelik tanımların giderek bulanıklaştığı bir dünyada meslekler “aidiyet ve kimlik” için birincil kaynaklardır. İkinci olarak, işçiler mesleklerle bağlantılı bir kimlik inşası süreciyle farklı işverenler ve işletmelere karşı kolektif bir eylemliliğin parçası olma şansı elde ederler. Üçüncü olarak bazı yerlerde meslekler, özellikle sendikalaşmanın ve sendikal üyeliğin katı bir şekilde kısıtlandığı ortamlarda sendikalaşmanın temeli haline gelmiştir. İstihdamın esnek olduğu, emek piyasalarında yüksek iş değiştirme oranlarının görüldüğü, mesleki kategorilerin sürekli olarak parçalanmış üretim süreçleri ve iş üstünde eğitim gibi pratiklerle bozulduğu bir ortamda meslekler görece istikrarın ve öngörülebilirliğin göstergesi olmuştur.

Standing'e göre "iş, yeteneğin ayarlanmış bir biçimde sınırlandırılmasıdır" (2009: 6). Meslek ve iş arasında belirgin bir ayrım bulunmaktadır. Meslek, çalışma hayatında süreklilik arz eden, uzun dönemli ve kurumsallaşmış bir konumu, bir mesleki kategoriye üye olmaya dair bir kimliği ve bu kimliğin inşa edildiği kültürel bir çerçeveyi ifade eder. Buna karşılık iş, sadece dışsal olarak tanımlanmış ve emek piyasasına dahil olan bireye dayatılan daha geçici bir kategoriyi karşılar. Meslek bir kariyer ve kariyer yapısına yönelik etkinlikler dizisinden oluşur. Meslek birlikleri veya meslek örgütleri saygı, ahlak ve kimliğe dayalı bir sosyal arkadaşlığı somutlaştıran yapılardır. Bir işte ise bu özelliklerin hiçbirisi yoktur; bir iş emek piyasasındaki rekabete yönelik olarak belli eylemleri ve özellikleri kapsayacak biçimde tanımlanır. Bu ayrıma yönelik en güzel örnek bir meslek ile iş üstünde eğitim veya hizmet içi eğitim ile yaratılan iş konumu arasındaki ayrımdır. Bir işin gerektirdiği yetkinlik o kadar azdır ki, daha önceki deneyimlerden bağımsız olarak üretim süreci içinde öğrenilebilir. Bu nedenle bir iş, meslekte olduğu gibi uzun dönemli bir bağlılık ya da kültürel adanmışlık gerektirmez.

Çalışma ve emek ilişkilerindeki güncel dönüşümleri temsil eden bir kavramsal çerçevenin yöntemsel tartışmalarla da desteklenmesi gerekiyor. Bazı yöntemsel zorluklar emek çalışmalarında ölçüm sürecini olumsuz etkilemektedir. Emek çalışmaları, bir disiplinde görüldüğü gibi kendine özgü bir araştırma yönteminden yoksundur; bu alandaki çalışmaların büyük bir kısmı disiplinlerarası yaklaşımların bir ürünüdür. Çalışmaların bu disiplinlerarası yapısı her ne kadar farklı perspektiflerin ve teorik analizlerin zenginliği açısından önemli olsa da, yöntemsel olarak belli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Disiplinler, bilimsel yapılar olarak odaklandıkları tikel konular, bunlara yönelik özgün bakış açıları ile bu özgün bakış açısını ampirik bulgularla ilişkilendirmek için tasarlanmış yöntemsel tercihlerin bileşimidir. Çalışma ekonomisi, çalışma sosyolojisi, emek tarihi ve iş hukuku ayrı disiplinler kategoriler olarak literatürde yer almaktadır. Emek konularının çok boyutlu yapısı çok değişkenli disiplinlerarası analizleri zorunlu kılmaktadır, bu nedenle emek çalışmalarının farklı kesimleri arasında işbirliği kaçınılmazdır.

Emek çalışmalarının bir alan olarak bütüncül bir literatür ortaya çıkardığını söylemek oldukça zor; bir tarafta çalışma hayatı ve üretim sürecine dair analizler yer alırken diğer tarafta endüstriyel ilişkiler bir başka koldan ilerlemektedir. Birinci yaklaşım işyeri dinamikleri, çalışma koşulları, vasıf inşası ve vasıfsızlaşma gibi değişkenlere odaklanırken, ikinci yaklaşım istihdam meselelerine, işletmelerdeki işçi mücadelelerine, sendika üyeliğine ve grevlerin yaygınlığına odaklanır. Birinci yaklaşımda daha çok nitel analiz öne çıkarken ikinci yaklaşımda nicel analiz daha sık kullanılır.

Emek çalışmalarının önemli bir kesimi de çalışma ekonomisi alanına girer, burada makroekonomik değerlendirmeler, mali politikalar ve refah ekonomisi kısmen de olsa emek meselelerini konu edinir. Çalışma ekonomisinin temel meselelerinden biri işsizlik sorunu ve bunun ekonomik olarak kontrol edilmesidir. Bir alt alan olarak ekonometri de emek çalışmalarındaki katkısı açısından önem taşır, özellikle sayısal yöntemlerin büyük veri setlerini çok değişkenli ve uzun dönemli analizlerde kullanacak şekilde gelişmesi dikkat çekicidir (Heckman ve Singer 2008). Ekonomik modelleme ve hesaplamalar büyük toplu veri setlerinin dinamik analizden geçirilerek daha yüksek düzeylerde soyutlanmasına imkân tanır (Valenzuela 2007).

İşletme yaklaşımı altında emek çalışmaları insan kaynakları yönetimi çerçevesinde incelenir. İnsan kaynakları yönetiminin basit nominal bir değerlendirmesi dahi işletme yaklaşımında emeğin sosyal bileşenlerinden, bağlamından ve ilişkilerinden koparıldığını ve yalnızca bir girdiye indirgendiğini gösterir. İnsan kaynakları yaklaşımının birincil amacı işletmenin kârlılığını desteklemeye yönelik olarak insan kaynağından en etkin ve verimli bir biçimde yararlanmaktır. Bunun için de işgücü piyasasının izlenmesi, dünya piyasasındaki dalgalanmalara uygun biçimde insan kaynaklarının yönetilmesi, farklı sanayi kollarında istihdamın bir takvime göre düzenlenmesi, verimliliğe yönelik performans değerlendirmeleri insan kaynakları yaklaşımının odaklandığı bazı temel konulardır. İnsan kaynakları yaklaşımının işçilerle ilgili risk yönetimi yöntemleri son derece hassastır; bu nedenle işçilerin sağlıklarıyla ilgili sigara içme

ya da annelik sorumlulukları gibi riskler dahi dikkate alınmaktadır. İşe alım sürecinde potansiyel çalışanlara uyuşturucu testi yapılması neredeyse standart bir uygulama haline gelmiştir; bu durum insan kaynakları yöntemlerinin ve bunların etkin kullanımının önemli bir sonucudur.

Emek üzerine yoğunlaşan sosyolojik çalışmalar toplumsal dinamikler ile emeğe yönelik toplumsal değişim süreçlerine odaklanır. Sosyolojik yaklaşımlar emek, çalışma ve istihdam konularını üç farklı analiz düzeyinde ilişkisel bir biçimde inceler. Makro düzeyde küresel ve ulusal dönüşümler mercek altına alınır. Küresel düzeyde şirketlerin işleyiş prensiplerine yönelik bir inceleme makro düzeyde yürütülür. Mikro düzeydeki sosyolojik yaklaşımlar bireylerin daha küçük toplumsal kategorilerde, örneğin hane veya aile içindeki deneyimlerine odaklanır. Hane halkı işgücü anketlerinin içeriği mikro düzeydeki değişkenlere odaklanarak bireylerin iş, istihdam, gelir ve çalışma ilişkileri gibi konulardaki deneyimlerini saha çalışmasıyla derlemeyi hedefler. Bu iki araştırma düzeyinin arasında orta düzey araştırmalar yer almaktadır. Kent sosyolojisinde göçmen işçilere yönelik çalışmalar, topluluk temelli emek örgütlenmeleri, işçi merkezleri, kooperatifler ve çalışanların mülkiyetine geçen işletmelere yönelik çalışmalar orta düzeyde yürütülen araştırmalardır. Bu tür araştırmalar makro düzey araştırmalar kadar genel olmazlar ve mikro düzey araştırmalar kadar tikel ve odaklanmış bir veri sunmazlar. Bu bölümün üçüncü kısmı orta düzey analizden faydalanarak küresel ekonomik krizin etkilerine yönelik tepkileri değerlendirecektir.

Daha önce sözü edilen disiplinler çeşitliliğin ötesinde araştırmalarda kullanılan resmi veriler de emek çalışmalarına yönelik yöntemsel kaygıları artırmaktadır. Resmi veriler kullandıkları ağ ilişkilerine, ölçüm araçlarına ve kaynaklara rağmen sıklıkla politik motivasyonları temsil eder. Bu politik motivasyonlar, değişkenlerin tanımlanma biçimi, evrensel bir kümeden örneklemin seçilme biçimi ve değişkenlerin ölçümü gibi aşamalarda etkili olmaktadır. Verilerin arkasındaki politik motivasyon için en canlı örneklerden biri işsizlik oranıdır. Birçok ülkede bir bireyin işsiz sayılması için devlet kurumlarına iş başvurusu yapması ve işe yerleştirme programlarına

katılamamış durumda olması gerekir. Böyle bir durumda formel iş bulma mekanizmalarının dışında kalan birçok kişi işsizlik oranının da dışında kalır. Bu anlamda işgücüne katılım oranı araştırmalar için daha az popüler bir gösterge olsa da aslında daha gerçekçi bir göstergedir. Benzer bir durum kayıtdışı ekonominin ve kayıtdışı istihdamın ölçümünde de karşılaşılan bir sorundur. Yasadışı göçmenler ve belgesiz çalışan işçiler işgücü piyasası verilerinin içermediği kesimlerdir. Bunların dışında resmi veriler hükümetlerin hâkim ideolojisi tarafından da yönlendirilir. İstatistik ya da çalışma kurumları hükümetin işleyişini olumlu gösterecek biçimlerde verilerle oynarlar. Son olarak, bürokratik kısıtlar ve şeffaflık sorununun gözlendiği ülkelerde yolsuzluk da emek sorunlarının doğru değerlendirilmesine engel olur. Grevler toplumsal huzursuzluk olarak değerlendirilir, işsizler etkin bir biçimde sayılmaz, enflasyon oranı asgari ücreti yüksek gösterecek biçimde ayarlanır. Uluslararası örgütlerin veri tabanlarında ulusal resmi verilerden yararlanması da emekle ilgili sorunları görünür kılmak yerine sorunların üstünü kapatır. Resmi verilere dayalı ülke karşılaştırmaları da kullanılan toplu verilerin hükümetlerin ideolojik konumunu yansıtmasından ötürü yanlı sonuçlar verir.

Emek çalışmalarında nitel veya nicel yöntemlerin tercih edilmesi de farklı bulguların ortaya çıkmasına yol açar. Emegin üretkenliğini ve verimliliğini küresel düzeyde değerlendirebilmek için küresel işbölümünü de göz önüne alarak ülkeler arası bir karşılaştırma yapmak gerekir. Sermayenin artan hareketliliğine karşılık emek hareketliliğinin daha kısıtlı olması küresel emek piyasasında rekabetin yoğunlaşmasına neden olur. Bu nedenle emek piyasasının seyrine yönelik tahminlerin ve ücret farklılıklarının küresel düzeyde değerlendirilmesi gerekir. Öte yandan emek piyasasının koşullarındaki çeşitlilik ve küresel işbölümünün yerel düzeydeki etkileri, çalışma ve emek ilişkilerinin daha odaklanmış ve derinlemesine bir biçimde analiz edilmesini gerektirir. Nicel analiz daha büyük alanların karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesine olanak tanırken, incelenen kategorilerin içsel varyasyonları ve değişkenlerin iç dinamikleri hakkında kısıtlı bilgi sunar. Küresel emek piyasası bir bütün olarak

ele alındığında bir ülke grubu için emeğin üretkenliğini, verimliliğini ya da emek maliyetini karşılaştırmak mümkün olabilir, ancak küresel emek piyasasında yer almanın sosyal ve maddi sonuçlarını değerlendirmek daha zor olacaktır. Ekonomi, ekonometri ya da işletme alanlarında yapılan çalışmaların birçoğu bu duruma uygundur. Nitel analiz değişkenler hakkında derinlemesine bilgi sağlar ve aralarındaki nedensel ilişkiyi gözler önüne serer. Pratik nedenlerden ötürü nitel analiz araştırmacının ulaşabileceği küçük alanlarda uygulanabilir. Gelişen bilgisayar donanımları sayesinde zaman ve mekân açısından geniş örneklemelerin işlenebilir olması nicel araştırmaların idealize edilmesine yol açmaktadır. Oysa nitel araştırmalar da en az nicel araştırmalar kadar emek-yoğun ve titizlik gerektiren teknikler içerir. Bir saha çalışmasının hazırlığı ve uygulanması, toplu verilen halihazırda yazılmış veya geliştirilmiş bir bilgisayar programından geçirilmesinden daha fazla zaman ve emek gerektirir.

Emek çalışmalarının disiplinlerarası yapısı göz önüne alındığında bu konulara yönelik en etkin yöntemsel tercih çoklu yöntem kullanılmasıdır. Toplu verilerin resmi kaynaklar, kurumsal çalışmalar, hane halkı işgücü anketi ya da nüfus sayımları gibi kaynaklardan sağlanması en azından basit karşılaştırmalar için nicel yöntemlerin kullanımını kolaylaştırır. Makro düzeydeki yapısal bilginin saha çalışmasından gelen verilerle desteklenmesi tamamlayıcı bir işlev sağlar. İki yaklaşım farklı analiz birimlerine odaklanacak ve farklı analiz düzeylerinde değerlendirmeler yapacaktır. Makro düzey analizlerde nicel yöntemler, mikro düzeydeyse nitel yöntemler açıklayıcı olacaktır. İki farklı yöntemsel kaynaktan sağlanan veriler karşılaştırmalı analizi zenginleştirir. Orta düzey analiz hem coğrafi hem de kavramsal olarak daha odaklanmış çalışmalarda çoklu yöntemlerin bir arada kullanılabileceği bir zemin sunar.

Bu çalışmanın amacına uygun olarak makro düzeydeki nicel veriler orta düzey analizle bir arada kullanılarak küresel ve yerel arasındaki karşılıklı ilişki ortaya konulacaktır. Üretim, bölüşüm ve emek örgütlenmesine yönelik yerel seçenekler değerlendirildiğinde nitel yöntemler bu alternatifleri ortaya çıkaran mevcut koşulları ve toplumsal ilişkilerin güçlenmesini açığa çıkaracaktır.

Emek çalışmalarının ampirik boyutuna odaklanmak mevcut literatüre sağlanması beklenen teorik katkının hafife alındığı anlamına gelmemelidir. Sosyal bilimler genel olarak akademik kurumların yayın talepleri ve buna bağlı olarak artan yayın imkânları nedeniyle ampirik yaklaşımlara ağırlık vermektedir. Oysa herhangi bir akademik çalışmanın bilineni tekrar etmenin ötesinde bir katkısı olmalıdır. Bilimsel bir araştırmanın birincil sorumluluğu mevcut açıklamaları ve analizleri bir adım öteye taşıyarak gelecek araştırma olasılıklarına ışık tutmaktır. Bu alandaki sorulardan biri çalışmanın geleceğidir. Bir sonraki bölümde bu soruyu tartışıyorum.

İşten Yoksun Bir Ekonomi

Jeremy Rifkin'in *Çalışmanın Sonu: Küresel İşgücünün Çöküşü ve Piyasa Sonrası Dönemin Başlangıcı* (1995) kitabını yazmasının üzerinden yirmi yıl geçti. Oysa hâlâ çalışma hayatı yaygın olarak devam ediyor. Piyasa mevcut konumunu, piyasa sonrası dönem ise belirsizliğini koruyor. Çalışmanın tanımı ve biçimi değişti; bunun yanı sıra çalışmanın toplumsal örgütlenmesi ve bu yapıyı çevreleyen politik ve ekonomik unsurlar da bu değişime uyum sağladı. Rifkin'in çalışmanın sonunun geldiğine dair öngörüsü ise hâlâ kanıtlanmayı bekliyor ve büyük olasılıkla beklemeye de devam edecek. Bu bölüm çalışmanın sonu yerine çalışmanın dışsallaşmasına odaklanmaktadır. Şirketlerin çalışma sürecini yapısal olarak dışlaması ve bunun sosyal, politik ve ekonomik sonuçları çalışma hayatındaki değişikliklerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu sonuçlar farklı düzeylerde gözlemlenebilir. Mikro düzeyde işçiler ve şirketler açısından, orta düzeyde sanayi kolları ve yerel kalkınma açısından, makro düzeyde ise ulusal ekonomilere bakılarak sermaye, emek ve devlet arasında bir uzlaşma olasılığı değerlendirilebilir. Ulus-devlet düzeyindeki karşılaştırmalı bir analiz küresel ekonominin işleyişi hakkında bilgi sağlar, ancak küresel ekonomiye dair gözlemlerin çeşitliliği dikkate alındığında çalışmanın dışsallaşması açısından genel bir sonuca varmak oldukça zordur.

Şirketler gelişmiş teknolojilere yatırım yaparak işleri ve işçileri kendi alanlarının dışına itmektedirler. Teknolojik işsizlik kavramı gelişen üretim teknolojileri nedeniyle artan işsizliği ifade etmek için kullanılır ve erken sanayileşme dönemindeki Luddite isyanlarına kadar geri gider (1811-17). O günden bu yana Ludizm ya da bugünkü biçimiyle neo-Ludizm teknoloji karşıtı bir hareket olarak görülmektedir. Her ne kadar gelişen teknolojiler üretim sürecinin emeğe bağımlılığını azaltsa da bu gelişmeler çalışmanın tamamen ortadan kalkması ya da ekonomik yapıda emeğin bir girdi olmaktan çıkması anlamına gelmez. Luddite Yanılgısı teknolojik değişimin yapısal işsizliğe yol açtığını ifade eden teorik bir yaklaşımdır, ancak bu yaklaşıma yönelik tartışmalar devam etmektedir. Teknolojik yenilik üretimin verimliliğini artırabilir ve emeğe bağımlılığını da belli oranda azaltabilir, ancak bu tür yeniliklerin tercih edilmesi emek maliyetleri karşısında teknoloji maliyetlerine, teknolojinin veya emeğin kullanımının rekabet üzerindeki etkisine ve her ikisinin de uzun dönemdeki getirileri gibi bazı dışsal faktörlere bağlıdır. Ekonomi tüm sosyal, politik, tarihsel ve coğrafi faktörlerin dışsallaştırıldığı, tüm diğer koşulların sabit olduğu varsayımı altında işlemez.

Brynjolfsson ve McAfee teknolojinin üretim sürecine yoğun bir biçimde nüfuz etmesinin yarattığı yapısal dönüşümleri incelediler. İnsanların “makinelere karşı yarışı” olarak değerlendirdikleri durumda “hızla gelişen dijital teknolojilere karşılık yavaş değişen insanlar arasında bir uyumsuzluk” olduğunu savunuyorlar (2012). Bu durumun örnekleri arasında yer alan elektronik tercüman Geofluent, Google’ın sürücüsüz otomobili veya Jeopardy! yarışmasını kazanan bilgisayar Watson, bilgisayarların dijital örüntü tanıma becerilerini göstermektedir. Teknolojik değişimin mikro düzeyde kazananları yüksek vasıflı işçiler, kaybedenleri düşük vasıflı işçiler olurken makro düzeyde kazananları sermaye, kaybedenleri de emek olacaktır. Sonuç olarak Brynjolfsson ve McAfee teknolojik gelişimin hızını yakalamak isteyen insanların eğitim, girişimcilik, yatırım, hukuk, düzenleme ve vergi alanlarında yapısal dönüşümler ve uyumlandırımlar üzerinde çalışması gerektiğini savunur.

Marchant ve diğerleri teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan iş-

sizliğin farklı boyutları olduğunu savunuyorlar. Bu etki çokkatmanlı bir biçimde gözlemlenebilir. Bireysel düzeyde psikolojik stres, özsaygı ve kimliğin parçalanması (Deane 2013), aile düzeyinde ise gelir düzeyinin gerilemesi ve hanenin zayıflaması, ve son olarak makro düzeyde ise işsizliğe bağlı olarak talebin düşmesi ile bütün ekonominin gerilemesi teknolojiye bağlı işsizliğin yayılım etkisinden kaynaklanmaktadır (Marchant ve diğ. 2014: 29). Teknolojik işsizlik toplumu kuşaktan kuşağa etkiler ve toplumsal cinsiyet ile vasıflar açısından da eşitsiz bir dağılım gösterir. Marchant ve diğerleri teknolojik işsizlikle mücadele için farklı politika önerilerinde bulunur. Bunların arasında yenilikçiliği yavaşlatmak, çalışma olanaklarının paylaşılması, yeni çalışma alanlarının yaratılması, bölüşüm, eğitim imkânlarının yaygınlaştırılması ve yeni bir toplumsal sözleşmenin inşası yer almaktadır. Ancak bu politika önerilerinin hiçbirisi teknoloji sonucunda ortaya çıkan işsizlik sorununu doğrudan hedef almaz. Eğer teknolojik işsizlik bilinçli olarak yarı-vasıflı iş alanlarını ortadan kaldırarak iş alanında bir kutuplaşmaya yol açıyorsa, o zaman işsizliğe yönelik politikaların bundan doğrudan etkilenen kesimlere yönelik olması gerekir. Uygun politika önermelerinde bulunmak için çok değişkenli bir analiz ve sosyoekonomik politika anlayışı büyük önem taşır.

Teknoloji emek piyasasındaki istihdamın ve işsizliğin ele alınmasında önemli bir değişken olmakla beraber, hâkim neoliberal ekonomi politikasından ve buna yönelik eleştirel muhalefetten bağımsız düşünülemez:

Neoliberal dogma, asgari ücret yasalarından ve sosyal koruma politikalarından vazgeçildiğinde ve ekonominin üzerinde devletin dayattığı kısıtların kaldırılıp piyasanın gücü serbest bırakıldığında ücretlerin doğal düzeyine ulaşacağını ve asla işsizlik sorununun ortaya çıkmayacağını savunur. En sonunda insanların makinelerle karşı yarışı kaybetmesinde son noktaya ulaştığımızda bir çalışanın ücreti sıfır olduğunda dahi bir robot sahibi olmaktan daha az kâr sağlıyorsa, kapitalizmi serbest bırakmak ve iş güvencesine yönelik düzenlemeleri kaldırmak işten çıkarma sürecini hızlandırır. Ancak sol ekonomistlerin reçeteleri, daha fazla iş güvencesi ve yüksek ücretler, yalnızca işgücü maliyetlerini otomasyona kıyasla artırmaya yarayacaktır. (Hughes 2014: 4)

Teknolojik işsizliğe yönelik politika seçenekleri devletin emeğe ve sermayeye karşı tutumunu zora sokacaktır. İşsizliğin artması vergilerden daha az gelir sağlanmasına ve bununla beraber daha fazla işsiz ve temel gelir ihtiyacında olanlara harcama yapılmasına neden olacaktır (Gajewska 2014). Evrensel temel gelirin yaygın bir biçimde uygulanmasının ne derece mümkün olduğu ise tartışma konusudur. Yapısal bir düzeyde ya da aktör temelli bir yaklaşımla bakılsa da teknolojik işsizlik ilişkisel, karşılaştırmalı ve tarihsel bir analiz gerektirmektedir; bu sayede teknolojik gelişmenin genel olarak toplum üzerinde ve özellikle emek üzerindeki etkisini anlayabilmek mümkün olur.

Teknolojik gelişme ve istihdam arasındaki ilişki başka yönleriyle de değerlendirilebilir. Teknolojinin olumlu ve olumsuz etkilerini karşılaştırmadan önce belli noktaların altını çizmekte fayda olacaktır. Teknolojik gelişmenin bugünkü aşaması daha önce olduğundan çok daha hızlı ve çok daha yaygın olsa da yeni bir durum değildir. Atların yerine makinelerin geçmesi, telgrafın yerine teleks ya da faksın kullanılması, postanın yerine elektronik postanın geçmesi kısmen bilim ve teknolojinin tarihsel gelişimini örneklendirir. Bu teknolojik gelişmenin etkisi ise çeşitlilik gösterir. Bütün bu bilimsel ve teknolojik gelişmelere karşın dünya nüfusunun önemli bir kesimi hâlâ Batı standartlarında ilkel sayılacak bir teknolojik düzeyde yaşamını sürdürmektedir. Yeni teknolojilerin yaygın bir biçimde kullanılabilir olduğunu varsaymak oldukça zordur. En gelişmiş bölgelerden gelen örneklerle ve analizlere odaklanmak genelin temsil edildiği anlamına gelmeyecektir. Mandel eskiyen teknolojilerin az gelişmiş ülkelere transfer edilmesi sayesinde bir taraftan gelir yaratıldığını ancak diğer taraftan bir bağımlılık ilişkisi kurulduğunu detaylı bir biçimde anlatır. Dolayısıyla bu noktada teknolojinin araçsal kullanımı ile kapitalist sistemde bir meta olarak teknolojinin rolünün birbirinden ayırt edilmesi gerekir (Mandel 1972).

Endüstriyel yükseltme olarak ifade edilen sanayi alanındaki teknolojik iyileştirmeler genellikle küresel değer zincirlerinin yayılımı bağlamında incelenir. Ticaret serbestisi ve üretim sürecinin uluslararası yayılımı küresel değer zincirlerinin genişlemesine de etki

eder. Bunun sonucunda sanayi alanında yüksek vasıflı emeğe ihtiyaç duyan sermaye yoğun sektörlerle kayış söz konusu olur. Milberg endüstriyel yükseltmenin “mevcut şirket stratejilerine uyum sağlama ve giderek liberalleşen uluslararası ticaret ve yatırım ortamı göz önüne alındığında, yüksek potansiyel sahibi çeşitli lider firma gruplarıyla yakın ilişkiler kurma” işlevini de içerdiğini savunmaktadır (2004: 3). Bu nedenle azgelişmiş ülkelerdeki emek kesimi, piyasanın yüksek rekabet ortamı içinde sürekli olarak yenilenen sanayi üretimiyle bütünleşme amacını güder. Sanayileşme giderek sermaye yoğun sektörlerle yönelir, daha fazla katma değer yaratır ve emeğin üretkenliğiyle beraber ücretleri de yükseltir. Emek açısından beklenen sonuçlar hem vasıfların hem de ücretlerin artmasıdır.

Endüstriyel yükseltme konusunda yapılan uluslararası ampirik çalışmaların bulguları farklı sonuçlar ortaya koyuyor. Akyüz ve diğerleri sermaye birikiminin hızı ve düzeni ile bir ülkenin uluslararası ticarete katılım biçiminin sanayileşmenin hızını ve düzenini belirlediğini savunur. Verimliliğin artması ise yatırım, teknolojik gelişme ve bu teknolojik gelişmenin nasıl kullanılacağına dair öğrenme sürecine bağlıdır (2004: 29-32). Sonuç olarak Akyüz ve diğerleri sanayileşmenin farklı aşamalarındaki ülkeleri kapsayan beş kademeli bir sınıflandırma ortaya koyarlar. Bu şema aynı zamanda bağımlılık teorisyenleri ve dünya sistemi analizinin uzun dönem tarihsel analizleriyle de paralellik gösterir.¹

Endüstriyel yükseltmenin evrensel lineer bir gelişim gösterdiğine yönelik değerlendirmeler, ülkeler arasında sanayileşme, emeğin verimliliği ve ücretler arasındaki mevcut eşitsizlikler göz önüne alındığında, haddinden fazla iyimser kalmaktadır. Endüstriyel yükseltme efsanesiyle ilgili çeşitli kısıtlar bulunuyor. İlk olarak işçilerin

1. Yazarların ortaya koyduğu beş kademe şu şekilde sıralanmaktadır: Birinci kademede Güney Kore ve Tayvan gibi belli oranda endüstriyel olgunluk gösteren Yeni Sanayileşmiş Ekonomiler, ikinci kademede Malezya, Tayland ve Çin gibi hızlı sanayileşenler, üçüncü kademede Meksika ve Filipinler gibi emek-yoğun imalatçılar, dördüncü kademede Arjantin ve Brezilya gibi düşük katma değer yaratan imalatçılar ve son olarak Şili, Venezuela ve Suudi Arabistan gibi doğal kaynak bağımlısı ekonomiler gelmektedir (Akyüz ve diğ. 2004: 54).

çalışma sürecindeki deneyimlerine bakmak gerekir. İşçilerin vasıf inşası, sanayi alanındaki teknik gelişmeleri yakalayamadığında nasıl bir durum ortaya çıkar? Sanayi alanındaki gelişmelerin kuşaklar arası sonuçları neler olabilir? Eğitim alanında reform, emeğin dönüşümü ya da başka tür yapısal düzenlemeler en etkin biçimde uygulandığında dahi işgücü piyasasının dışına itilmiş işçi kitleleri söz konusu olacaktır.

İkinci kısıt ise, daha genel bir analiz düzeyinden bakıldığında görünen odur ki, endüstriyel yükseltmenin evrensel bir deneyim olması son derece zordur. Bunun iki temel nedeni var. İlk olarak, teknoloji transferine ve sermaye yoğun, yüksek katma değerli sektörlerle geçişe rağmen eski teknolojiler toplumun belli bir kesimi için işlevini korumaya devam etmektedir. Teknolojik yenilik, özellikle de erken aşamalarda kitlesel kullanım için çok yüksek maliyetlidir. İkinci olarak, endüstriyel yükseltme belli ekonomilerde ve belli sektörlerde etkin olduğu sürece emeğin yalnızca bir kısmına katkı sağlayacaktır. Her ne kadar başarı öyküleri dağınık bir biçimde günde gelse de genel olarak yapısal bir dönüşümden söz etmek mümkün değildir. Buna karşı gelecek argüman Doğu Asya'daki Yeni Sanayileşmiş Ekonomileri ya da Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin (BRIC ülkeleri) gibi belirgin toplumsal ve ekonomik dönüşümler geçiren örnekleri savunabilir. Ancak bu ülkeler geneli temsil etmekten çok istisna olarak değerlendirilebilirler, bu da endüstriyel yükseltme efsanesinin üçüncü önemli kısıtını ortaya çıkarır.

Sistemin temel kuralı insanlar, işletmeler ve ülkeler arasındaki eşitsiz mübadeledir. Mandel *Geç Kapitalizm*'de eski teknolojilerin sanayi gelişimi yaratmak adına merkez ülkelere çevre ülkelere transfer edilmesinin çevreden daha fazla artık değer çıkarmak ve çevrenin merkeze bağımlılığını sağlamak için kullanıldığını ayrıntılı bir biçimde anlatır (1972). Bu bağımlılık hem üretim hem de tüketim sürecinde gözlemlenmektedir. Mandel "kapitalist üretim sürecinin bütün içsel kısıtını" aşağıdaki şekilde açıklar:

... bu [içsel kısıt] makineleşme ve otomasyonun son aşamasında yaşayan emeğin üretim sürecinin dışında bırakılması sonucunda artıdeğerin bir bütün olarak azalmasında görülür. Kapitalizm sanayinin tamamında

ve tarımda tam otomasyona dayalı üretimle bağdaşmaz, çünkü bu durumda artıdeğerin yaratılması ve sermayenin değerlendirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla geç kapitalizm evresinde otomasyonun bütün üretim alanlarına yayılması imkânsızdır. (1972: 207)

Değişkenler arası ilişkinin analizine yönelik temel varsayımlar, teknoloji ve istihdam arasında ya da sanayi yapısı ve istihdam arasında, analizden önce açıkça ifade edilmeli ve anlaşılmalıdır. Buradaki birincil varsayım üretimin veya verimli üretimin nihai amacının kârı en üst düzeye taşımak olduğudur. Mandel'e göre kâr ancak eşitsiz bir sistem içinde en yüksek düzeye ulaşabilir. Sistem bir taraftan üretimden artık değeri alarak diğer taraftan tüketimden gelen kârı da biriktirerek sürekli olarak eşitsizliği yeniden üretir. Analizle ilgili olarak yöntemsel kaygılar ve kavramsal tartışmalar zaman zaman büyük resmin gözardı edilmesine yol açabilmektedir.

İşsizlik ve eşitsizlik tartışmalarına yönelik olarak tartışılan önerilerden biri ekonomik vatandaşlık çerçevesinde yer alan “evrensel temel gelir” yaklaşımıdır. Birçok araştırmacı bu konuya katkı sağlarken Wright evrensel temel geliri genel bir düzeyde tanımlar:

Bir ülkede yasal olarak ikamet eden her bir kişi kültürel olarak tanımlanmış saygın bir hayat standardında yaşamasına yeterli olacak, örneğin “yoksulluk sınırı”nın yüzde 125'i kadar bir aylık yaşam geliri alır. Bu hibe herhangi bir emek ifası ya da başka bir katkı koşulu taşımaz, aynı zamanda evrenseldir – zengin ve yoksul herkes bu hibeyi bir vatandaşlık hakkı olarak alır. Hibeler ailelere değil bireylere verilir. Ebeveynler çocukların hibesinin vasisi sayılır. (2010: 153)

Evrensel temel gelir düşüncesi basitçe bir parasal araçtan ibaret değildir. Aynı zamanda iş ve işdışı alanların yeniden tanımlanmasını da içeren daha geniş bir toplumsal örgütlenme gündeminin bir bileşenidir. Gorz'a göre koşulsuz gelir garantisinin başka çözümlerle desteklenmesi gerekir, bunlara işlerin yeniden dağıtılması, bireylerin zaman üzerinde kolektif kontrolü ve sosyal dayanışma ağları ve ücret ilişkilerine yönelik yeni alanların yaratılması da dahildir (1999: 83-87). Burada söz konusu olan sadece üretimin maddi temellerinin dönüşümü değildir, aynı zamanda maddi koşulların anlamlı bir bi-

çimde inşa edileceği sosyal bağlamın dönüşümü de önemlidir. Bu nedenle gönüllülük ve serbest zamanın en yüksek düzeye taşınması da denkleme dahil edilmesi gereken unsurlardır. Gorz gönüllülük kavramını koşulsuz gelir garantisinin uygulamaya konmasıyla ortaya çıkabilecek bedavacılık sorununa karşı bir kontrol mekanizması olarak kullanır.

Standing geliştirmekte olan ülkelerde değişen emek dinamiklerini analiz ederken aynı zamanda Afrika ve Hindistan'da vatandaşlığa bağlı bir sosyal hak olarak evrensel temel gelir uygulamalarına yönelik pilot projelere rehberlik eder:

Temel geliri yalnızca yoksullukla mücadele etmeye yönelik bir araç değil, bir kurtuluş meselesi, özgürlüğü inşa etme meselesi, yaşam üzerinde denetim ve sosyal adalet meselesi olarak görmemiz gerektiğine inanıyorum. Temel gelire yönelik tartışmaların eşitsizliklerin sürdürülemez olduğu ve Avrupa ekonomilerinin küçük bir zengin sınıfın sistemden gelir sağladığı, ancak büyüyen bir prekarya kitlesinin düşen ücretler, düzensiz çalışma ve hak kaybıyla karşı karşıya kaldığı “rantçı” ekonomilere dönüştüğü küresel dönüşümler bağlamında görülmesi gerektiğini anlarız. İnsanlar vatandaşlardan “yerleşik yabancılara” dönüşüyor ve haklarını kaybediyor. Bu özgün bir durumdur. (Milevska 2015)

Evrensel temel gelir tartışmaları pilot çalışmaların sonuçlarına bakılarak genişletilebilir. Bu sonuçlar en küçük ekstra gelir katkısının dahi yoksul insanların hayatında yarattığı etkiyi ve böyle bir müdahalenin ihtiyaç sahibi hanelerde yarattığı umut ve yenilenme etkisini gözler önüne serer. Evrensel temel gelir küresel ekonominin sebep olduğu yapısal açıkları aşmaya yönelik bir alternatif değildir. Evrensel temel gelir ve Piketty'nin önerdiği küresel servet vergisi, sistemin sürekliliği için ekonomik anlamda marjinalleşmiş kitlelerin maddi durumlarını kısmen düzeltmeye yarayan çözümlerdir. Bölüşüm mekanizmalarının evrenselleşmesine yönelik pratik uygulamalar ise gizemini korumaya devam etmektedir. İnsanların servet vergisi ödememek için vatandaşlıklarını değiştirdikleri veya artan göçün bölüşüm mekanizmaları üzerinde baskı yarattığı bir bağlamda evrensel temel gelir konusunda iyimser olmak oldukça zordur. Bir başka pratik zorluk ise gelir düzeylerindeki kutuplaşma ve dünya-

daki en zengin ve en yoksul kesim arasındaki artan refah uçurumudur. Asgari ücretin yoksulluk sınırının %25 kadarına denk düştüğü ülkelerde yoksulluk sınırının %125'i kadar bir saygın hayat standardı sağlama iddiası bir illüzyondur. Evrensel temel gelirin insani etkisi gözardı edilemez, ancak bu ahlaki sorumluluğun etkinliği eşitsiz mübadele sonucu tamamen ortadan kalkmış olan toplumsal dayanışmayı yeniden inşa etmek için yeterli değildir. Böyle kısa vadeli bir müdahaleyi destekleyenler eşitsizlik sorununun derinliğini sistemin güvenliği adına gözardı etmekte ve gelecekte insanlığı bekleyen belirsizlikle yüzleşmekten kaçınmaktadırlar.

Bu bölümde çalışma temelli sosyal ve ekonomik örgütlenmeye dair üç temel tartışma değerlendirildi. İlk olarak teknoloji yoğun üretim süreçlerinin çalışma ve istihdam üzerindeki etkisine yönelik olarak teknolojik işsizlik konusu tartışıldı. İkinci olarak endüstriyel yükseltme herhangi bir alanda çalışanların vasıf bileşenlerini ve ücret aralıklarını iyileştirmeye yönelik bir süreç olarak analiz edildi. Son olarak evrensel temel gelir yaklaşımı kapitalist dünya ekonomisini insanileştirmeye yönelik bir yaklaşım ve çalışma olanaklarından dışlananlara yönelik bir ahlaki sorumluluk olarak değerlendirildi. Ancak burada tartışılan zorluklar sosyal ve ekonomik örgütlenmede çalışmanın değişen yeri hakkında ancak kısmen açıklayıcı olmaktadır. Çalışma hayatındaki değişiklikleri anlamak için ne teknoloji ne de endüstriyel yükseltme yeterli bir zemin sağlamamaktadır. Sayısal olarak bakıldığında yeni iş alanlarının yaratılması ve belli hizmetlerin metalaşması yeni çalışma olanaklarının ortaya çıktığını göstermektedir. Nitelik açısından değerlendirildiğinde ise teknoloji, yenilik ve sektörel değişimler bazı çalışma alanlarının sonunu getirirken yeni alanları daha kalıcı kılmaktadır. Evrensel temel gelir yoksulluk ve eşitsizlik sorunlarına yönelir, ancak değişen çalışma ortamına bir karşılık vermek istediğinde durumu daha da karmaşık bir hale sokabilir.

Bu nedenle küresel ekonomide çalışmanın dışsallaşmasına odaklanmak istiyoruz. Küresel ekonominin formel mekanizmaları şirket varlıklarını temel alan bir örgütsel eksene dayalıdır; bu yapı Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu

gibi küresel aktörler tarafından yürütülen bir yasal kurumsal yapı içinde işler. Ne var ki bu formel, katı kurumsal yapının dışında kalan ciddi bir çalışma pratiği söz konusudur: “Eğer firma-içi ticaret firmaların içselleştirme stratejilerinin sonucuysa, o zaman uzun mesafeli taşeron üretimde gözlenen artış *dışsallaştırmayla* açıklanabilir” (Milberg 2004: 8). Buradaki dışsallaştırma Marx’ın kullandığı yabancılaşma ya da emeğin sosyal bileşenlerinin dışsallaştırılmasıyla aynı şey değil; burada üretim sürecinin ekonomik organizasyondan sistematik bir biçimde dışlanması ve marjinalleşmesi ifade edilmektedir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin çokuluslu şirket yapılarında kimliğini bulması iki temel işlevi karşılamaya yarar: Yönetim ve finans. Üretim ise sistemin görünmeyen derinliklerinde, küçük atölyelerde ve adı sanı bilinmeyen yerel ticarethanelerde gerçekleşir. Tamamen serbest çalışanlara dayalı olarak işleyen ve hesaplarında tek bir bordrolu çalışanı olmayan şirketler vardır (Pagliery 2013). Task Rabbit, Freelancer ya da Elance (yeni adıyla UpWork) gibi internet platformları işverenlerle serbest çalışanları bir araya getirir. Bu siteler üzerinden gerçekleşen çalışma formel istihdam ilişkilerinden, çalışma sözleşmelerinden, sosyal güvenlik ve diğer sosyal haklardan yoksundur. Elance’in internet sitesinde “Dünyanın en güvenilir çevrim içi işyerinde serbest çalışanlara ulaşın. Elance’te işletmeler 180’den fazla ülkeden öncü serbest çalışanları bulur, işe alır, işbirliği yapar ve ücret öderler. Üç milyondan fazla serbest çalışan ile bir milyondan fazla işletmeyi bir araya getiren topluluk olan Elance’te yüksek düzeyde bir serbest çalışanı işe almak çok kolaydır” ifadesi yeni çalışma prensipleri için bir örnek sunar.² Buna benzeyen ancak başarısız olan bir başka örnek ise Philip Rosedale tarafından kurulan Coffee and Power isimli iş değişimine yönelik internet platformudur. Rosedale Coffee and Power isimli platform ile arz-talep dinamiklerine dayalı geleneksel emek piyasasının içinde sanal bir emek piyasası yaratmış ve eski tarz yönetim anlayışının yerine kolektif yönetimi

2. www.elance.com, daha sonrasında ise www.upwork.com. Türkiye’de benzer bir uygulama www.armut.com olabilir.

getirmeyi amaçlamıştır. Buradaki önemli yeniliklerden biri şirket anlayışının değişen yapısıdır. Buna göre çalışanlar artık şirketlere bağlı kalmak zorunda değildir, bunun yerine çalışanların serbest olduğu bir ortamda şirketler “daha küçük ve daha atak” olabilirler (Diamandis 2013).

Çalışmanın kapitalist dünya ekonomisinin formel kurumsal yapılarının dışında bırakılmasının birçok yolu olabilir. Fason üretim, taşeron iş verme ve benzer dışarıya iş verme pratikleri formel üretim mekanizmalarına sınırlı bir biçimde temas eden üretim seçenekleridir. Kayıtdışı ekonomi ise üretimin yaygın bir biçimde dışsallaştırıldığı durumlardan biridir. Bunun yanı sıra formel ekonomi içinde kayıtdışı istihdamın görülmesi çalışmanın görünürlüğü, güvencesini ve değerini kaybettiği üçüncü bir durumdur. Son olarak, internet üzerinden sanal bir emek piyasasının yaratılması ve çevrim içi platformların işlevsel kullanımı emeğin üretim ilişkilerinden kopuşuna dair bir başka boyuttur. Ekonomik etkinliğin kabul görmeyen mecraları emek için tüm dünyada bilinmeyen zorluklar yaratmaktadır. Yasal bir çerçevenin ya da denetim mekanizmalarının olmaması zorluklardan yalnızca biridir. Ücretler asgari ücret düzenlemeleri dikkate alınmaksızın kabaca emek piyasasındaki arz ve talebe göre belirlenir, toplu sözleşme ya da diğer çalışma standartlarının uygulanması ise söz konusu değildir. Özellikle internet üzerinden serbest çalışanların işe alımında işverenin ya da serbest çalışanın sunduğu profilin gerçek olduğunu varsaymak dahi oldukça zordur.

Çalışmanın formel ve denetim altındaki şirket çerçevelerinin dışında bırakılması aynı zamanda ekonomik hedeflerin toplumsal hedeflerden ayrışması anlamına gelir ki bu da ekonomi kavramının temelinden sarsıldığını gösterir. Bu nedenle toplumu tekrar ekonomi bilimine dahil etmeye yönelik epistemolojik bir ihtiyaç söz konusudur ve bu ihtiyaç sınıflı toplum yapısından kaynaklanan çatışmalardan daha fazlasını içerir. Toplumsal faktörler basitçe dışsallıklara indirgendiğinde ve sıklıkla olumsuz olarak değerlendirildiğinde ekonominin bir sistem olarak varlık nedeni ve bilimsel bir disiplin olarak açıklayıcılığı ortadan kalkar.

İşsizlik ve eksik istihdam küresel ekonominin yapısal unsurları haline geldikçe sistem mevcut toplumsal riskler arasında bir seçim yapmak zorunda kalır. Bir taraftan verimliliği artırmanın ekonomik getirileri çalışanların çıkarlarıyla çatışırken, diğer taraftan talepteki gerileme işçi sınıfının tüketime yönelmesini sağlayacak müdahaleler gerektirir. Şirketler daha az emek kullanarak ve işleri daha küçük parçalara ayırarak sosyal getirilerini de en aza indirirler. Üretim ve tüketim ile sermaye ve emek arasındaki tamamlayıcı ilişkinin parçalanması, buna bağlı olarak kapitalist ekonominin üzerinde kurulduğu sınıflı toplum yapısının temellerinin sarsılması birçokları tarafından tarihsel bir belirsizlik dönemi olarak değerlendiriliyor (Hobsbawm 1994, Arrighi 2009, Hopkins ve Wallerstein 1996). Başkaları ise içinde bulunduğumuz küresel ekonominin olumsuz etkilerine karşılık politika önerilerinde bulunmaktadır.

Otomasyon ve bilgisayara dayalı üretim sistemlerinin gelişmesiyle makinelerin daha fazla kullanılması insan emeğine uygun çalışma alanlarının nitel ve nicel olarak değişime uğramasına yol açar. Yapılacak daha az fiziksel iş bulunması ve mevcut işlerin vasıf açısından kutuplaşmış olması, azalan iş alanlarında getirilerin de en eşitsiz biçimde dağıtıldığını göstermektedir. Bu eşitsiz dağılımın bir ucunda işletme dünyasının süper starları sayılan süper ücretli yönetici elitler bulunurken diğer ucunda emek piyasasının lanetlileri kırıntılarla beslenmektedir. Çalışmanın ve getirilerinin eşitsiz dağılımına yönelik çeşitli politika seçenekleri ve örgütsel öneriler var. Gorz ücretlerin belirlenme biçiminde değişikliğe gidilmesi gerektiğini dile getirir. “Ücretlere yönelik gelirlerin dağılımı yapılan iş miktarına göre değil, toplumsal olarak üretilen varlığa göre belirlenmelidir” (1999: 90). Çalışmanın toplumsal hayatın merkezî örgütsel eksenini olarak anlamı ve bireysel gelişmenin bir nihai hedef olarak algılanması değişmek zorundadır. Böyle bir değişime yönelik çeşitli önermelerden söz edilebilir: İş paylaşımı önerisi, sosyal gelire karşılık gönüllülük, kooperatif toplulukları ya da yerel takas sistemleri. Bütün bunlar her ne kadar dağınık ve yapısal olmayan biçimlerde olsa da halihazırda faaliyet gösteren uygulanabilir seçeneklerdir. Bu önerilere yönelik örnekleri bir sonraki bölümde daha

ayrıntılı tartışacağım. Şimdilik bir adım geriye giderek klasik emek değer teorisini güncellemek, çalışma ile çalışma dışı alanlar arasındaki sınırları yeniden tanımlamak ve emek değeri biçimiyle ifade edilen çalışma ile refah arasındaki karşılıklı ilişkiyi gözden geçirmek gerekmektedir:

Bir düzeyde, bu yeniden değerlendirme literatürü zihinsel ve duygusal emek gerektiren işkollarının göreceli katkısını ölçerken fiziksel çıktılara odaklanan geleneksel “üretkenlik” anlayışının işlevini sorgular. Elle tutulabilir bir ürün olmadığında hizmet alanlarında harcanan çaba sıklıkla görünmez olur. Bunun ötesinde, “efor, vasıf ve sorumluluğun” çok net olmasa da ölçülebilir olduğu hallerde bile ideoloji ölçülen miktarları yönlendirebilir. “Üretkenlik” ve “değer” sayısal araçların kullanımına rağmen fazlasıyla özeldir. (Cobble ve Merrill 2009: 169)

Çalışmanın yeniden değerlemesi için iki eleştirel müdahale kaçınılmazdır. İlk olarak değer kavramının daha yüksek bir soyutlama düzeyinde tanımlanması gerekmektedir. Bu görece soyut tanım üretimde gözlemlenen bağlamsal ve tarihsel dönüşümlerin analiz edilmesine yardımcı olur. Marx’a göre, “herhangi bir varlığın değerinin büyüklüğünü net olarak belirleyen, sonuçta sosyal olarak gerekli olan emek miktarı, ya da üretilmesi için sosyal olarak gerekli olan emek zamanıdır” (1990 [1867]: 129). Değer yaratmanın birinci önkoşulu emek girdisi ya da emek zamanıdır. Bundan sonrasında Marx, herhangi bir metanın kullanımına dair değeri olan kullanım değeri ile herhangi bir metanın piyasadaki ve değişim ilişkilerindeki değerine karşılık gelen değişim değerini birbirinden ayırır. Birinci değer emeğe göre belirlenen bir nitelik değeri iken ikinci değer değişim ilişkilerine göre belirlenen sayısal bir ölçümdür. Bu noktada kullanım değerinden ve değişim değerinden daha da önemli olan değer sosyal bileşeni ve sosyal bağlamıdır. Marx’ın en klasikleşmiş referanslarından alıntı yapmak gerekirse, “sonuç olarak, hiçbir şey bir kullanım aracı olmadan değer kazanmaz. Eğer bir şey kullanımsızsa içerdiği emek de öyledir, emek emek olarak sayılmaz ve dolayısıyla bir değer yaratmaz” (131). Tam bu noktada daha ileri gitmeden üzerinde durulması gereken mesele bugün dışsallaşan emeğin kullanımı ve yarattığı kullanım değeridir: Ev hizmetlerinde çalışanlar bir kul-

lanım değeri yaratırlar mı? Tekstil işçileri? Serbest çalışanlar? Skalanın öbür ucunda borsa simsarlarının sunduğu hizmetlerin toplumsal olarak kullanım değeri nedir? Çeşitli kademelerdeki yönetici kesimin yarattığı kullanım değeri nedir? Böyle bir skalanın iki ucunda yer alan emek kesiminin üretkenliği, emeklerinin değişim değerini birbirinden bu derece eşitsiz kılacak kadar farklı mıdır? Mevcut ekonomik ortamın temel sorunlarından biri, üretilen ürünlerin ve hizmetlerin kullanım değerinden bağımsız olarak belirlenen “değer” anlayışının toplumsal inşasıdır. İlk olarak, metalaşmış olsunlar ya da olmasınlar üretilen mal ve hizmetlerin değeri yeniden belirlenmek zorundadır. Herhangi bir insan finansal piyasalar için üretilen mal ve hizmetlerin yokluğunda yaşamına devam edebilir, ancak hiç kimse gıda, temizlik ve iyi işleyen bir altyapı olmadan yaşayamaz. İkinci olarak, değer, kullanım ve emek arasındaki ilişkinin de yeniden belirlenmesi gerekir. Vasıf inşası, eğitim ve mesleki formasyona yüklenen abartılı anlam, kullanım değerinden koparılmış bir değer illüzyonu yaratmaktadır.

İkinci eleştirel müdahaleye göre ise çalışmanın dönüşümü, değersizleşmesi ve tekrar değer kazanması üretim sürecinde emeğin yeniden değerlemesinin önemini göstermektedir. Teknolojik dönüşümler, sektörel değişiklikler, üretimin coğrafi yerleşimindeki yayılma, daralma ya da yer değiştirme gibi değişiklikler değerın tarihsel dönüşümünün arkasında yer alan yapısal unsurlardır. Nüfus artışı, savaşlar ya da mevcut işgücünün bileşimi gibi demografik faktörler de değerlendirme sürecine etki eder. Sanayi Devrimi tarımsal emeği zayıflatırken kadın emeğini de asli görevi ev hizmetleri olan bir kitle olarak evlere hapsedmiştir. Oysa daha sonra gelen iki dünya savaşı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı kadınları sanayi üretiminin merkezine taşıdı. Savaşlardan önce ve savaş sırasında kadın emeğinin değerindeki değişim ikinci dalga feminizmin ortaya çıkışına sağladığı katkıdan ötürü özellikle dikkat çekicidir. Üretim sürecinin küresel düzeydeki yayılımı ve küresel emek piyasalarının görece bütünleşmesi ise emeğin değerlendirme sürecinde bir başka aşamaya işaret eder. Azgelişmiş ülkelerde daha fazla ucuz emek bulunması metaların kullanım değerini azaltmamıştır, aynı metaları,

dolayısıyla aynı kullanım değerlerini üreten emeğin değerini azaltmıştır. Buna benzer örnekler çoğaltılabilir. Buradaki ana fikir genel olarak değer ve özellikle emek değerinin çevrelerindeki yapısal ve ilişkisel dinamiklere göre toplumsal olarak inşa edildiğidir. Küresel ekonominin yapısal kısıtlarını aşmak için yeniden değerlendirme süreci kaçınılmazdır.

Kriz ve Emek

Bu bölümde günümüzde emek dünyasında görülen artan eşitsizlik, küresel ekonomik krize yönelik kurumsal tepkilerin sonuçları ve çalışma hayatının değişen ortamı gibi aciliyet gerektiren konular üzerinde duracağım. Bu dönüşümlerin bir kısmını birinci bölümde küresel istihdam ilişkilerinde ortaya çıkan prekarite ile ilgili olarak tartışmıştım. Öte yandan küresel ekonomik krizin emek dünyasındaki olumsuz etkisi bundan çok daha fazla ve farklı yönlerde gözlemlenmektedir. Küreselleşme daha önce görülmemiş bir düzeyde birbirine bağlı ve bağımlı bir küresel işbölümü ortaya çıkarmıştır. Eskiye teknolojilerin ucuz emek bulunan az gelişmiş bölgelere yayılımını öngören teknoloji transferi de sadece küreselleşmeye özgü yeni bir durum değildir. Mandel böyle bir sermaye hareketliliğine ve bunun küresel işbölümüne etkilerine geç kapitalizmle ilgili olarak değinmişti (1972). Küreselleşmeye özgü olan yenilik ise karşılıklı bağımlılığı kaçınılmaz kılan bir üretim ağının ortaya çıkması ve üretim sürecinin hassas bir biçimde küçük parçalara bölünmesidir. Söz konusu üretim ağı, meta zincirleri ya da değer zincirleri olarak kavramsallaştırılmakta ve kapitalist sistemin en yüksek kârlılığa ulaşmasını hedefleyen bir yönetici kitle tarafından idare edilmektedir.

Küresel işbölümü Kuzey’de ileri kapitalist ülkelerin bilgi ekonomisinde uzmanlaşmasına, malların ve elle tutulamayan değerlerin geliştirilmesine, yönetim ve işletme hizmetleri ile tasarım odaklı üretimin öne çıkmasına yol açmıştır. Buna karşılık emek fazlası bulunan Güney ülkeleri sınırlı sermaye yatırımı ve vasıf inşası gerektiren çeşitli üretim sektörlerinde uzmanlaşmıştır. Bu küresel işbö-

lümünün sürekliliğini sağlayan ise sermayenin küresel düzeydeki hareketliliğine karşılık emeğin görece yerleşik kalmasıdır. Bizim bu çalışmamızın da temel konularından biri küresel ekonomik krizin bu işbölümüne nasıl etki ettiği. Bu etkilerden biri çokuluslu şirketlerin finansal sistemin artan kırılganlığını göz önüne alarak finansal genişleme konusunda daha dikkatli davranmasıdır. Bir başka etki ise genel olarak tüm bireylerin ancak özellikle emek kesiminin azalan istihdam fırsatları, gerileyen ücretler ve hayat standartlarını korumaya yönelik zorluklarla karşı karşıya kalmasıdır.

Küresel ekonomik krizin küresel düzeyde işbölümüne etkisine bakmanın bir yolu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yönüne bakmaktır. Tablo 4.1 son dokuz yıl için doğrudan yabancı sermaye girişlerinin ülkelerin gelir düzeylerine göre dağılımını gösteriyor. Burada birkaç gözlemin altını çizmek gerek. İlk olarak 2008 yılından 2009 yılına geçişte dünyadaki doğrudan yabancı sermaye girişlerinde keskin bir düşüş gözleniyor. Her ne kadar bu durumu takip eden beş yılda bir düzelme görülse de bu düzelme dahi 2007 seviyesinin oldukça altındadır. İkinci olarak oransal değere bakıldığında yüksek gelirli ülkeler bu düşüşten en fazla etkilenen kesimi oluşturmaktadır. Bunun en önemli nedeni doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha çok yüksek gelirli ülkelerde yoğunlaşmış olmasıdır. Üçüncü olarak, 2008 krizinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişinde daha az etkili olmasına karşılık, düşük gelirli ülkelerde gözlemlenen düşük yatırım düzeyleri, bu ülkelerin üretim kapasitelerinin sistem içinde zaten kısıtlı olduğunu göstermektedir. Kriz bu ülkeleri finansal olarak etkilemese bile küresel piyasalardaki güç ilişkileri ile şirketlerin motivasyonlarına ve politikalarına bağlı olarak dolaylı bir etki yaratmıştır.

Tablo 4.2 ise doğrudan yabancı sermaye girişlerinin bölgesel dağılımını gösterirken bir taraftan sermayenin coğrafi yayılımını diğer taraftan her bir bölgenin küresel ekonomiye eklemlenme derecesini sergilemektedir. 2008 yılında Avrupa ve Orta Asya, Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika doğrudan yabancı sermaye girişlerinin bölgesel dağılımında ilk üç sırayı alırken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Asya ve Sahra-altı Afrika son üç sırada yer almaktaydı.

Tablo 4.1 Ülkelerin Gelir Düzeylerine Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (milyar \$)

Gelir Düzeyi	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Yüksek Gelir	2559	1833	941	1251	1562	1465	1394	1126	1778	1880	1348
Düşük ve Orta Gelir	540	619	424	609	721	651	737	666	631	569	515
Düşük Gelir	9.2	12.4	9.9	13.2	17	19.6	19	16.5	16.8	16.6	4.0
Alt Orta Gelir	97	125	95	93	111	100	107	121	141	116	127
Orta Gelir	531	606	414	596	704	631	718	649	614	552	511
Üst Orta Gelir	433	481	319	503	592	531	611	528	473	436	383
Dünya	3099	2451	1365	1860	2283	2116	2131	1792	2409	2449	1863

Kaynak: Dünya Gelişim Göstergeleri, Dünya Bankası, www.worldbank.org

Tablo 4.2 Bölgelere Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi (milyar \$)

Bölgeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Doğu Avrupa Baltıklar	153	139	31	20	50	39	15	55	23	114	19
Doğu Asya ve Pasifik (tüm gelir düzeyleri)	396	386	288	497	560	517	590	615	609	533	514
Avrupa ve Orta Asya (tüm gelir düzeyleri)	1861	1234	586	692	1000	883	694	479	803	984	714
Avrupa Birliği	1693	1077	445	578	851	714	607	393	631	863	634
Latin Amerika ve Karayipler (tüm gelir düzeyleri)	193	225	156	231	282	286	356	260	280	273	159
Orta Doğu ve Kuzey Afrika (tüm gelir düzeyleri)	127	114	84	88	62	63	61	52	51	55	36
Kuzey Amerika	461	403	175	289	296	300	355	302	568	514	376
Güney Asya	32	51	40	32	41	28	34	40	50	51	47
Sahra-altı Afrika (tüm gelir düzeyleri)	29	39	37	31	42	39	41	43	46	38	16
Dünya	3099	2451	1365	1860	2283	2116	2131	1792	2409	2449	1863

Kaynak: Dünya Gelişim Göstergeleri, Dünya Bankası, www.worldbank.org

Kuşkusuz böyle bir coğrafi dağılımın ortaya çıkması şaşırtıcı değil. Ancak burada daha dikkat çekici olan finansal değerlerin kutuplaşmış olmasıdır. 2008 krizinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinin bölgesel dağılımı üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek için 2008 yılından 2009 yılına gerçekleşen değişime odaklanmak faydalı olacaktır. Söz konusu değer oransal olarak Orta Avrupa ve Baltıklarda %78 oranında gerileyerek en büyük düşüşü sergilemiş, bu oranı Avrupa Birliği'nde %58 ve Kuzey Amerika'da %55 değerinde bir gerileme izlemiştir. Küresel ekonomik krizin coğrafi etki alanı kalkınma üzerindeki etkisiyle paralellik göstermekte, buna göre Küresel Güney ülkeleri yalnızca ekonomik yönden değil, aynı zamanda küresel ekonomideki güç ilişkileri açısından da marjinalleşmektedir.

Küreselleşme emeği ve çalışma deneyimini yapısal bir biçimde dönüştürmüştür. Çalışma deneyiminin küresel bir düzlemde örgütlenmesi bu yapısal dönüşümler sayesinde gerçekleşmiştir. Çalışmanın esnekleşmesi birinci bölümde tartışılmıştı. En az esneklik kadar önem taşıyan diğer gelişmeler ise istihdamın kayıtdışı ve düzensiz hale gelmesidir. Kayıtdışılık giderek daha fazla insanın sosyal güvenlik ve haklardan yoksun olduğu, resmi kayıt ve belgeler olmadan çalıştığını ifade etmektedir. İstihdamın düzensizleşmesi ise işçilerin emek piyasasında sürekli olarak karşı karşıya kaldığı zaman açısından düzensiz, geçici sözleşmelere dayalı çalışma düzenlerini ifade eder. Mevsimlik, parça başı işler ya da dünya piyasalarındaki talep dalgalanmalarına uyarlanmış diğer istihdam biçimleri düzensiz istihdamın örnekleridir. Sistemin grevler ve benzeri militan emek eylemleri ile maliyetli kesintilerle karşı karşıya kalması ise sendikacılığa yönelik müdahalelerle engellenmiştir. Bu engellemeler birkaç aktörün işbirliği içinde hareket etmesiyle gerçekleşmiştir. Küresel ekonomi çokuluslu şirketlerin yatırım eğilimiyle yönlendirilmektedir. Bu bağlamda uluslararası rekabet emeğin pazarlık gücünü büyük ölçüde azaltmıştır. Devletin sermayeye ve ulusüstü düzenlemelere karşı güç kaybetmesi emeğin politik düzeydeki mücadelelerine de engel olmuştur. Son olarak küresel ekonominin idaresinden sorumlu olan uluslararası örgütler çalışma standartlarına yönelik her-

hangi bir yaptırım uygulamaktan kaçınarak emeğin tamamen güvencesiz koşullarda çalışmasına neden olmuştur.

Küresel ekonomik kriz bu yapısal dönüşümlerin ötesinde işçilerin hayatlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bir taraftan istihdam emek piyasasındaki aşırı rekabete bağlı olarak standart dışı bir başarı olarak görülürken, diğer taraftan işsizlik artmış ve eksik istihdam bir norm haline gelmiştir (Beck 2000). İş ve iş dışı alanlar arasındaki belirsizleşen sınırlar iş ve yaşam dengesini bozmuş ve geleneksel aile yapılarını tehdit eder hale gelmiştir. Bu noktada sosyal dayanışma ilişkileri de değişen istihdam biçimlerinden ve aile yapılarından kaynaklanan zorlukları karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu şartlar altında daha fazla insan formel güvenlik ağlarının da zayıflamasıyla tamamen yoksulluk içine düşmese bile gerileyen yaşam standartlarına razı gelmek zorunda kalmıştır. Bunun ötesinde, vasıfsızlaşma, yüksek iş değiştirme oranları ve hayat boyu tam istihdam olanaklarının ortadan kalkması nedeniyle mesleki kategoriler değişken hale gelmiştir. Artık işler sürekli olarak üretim sürecindeki değişikliklere, iş parçalarının yeniden düzenlenmesine bağlı olarak yeniden tanımlanmakta, bu nedenle iş başında eğitim yaygınlaşmaktadır.

Küresel ekonomik krizin patlak vermesiyle beraber emek kesiminin maddi koşulları tüm zamanların en düşük düzeyine gerilemiştir. Maddi koşullarla ilgili olarak birkaç nokta dikkat çekicidir. Düzenli istihdam fırsatlarında ve reel ücretlerdeki gerileme emek kesiminin insani bir yaşam standardı yakalamasını engellemiştir. İş güvencesi ve gelir güvencesinin olmamasının ötesinde, sosyal güvenliğin ve diğer sosyal dayanışma ağlarının da zayıflaması emek kesimini ve onlara bağımlı olan toplumsal kesimleri daha kırılgan hale getirmiştir. Maddi koşullardaki gerileme insani kalkınma göstergelerinde de bir gerilemeye yol açarak bir kısır döngü yaratmaktadır. Ancak Piketty'nin de ifade ettiği gibi yoksullar “zenginlerin mülkiyeti altına girerek değil, ancak eşit teknolojik bilgi, vasıf ve eğitim düzeyine ulaştıkları derecede zengin kesimi yakalayabilir” (2014: 71). Son olarak hükümetler küresel ekonomik krizi yönetebilmek için daha fazla bütçe kesintisi ve daha sıkı para politikası

uyguladıkça enflasyonist ve sermaye yanlısı etkilere neden olurlar.

Bu çerçevede göçmen işçilerin deneyimleri özellikle dikkat çekicidir. İşçilerin karşı karşıya kaldığı diğer zorlukların ötesinde göçmen işçiler bulundukları coğrafyanın kalkınma düzeyinden bağımsız olarak ırkçılık, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı gibi sorunlarla karşı karşıya kalırlar. Emek piyasasındaki acımasız rekabet, işsizlik rakamları yükseldiğinde göçmenlerin bir numaralı hedef haline gelmesine neden olur. Dolayısıyla göç süreci, işsizlik, kötüleşen çalışma koşulları ve yoksulluk sorunlarının üstüne bir katman daha ekler.

Yeni Bir Emek Dayanışması

Dayanışma ekonomileri emeğe ve çalışma deneyimlerine ne gibi yenilikler getiriyor? Dayanışma ekonomilerinin çeşitliliği, içerdği ilişkiler ve örgütsel biçimlerindeki farklılıklar göz önüne alındığında, dayanışma ekonomilerinin bazılarının emek ve çalışma deneyimlerini doğrudan etkilediği söylenebilir. Toplumsal hedefleri ekonomik hedeflerin önünde tutarken hem çalışanların hem de işletmelerin çıkarlarını göz önünde bulundurmamak emeğin algısında ve deneyiminde önemli değişikliklere yol açacaktır. Borzaga ve Depedri'nin İtalya'da kâr amacı gütmeyen kuruluşlar üzerine yaptığı araştırmaya göre kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda çalışanlar piyasa ekonomisine kıyasla daha düşük ücretler alsalar dahi içsel veya dışsal olarak düzenlenen alternatif teşvikler çalışanların bu kuruluşlarda çalışmaya devam etmesi için sürekli bir motivasyon kaynağı oluşturur (Borzaga ve Depedri 2009). Kâr amacı gütmeyen kuruluşların dikkat çekici bir istihdam yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Bu durum kamu politikalarının bu alanı çeşitli biçimlerde desteklemesini gerektirir. İlk olarak sosyal ekonomi, piyasa ekonomisinden kaynaklanan toplumsal kırılmalara karşı bir köprü görevi görebilir. İkinci olarak, bölüşüm ve refah dağıtımındaki aksaklıklardan kaynaklanan sorunlar da sosyal ekonominin müdahalesiyle hafifletilebilir. Üçüncü nokta ise sosyal ekonominin halihazırda atıl olan üretken kapasiteleri canlandırma etkisi görülebilir. Piyasa ta-

rafından kârlı görülmeyen ve başka nedenlerle üretken bulunmayan bazı alanlar kâr amacı gütmeyen kanallar tarafından harekete geçirilebilir. Devletin sosyal ekonomiyi destekleyeceği birçok alan söz konusu olabilmektedir; bunlar vergi indirimleri, yasal düzenlemeler, basitleştirilmiş bürokratik aşamalar, fonlama ve arazi tahsisi biçiminde olabilir.

Bir bütün olarak bakıldığında dayanışma ekonomileri piyasanın ve devletin alanı dışında kalan ekonomik düzenlemeler olarak tanımlanabilir. Ekonomik faaliyetlerin ne derece piyasanın ve devletin alanının dışına çıkabileceği çeşitli politik, ekonomik ve sosyokültürel unsurlara bağlıdır. Bu unsurlar aynı zamanda dayanışma ekonomilerinin toplum tarafından ne derece içselleştirileceğinin de göstergesidir. Örneğin malların ve hizmetlerin metalaşmasının uzun bir tarihsel geçmişe dayandığı ve refah devleti gibi siyasi kurumsal yapılarla desteklendiği erken kapitalist ülkelerde ekonomik dayanışma faaliyetlerinin daha yüzeysel olması beklenebilir. Öte yandan kayıtdışı ekonomi ya da prekapitalist tarım faaliyetleri gibi ekonomik faaliyetlerin bir kesiminin zaten piyasa ekonomisinin dışında kaldığı azgelişmiş ülkelerde alternatif ekonomik düzenlemeler için daha geniş bir alandan söz edilebilir. Politik göstergeler açısından bakıldığında kurumsal yapılarla siyasi kültürü birbirinden ayırmak gerekmektedir. Her ne kadar kurumsal yapılar katılım, temsili demokrasi veya temel hakların bir göstergesi sayılsa da, siyasi kültür aktörlerin söz konusu siyasi hakları nasıl kullandıklarını göstermektedir. Ortadoğu'da patrimonyal siyaset, siyasi hakların kullanımı önünde engel yaratırken, Latin Amerika'da askeri yönetimler ve buna karşılık tarihsel olarak tabandan gelen hareketlerin etkinliği alışılmış siyasi aktivizmin ötesinde bir eylemlilik hali yaratmıştır. Burada amacımız kültürel göreliliğe dayalı indirgemeci bir yaklaşımı savunmak değil, siyasi geleneklerin inşa edildiği tarihsel süreçlere dikkat çekmek. Farklı siyasi kültürler dayanışmaya yönelik farklı araçlar kullanırlar ve bunun sonucunda farklı dayanışma modelleri, ağları ve ilişkileri kurarlar. Dayanışma ekonomileri ise mevcut kurumsal düzenlemelerin dışında yer alan ekonomik ilişkiler bütünü olarak tanımlandığından doğrudan toplumsal örgütlenmeye, siyasi

kültüre ve yerel düzeyde varlık gösteren ekonomik etkinliklere dayalı olarak gelişir. Dayanışma ekonomileri mekânsal olarak sabittir ve toplumsal olarak da var olduğu yerelde geçerli olan ekonomik ilişkiler ve pratiklerle sınırlıdır. Dayanışma ekonomileri, içinde bulundukları yerelin özgün dinamiklerine göre şekil aldığından üzerinde inşa edildiği prensipler de kaçınılmaz olarak çeşitlilik gösterir.

Küreselleşme emeği dönüştürdüğü kadar örgütlü emek hareketini de dönüştürdü. Neoliberal ekonomi politikaları piyasanın kalıcı başarısını işçilerin sosyal refahının önünde tuttu ve neoliberal ekonomik hedefler örgütlü emek hareketinin tüm dünyada gerilemesine yol açtı. Bunun en önemli sonuçları sendikal yoğunluğun azalması, toplu sözleşmede işçilerin pazarlık gücünü kaybetmesi ve genel olarak emeğin geri çekilmesinde görülmektedir. Yeni uluslararası emek çalışmaları (Munck 2009) ve toplumsal hareket sendikacılığı çalışmaları (Waterman 1993) emeği yeniden mücadelenin içine çekmeye yönelik dağınık çabalar yerine yapısal analize odaklanan akademik alanlar olarak gelişti. Tabandan gelen bir mobilizasyonla ortaya çıkan mahalli sendikacılık küreselleşme karşıtı bir hareket ve önemli bir alternatif olarak öne çıktı ve daha üst düzey örgütlenmelerle ağ ilişkileri kurarak ve diğer toplumsal hareketlerle işbirliği yaparak etki alanını genişletti (Fine 2006, Black 2005).

Yeni emek enternasyonalizmi ile ilgili üç temel nokta dayanışma ekonomisinin inşasında işlevsel bir önem taşır. İlk olarak, sendika dışındaki örgütsel biçimler emek hareketi içinde artan bir öneme sahip olmuştur. Bu özellikle iş hukukunun sendikalaşmayı kısıtlandığı ve bölmeye çalıştığı durumlarda daha fazla önem taşır. Devletler sürekli olarak yatırım çekebilmek adına emek hareketini kısıtlayıcı uygulamalara yönelirler. Bunun sonucunda demokratik alanlar ve kamusal alan (sivil toplum) çok daha akışkan bir hale gelmiştir ve geleneksel emek örgütlenmesi ve mücadele stratejileri işlevini kaybetmiştir.

Bu noktada Cobble'ın “emek örgütlenmesinin fabrika paradigması” eleştirisi oldukça açıklayıcıdır. Fabrika paradigması “montaj bandında kitle üretimi yapan arketipik erkek proleteryanın örgütlenmeye en yatkın kesim olduğunu varsayar” (Cobble 2010: 282).

Fabrika paradigmasının altında yatan temel varsayım yalnızca formel sektörde fabrikalarda çalışan ve çoğunlukla erkek işçilerden oluşan bir kitleyi dikkate almasıdır. Kayıtdışı, ücretsiz, emeğin yeniden üretimine yönelik hizmetler ise böyle bir kavramsallaştırmanın dışında kalır. Bunun nedeni bu kesimin kolektif örgütlenme için uygun görülmemesi ve formel ekonomideki sendikalaşmış işçi kesimine meydan okumasıdır. Buradaki ikinci sorun ise örgütlenmenin merkezi olarak fabrikaların görülmesidir. Fabrika bağlamındaki bir kolektif örgütlenme atölyelerde, hizmetler sektöründe ve standart dışı alanlarda çalışan, üretim sürecinin parçalanmasından, esnek uzmanlaşmadan ve üretimin coğrafi yayılımından etkilenen kitleleri dışarıda bırakmaktadır. Üçüncü olarak fabrika paradigması tekil olarak emek sorunlarına odaklanmakta, bunu yaparken en çok toplu sözleşme süreçlerini değerlendirmekte ve bu süreçte en başta işçi hakları ve ücretleri ile düzgün çalışma standartları talep etmektedir. Oysa bugün işçilerin karşı karşıya kaldığı sorunlar işyerinin dışında da devam etmektedir. İşçiler daha yerel sorunlarla karşı karşıya kalıyorlar; işçi sorunlarına özellikle ırk, toplumsal cinsiyet ve göçmenlik gibi farklı boyutlar ekleniyor. Cobble fabrika paradigmasının kısıtlarına karşılık 1980’den beri “içten sendikacılık” kavramına dayalı olarak fabrika üretiminin dışında kalan, mevcut işçi kitlesinin acil ve yerel çıkarlarına odaklanan küçük çaplı yerel örgütlerin öneminin ve etkinliğinin arttığını vurgular. Bu tür sendikalar hizmet sektöründen ve standart dışı biçimlerde istihdam edilen işçilerden üyeleri kapsar; bunun yanı sıra çalışma ve işçi-işveren ilişkileri dışındaki konulara da eğilir. Cobble’a göre, “içten sendikacılığın gösterdiği şey parasal ve ‘yaşam standardı’ ile ilgili konuların işçileri temsil etmek için iyi bir başlangıç noktası olduğu, ancak bir son nokta olmadığıdır. İşçilerin psikolojik ve ilişkisel ihtiyaçları da ekonomik ihtiyaçlarının yanında ilgi görmelidir” (292).

Yeni emek enternasyonalizmi ile ilgili ikinci nokta, birinci noktayla da bağlı olarak, emek hareketinin giderek siyasi arenadan sivil toplum alanına yönelmesidir. Sendikalar ve işçi partilerinde görülen geleneksel örgütsel biçimler yerini işçi merkezleri ve çalışan derneklerine bırakmaktadır. Sendikalar ve işçi partileri arasındaki ge-

leneksel dayanışma biçimleri yerini kadın hakları, insan hakları, işçi hakları ve çevre gibi konularda örgütlenmiş farklı toplumsal hareketlerle dayanışma içine giren bir yapılanmaya bırakmaktadır. Bu yapılarda üyelik ve katılım çalışma durumuna ya da formel, yasal kategorilere göre değil, yasadışı göçmenler, kayıtdışı çalışanlar, sözleşmeli işçiler ya da serbest çalışanlar gibi toplumun daha marjinal kesimlerini kapsayacak biçimde işlemektedir. Bu hareketler genelde tabandan örgütlenirler ve sıklıkla mahalli sendikacılığa uygun bir biçimde tanımlanırlar. Mahalli sendikacılığın avantajı yerelde aciliyet gerektiren meseleleri emekle veya yaşam alanıyla ilgili olup olmasına bakılmaksızın gündeme taşıyabilmesidir. Smith bir bilişim teknolojileri firmasında çalışan geçici işçileri kapsayan vaka analizinde mevcut çalışma ve istihdam ilişkilerine yönelik üç temel zorluktan söz eder. Smith, üretim sürecinin merkeziszleştigi, işgücünün parçalandığı, istihdam sözleşmelerinin giderek daha fazla çeşitlilik gösterdiği bir ortamda işçilerin işverenlere karşı direnişlerinin zayıflamasına karşı kolektif eylem ve toplumsal hareketlerin artan önemine dikkat çeker (1998: 429). Yazara göre bu parçalanmanın derinleşmesi Amerikan işgücü içinde eşitsizliklerin artmasına yol açacak ve işçi örgütlenmeleri için de bir uyarıcı görevi görecektir.

Sermaye ve devlet arasındaki dayanışmanın güçlenmesine bağlı olarak emek hareketinin gerilediği durumlarda sivil toplum alanı çıkar arama ve sosyal örgütlenme için en etkin alan olarak öne çıkar. Apartheid sonrası Güney Afrika'da topluluk temelli toplumsal hareketlerin artışı, yerel halkların ve toplumun marjinal kesimlerinin neoliberalizmin özelleştirme, işsizlik ve yoksulluk gibi sonuçlarına karşı direnişinin örneği sayılabilir. Bu gelişmelerin tarihsel arka planında Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve Güney Afrika Sendikaları Kongresi (COSATU) yer almaktadır; bu yapılar hem bir öğrenme süreci yaratmış hem de yerel liderlerin deneyim kazanmasını sağlamıştır. Ancak topluluk temelli hareketler formel kanallar aracılığıyla gerçekleşen kurumsal mücadelelerin ötesine geçer. Bu noktada yapısal ve yaygın bir mücadeleden söz etmek zordur, ancak Güney Afrika mahalli grupların örgütlenmesi için iyi bir örnektir (Clarke 2008: 196). Bunun dışında küreselleşme süreciyle ilişkili olarak bir

takım yeni yerel toplulukların ortaya çıkışından da söz edilebilir. Portes ulusötesi toplulukların yaygınlaşmasından söz ederken, göç sürecinin aslında göçmenlerin daha çok fırsatın bulunduğu alanlara gitme isteğiyle değil, gelişmiş ülkelerdeki küresel sermayenin ihtiyaçlarıyla ilgili olduğunu savunur. Küresel göç dalgaları New York ve Los Angeles gibi küresel kentlerin çeperinde ulusötesi göçmen topluluklarının oluşumuna yol açar. Bu insanlar sıklıkla düşük vasıflı, düşük gelirli işlerde kayıtdışı ve düzensiz biçimlerde istihdam edilirler. Portes'e göre ulusötesi topluluklar küreselleşme sürecinin bir ürünüdür, dolayısıyla bu insanların yeni "yerel" alanlarda neo-liberal küreselleşmeye karşı verdiği mücadele daha yoğundur: "Belirsizlik koşulları altındaki değişim ilişkileri tam bir bilginin ve tarafsızca uygulanan kuralların olduğu bir duruma kıyasla katılımcılar arasında daha güçlü bağlar yaratır" (2000: 257). Göçmen toplulukları arasında çok daha güçlü bir örgütlenme eğilimi vardır; bu durum sadece ekonomik ve emekle ilgili meselelere çözüm üretmek için değildir, aynı zamanda politik, sosyal ve kültürel meselelere de yöneliktir. Yasemin Nuhoğlu Soysal'ın ulus-sonrası vatandaşlık ve göçmen örgütlenmesine yönelik çalışmaları, bu açıdan, göçmen örgütlenmesindeki politik, sosyal ve kültürel boyutları göstermesi açısından önem taşıyor (1994).

Yeni emek enternasyonalizmi ile ilgili üçüncü temel nokta ise işgal, çadır kurma veya işçi forumları gibi geleneksel olmayan direniş biçimlerini sahiplenmesidir. Sendikal yoğunluğun azaldığı ve grevlerin etkisini kaybettiği koşullar altında bu tür stratejiler etkili olmaktadır. Hale, işçilerden çok işverenlere hizmet etmek için kurulan "sahte sendikalara" karşılık işçilerin daha çok insan hakları ya da dini söylemleri kullanan sivil toplum örgütlerine kaydığını dile getirir (2004). Bu tür zorluklar özellikle emek-yoğun sektörlerin hâkim olduğu, serbest ticaret bölgelerinin görüldüğü azgelişmiş ülkelerde daha yaygındır. İşçiler artık farklı çıkarlar etrafında toplanmakta ve yeni direniş biçimleri ile emek hareketini canlandırmaya çalışmaktadır.

Munck mevcut uluslararası emek hareketini küresel toplumsal hareketler bağlamında değerlendirir ve "yerel ulusötesilik" örnek-

leri olarak işçileri, köylüleri ve çevrecileri karşılaştırmalı bir biçimde analiz eder. Munck burada küresel ve yerel şeklinde tanımlanan ikili karşıtlığı aşmanın gerekliliğinin altını çizer. “Bunun yerine, daha ileri gitmeli ve toplumsal etkinliklerin mekânsal düzeylerine ait geleneksel anlayışı gerçekten var olan toplumsal mücadele hareketlerinin karmaşık ve melez doğasıyla çözümlemeliyiz” (Munck 2007: 94). “Dünyanın bütün işçileri, birleşin!” yaklaşımından uluslararası işçi sınıfı dayanışmasının diğer biçimlerine kadar tüm geleneksel emek dayanışması anlayışları, yeni dayanışma biçimlerine, diğer toplumsal hareketlerle yeni ortaklıklara ve hatta uluslararası hareketlilik potansiyeli olmayan diğer eylem biçimlerine alan yaratmalıdır. Dünyadaki emek dayanışmasının çeşitliliği göz önüne alındığında emek örgütlenmesi ve mücadelesinde evrensel ve lineer bir gidiş beklemek oldukça zordur. Munck yerel ulusötesiliklerle ilgili olarak üç temel noktanın altını çizer. İlk olarak yeni emek dayanışmasının geleneksel küresel-yerel ikileminden uzaklaşmasının bazı faydalarından söz edilebilir; bu sayede yerel düzeydeki örgütler de küresel aktörlere, özellikle çokuluslu şirketlere karşı etkin ve işlevsel olabilirler. Böylece farklı toplumsal düzeylerde kolektif eylemlilik sağlanabilir. İkinci olarak hiyerarşik örgütlenme her zaman ve her yerde etkin olmayabilir (Munck 2007: 97). Bu özellikle devletin yabancı sermayeye hoş görünmek adına sendikaları baskıladığı azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bir durumdur. Son olarak başka toplumsal hareketlerle yapılan ortaklıklar, örneğin Latin Amerika’da küresel adalet hareketi ile emek arasında görülen işbirliği, emeğin çıkarlarını bölgesel düzeyde bir araya getirmek açısından işlevsel olabilir. Yerel ulusötesilik kavramı emeğin geleceğine dair olasılıkların çokyönlü olduğunu, farklı örgütsel düzeylerde gerçekleşebileceğini, başka hareketlerle işbirliklerini, çoklu stratejileri ve eylem biçimlerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Munck, “gücün sömürgeciliği rakip bilgilerle karşılanmakta, sahte evrensellikler haklı olarak sorgulanmakta” derken küresel ve yerelin indirgemeci ikiliğine dayanmak yerine yeni bir bilgi biçimi inşa ederek alışılmış bilgiyi aşmanın önemini ve kaçınılmazlığını vurgulamaktadır (2008: 235).

Sonuç olarak emek hareketi örgütlenme, strateji ve hedefleri açısından bir geçiş dönemindedir. Bu geçiş süreci işçilerin acil ihtiyaçlarını karşıladığı, işçilerin örgütlendiği işyeri düzeyine temas ettiği ve işçilerin iş dışındaki yaşam alanlarında karşılaştığı meseleleri de göz önüne aldığı oranda ilerici olabilir. Üretim sürecinin parçalanması ve standart dışı istihdam biçimleri emek hareketinin yeni zorluklarla karşı karşıya olduğunu ve bunlara karşı yeni stratejiler geliştirmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu yenilik hem emeğin iç dinamiklerinde hem de işyerinde gözlemlenmektedir ve dışsal aktörler tarafından dayatılmakta değildir. Bu içsel motivasyon yeni bir emek dayanışmasının ortaya çıkışında önemli bir belirleyici olacaktır.

Dayanışma Ekonomileri

BU BÖLÜMDE dayanışma ekonomilerini dört ana örnek üzerinden tartışacağım. Dayanışma kavramı devlet ve piyasanın alanları dışında kalan örgütlenmeleri ve etkinlikleri kapsamaktadır. Dayanışmanın temel işlevleri üretim, bölüşüm, işyeri demokrasisi ve yeni bir emek dayanışması olarak tanımlanmıştı. Bu bölümde incelenen örnekler tamamen olmasa da kısmen bu işlevleri karşılayan örneklerdir. Söz konusu örnekler bulundukları ülkeler, ekonomik faaliyet alanları, hedef kitleleri, gündemleri ve stratejileri açısından farklılık göstermektedir. Hepsini birleştiren ortak nokta ise yerelden başlamaları, neoliberal küreselleşmenin sosyal ve ekonomik sonuçlarına tepki vermeleri ve küresel piyasa ile neoliberal devletin dışında yer almak isteyenlere sundukları alternatiflerdir. Bu bölüme yönelik araştırmalar resmi verilerle ikincil kaynaklardan beslenmiştir. Hindistan, ABD ve Türkiye örnekleri için derinlemesine mülakatlar hareketlilik, örgütlenme ve kapsam açısından daha fazla bilgi sağlamıştır. Dört örneğin farklı coğrafyalardan gelmesi araştırma sürecinde karşılaşılan önemli zorluklardan biri olmuştur.

Mondragon

Dünyadaki en etkin ve en bilinen kooperatif örneklerinden biri İspanya'daki Mondragon örneğidir. Mondragon en eski ve kurumsallaşmış kooperatif örneklerinden olduğu için kooperatifin gelişimini genel olarak dünyadaki ve özellikle İspanya'daki toplumsal geliş-

melere paralel olarak takip etmek mümkündür.¹ Mondragon Ortaklığı tarihsel gelişimi boyunca gösterdiği başarı ve yayılım nedeniyle akademik ilginin odağı olmuştur (Gutierrez Johnson ve Whyte 1977, Thomas ve Logan 1982, Whyte ve Whyte 1988, Cheney 2002). Bazı araştırmalar kooperatif modelinin başarısındaki sürekliliğe odaklanırken, diğerleri modelin görece sulandırılmış sosyalist temellerini eleştirmişlerdir; Mondragon kapitalist sistemin içinde yer almakta ve kapitalist ekonomik ilişkilerden fayda sağlamaktadır (Hindmoor 1999). Mondragon dayanışma ekonomilerinin bu çalışma içinde tanımladığımız bileşenleri açısından değerlendirmeye olanak sunar ve bu bölümde tartışacağımız diğer örneklerle kıyasla üretim, bölüşüm, demokrasi ve emek dayanışması açısından bir prototipe en yakın örnektir. Ancak devletle kurduğu ilişkinin özgünlüğü ve dünya piyasasına dönük üretimi göz önüne alındığında Mondragon' u devlet-dışı ve piyasa-dışı bir örnek olarak değerlendirmek oldukça zordur.

Mondragon'un ortaya çıkışında geçerli olan tarihsel bağlama baktığında kooperatif hareketinin gelişiminde belirleyici olan özgün koşullar ortaya çıkar. Mondragon 1956 yılında İspanya'nın Bask bölgesinde Jose Maria Arizmendiarieta tarafından kurulmuştur. Arizmendiarieta, İspanya İç Savaşı'ndan sonra resmi adıyla Arrasate-Mondragon'a gelen genç bir rahiptir ve savaş nedeniyle yıkıma uğrayan küçük kenti canlandırmayı görev edinmiştir. 1950'lerde çabalarının büyük bir kısmı kentin acil sorunlarını ve savaş sonrasında devam eden toplumsal sorunları yerel girişimlerle çözmeye yöneliktir. Buna yönelik ilk projeler bir camia duygusu canlandırmak adına bir futbol takımı kurulması ile yerli halkın eğitim ve sağlık alanındaki ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. Mondragon Ortaklığı'nın ilk kooperatifi Arizmendiarieta liderliğinde beş işçi tarafından kurulan ULGOR, adını beş işçinin soyadlarının ilk harflerinin bileşiminden alır. Bu kooperatif bugün Fagor Elektronikleri

1. Mondragon yerel düzeyde yerel kaynakların yine yerel ihtiyaçları karşılaması için ortaya çıkmıştır, ancak zamanla toplumsal dönüşümlere ve ekonomik gelişmelere uyum sağlayacak biçimde bir kooperatifler ağına dönüşmüş, yine de kooperatif prensiplerine bağlılığını sürdürmüştür.

olarak bilinen Mondragon'un ilk sanayi kooperatifinin başlangıcıdır. Fagor bugün ticari mutfak, çamaşırhane makineleri, soğutma ve buzdolabı ekipmanlarını da kapsayan geniş bir ürün yelpazesine sahiptir. Bu alternatif ekonomik sistemin gelişimi 1959 yılında diğer sanayi kooperatiflerinin de ortaya çıkmasıyla hız kazanmıştır.

1959, Mondragon ile ilgili iki ayrı gelişmenin görüldüğü bir yıl olmuştur. Bunlardan birincisi kooperatif kredi sandığı Caja Laboral Popular'ın kurulmasıdır. Kredi sandığı iki açıdan önemli gelişmeleri temsil etmektedir. Öncelikle finansal bir kurum olarak kurulmakta olan yeni kooperatiflere finansal destek sağlanmıştır. İkinci olarak kooperatif üyelerinin finansal ihtiyaçlarına destek sağlanmıştır, bunların içinde en önemli olanı ise barınmaya yönelik desteklerdir. Caja Laboral Popular'ın varlığı Mondragon'a hem makroekonomik düzeyde hem de toplumsal düzeyde görece finansal özerklik sağlamıştır. Aynı yıl gerçekleşen ikinci gelişme ise sosyal refah hizmetlerinin (*servicios de provision social*) başlamasıydı. Kooperatif sistemi içinde sosyal hizmetlerin sağlanması kooperatifin üretim işlevinden bölüşüm işlevine doğru genişlediğini göstermektedir. Eğer kooperatife dayalı üretim sistemi kapitalist üretim sisteminin ve piyasa bağımlılığının bir alternatifi olarak değerlendirilirse, kooperatifin bölüşüm işlevi de devletin refah rejimine bir alternatif sayılabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da çeşitli refah devleti modelleri gözlemlenmekteydi. Esping-Andersen'in klasikleşmiş üçlü refah devleti tipolojisi dışında (1990) Güney Avrupa refah devletleri, formel refah devleti hizmetleri ile geleneksel dayanışma mekanizmalarının bileşimine dayalıdır (Rhodes 1996). Rhodes'in duruma uygun düşen ifadesiyle, "güney sendromu"ndan muzdarip bu örneklerde, sigortalarla bölüşüm ve sosyal güvenlik ağları arasında bir dengenin olmaması, sistemin belli gruplara belli sürelerde cömert davranması, ancak öte yandan istihdamın desteklenmesi ya da sağlık hizmetlerinin sunumunda etkili olmaması sık görülen sorunlardır (14). Buna karşılık, güney refah devletlerinin zayıflıklarından kaynaklanan açıklar sıklıkla aile veya geleneksel dayanışma mekanizmaları tarafından kapatılır. Böyle bir bağlamda Mondragon'un kendine has bir sosyal refah sistemi kurması mevcut kurumsal yapılara

karşı önemli bir alternatif sunmaktadır. Mondragon 1958 yılında Çalışma Bakanlığı'nın kooperatif üyelerini sosyal güvenlik sisteminin dışlama kararı karşısında gönüllü bir karşılıklı sosyal sigorta örgütü olan Lagun Aro'yu kurdu. Mondragon üretim sürekliliğini garanti altına aldıkça üyelerinin uzun dönem tasarruf ve geleceğe yönelik sosyal güvenlik ağlarına yatırım yapma potansiyelleri de artmış oldu. Kooperatif sistemi tarafından sosyal güvenlik işlevinin de içselleştirilmiş oluşu İspanya sosyal güvenlik sisteminin eksiklikleri ve açıklarına karşı bir çözüm imkânı sağladı. Bu genişleme kooperatif üyelerinin ihtiyaçlarını ve taleplerini de karşılamaya çalıştı. Dayanışma ağının üretimin yanı sıra bölüşümü de karşılayacak biçimde genişlemesi yerel toplumsal dinamiklerle doğrudan etkileşimin bir sonucuydu.

Sanayi ve finans alanındaki faaliyetleri dışında Mondragon ortaklığı İspanya'nın kuzeybatısına denk gelen bölgede yaygın bir eğitim ağının gelişimini destekledi. Eğitim alanında "Escuela Profesional" diye adlandırılan mesleki eğitim imkânını geliştirerek sanayi kollarına yönelik vasıflı işgücü inşasını hedefledi ve İspanyol toplumunda marjinalleşen yerel halka da yaygın eğitim imkânı sunmuş oldu. Kadın öğrenciler diğer branşların yanı sıra kimya ve diğer fen bilimleri derslerini de aldılar. Arizmendiarieta'nın kadınların eğitimi hakkındaki görüşleri kendi dönemi için oldukça ilericiydi: "Kadınların genel olarak mesleki eğitime dahil olmaması, ya da bugün uygun görülmediği için reddedilen meslek kollarında meslek içi eğitim ve hizmet içi eğitim alamaması büyük bir hatadır" (Mondragon 2014).

Mondragon Ortaklığı'nın tarihsel gelişimini anlamak için bölgedeki bir başka çatışmaya, İspanya ve Katalonya arasındaki mücadeleye bakmak da karşılaştırma imkânı sağlayacaktır. Bölgede yaşayanların devrimci ruhu, özerklik talepleri ve Katalan kültürüne bağlılıkları bu bölgenin tarihsel gelişimini şekillendirmiştir. Buradaki özgün politik kültür sıklıkla İspanya devleti ile çatışma içine girmiştir. Katalonya İkinci İspanya Cumhuriyeti sırasında özerklik kazanmış, İspanya İç Savaşı boyunca ve savaş sonrasında merkezi hükümet Katalan toplumunun siyasi bilincini, sosyal ve kültürel bi-

leşenlerini hedef almıştır. Katalonya Franco sonrası İspanya’da bir kere daha politik ve kültürel özerklik kazanmış, Katalan siyasetinin bağımsızlık talepleri de bugüne kadar devam etmiştir. Örneğin 2015 yılında Katalan parlamento seçimlerinde bağımsızlık yanlısı kesimin zaferi İspanya yönetimini Katalanların politik, ekonomik ve kültürel taleplerinde uzlaşmaya zorlamıştır (Toyer 2015).² On dokuzuncu yüzyıldan itibaren İspanya’nın en sanayileşmiş bölgelerinden biri olan Katalonya aynı zamanda güçlü bir emek hareketine de evsahibi olmuştur. Smith’in on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında Katalan işçi hareketini kapsayan tarihsel çalışması buradaki militan işçi mücadelesi ve bölgenin anarşist sendikalist kökenlerini ortaya koyar (Smith 2007). Bu tarihsel anlatı bölgedeki hâkim politik havayı ve işçi hareketinin ruhunu detaylı bir biçimde sunar. Ancak bu aynı zamanda Katalonya dışında ve İspanya’nın geri kalanında yaşanan politik ve ekonomik çekişmelerle bunların yanında ortaya çıkan işbirliklerini de aydınlatmaktadır.

Kooperatif sistemlerinin en eski ve en kurumsal örneklerinden biri olan Mondragon’un gelişimini İspanya devletinin içeride ve dışarıda geçirdiği tarihsel dönüşümlere paralel olarak değerlendirmek de mümkündür. Ulusal bağlama bakıldığında 1978’de İspanya’da Franco rejiminin sona ermesi ve bundan sonra İspanya’nın belli bölgelerine özerklik verilmesi Mondragon’un sanayi ve diğer ekonomik alanlarda daha fazla gelişmesine zemin hazırlamıştır. Uluslararası düzeyde ise Avrupa Ekonomik Topluluğu ve kapitalist dünya ekonomisindeki küresel dönüşümler Mondragon için yeni bir konjonktür yaratmıştır. 1980’lerden başlayarak kooperatif iki büyük zorlukla karşı karşıya kalmıştır: ilk olarak farklı sanayi kollarında faaliyet gösteren birçok kooperatifin artan işçi sayısını organize etmek, ikinc-

2. İspanya’da toplam 17 özerk bölge bulunmaktadır. Bask ve Katalonya özerk bölgeleri sanayileşme ve ekonomik kalkınma açısından en gelişmiş bölgelerdir. Buna bağlı olarak bağımsızlık talepleri de daha güçlüdür. 2017’de yapılan referandumda Katalonya halkının %92’si bağımsızlık için evet oyu kullandı. Bu sonuç Katalonya’nın bağımsız bir devlet olduğu anlamına gelmese de İspanya merkezi yönetimine karşı pazarlık gücünü artırdı. Bask bölgesi Katalonya kadar büyük olmasa da ekonomik gelişmesini politik talepleri için kullanabilecek kadar gelişmiş bir bölgedir.

ci olarak ise piyasaya dahil olmak ve piyasada rekabet edebilmek için yenilikçi yaklaşımları hayata geçirmek ve böylelikle üretimi sürekli kılacak talebi yaratabilmek. 1990'lara gelindiğinde Mondragon aşağıdaki prensiplere dayalı bir kooperatifler arası dayanışma sistemini eyleme geçirdi:

- Çalışanların kooperatifler arası hareketliliği,
- Kâr havuzu oluşturulması,
- Kârın adil dağıtımı,
- Başlangıç sermayesinin sağlanması,
- Yönetime adil ödeme yapılması,
- Mondragon'a veri geribildiriminin sağlanması,
- İç rekabetin olmaması.

Burada listelenen prensipler Mondragon'un kooperatif anlayışına ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Ancak Mondragon Ortaklığı'nın neoliberal küreselleşmeyi yansıtacak bir biçimde küresel düzeye yayılımı kooperatif deneyimini küreselleştirmekten çok yeni küresel piyasanın gereklerine uyum sağlamayı hedeflemekteydi. Mondragon bu bağlamda yeni uluslararası piyasalara doğru genişlemeyi destekledi ve taşeron üretim ilişkilerini gerektiği gibi kullandı. Araştırma geliştirme faaliyetlerine yönelik yatırımlar yenilikçi işletme anlayışına ve teknoloji stratejilerine alan sağladı. İyi yönetim pratiklerine bağlılık, yerel emeğin istihdamı ve işyerinin insan odaklı yaklaşımı piyasaya yönelik hedeflerle ortaklığın sosyoekonomik temelleri arasında bir denge sağladı.

Mondragon Ortaklığı'nın ekonomik başarısı kooperatif modeline sıkı bir biçimde bağlı kalınmasıyla açıklanabilir. Siyasi özerklik ve güçlü işçi hareketi gibi yerel unsurlar da kooperatiflerin gelişimi için uygun bir zemin hazırladı. Kooperatif deneyiminin sanayi üretiminden perakende, finans ve eğitim gibi alanlara yayılımı gelişimin bilinçli bir biçimde hem işçileri hem de yerli halkı hedef aldığını göstermektedir. Mondragon'un Bask bölgesinden bütün dünyaya yayılması, 122 üretim sahası ve 9 şirket ofisi ile genişlemesi kooperatif prensiplerinden vazgeçildiği anlamına gelmemekte, tam tersine küreselleşme ve zorlaşan piyasa koşullarına bir karşılık ola-

rak görülmektedir. Kooperatif anlayışının tarım yerine sanayide kullanılması daha geniş bir piyasa payının da hedeflenmesini gerektirir; bunun temel nedeni ürünlerin nerede olursa olsun bir talebi karşılamak için üretilmesidir.

Mondragon imalat yapan yerel bir kooperatif olarak ortaya çıktı ve bugün kooperatif örgütlenmesindeki köklerini koruyarak uluslararası bir endüstri devi haline geldi. Bugün en başta sanayi ve perakende, destek olarak da eğitim ve finans sektörleri olmak üzere dört temel ekonomik alanda faaliyet göstermektedir. 2013 Yıllık Raporu'na göre, Mondragon 103 kooperatif, 122 üretim sahası, 10 destek birimi ve 13 uluslararası hizmet şirketini kapsamakta ve yaklaşık 74,000 kişiye istihdam sağlamaktadır (Mondragon 2013).

Mondragon tipik bir kooperatiften daha farklı bir seyir izlemiştir, karmaşık örgütsel yapısı yarım yüzyıldan fazla bir zamanda büyüme göstermiştir. Büyüklüğüne, genişlemesine ve küresel yapılanmasına karşılık açık katılım, demokratik örgütlenme, katılımcı yönetim, emeğin özerkliği ve ücret dayanışması Mondragon'u geniş bir kooperatif çerçevesi içinde konumlandırmaktadır. Bu çerçeve evrensellik, eğitim, iç dayanışma ve toplumsal dönüşüm gibi prensiplerle de desteklenmektedir.

Dayanışma ekonomileri, yerel halkın sosyal ve ekonomik gereksinimlerini yerel kaynakları kullanarak karşılamayı hedefleyen devlet-dışı ve piyasa-dışı yapılar olarak tanımlanmıştı. Mondragon işleyiş biçimiyle devlet eksenli üretim ve bölüşüm yapılarına bir alternatif sunmaktadır. Bunun en önemli örnekleri kredi birliği, sosyal güvenlik birimleri ve Mondragon ağı içinde yer alan okullardır. Tarihsel bir karşılaştırma açısından Bask ve Katalonya örnekleri ile İspanya hükümeti arasındaki çatışmalar devlet-dışı dayanışma ağlarının gelişimine zemin hazırlayan bir politik bağlam sunmaktadır. Kuşkusuz Mondragon'un ne derece piyasa-dışı sayılabileceği de tartışmaya açıktır. Mondragon yerelde kooperatif prensiplerine göre örgütlenmekte, ancak stratejik olarak birçok farklı ülkede konuşlanmış uluslararası üretim sahalarında, küresel baskılardan ötürü iyice bozulmuş olan geleneksel kapitalist istihdam ilişkilerine göre işlemektedir. Mondragon küresel piyasanın kurallarına göre işleyen

ve kapitalist dünya ekonomisi içinde yer alan bir alternatiftir, kapitalizme karşı duran bir alternatif değildir. Bu bölümde yer alan örneklerden hiçbiri bu anlamda bir ideal tip olarak tanımlanamaz. Bunun yerine dayanışma ekonomilerini yerel unsurları karşılayan ve kendi bağlamlarındaki sosyal ve ekonomik çerçevelere göre şekillenen örnekler olarak değerlendirmek daha doğru olur.

Self-Employed Women's Association

Self-Employed Women's Association (SEWA), kendi hesabına çalışan kadınlara yönelik en önemli örgütlü hareketlerden biridir. SEWA, Mondragon'a benzer bir biçimde uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir, bu nedenle akademik araştırmaların ilgi odağı haline gelmiştir (Prugl 1999, Standing 2009). SEWA'nın resmi internet sitesindeki şu kısa tanıtım yazısı bütün temel özelliklerini yansıtıyor:³

SEWA 1972 yılında bir sendika olarak tescillenmiştir. Yoksul, kendi hesabına çalışan kadın işçileri temsil eden bir örgüttür. Bu kadınlar kendi emekleri ya da küçük işyerleri aracılığıyla yaşamlarını kazanmaktadır. Formel sektördeki işçiler gibi düzenli, maaşlı bir işleri ve buna bağlı sosyal güvenceleri yoktur. Onlar ülkemizin korunmasız işgücüdür. Tüm işgücünün %93 kadarını oluşturan bu kesim, kayıtdışı sektörün işçileridir. Hindistan'daki kadın işgücünün %94'ünden fazlası kayıtdışı sektörde yer almaktadır. Ancak onların çalışması sayılmamakta ve bu nedenle görünmez kalmaktadır.

SEWA kırk yıldan fazladır faaliyet göstermekte ve iki milyondan fazla işçiyi temsil etmektedir. SEWA'nın işleyişindeki bazı sıra dışı unsurların altını çizmek gerekir. İlk olarak SEWA'nın başlangıcı tabandan gelen bir hareketle ortaya çıkmış ve özellikle yerel meseleleri konu edinen bir gündem oluşturmuştur. SEWA'nın tabandan gelen bir hareket olarak başarısı toplumsal cinsiyet, emek ve yerel çıkarları örgütsel yapısının içine dahil etmesiyle, yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, taciz, okur yazarlığın olmaması, işyerinde kayıtdışılık ve

başka sorunlara piyasa-dışı ve devlet-dışı çözümler üretebilmesiyle açıklanabilir. Namrata Bali'ye göre;⁴

Üyelerimizin büyük bir çoğunluğu, genç veya yaşlı, kırsal bölgelerden, Hindu ve Müslüman etnik gruplarından ve farklı ticaret kollarından gelmektedir. 42-43 yıllık bir örgüt içinde anneleri, kızlarını, kız torunlarını ve gelinlerini bir arada görmek mümkündür. Bu anlamda çok çeşitli bir kitleden söz ediyoruz. Buradan bir birlik yaratmak için birbirimizi iş kardeşi olarak tanımlıyoruz. Ne olursanız olun ve nereden gelerseniz gelin, örgüte katılımınız yaptığınız iş üzerinden tanımlanıyor, sizi birbirinize bağlayan ve ilişkilendiren şey işiniz. Bunun için farklı eğitimler ve çalışmalar yapıyoruz. Bunlardan biri her sabah bir araya geldiğimizde, hangi dinden olursanız olun, aynı duaları beraber tekrarlamak, özellikle de Mahatma Ghandi'nin laiklik üzerine yazdığı duaları tekrarlamak. Bunun yanı sıra, Hindistan gibi muhafazakâr bir ülkede normalde bir arada yapılmayan birlikte yemek yeme, birlikte oturma, dua etme gibi küçük eylemlerle birlik sağlamaya çalışıyoruz. İnsanlar bunu yapmıyorlar, herkesle bir araya gelip yemek yemiyorlar; biz burada beraber oturuyoruz, yiyoruz, dans ediyoruz ve kutlamalar yapıyoruz. Bir kriz ânını birlikte karşılıyoruz. Bu bizim birliğimizin özü.

İkinci olarak SEWA, geleneksel sendika tipi örgütlenmelerin dışında kalan kesimleri kapsama başarısı göstermişti. Hindistan'da emeğin ve çalışma hayatının düzensiz yapısı, kayıtdışılık, cinsiyetçi yapılar ve ekonomik etkinliklerin sektörel dağılımı göz önüne alındığında bu kapsam büyük önem taşımaktadır. Kayıtdışı istihdam edilen işçiler bütün dünyada örgütlenmesi en zor kesimi oluşturur. Genellikle emekleri hem değersiz hem de görünmezdir, ana akım işçi örgütleri, sendikalar veya işçi partileri de emek piyasasının marjinal kesimlerine fazla bir temsil ve çözüm imkânı sunmazlar. SEWA ağırlıklı olarak kayıtdışı çalışan kadın işçileri örgütlemesi nedeniyle dünyada devrimci nitelik taşıyan bir örnek haline gelmiştir. SEWA katılımcılarına ulaşabilmek için çok basit ancak etkin araçlar kullanılmaktadır. Bu araçsal tercihler kısmen kayıtdışılığa göre belirlen-

4. Bu bölümdeki alıntılar SEWA'nın eğitim kanadı olan SEWA Academy'nin başkanı olan Namrata Bali ile yapılan bir mülakattan alınmıştır. Mülakatın tamamı *Birikim* dergisinin Eylül 2015 sayısında Türkçe olarak yayımlanmıştır.

nirken kısmen de Hindistan'ın kırsal bölgelerindeki altyapı eksikliğine bağlı olarak tercih edilir:

SEWA uzun bir geçmişe sahip olduğu için insanlar bizim ne yaptığımızı biliyorlar. Ancak yeni bir alanda örgütlenmeye gidildiğinde kadın liderler buraya giderek bu alana özgü ihtiyaçları tanımlıyorlar. Yeni bir alana giriş noktası herhangi bir şey olabilir. Belki bir mahallede bütün mesele su ile ilgilidir, her gün suya ulaşmaları mümkün olmuyordur. Belki mahallede musluklar yoktur ya da tuvaletleri yoktur ya da insanlar hasta oluyordur ve tıbbi bir kampa gereksinimleri vardır, doktor istiyorlardır. Bu meseleleri birinin tanımlaması gerekir. Bazen bu süreci başlatırken multimedyaadan faydalaniyoruz, örneğin radyo programlarını kullanıyoruz.

SEWA'nın geniş kitlelere ulaşmasındaki başarısı, kısmen uzun geçmişine kısmen de üyelerine ulaşmak için geleneksel ve modern iletişim araçlarını bir arada kullanabilmesine bağlıdır. SEWA televizyon, radyo ve gazeteler gibi modern medyaya, e-posta ve internet sitelerine ya da Facebook, Twitter gibi sosyal medyaya dayalı bir kamuoyu oluşturmakla kalmamakta, geleneksel ve hatta folklorik iletişim araçları ve kitlesellik de modern iletişim altyapısının bulunmadığı yerlerde son derece işlevsel olmaktadır:

Farklı konular üzerine radyo programları yapıyoruz ve programın aranması için her zaman bir telefon hattı bulunuyor. Bu nedenle her an bir programda bir sorun veya konuyla ilgili telefon gelebilir ve bu hangi alana yöneleceğimiz konusunda bir başlangıç noktası olur. Bunun yanı sıra, araçta bir görevlinin de bulunduğu, ve televizyon, DVD oynatıcı, megafon ve broşür taşıyan bir minibüsümüz var. Bu minibüs farklı yerlere giderek buralarda film ve belgeseller gösteriyor. Eğer gittiği yerde elektrik yoksa o zaman görevli kendi sesini ve başka iletişim araçlarını kullanmak zorunda kalıyor. O zaman şarkı söylemek, dans etmek, ya da sadece yaşlılara ve çocuklara hikâye anlatmak da insanlarla ilişki kurmak, onlara ulaşmak için işe yarıyor.

İnsanlarla güvene dayalı, uzun vadeli ilişkiler kurmak çok çaba ve zaman gerektirir. Bir taraftan yeni gelenler olurken ayrılanlar da olmakta, belli bir zaman katılım gösterdikten sonra ayrılanlar, belli bir bağlılık ve motivasyonu uzun süre devam ettiremeyenler de sıkça

görülmektedir. Yüksek katılımlı bir üye grubunun oluşturulması kartopu etkisine benzer, birkaç kişi ile güçlü bağlar sağlandıktan sonra bu kişiler diğerlerinin katılımını çekmek için temsilci olarak çalışırlar. Yerel delegelerin belirlenmesi yerel yapının, yerel toplumsal ilişkilerin ve çözüm bekleyen yerel sorunların iyi tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir:

İnsanlara ulaşmak zaman alıyor, bu nedenle, buraya kadar anlatılan yöntemler örgütlenmeden önce insanlarla ilişki inşa etmek için kullanılan yöntemler. Bir yere her gün gitmeye başladığınızda hayatlarında gerçekten bir şey yapmak isteyen birkaç kişiyi tanımlayabiliyorsunuz. Belki 25-30 kişi içinden yalnızca iki kişi “Ben de böyle bir şey yapmak istiyorum,” diyebiliyor. O zaman o kişileri bulup onların eğitimine yatırım yapmaya başlıyoruz. Çünkü o bölgeden çıktığımızda o kişiler oradaki halkın liderleri oluyorlar. Örgütlenme bu aşamadan sonra başlıyor. Bu noktada, bütün süreç işlemeye başladığında onlara birlikte olmanın ne kadar önemli olduğunu, yalnız kaldığımızda ne kadar kırılgan olduğumuzu, birlikte bir sesimiz olduğunu ve böylece bir işverene, taşerona karşı, bir trafik polisine, belediyeye veya devlete karşı temsil edilebileceğimizi anlatıyoruz.

SEWA'nın örgütsel modeli, işyerleri görece belirsiz olan kayıtdışı işçilere işyeri demokrasisine uygun katılım imkânı sunması nedeniyle dikkat çekicidir. SEWA örgüt olarak bir sendika yapısına sahiptir ve farklı ticaret kollarının temsilcileri üç yılda bir seçilirler. Bu temsilciler hiyerarşik olarak sıralanır, bu hiyerarşi ağırlıklı olarak üyelerin doğrudan katılımı ve katkısına dayalıdır. Kayıtdışı istihdam, formel ve kayıtlı bir işyerinin yokluğu ve işçi mobilizasyonuna yönelik pratik temellerin eksikliği işyeri demokrasisinin ve işçi çıkarlarının dile getirilmesinin önündeki en önemli kısıtlardır. SEWA, üyelerine ulaşmak için alternatif araçlar kullanarak bu pratik zorlukları aşmaya çalışır:

Ana örgüt olan SEWA bir sendika yapısına sahip. Bütün üyeler arasından liderler seçiliyor ve onlar işkolu komitelerini oluşturuyorlar. Kırsaldan ya da kentten gelseniz de kendi işkolu komitenizle çalışıyorsunuz. İşkolu sayılarına bağlı olarak her bir işkolunun kendi küçük grubu bulunuyor ve bunlar bir ağ içinde yer alıyor. Her bir işkolu komitesi içinden

seçilen temsilciler işkolu konseyinde yer alıyor. Bu işkolu konseyi üyeleri idare komitesini oluşturuyor. Toplam üye sayısı artabilir ya da azalabilir. İşkolu komiteleri mevcut işkollarının sayısına bağlı olarak ortaya çıkıyor. Bunlar yerel olarak da belirlenebilir, pratik koşullardan ötürü kırsal ya da kentsel olarak da ayrılabilir, toplantılar da yerel olarak düzenlenir. Ancak her üç yılda bir seçimler yapıldığında her bir işkolundaki 200 kadın için bir lider seçilir. Bundan sonraki sınıflandırma daha karmaşık oluyor. Kırsal ya da kentsel ağırlıklı olabiliyor. İşkolu konseyi üyeleri arasından seçilen 25 kişi idari komiteyi oluşturuyor. Bu şekilde gelen üyeler dışında dört kişilik bir kontenjan da dışarıdan gelen, işçi olmasa da uzun yıllardır kadın hareketi içinde yer almış olan, örgütün içinde yer almış ve bir değişim yaratma konusunda bağlılığı olan kadınlar için ayrılır.

SEWA yapısında temsilciler toplumsal açıdan çeşitlilik gösterir. Ancak bir çalışma örgütü olan SEWA temsilci birimlerini toplumsal kategorilere göre değil, çalışma alanlarına göre yapılandırır. Yoksul ve kayıtdışı çalışan kadınlar genellikle tekstil, gıda ve tarım gibi düşük vasıflı ya da yarı vasıflı, düşük gelir getiren ekonomik faaliyet alanlarının ikincil veya yan alanlarında çalışırlar. En fazla üyeye sahip ekonomik faaliyet alanı daha fazla temsilciye sahip olur ve liderlik konumlarında yer alır. Dolayısıyla çalışanların sorunlarını çözmenin yolu üye sayısından ve örgütlenmenin yaygınlaşmasından geçer:

Yapılan seçimler her bir işkolundaki üye sayılarına bağlıdır, dolayısıyla seçimler bir sayı oyunudur. Hangi işkolunda en fazla üye varsa genellikle başkan o işkolundan çıkar. Şu andaki SEWA başkanı bir tarım işçisi çünkü SEWA üyelerinin büyük çoğunluğunu tarım işçileri oluşturuyor. Takip eden çoğunluk gruplar başkan yardımcılarını belirler. SEWA'nın mevcut başkan yardımcıları sokak satıcıları ve ev eksenli çalışanlar tarafından seçildi. Bunun dışında bir de genel sekreter için yapılan bir seçim var. Bu pozisyonu farklı değerlendirmek gerekiyor; daha çok idari bir pozisyon olduğu için çalışan kesimden de olabilir, dışarıdan da gelebilir. Üyelerimizin büyük kesimi formel eğitime sahip değil, sahip oldukları bilgi idari bir görevi karşılamakta yeterli değil. Genel sekretere yardımcı olan iki sekreter daha var. SEWA demokratik bir örgüt ve seçimler üç yılda bir yapıldığından, sonuçta ortaya çıkan idari komite kırsal, kentsel, Hindu, Müslüman ve farklı etnik grupların bir karışımı oluyor. Çoğunluğu belirleyen değişken, temsil edilen başlıca işkolları oluyor.

Bir sendika olarak kayıtlı olduğu kırk yıllık süreç boyunca SEWA, faaliyetlerinin kapsamını üyelerinden gelen geri bildirimine uygun bir biçimde genişletmiştir. Bu örgütsel genişleme SEWA üyelerinin ihtiyaçlarına ve taleplerine uygun bir biçimde gerçekleşmiştir. SEWA üyelerine finansal hizmetler sunan üç kardeş örgüt bulunmaktadır; SEWA Bankası, SEWA Sigorta ve konut sorununu çözmeye yönelik olarak ortaya çıkan Mahila Housing SEWA Trust (MHT). Kayıtdışı çalışan kadınların büyük bir çoğunluğu, yoksulluk ve imkânsızlık nedeniyle büyük çaplı, ana akım finansal kurumların hizmetlerine ulaşmakta zorluk çekerler. Kadınlar aynı zamanda kredi riski olarak algılandıkları için işletme kredilerine veya konut kredilerine hak kazanamazlar. SEWA'nın finansal kurumları formel kurumlar tarafından dışlanan yoksul ve kayıtdışı çalışan kadınlara finansal hizmetler ve parasal destek sunar.

Finansal destek sağlayan kurumların dışında SEWA'nın örgüt ağı aynı zamanda sağlık ve eğitim desteği sunmaktadır. Sağlık örgütü olarak Shri Gujarat Mahila Lok Swasthya Sewa Sahakari Mandali Ltd., bir günlük sağlık kampları düzenleyerek basit teşhislerde bulunur ve reçete yazabilirler. Burada temel hedef tüm tıbbi alanlarda olmasa da temel tıp alanlarında kadınlara ve çocuklara yönelik sağlık hizmeti ve düşük ücretli ilaç sağlamaktır. SEWA Academy ve SEWA Manager Ni School üyelere çeşitli alanlarda eğitim hizmeti sunar. Bu eğitim sürecine dahil edilen konular kayıtdışı çalışan kadınların ve hanelerinin sosyal ve ekonomik kalkınmasını hedeflemektedir. Üyelerin aldıkları eğitim hem işlerini yürütmeleri için hem de pazar ağlarını geliştirmeleri için gerekli bilgileri içerir. Yetişkinlere yönelik eğitimde Hindistan eğitim sisteminin resmi müfredatından farklı bir içerik kullanılmakta ve buna yönelik farklı araçlar değerlendirilmektedir. Örneğin SEWA Academy uzaktan eğitim modelini kullanır ve kursları modüler biçimde yapılandırır. Bilgisayar desteği ile yapılan uzaktan eğitim bireysel olarak değil bir grup kadına yönelik olarak düzenlenir, bunun en önemli nedeni her evde bilgisayara ve internete dayalı bir altyapının mevcut olmamasıdır.

Her ne kadar herkesin bilgisayarı veya buna uygun altyapısı olmasa da, cep telefonu veya internet kullanımı kısıtlı olsa da SEWA Akademisi

en azından bunların kullanımını öğretmeye ve mümkün olduğu kadar ulaşım imkânı sağlamaya çalışıyor. Cep telefonu ve internet erişimi sayesinde online eğitim imkânı bulmaya başladık. Ancak herkesin kendine ait bir bilgisayarı olmadığı için online eğitimi gruplar halinde yapmaya başladık. Bu nedenle tek bir bilgisayarı projektörle kullanarak 20-25 kişiye bir kerede ulaşmamız mümkün oluyor. Bu tür eğitimler bir eğitmenin belli bir konuda bütün bir gruba eğitim vermesi şeklinde düzenleniyor. Yani tamamen bire bir online eğitimden söz etmiyoruz. Böyle bir eğitim düzeni okuma yazmalarının gelişmesine de yardımcı oluyor. Bazen filmler ve görseller de online eğitimin bir parçası oluyor.

SEWA'nın temsil ettiği kitle kayıtdışı çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Bu kadınlar tekstil ve gıda sektörlerinde çalışmakta, bunun yanı sıra Hint sigarası beedi ve tütsü sarma işlerinde çalışmaktadır. Tekstil sektöründe yardımcı faaliyetlerle üretim sürecine eklemlenmekte, taşeronlar için ev eksenli üretim sağlamaktadır. Gıda sektöründe ise restoranlar ve sokak satıcıları için ekmek ve baharatları hazırlarlar. Üretimin tekstil fabrikalarından ev eksenli çalışanlara kadar yayılımı ilginç bir seyir gösterir. Tekstil fabrikalarının atık malzemeleri toplanıp büyüklüklerine göre ayrıştırılır. Büyük parçalar çarşaf ve giysi üretiminde kullanılırken küçük parçalar kırkyama ve benzeri örtülerin yapımında kullanılır. Bütün tekstil ağı fabrika ve toptancılardan perakende satışa ve çöp toplayıcılarını, hamalları, arabacıları, yük taşıyıcılarını ve sokak satıcılarını, işportacıları kapsayacak biçimde ekonominin kayıtdışı alanlarına doğru yayılır. Sonuç olarak büyük resme bakıldığında kayıtdışı çalışan kadınların emeği büyük ölçüde görünmez durumdadır. Kayıtdışılık işin tanınması ve istihdam ilişkilerinin kurulması aşamasında önemli bir engeldir. İstihdam ilişkilerinin kayıtdışı ve düzensiz seyriyle ilgili olarak taşeronlarla istihdamı sürekli kılmaya yönelik görüşmeler yapılmaktadır. SEWA üyeleri piyasayla sınırlı bir bağ kurmaktadır. Bu nedenle istihdamın süreklilik göstermesi, resmi asgari ücret düzeyinin yakalanmasından daha önemlidir.

Başlangıçta yakın ilişkimiz olduğu söylenemese de yıllar geçtikçe SEWA bir saygınlık inşa etti. Hindistan gibi bir ülkede çok fazla politika önerisi getirildiğini söyleyemeyiz ama ne zaman politika ve yasa önerileri

gelse, özellikle de asgari ücret konuşulsa, işverenler bundan rahatsız oluyor. İşverenler tarafından tehdit edilen kadınlar farklı bir strateji geliştirdiler ve SEWA'ya asgari ücret istemediklerini belirttiler. Onlar için önemli olan istihdamın sürekli olmasıydı. Ailelerine sürekli bir gelir götürmek istiyorlardı. Bu nedenle pazarlık yaptığımızda ve talepleri dile getirdiğimizde ölçünün ne olduğunu biliyoruz. Asgari ücretin ne olduğunu bilsek de bunu pazarlık konusu yaparken kadınların her gün, düzenli olarak istihdam edilmelerini öncelikli olarak belirtiyoruz. Bu, her bir aileye her gün yemek sağlamakta yeterli olmalı. Bu şekilde pazarlık edildiğinde işverenlerin ve Çalışma Bakanlığı'nın temsil edildiği üçlü yapı içinde oturup tartışmak mümkün oluyor. Önceleri direniş gösterdiğimizde bu hoş karşılanmamıştı. Denetçilerin ve müfettişlerin gelmesinden rahatsız olmuşlardı, ancak kadınların müzakere etme biçimleri ve katılımları uzlaşmanın önünü açtı. Kadınlar, hiç ekmek alamamaktansa düzenli olarak yarım ekmek almayı öncelik haline getirdiler ve bu şekilde pazarlık ettiler. Önceleri mitingler ve gösteriler düzenleniyordu, ancak artık oturmuş ve daha ılımlı bir ilişki kurmak mümkün oluyor. Taraflar bir çember halinde oturup müzakere edebiliyorlar.

SEWA'nın ve üyelerinin piyasayla ilişki kurma biçimi birçok yönüyle özgündür. Öncelikle SEWA üyesi olan kadınlar piyasa ekonomisinin formel istihdam ilişkilerinin dışında kalmaktadır. Tarım işçileri, Hint sigarası üreticileri, tütsü saranlar, sokak satıcıları ve işportacıların hepsi birincil ekonomik sektörlerin dışında kalmakta ve piyasa ilişkilerine marjinal bir biçimde, piyasanın kıyısından dahil olmaktadır. İşçiler ve üreticiler olarak iç piyasanın içinde yer almakta, bu nedenle küresel piyasanın ve daha geniş çerçevede kapitalist dünya ekonomisinin dışında kalmaktadırlar. İçinde bulundukları piyasa daha çok bir değişim alanı işlevi görmektedir; küresel şirketlerin rekabetçi baskısından ve sömürücü istihdam ilişkilerinden azadedir. SEWA'nın kooperatiflerde veya kardeş örgütlerinde gerçekleştirdiği çalışmalar üreticilere çeşitli hizmetler sunmakta ve bu şekilde organizasyonu küresel piyasa ve aktörlerinin güdümünden kurtararak piyasa-dışı bir alternatif sunmaktadır.

SEWA bir sivil toplum örgütüdür, çalışmalarını da devletin alanının dışında gerçekleştirir. Siyasi partilerle işbirliği yapmaz, siyasi hedefleri yoktur ve iktidarı ele geçirmeyi hedeflemez. Üyelerinin çıkarları

doğrultusunda ve üyelerinin taleplerini dile getirmek adına hem federal düzeyde hem de eyalet düzeyinde devletle ilişki kurar. SEWA ana akım bir örgüt olmamakla beraber nihai hedeflerine ulaşmak için ana akım yaklaşımları kullanmaktadır:

SEWA 42 yıllık bir örgüt ve eylemleri açısından çok politik bir örgüt, ancak herhangi bir siyasi partiye bağlılığı yok. Sadece kadınların kendi örgütsel yapılarına inandık ve bu bizim gücümüz oldu. Ama bu ana akım yapılarla çalışmak istemediğimiz anlamına da gelmiyor. Devlet programlarından faydalanmak istiyoruz, bu programların düzenlendiğini, uygulandığını ve hedeflediği kitlelere ulaştığını görmek istiyoruz.

Ana akım örgütsel modellere kıyasla alternatif örgütlenme biçimlerine açık olan bağlantısız hareketlerin en önemli avantajı formel siyasi ilişkilerden ve işbirliklerinden bağımsız olmalarıdır. Bu tür örgütlenmeler ulusal hedefler yerine yerel hedeflere, ekonomik hedefler yerine toplumsal hedeflere öncelik verirler. Bu bağlantısızlık durumu formel aktörlerin tamamen reddedilmesi ya da tüm iletişim kanallarının koparılması anlamına gelmez; bunun yerine formel yapılarla kurulan ilişkilerin pragmatik bir mesafede tutulmasını gerektirir.

Bunu nasıl yaparsak yapalım, her zaman üyelerimize odaklanıyoruz. Üyelerimiz bir ihtiyaçlarını dile getirdiğinde eyalet düzeyinde ya da merkezi düzeyde bunu gerçekleştirmek için ne gerekiyorsa yapıyoruz. Aynı zamanda üyelerimiz bizim değerlerimizi temsil etmeyen siyasi partileri takip etmeme konusunda oldukça kararlılar. Örneğin toplumsal barış ve sekülerlik mutlaka olması gereken değerlerimiz arasında. Bir hükümet farklı gruplar için farklı modeller öneriyorsa onu takip etmiyoruz. Eğer üyelerimizin çıkarlarına uyuyorsa ve üyelerimiz bunu talep ediyorsa hangi hükümet, hangi model olursa olsun bunu takip ediyoruz.

SEWA ile ilgili bir başka önemli nokta ise SEWA'nın bir kooperatif modeli olarak standart bir biçimde, önceden belirlenen bir eylem planı ile evrensel bir biçimde faaliyet göstermemesidir. Bu nedenle SEWA formel bir kurumsal yapı olmaktan çok bir değer sistemi olarak düşünülebilir. Mevcut sorunlara yönelik çözümler hemen uygulamaya geçecek ve sorunlara cevap verecek biçimde belirlenir;

dolayısıyla bunların başka bir yerde bir kalkınma programının parçası olarak kullanılması söz konusu değildir. SEWA modelini yerelde geçerli olan sosyal ve ekonomik koşullara göre uyarlanabilecek, kırılğan grupların karşılaştığı sorunlara cevap vermek üzere yeniden düzenlenebilecek bir soyutlama olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

SEWA modeli herhangi bir yerde yerel koşullara uygun olarak özelleştirilebilir. Biz hiçbir zaman her yerde tek tip bir modeli savunmadık. Bu kendi ülkenizde ya da kendi seçim bölgenizde özelleştirebileceğiniz bir model. Kendi ülkenizde coğrafi koşullara ve politik ortama göre uyarlanabilecek bir model. Hindistan'da her eyalet kendi koşullarına göre farklı bir modele sahip. Ancak odak noktamız kayıtdışı çalışanların örgütlenmesi, kayıtdışı çalışan kadınların örgütlenmesi ve kadınların sesini eyalet düzeyinde ya da devlet düzeyinde duyuracak demokratik yapıların bulunması. Kadınlar sadece üretici değil, aynı zamanda kendi örgütlerinin sahibi ve patronu. Bunlar kesişen ve SEWA'nın yapısını belirleyen değerler; bu yapıyı uygulamaya koymak isteyen herkes SEWA hareketinin bir parçası olabilir. Hindistan'da, Güney Asya'da ve Güneydoğu Asya'da, aynı zamanda bazı Batı ülkelerinde birçok örgüt mikrokredi, mikrofinans ve geçim kaynağı konularını bizim yaptığımız biçimde ele alıyor. Bütün bir yapıyı aynı şekilde almasalar da kendileri için gerekli olan kısımları alıp uygulamaya koyuyorlar. SEWA bütünsel ve entegre bir örgüt olması yönünden özgün sayılabilir. Hükümete paralel olarak yaptığımız çok şey olsa da hükümet olmadığımızın farkındayız.

Yoksul ve kayıtdışı çalışan kadınların coğrafi yerleşiminin dağınık olması örgütlenme açısından ayrıca bir zorluk yaratır. Bu duruma yönelik olarak SEWA'nın teknolojiyi kullanma biçimi çeşitli avantajlar sağlar. İlk olarak teknoloji daha fazla bilgi paylaşımı ve yayılımına imkân tanır. Haftalık bir radyo programı ve program sırasında dinleyicilerden gelen soruların yanıtlanması daha önce konuşulmamış soruların gündeme taşınması ve SEWA'nın faaliyetlerinin ulaşmadığı yerlere radyo aracılığıyla ulaşılması etkin örneklerden biridir. İnternet ve cep telefonlarının da yaygın bir biçimde kullanımı bu yayılım etkisini artırmıştır. İkinci olarak SEWA video kooperatifi aracılığıyla kadınlara istihdam imkânı sağlamaktadır. Bu kadınlar çekim ekipmanlarını kendileri kullanarak SEWA Academy'nin veri

toplama ve arşiv oluşturma süreçlerine kaynak sağlamaktadır. Video kooperatifi daha uzak kırsal bölgelere ulaşarak kadınlara eğitim ve mesleki bilgi edinme imkânı sunarlar. Toplumun geleneksel ve görece marjinal kesimlerinin harekete geçirilmesi her zaman geleneksel mekanizmaların kullanılmasını gerektirmez, yenilikçi yöntemlerin kullanılması daha büyük bir motivasyon sağlar. Bu motivasyonun temel kaynağı kadınların veri toplama ve bilginin yayımı aşamalarına doğrudan katılımıdır.

Radyoyu kullandığımız gibi televizyonu da kullanıyoruz. Kadınlar tarafından işletilen bir video kooperatifimiz var. Kadınlar burada eğitime yönelik filmler ve belgeseller hazırlıyorlar. Geçimlerini sürdürmek için yan kuruluşlarımıza belgeseller hazırlıyorlar. Video ve televizyon kullanırken de aynı radyoda olduğu gibi çekimleri mahallelerde gösteriyoruz ve hemen tepkileri alabiliyoruz.

Kadınlara ulaşma stratejileri yerel etkinlikler, kutlamalar ve diğer faaliyetlerle çeşitlendirilir. Bu stratejilerin birçok amacı var. İlk olarak SEWA'ya yönelik farkındalık ve tanınma imkânı sunar. Doğrudan bağlantı kurmanın sonucu bir tanışıklık ve yakınlık doğar. İkinci olarak hemen ve doğrudan olmasa da uzun vadede üyelik yolunun açılmasını sağlar. Üçüncü olarak geleneksel yöntemler, birliktelikler ve oyunlara dayalı bu stratejiler bir öğrenme süreci yaratır.

Bunun yanı sıra elektriğin ve teknolojinin olmadığı yerlerde şarkılar, danslar, müzik ve kuklalar gibi daha geleneksel araçlar da kullanıyoruz. Yerel düzeyde bunlar çok sevilen araçlar oluyor. SEWA Akademisi aynı zamanda oyunlar, simülasyonlar, kuklalar ve şarkılarla yenilikler yapmaya çalışıyor. Şu anda halk şarkılarını arşivliyoruz. Bu şarkıları mesajlı şarkılarla harmanlıyoruz. Özel günleri, bayramları ve festivalleri yerel halkla birlikte kutluyoruz.

Cep telefonlarının üyeler tarafından kullanımı ise teknolojik araçların alternatif kullanımı için ilginç bir örnek sunmaktadır. Cep telefonları kişisel iletişimin yanı sıra bilgi yayılımı için de kullanılmaktadır. Özellikle kayıtdışı ekonomide formel iletişim kanallarının kapsamadığı ekonomik etkinlikler açısından bu önemli bir katkı sağlar.

Kullandığımız en yeni teknoloji cep telefonları. Artık evlerde bir radyo veya transistör olmasa da mutlaka bir cep telefonu var ve bunu radyo olarak da kullanmak mümkün. En önemlisi cep telefonu bir bilgilendirme aracı. Önceleri kadınlar herhangi bir konuda bilgiye ulaşmak için uzun mesafeler gitmek zorunda kalıyorlardı. Şimdi ürünlerinin pazardaki fiyatını, bir toplantının yerini ve zamanını cep telefonundan öğrenebiliyorlar ve bu onlara zaman kazandırıyor. Birçok sipariş ve kayıt işi cep telefonu ile yapılıyor, mutfağa gaz sağlanması, çocukların okula kaydının yapılması gibi işler artık cep telefonu ile yapılabilir. Şu anda bütün yapı değişiyor. Bu küresel teknoloji dünyasında insanlara bu fırsatı sağlayamazsak dijital ayırım giderek daha büyüyecek.

Batı kaynaklı işçi sınıfı çerçeveleri ve emek çalışmaları Hindistan gibi bir ülkede işçi sınıfı oluşumunun özgünlüklerini tam olarak yansıtmayabilir. Hindistan'daki işçi sınıfı hareketinin dünyanın başka bölgelerindeki tarihsel örneklere benzer olacağını beklemek gerçekçi değildir. SEWA bir toplumsal hareket olarak içinden çıktığı toplumsal ve emek temelli koşullara göre şekillenmiştir ve tipik bir işçi sınıfı hareketini temsil edecek özelliklerden yoksundur. SEWA modelinin dünyadaki yayılımına bakan Standing, SEWA'yı "küreselleşmeye ve emekçi modelin zayıflamasına bir tepki olan örgütsel devrimin bir parçası" olarak görür (2009: 292).

New Labor

Alternatif istihdam ilişkilerine yönelik bu ilk iki örnek neoliberal küreselleşmeden önce ortaya çıkmıştı. Bu örnekler var olan yapılarını sürdürürken neoliberal küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni koşullar karşısında yenilikçi stratejiler belirleyerek yollarına devam ettiler. Dışsal faktörleri karşılama biçimleri, iç kaynakları geliştirme ve yerel ihtiyaçları karşılama yöntemleri bu süreçte dönüşüm geçirdi. Alternatif örgütlenme modelleri her zaman bu kadar uzun bir geçmişe ve kurumsallaşmış ilişkilere sahip olmayabilir. Göçmen işçilere yönelik olarak ABD'nin New Jersey eyaletinde ortaya çıkan New Labor yeni emek örgütlenmeleri için bir örnek sayılabilir.

İşçi merkezleri, işçilerin çıkarlarının örgütlenmesini ve temsil edilmesini kısmen üstlenen ancak geliştirmekte olan bir örgütlü emek

biçimidir (Fine 2006). New Labor, New Jersey’de 2000 yılında göçmen işçileri örgütlemek için kuruldu ve kendini “mevcut stratejilerle yeni yaklaşımları birleştirerek çalışma koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen alternatif bir işçi örgütlenmesi modeli”⁵ olarak tanımladı. Yeni örgütlerdeki zorluklardan biri üye edinme aşamasında başlamakta ve üyelerle düzenli ve süreklilik gösteren ilişkiler kurma sürecinde görülmektedir. Örgütün yeni olması işçilerin üyelik eğilimlerini etkilemekte, özellikle üyeleri önceden belirlenen hedefler doğrultusunda ikna etme sürecinde belirleyici olmaktadır. Örgütün üye edinebilmesi için misyonunu açık bir biçimde anlatması gerekir.⁶

En önemli unsur güvene dayalı ilişkilerin inşa edilmesidir. İlişki odaklı bir örgüt olarak insanlar bize ailelerine ev kurmak için de gelirler, çünkü bazen insanlar zarara uğramış olabilirler. Başka bir şey ise dışarı çıkıp insanlara birlik olduklarında neler kazanabileceklerini göstermektir. Bunlar ihtiyaç sahibi insanlara yönelik yasaların çıkarılması, talimatnamelerin düzenlenmesi, ücretli hastalık günlerinin kazanılması gibi somut kazanımlardır, ama aynı zamanda kolektif eylem yapılması, doğrudan müdahale gibi kazanımlar da olabilir, çünkü sorunlardan etkilenenler mücadeleye girenlerin kendisidir. İşverenlerin işyerlerine ya da evlerine giderek çalışanların ücretleri ödenene kadar protesto ediyoruz.

İşçi örgütlenmesi söz konusu olduğunda karşılaşılan zorluklar işçi merkezleri ile geleneksel işçi örgütlenmesini temsil eden sendikaların aynı alanda bulunmasıyla biraz daha karmaşıklaşır. İşçi hareketinin zayıflaması sadece akademik bir tespit değil, aynı zamanda işçilerin her gün tecrübe ettiği bir durumdur. İşçi merkezleri örgütlenme, üye edinme, aynı zamanda oluşturdıkları gündem ve bu gündeme yönelik stratejileri açısından sendikalardan ayrılırlar.

5. New Jersey ABD’nin en küçük eyaletlerinden biridir, ancak nüfus yoğunluğu ve sanayileşmenin fazla olması nedeniyle işçi mücadelesinin önemli alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu bölümde kullanılan alıntılar New Labor’da yapılan bir mülakattan alınmıştır (www.newlabor.org).

6. Bu bölüm için New Labor temsilcisi ile otuz dakikalık yarı yapılandırılmış bir mülakat yürütülmüş ve bu sayede örgütün yapısı ve kapsamı hakkında genel bir bilgi elde edilmiştir.

Bir başka nokta ise örgütlenmeyi nasıl tanımladığınızdır. Geleneksel sendika bağlamından, “örgütlenme” biçiminden mi söz ediyoruz, yoksa ortak bir hedef ve ortak yararlaraya yönelik koşulları iyileştirmek için bir araya gelmekten mi? Biz ikincisini yapıyoruz, ancak birincisine de yardım ediyoruz. Biz bir işçi merkeziz, bir sendika değiliz, ancak sendikalarla da çalışıyoruz ve kendimize özgü bir örgütlenmemiz olduğunu söyleyebiliriz.

New Labor, üyelerinin çalıştığı belli sanayi kollarına ve ekonomik sektörlere odaklanan yerel bir işçi örgütüdür. İşyerinde veya yerel düzeyde, mevcut koşullarda örgütlenme ve harekete geçme esnekliğine sahiptir. Yerel örgütlenmenin en önemli avantajı üyelerine yakın olmasıdır. Daha büyük, bürokratik bir temsil sistemi genellikle üyelerinden belli bir mesafede işler. Yerel örgütlenme düzeyi işçilerin güçlendirilmesi açısından önem taşır.

Genellikle düşük ücretli alanlarda çalışan, bütün sanayi kollarından gelen ve üyelik ücreti ödeyen 3000 üyemiz bulunuyor. Çoğu konut inşaatında çalışan inşaatçılar. Bunun dışında tedarik zincirlerinde ve toptan satış yerlerinde çalışanlar var. Bu tür işletmelerden gelen baskılar var. Bazen yerel düzeyde hissediliyor, ancak üzerlerine gidersek durumun daha kötüye gideceğini bildiğimizden geri çekiliyoruz. Yaptıklarımızdan memnun olmuyorlar, ancak orada varlık göstermeye devam ediyoruz ve onlar bizim ne yaptığımızı biliyorlar. Dolayısıyla biraz polis gibiyiz: Bazen kötü şirketler bizim yüzümüzden politikalarını değiştirmek zorunda kalıyorlar ve bu iyi bir şey.

Yerel örgütlerin karşılaştığı zorluklardan biri yerel işçilerin örgütlenmesi ve güven ilişkisinin inşa edilmesi oluyor. Birçok örnekte bu örgütlenmeler yeteri kadar tanıtılmıyor ve tanınmadıkları için mücadele ve temsiliyet potansiyelleri hafife alınıyor. Bunun sonucunda toplumla kurulan ilişkileri olumlamaya yönelik bir ihtiyaç ortaya çıkıyor. Bu tür örgütler genellikle reklam ve benzeri tanıtım etkinlikleri için kaynağa sahip olmadıklarından birincil derece kişisel ilişkilere odaklanıyorlar:

Her şeyden çok kulaktan kulağa yayılan bir tanınma söz konusu. İnsanlar genellikle verdiğimiz eğitimi duydukları için, işyerinde sorunlarla karşılaştıkları için ya da daha iyi bir şey aradıkları için bize geliyorlar.

Bunlar insanların buraya ulaştıkları başlıca yollar. Bunun dışında broşür dağıtan ve bağlantı kurmak için bilgi paylaşımı yapan bir sokak ekibimiz de var, ama insanlara ulaşmanın en etkin yolu insanların arkadaşlarını ve ailelerini getirmeleri. Bazen belli bir sokağa veya belli bir alana odaklandığımızda kapı kapı geziyoruz. Mikro düzeyde mevcut liderlerimiz o bölgede varlık gösteriyor ve yerelde emek kesimiyle bir yakınlık geliştirmeye çalışıyorlar. Bunun dışında ofiste çalışanlar var, burada İngilizce dersleri veriyoruz ve bazen insanlar sadece bunun için geliyorlar, ama bunun yanı sıra neler yapıldığını gördüklerinde onlar da bu sürecin bir parçası olmak istiyorlar. Biz sürekli olarak örgütleniyoruz ve insanlarla konuşuyoruz, hikâyelerinin kökeninde ne olduğunu, neden bu durumda olduklarını anlamak için onlarla bir araya geliyoruz ve onları motive eden şeyleri bulmak istiyoruz. Ancak bundan sonra bu süreçte ilerleyebiliriz. Aynı anda hem güven hem de liderlik inşa ediyoruz.

Üç binden fazla aktif üyesi olan örgütün beş temel prensibi bulunuyor: işbirliği, fırsat yaratma, karşılıklı saygı, güçlendirme ve eşitlik. Bu prensiplerin işyerlerinde yürürlükte olması hedefleniyor. Bunun yanı sıra göçmen işçilerin yaşam alanlarındaki mücadeleleri politik kanallar aracılığıyla temsil ediliyor. Bu temel prensipler New Labor' un ücret hırsızlığı, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı, işçi güvenliği ve işçilerin yasal statülerini de kapsayan eylem planının çerçevesini oluşturuyor.

İşçi merkezlerinin karşı karşıya kaldığı en büyük sorun işverenlerden kaynaklanıyor. Düşük vasıflı, düşük ücretli işçiler söz konusu olduğunda işyerindeki güç ilişkilerini dönüştürmek ve işçiler için sağlık ve güvenlik standartlarını sağlamak aynı zamanda işverenlerin işçiler ve işçi merkezlerine yönelik bakış açılarını da dönüştürmeyi gerektiriyor. İşçi merkezleri üçlü müzakere sisteminin, toplu sözleşmenin ve formel iletişim mekanizmalarının yokluğunda sınıf ve sosyal statünün belirleyiciliğinden bağımsız, içerici ve demokratik müzakere süreçlerinin temel prensiplerini kurmayı hedefliyor. İşçi merkezleri işçilerin ve şirketlerin ortak çıkarlarını vurgulayarak güçlü işçilerin aynı zamanda güçlü şirketler yaratacağının da altını çiziyor.

Onların yaptıklarını ortaya çıkardığımız için bizden hoşlanmıyorlar. Bu nedenle doğru şeyi yapmak isteyen işletmelerle işbirliği yaptık, ancak

bu süreç üzerinde çalışmaya devam ediyoruz. Bizi bir tehdit olarak görmektense seslerini duyurmaya çalışan bir grup temsilci olarak gördüklerinde bu bakış açısı güç dengesinde bir dönüşüm yaratıyor, çünkü çalışma hayatı eşitler arasındaki bir ilişki değildir ve bir hiyerarşiye dayalıdır. Herkesin aynı masada olduğu ortamlar yaratmaya çalıştık, ne olursa olsun bu her şeyi değiştiriyor. Patron ve işçi arasında her zaman bir güç ilişkisi var ve bunun dışına çıkmak hiçbir zaman mümkün değil, ancak bir iş sağlığı ve güvenliği komitesi kurmak, asıl yapmak istediğimiz şey bu. Bu ortak bir girişimdir, yalnızca yöneticiler veya profesyoneller değil ama aynı zamanda hizmetlileri ve işçileri de kapsar: herkes işçi sağlığı ve güvenliğiyle ilgili sorunların çözümü için aynı masada çalışır. Sorunların ne olduğu ve işçilerin gelişmesini destekleyecek çözümlerin bulunması uzun vadede işletmelerin daha üretken olmasını sağlar, asıl hedeflenen budur. Ancak bazen bu durum işverenler tarafından “elimizde olanları istiyorlar” şeklinde algılanır.

New Labor yerel işçilerin çıkarlarını temsil eden bir işçi merkezidir. Göçmen işçilerin istihdamı, maruz kaldıkları ayrımcılık ve belgesiz işçiler olarak karşılaştıkları yasal sorunlar New Labor’un gündemini oluşturur, çünkü üyelerinin büyük bir kesimi göçmen işçilerden oluşur. New Labor göçmen temelli sivil bir girişimden çok sınıf temelli bir harekettir. Göçmenlik işçilerin karşılaştıkları sorunları artırır, ancak emek piyasasına dahil olan işçiler ikamet durumlarından bağımsız olarak sömürüye maruz kalırlar. Örgütün göçmen işçilere odaklanması kasıtlı bir seçim değil, zamanla gelişen bir dinamik olarak ortaya çıkmıştır.

2003’ten beri burada yürüyüşler düzenledik ve 19 otobüs dolusu insanla Washington DC’ye gittik. Ancak en son noktada göçmen yasasında reform yapmak istemiyorlar. Her zaman buna karşı çıkan gruplar var. Dolayısıyla bir reformu destekliyoruz, ancak DAPA ve DACA⁷ gibi prog-

7. DAPA’nın açılımı Deferred Action for Parents of Americans and Lawful Permanent Residents şeklindedir ve çocukları Amerikan vatandaşı veya oturma izni sahibi olan göçmenlere ABD’de yasal olarak gecikmeli uygulama hakkı tanıyan bir göçmen politikasıdır. DACA ise Deferred Action for Childhood Arrivals şeklinde ifade edilir ve ülkeye Haziran 2007’den önce giriş yapan ve 16 yaşından küçük belgesiz göçmenleri kapsayan bir yasal düzenlemedir. Bu düzenleme bu kişilere iki yıllık çalışma izni ve sınırışı edilmeden muafiyet sağlar. İki programda da tam bir yasal statü ya da vatandaşlık verilmesi söz konusu değildir.

ramlarla ve Obama'nın gündemde tuttuğu programlara bakarsak durum hiç de iyi değil: Obama'nın önerisi yalnızca bir kesime hitap ediyor. Geçici bir çözüm öneriyor. Bu çözüm hiçbir şekilde vatandaşlığa kapı açmıyor, bu sadece kısmi ve parçalı bir çözüm. Dolayısıyla gerçek durumu göz önüne aldığımızda bu çözümlere odaklanmak oldukça zor. Orada en ufak bir değişikliğe bile karşı gelen çılgın insanlar var. Göçmenliğe yönelik bir reform olsa bile bu durum işçi-işveren dinamiklerini değiştirmeyecek. Eğer özgürlüğe sahipseniz daha fazla konuşmak isteyebilirsiniz, ancak işçilerin bu ülkenin vatandaşı olmasına izin vermezseniz, bütün işçilerin durumu kötüye gider. İnsanlar belge sahibi olanların daha fazla imkân ve daha fazla hakka sahip olduğunu söyleyebilirler, ancak bunun böyle olmadığı durumlar da oluyor. Herkes aynı gemide. Biz burada yerele odaklanıyoruz, vatandaşlık statüsü için mücadele veriyoruz ve korkuyu yenmeye çalışıyoruz.

Örgütün üyelerinin önemli bir kesimi düşük vasıflı, düşük ücretli göçmen işçilerden olduğundan, emek sömürsünden başka bir diğer sorun da ayrımcılıktır. Irk, etnisite veya cinsiyete dayalı ayrımcılık yalnızca New Labor üyelerine özgü sorunlar değildir, aslında bütün dünyada geçerli olan ayrımcılık biçimleridir. Emek sömürsünün ve ayrımcılığın kesişimsel temelleri işçi örgütleriyle göçmen örgütleri arasında dayanışmaya yol açar; bunun sonucunda marjinal gruplara yönelik adil uygulamaları destekleyen bir örgütsel ağ ortaya çıkar.

New Jersey Göçmen Adalet Birliği'nin bir parçasıyız. Burada yönetim kurulunda yer alıyoruz, bu grupta işçi merkezleriyle inanç temelli örgütler New Jersey'de göçmen yanlısı yasaların çıkması için çalışıyor. Göçmenleri destekleyen bir platform olarak işliyor. Şu anda belgesi olsun olmasın herkesin sürücü ehliyeti almasına yönelik bir yasa önergesi hazırlanıyor. Bu aynı zamanda eyalet düzeyinde mücadelesini verdiğimiz bir şey. Tutukluluk karşıtı politika önerisi talep ediyoruz ve üyelerimizin en azından kentsel kimlikleri olmasını istiyoruz. Ancak bizim odak noktamız daha çok işyerleriyle ilgili. İşletmelerin çalışma biçimi çok sorunlu. İşçileri birbirlerine karşı kırdırıyorlar, bir sanayi kolu içinde bu daha çok bir millettten gelen grubun diğerine, örneğin Hondurashlıların Meksikalılara karşı kışkırtılması şeklinde oluyor ve işletmeler işçiler arasındaki husumetten faydalaniyor. Ancak genel olarak Latinolar da Afro-Amerikalılara karşılar. İşletmeler bu durumda "Latinoları istiyoruz çünkü si-

yahlar ve beyazlar yeteri kadar hızlı çalışmıyorlar,” diyebiliyor ve bu durum gruplar arasında husumet yaratıyor. Bu eski böl-yönet stratejisi. Bunun dışında bir de yaşla ilgili ayrımcılık söz konusu; işletmeler hızlı çalışmadıkları için yaşlı işçileri istemiyor. Cinsiyet ayrımcılığı ise büyük oranda evrensel bir biçimde seyrediyor. Ancak burada da acenteler “kadınlar için işler” ve “erkekler için işler” gibi tanımlar kullanıyor; aslında bu yasadışı, çünkü iş tanımları bir cinsiyeti ötekine tercih edemez.

İşverenler farklı grupları birbirine karşı kullanarak ve adil olmayan bir rekabet yaratarak emek piyasasını kontrol ediyorlar. Bunun dışında belgesiz göçmenlere karşı sınırdışı edilme olasılığını bir tehdit olarak kullanıyorlar. Bu tehdit çoğu zaman işçileri küçük düşürmek için kullanılan bir blöften öteye gitmiyor, işçilerin yasal süreçlerin hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması kötüye kullanılıyor. New Labor’un bu konudaki yaklaşımı “Kişisel olan politiktir!” mottosunu düşündürecek bir biçimde güç ilişkilerini mahrem alanın dışına taşımayı hedefliyor. Kamusal alanda adaletsizliklere karşı verilen mücadele, sömürüye dayalı güç ilişkilerinin yapısal olduğunu göstermeyi amaçlıyor.

Sınırdışı edilme söz konusu olduğunda yapılacak eylemler var. İşletmeler “Seslerini çıkarırlarsa göçmen bürosunu ararız,” ya da “Resmi belgeleri yok,” diyebiliyorlar. Aslında bu saçmalık çünkü ilk önce insanları resmi belgelerinin olmadığını bildikleri halde işe alıyorlar ve o zaman onlar da suç işlemiş oluyorlar. Eğer göçmen bürosunu ararlarsa kendi başları da derde girecek. İkinci olarak, göçmen bürosunu arasalar bile, göçmen bürosunun böyle durumlara müdahale etme olasılığı çok az, çünkü onlar büyük şirketlerle ya da sınır güvenliği gibi daha büyük siyasi meselelerle ilgileniyorlar. Göçmen bürosu büyük bir etki yaratmak istiyor. New Brunswick’te yirmi tane işçisi olan bir toptancıyla uğraşmazlar. Üçüncü olarak, sürekli olarak göçmenlere yönelik baskın düzenlemek ülkede paniğe yol açar. Ekonomi yasal ve yasadışı göçmen emeğine dayalı: Eğer bir panik olursa ve bu yüzden kimse işe gelmezse, o zaman bütün ekonomi büyük bir olumsuzlukla karşı karşıya kalır. Göçmen polisi (ICE - Immigration and Customs Enforcement) acımasız olabilir ama aptal da değiller. Sadece biri telefon edip “Buradaki bu kişi yasadışı,” dediği için baskın yapmayacaklar. İnsanlarla sürekli olarak bu konuyu konuşuyoruz, sorunları bir grup olarak karşılamanın önemini vurguluyoruz, gü-

cün kötüye kullanımını işyerinden kamusal alana taşıyoruz. Bu hiçbir zaman sadece sizin sorunuz değil, bu herkesin sorunu.

New Labor yerel düzeyin yanı sıra eyalet ve federal devlet düzeyinde politika değişiklikleri talep ediyor ve işçilerin çıkarlarını temsil ediyor. Sendikalar ve işçi partilerine kıyasla hedefleri ve bu hedeflere yönelik kullandığı stratejiler siyasi değil, sosyal alana ait. New Labor'un siyaseti bir amaçtan çok bir araç olarak görmesi istihdam ilişkilerinde gözlemlenen mevcut dönüşümleri temsil ediyor. Yerel düzey geleneksel üçlü müzakere sistemine kıyasla politik mücadelenin işçilere ve onların sorunlarına en yakın düzeyde gerçekleşmesine olanak tanıyor. Yerel yönetimler ve işletmeler, yerelde ortaya çıkan, çalışanların yanı sıra işletmeleri ve yerel ekonominin tamamını ilgilendiren sorunlara karşı hemen harekete geçebiliyorlar. Devlet ya da eyalet düzeyinde örgütlenmeye kıyasla yerel düzeyde örgütlenme, sorunların yer aldığı gündemlerin, kullanılan stratejilerin ve siyasi ilişkilerin de paralel bir biçimde yerelleşmesine yol açıyor. Bu yerelleşme uzun bürokratik süreçlere, çıkar temsiline ve politika yapımına kıyasla hızlı çözümler üretilmesine imkân tanıyor.

Bizim için siyaset bir örgütlenme aracı ama her zaman bir amaç değil. Bir kere eğer yaptırım uygulamayacaksanız yasa çıkarmanın ne anlamı var? Dolayısıyla mesele tabandan yukarı doğru kurallar koymak, güç inşa edebilmek için bir temel oluşturmak. Bu bizim için daha önemli. Bu nedenle biz politika üretmek yerine güç kazanmaya odaklandık. Yasalar ve politikalar koşulları iyileştirmemize yarayan araçlar. Örneğin ücret hırsızlığı talimatnamesi çalışanlara ücret ödemeniz gerektiğini belirtir. Önceden belirlenmiş yasal prosedürler olmasına rağmen işverenler ücretleri ödemeyebiliyor. Mahkemeye gittiğinizde ve Çalışma Bakanlığı işçinin lehine karar verdiğinde bile, belediyenin işletme ruhsatını iptal etme riskine rağmen işveren yine de ücretleri ödemeyebiliyor. Dolayısıyla biz de yasal prosedürleri bir tehdit olarak kullanıyoruz. Örneğin üç farklı restorandan 10.000 dolar kurtarabilmek için bu taktiği kullandık. İşverenler ya uzun yasal yolu seçecek ya da kısa yoldan ödeyip sıkıntıdan kurtulacak. Bazı işletmeler hemen ödemeyi tercih edebiliyor.

Siyasi mücadelenin yerele odaklanması her zaman mikro düzeyde örgütlenme ile gerçekleşmez. Yerel düzey dikey bütünleşmeyi par-

çalamak ve yatay olarak bütünleşmiş bir emek örgütlenmesi inşa etmek için alan yaratır. Bu yeni örgütsel anlayış işçilerin sosyal dönüşümleri ile istihdam ilişkilerindeki yenilikleri kapsamaya yönelik bütüncül bir anlayış hedefler. Yeni emek hareketi, işçi partileriyle işbirliği yaparak iktidarı hedefleyen daha geleneksel yapılara kıyasla sosyal adalet ve diğer meselelere yönelik mücadele veren farklı hareketlerle dayanışma içindedir ve daha geniş bir üye tabanı oluşturmak için yatay olarak genişler. Bu yeni anlayış eski işçi hareketi yapılarını yok saymaz, ancak iktidara ulaşmak ve istihdam ilişkilerinde hedefledikleri yeniliklere ulaşmakta güçlük çeken bu yapılara bir alternatif sunar.

New Labor ilk kurulduğunda düşük ücretli işçi sınıfını temsil etmek için yola çıktı. Ancak bu gitmek istediğimiz yere vardığımız anlamına gelmiyor. Bu süreçte daha çok Latino temelli bir yapıya ulaştık. İlk aşama bir örgütün kurulması ancak ikinci aşama adaletsizliğin nasıl gerçekleştiğini göstermek. Bunların hepsi büyük resmin bir parçası, yani sistemin kendisi. Bu nedenle polis şiddetine karşı bazı yürüyüşlere katıldık, New York City’de iklim değişikliği yürüyüşüne katıldık, bunun dışında diğer emek temelli ve sosyal gruplarla da bağlantımız var ve alanımızı genişlettik. Emek açısından bazı sendikalarla görüştük; işçilere ulaşmak ve işçileri örgütlemek konusunda fikir aldık. Şimdi çelik işçileriyle işçi sağlığı ve güvenliği konusunda çalışmalar yapıyoruz. Onlara eğitim veriyoruz. Aynı zamanda onlara yerel düzeyde kendi örgütlerini kurmaları için yardım ediyoruz. İşçi merkezimiz aynı zamanda İnançlar arası İşçi Adaleti Ağı (Interfaith Worker Justice Network), Ulusal Gündelikçi Örgütlenme Ağı (National Day Labor Organizing Network) ve Ulusal Ev Hizmetlileri Birliği (National Domestic Workers Alliance) yapılarının bir parçasıdır. Bu ağlarda bizim gibi başka örgütler de yer almaktadır.

New Labor işyeri demokrasisinin ve örgütlü işçi hareketinin değişen dinamiklerini canlı bir biçimde yansıtan ve gelişmekte olan bir işçi merkezidir. Yerel işçileri işverenlerle ve yerel siyasi otoritelerle karşılaştıkları meselelerde örgütleyen, tabandan gelen bir örgüt olarak gelişimini sürdürmektedir. Bu çerçevede işçilere eğitim sunma, yasal belgelerin düzenlenmesi ve emek süreçleriyle ilgili konulara yönelik çalışmaları vardır. Ne kurumsal ne de işlevsel olarak ana akım yapıların bir parçası sayılamazlar, ancak ana akım kurumlarla işbir-

liği yaptıkları durumlar vardır. Genişleme stratejileri dikey ve hiyerarşik değildir, daha çok yatay ve ağ temelli olarak tanımlanabilir. New Labor'un genişlemesindeki temel motivasyon da üyelerinin ihtiyaçlarına ve çıkarlarına göre belirlenir. Genişleme politik bir çıkara dayalı değildir ve nihai olarak örgütün politik etkisini artırma gibi bir hedefleri yoktur. New Labor politik ilişkileri istihdam ilişkilerini dönüştürmek için bir kanal olarak kullanmayı hedefler; bunu yaparken özel ve mahrem gibi görünen meseleleri politikleştirerek etki alanı yaratmaya çalışır.

Mondragon ve SEWA'ya kıyasla New Labor'un bir üretim fonksiyonu yoktur. İşçilere yönelik adalet arayışı, eğitim desteği (dolaşısıyla vasıf kazanılmasına katkı sağlama), ücret hırsızlığıyla mücadele ve işçi sınıfının en alt kesimlerine gelir garantisi sağlama gibi çalışmalarıyla bölüşüm işlevine dolaylı olarak katkı sağlar. Mahalli bir örgüt olması nedeniyle, New Labor üyelerini ortak sorunlarına ve ortak koşullarına odaklanmaya yönlendirir. İşyerindeki yakınlık farklı sosyal ortamlarda da bir yoldaşlık duygusu yaratır.

Pankobirlik

Kooperatif modelinin başarısı sadece kooperatif prensiplerinin uygulamaya konmasıyla değil, ne derece uygulandığıyla da alakalıdır. Yerelde hâkim olan politik iklim ve ekonomik yapı söz konusu prensiplerin ne derece uygulanacağını belirler. Toplumda bir direniş kültürünün ve geleneksel dayanışma anlayışının varlığı kooperatif tarzı bir örgütlenmenin işleyişini kolaylaştırır. Direniş kültürü, geleneksel dayanışma, toplumsal örgütlenmeye yönelik güçlü temeller, demokrasi, üretim kapasitesinde özerklik ve bir toplumsal hareketler geçmiş gibi destekleyici unsurların yokluğunda kooperatif hareketleri ancak belli bir süre varlık gösterebilirler. Türkiye'de kooperatifçilik böyle bir çerçeveye uymaz. Kooperatifçiliğe yönelik tüm prensipler ve aktörler mevcuttur, ancak kooperatifçilik işlevsel değildir, göstermelik düzeyde kalır. Bu bölümde Türkiye'deki en büyük tarımsal kooperatif birliği incelenecek ve bir kooperatifin gelişmesinde rol oynayan dışsal faktörler tartışılacaktır. Pancar üreticileri kooperatif

birliği Pankobirlik intansif tarım yoluyla kırsal kalkınma hedefleyen bir örgüt olarak kurulmuştur.

Türkiye ekonomisi 1950'lerde ağırlıklı olarak tarımsal bir yapıya sahipti. Kapitalist girişimciliğin ve kapitalist tarımı destekleyecek ekonomik faktörlerin kısıtlı olduğu bir ortamda kooperatifçilik devletin de desteklediği alternatif bir kalkınma yolu olarak görüldü. Türkiye örneğinde kooperatifçilik yerel çıkar örgütlenmesine dayalı ve tabandan gelen bir durum değildi; aksine yapısal makroekonomik kısıtların varlığı nedeniyle tepeden inme bir biçimde dayatılan bir seçenektir. Ülke çapında yüksek sayıda çiftçinin bir araya gelmesi şeker pancarı üretiminde, işleminde ve ticaretinde süreklilik sağladı. Çiftçiler devletçiliğin ve ulusal korumacılığın hâkim olduğu bir dönemde iç piyasada görece güvence kazandılar.

Pancar kooperatiflerinin geçmişi 1951 yılına kadar gider. 1950'ler tabandan gelen hareketler yerine devletçi kooperatifçiliğin görüldüğü bir dönemdir. Kooperatifler bu dönemde bir amaç değil, devletin kalkınma hedeflerine ulaşmasına yönelik araçlar olarak görülmektedir. Bu dönemde kooperatifler farklı amaçlara hizmet ettiler. Pancar üreticilerinin örgütlenmesi ve şeker fabrikalarının kurulmasıyla bu alanda bir sanayi temelini oluşturulması sanayileşmeyi hızlandıracak, istihdam yaratacak ve iç piyasadaki talebi karşılayacaktı. Bu süreç bir bütün olarak milli burjuvazi inşasında sermaye birikimine katkı sağlayacaktı (Keyder 1987).

İlk şeker fabrikası kooperatif desteğiyle ve devlet ortaklığıyla 1952 yılında kuruldu. 1953 ve 1956 yılları arasında pancar üreticileri on bir şeker fabrikasının kuruluşuna ortak oldular. Bu gelişme kooperatif birliklerinin yaygınlaşmasının da başlangıcı oldu. Ancak piyasaların devletin kontrolünde olduğu bir dönemde kooperatifçiliğin yaygınlaşması devletin hedeflerinin kooperatif prensiplerinin önüne geçmesine yol açtı. Pankobirlik 1972 yılında Türk Şeker Fabrikaları A.Ş. ile ülke çapında on dokuz pancar kooperatifini birleştiren bir çatı örgüt olarak kuruldu. 1970'ler hem dünya ekonomisi hem de Türkiye ekonomisi için önemli dönüşümler barındıran bir tarihsel bağlamı temsil etmekteydi. Dünyada korumacı politikaların güncesindeki ulusal ekonomiler liberalleşirken, Türkiye'deki politik ve

ekonomik çalkantı ülkeyi dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve bunlara uyumlu politik seçeneklere yönelmek zorunda bıraktı. Bu noktaya kadar pancar kooperatiflerinin birincil işlevi üretim ve bölüşümdü. Ancak bu kooperatifler karar alma süreçlerinin demokratik olmaması, çiftçilerin ve işçilerin çıkarlarının temsil edilmemesi nedeniyle kısıtlı bir dayanışma imkânı sundular.

Şeker sektörünün işleyişine yönelik genel bir değerlendirme Türkiye’de kooperatif sisteminin işleyişi hakkında da bilgi verici olacaktır. İlk olarak, devlet özel şirketler, kooperatifler ve kooperatif fabrikalarıyla beraber şeker sanayisinin aktif bir parçasıdır. Şeker piyasası tam rekabetten uzak bir biçimde sıkı bir denetime tabidir. Piyasanın denetimindeki en önemli araç özel şirketlerin iç piyasaya sunduğu şeker arzını belirleyen kota sistemidir. Kota sistemi aynı zamanda üretilen yıllık şeker pancarı miktarını da düzenler. A kotası yıllık olarak iç piyasaya yönelik üretilen ve pazarlanan şeker miktarını ifade eder. B kotası, A kotasının savaşlar ve doğal afetler gibi seferberlik durumlarında kullanılmak üzere saklanan belli bir kısmını kapsar. C kotası ise A ve B kotalarının dışında kalan ve ihraç edilmeye uygun şeker ve şeker yan ürünleridir. C kotasının büyümesi her zaman ihracat haddinde bir büyüme ifade etmeyebilir. Şeker piyasasındaki küresel rekabet, özellikle mısır şurubu ve diğer şeker ikamesi ürünlerin yaygınlaşması, C kotasındaki fazla şekerin pazarlanmasını ve ihracata katkı sağlamasını zorlaştırmaktadır. İç piyasaya yönelik sıkı denetim ve uluslararası piyasalardaki acımasız rekabet ortamı pancar kooperatiflerinin yerel üretimle ekonomik kalkınma yaratma kapasitesini sınırlandırmaktadır. Kota sistemi altında kooperatifler bir dayanışma mekanizması olmaktan çıkar ve idari mekanizmaların bir aktörü haline gelir. Çiftçiler kota ve benzeri baskılarla karşı karşıya kaldıklarında ya şartlara razı gelirler ya da başka ürünlere yönelirler. Bazı çiftçiler aracı görevi görerek ya kota haklarını takas ederler ya da başka çiftçilerle birlikte üretim yaparlar. Genel olarak, çiftçiler ürünlerinin işlenmesi ve değerlendirilmesi aşamasında fazla bir söz sahibi değildir.⁸

8. Bu bölüm için Pankobirlik merkez ofisinden bir yetkiliyle şeker sanayisinde

Pankobirlik ilk kurulduğunda potansiyel olarak pancar üreticilerini hedef aldı ancak bugün üyeler farklı kesimlerden geliyor. Çiftçiler pancar ekmek veya pancarlarını şeker fabrikasına satmak için Pankobirlik üyesi olmak zorunda değil, ancak büyük ihtimalle üye oluyorlar. Eğer başka bir yere satmıyorlarsa, ki bu çok düşük bir olasılık, üye olmak zorundalar. Bir de aracılık yapan çiftçiler var; bunlar kendi kotalarını pancar üretmek için kullanmıyorlar, ama başka çiftçilerin pancarını alıp şeker fabrikasına satarak kotalarını kullanıyorlar, dolayısıyla hem pancar yerine ürettikleri üründen hem de şeker kotalarından para kazanıyorlar. Biz kooperatif idaresi olarak böyle bir şeyi tasvip etmiyoruz, biz tüccarlarla değil üreticilerle iş yapıyoruz.

1980'lerden sonra devlet kapitalizmi altında şeker üretimine ve pancar üreticilerine sağlanan görece güvence ve koruma, ticaret serbestisiyle birlikte ortaya çıkan deregülasyon, özelleştirme ve artan rekabetle ortadan kalktı. Bu dönem Türkiye'nin kalkınma hedeflerinin yerini liberalizasyon ve dışa açılmaya bıraktığı bir dönemdi (Öniş 1999). Makroekonomik dönüşümler, özelleştirme ve liberalizasyondan payını alan şeker sanayisini de etkisi altına aldı. 1954 yılında kooperatif çiftçilerinin katkılarıyla kurulan Konya Şeker Fabrikası bu dönemde Türkiye ekonomisinde hâkim olan neoliberal anlayışa uygun olarak özelleştirildi.⁹ Şeker sanayisindeki özelleştirmelerin pancar üreticileri için birkaç önemli sonucu oldu. İlk olarak ekilecek toprak miktarından alınacak ürün miktarına ve ürün fiyatlandırmasına kadar bütün üretim süreci piyasanın hükmüne bırakıldı. Bu durum kooperatiflerin işlevi açısından daha ciddi so-

kooperatiflerin değişen rolü üzerine yarı yapılandırılmış bir telefon görüşmesi yapıldı. Görüşme 26 Ocak 2016'da yapıldı ve yaklaşık olarak yarım saat sürdü. Bunun dışındaki bilgiler örgütün resmi kaynaklarından ve basın bültenlerinden elde edilmiştir.

9. Konya ile ilgili iki nokta bu dönüştürmenin daha iyi anlaşılması için önem taşıyor. İlk olarak Konya alan olarak ülkenin en büyük şehridir ve önemli bir tarım merkezidir. Ülkedeki buğday ve şeker pancarı üretiminin önemli bir kesimi Konya'dan gelir. Politik açıdan bakıldığında Konya Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişi ve önemli İslamcı siyasetçilerin çıkış yeri olarak bilinir. Şeker fabrikasının özelleştirilmesinin ve Torku şirketinin kurulmasının ülkede AKP'nin ılımlı İslam iktidarı ile eşzamanlılığı düşünüldüğünde tipik bir patronaj ilişkisini ve yandaşçılığı akla getirmektedir.

nuçlar doğurmaktaydı. Piyasanın işleyişi çiftçilerin çıkarlarından daha öncelikli hale geldi.

Pancar kooperatiflerinin geçmişi 1950'lere kadar gider, dolayısıyla uzun bir geçmişleri var. Kooperatifler çiftçiler tarafından kurulmuştu ve üyelerin katkıları oranında gelişme göstermişlerdi ve sonradan Pankobirlik altında birleştiler. Bizim buradaki amacımız çiftçilere en uygun maliyetli tarımsal girdileri sağlamak. Gübre olsun, hayvan yemi veya diğer ürünler için piyasada fiyat belirleyici bir konumdayız. Çiftçilere en uygun uzun-vadeli ödeme planlarını ve ön ödeme imkânlarını sunuyoruz, ya da borçlarını ürünlerin bedelinden kesiyoruz.

İkinci olarak özelleştirmeden kaynaklanan finansallaşma pancar kooperatiflerinin şeker fabrikalarındaki hisselerinin belirgin bir biçimde azalmasına neden oldu. Bu hem çiftçilerin parasal getirilerini etkiledi hem de çiftçilerin karar alma aşamalarında söz sahibi olma hakkını ortadan kaldırdı.

Yasal olarak bakarsak üyelik ücreti ödeyen kooperatif üyelerinin katkısı şeker işletmelerinin finansal varlıklarıyla boy ölçüşemez. İşletmelerin bugün milyar dolarlık varlıkları var. Kooperatif üyelerine katkıları oranında temettü ödemesi yapılıyor. Ancak bu insanlara işletmelerin kârına ortak olmak gibi bir hak tanımıyor.

Sanayinin yalnızca bir kısmı özelleştirildiği ve devlet şeker piyasasında belirleyici bir ekonomik ve yasal aktör olmaya devam ettiği için pancar üreticileri hem özel sektöre hem de devlete karşı belirsiz bir konumda kalmaktadır. Üçüncü bir mesele ise özelleştirmenin belli bölgelerde gerçekleşmesi sonucu pancar üretiminde ortaya çıkan bölgesel farklardır. Konya'daki pancar üreticileri özel sektörle yakın ilişkilerinden ve gerçekleştirdikleri üretim miktarından ötürü görece güvenceye sahipken, ülkenin batı bölgelerinde üretim yapan çiftçiler piyasa ilişkilerini devlet üzerinden kurmak zorunda kaldıkları için farklı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Sonuç olarak kısmi özelleştirmeden kaynaklanan piyasa bölünmesi çiftçilerin aleyhine işleyen ve kontrol edilemeyen dışsal faktörlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ünal 2008). Özelleştirmeleri takip eden gelişmelerden biri de Torku şirketinin kurulması ve gıda sektöründe

önemli bir yere gelmesidir. Şirket ürün çeşitliliğini artırmış ve et ve süt ürünleriyle de piyasaya girmiştir. Şirketin genişleme stratejileri küresel dinamikleri yakından takip etmekte, yerel üretime odaklanırken tarımsal üretimi sanayi ile doğrudan bütünleştirmektedir. Şirket hem iç piyasada hem de bölge ekonomisinde dikkat çekici bir paya sahiptir. Ancak şirket tarımsal üretim ile sanayi üretimini bir araya getirecek şekilde genişlerken, bölüşüm işlevi Torku'nun yenilikçi ve canlandırıcı gündeminin bir parçası olmamıştır.

Bu yapısal dönüşümlerin şeker sanayisi ve pancar üreticileri üzerindeki etkisi çok geniş çaplı oldu. Çiftçilere verilen devlet desteğinin kademeli olarak gerilemesi çiftçilerin ekonomik kazançlarını olumsuz etkiledi. İkinci olarak ithal şeker ürünleri ve gıda sektöründeki küreselleşme ile artan rekabet çiftçilere bir darbe daha vurdu. Üçüncü olarak teknolojik yenilikler ve mısır şurubunun pancar şekerinin yerine kullanılması da çiftçileri olumsuz etkileyen bir başka unsur oldu. Kooperatif sisteminde yer alan pancar üreticileri bir taraftan kota sisteminin ağır yükü, diğer taraftan küresel piyasalardaki zayıf rekabet gücü nedeniyle pazarlık güçlerini kaybettiler, karar alma süreçlerinde katkı yapamaz hale geldiler ve yüksek denetime tabi bir üretim alanında ancak düşük düzeyde gelir elde edebildiler.

Pancar rotasyona tabi bir tarımsal üründür, çiftçinin verimli ürün alabilmesi için her dört yılda bir başka bir ürüne geçmesi gerekir. Bu süreç Türk Şeker A.Ş. tarafından denetlenmektedir. Ancak çiftçiler dört yıl beklemek yerine daha erken bir tarihte başka bir ürüne geçmeyi tercih ediyorlar. Ayçiçeği ve mısır daha yaygın ürünler haline geliyor. Pancar üreticisinin pancarı şeker fabrikasından başka bir yere satma şansı yok. Pancarın başka bir biçimde ticareti yok, ama bu sayede fabrikadan paralarını alacaklarını garantiliyorlar. Piyasada karşılaşabilecekleri paralarının ödenmemesi gibi bir durum söz konusu değil. Mısır şurubu ithalatı dolaylı olarak pancar ekimini azalttı. Pancar ekiminden başka ürünlere geçilmesinin temel nedeni düşük polar oranı. Alpullu ülkedeki ilk şeker fabrikasıydı ancak bugün hinterlandında pancar üretimi neredeyse yok gibi. Birçok çiftçi devlet desteğinden ötürü büyükbaş hayvancılığa döndü.

Türkiye’de şeker sanayisinin özgün yapısı pancar kooperatiflerinin işleyişinde belirleyici bir rol oynamıştır. Dolayısıyla kooperatiflerin

işleyişini kısmen özelleştirilmiş şeker piyasasından ve devlet denetiminden bağımsız düşünmek oldukça zordur. Şeker sanayisine yönelik endüstriyel üretime yapılan vurgu, kırsal kalkınma ve yerel örgütlenmeye dayalı kooperatif motivasyonunu gözardı eder. Buna rağmen, yerel girişimlerle başlayan ve piyasa baskısından ya da devlet müdahalesinden bağımsız olan başarılı tarımsal kooperatiflerden de söz etmek mümkün. Örneğin süt üreticileri kendi kooperatiflerini kurmakta ve ürünlerini kolektif bir biçimde pazarlamaktadır. Genelde bu tür örgütlenmeler tek bir köyden başlar, zaman içinde civar köyleri de kapsayacak biçimde genişler. Bu kooperatiflerde üyelik 100 ile 2000 arasında değişir. Pazarlama potansiyeline bağlı olarak ürünler kooperatifin kendi markası altında satışa sunulabilir. Tire Süt Kooperatifi 2000 üyesi ile kendi ürünlerini kendi marka adı altında pazarlamaktadır. Or-Koop 1979 yılında kendi ürünlerini adil fiyata satmayı hedefleyen yedi çiftçi tarafından kurulmuştur. Bugün kooperatif bir taraftan büyük sanayi kuruluşlarına çiğ süt satışı yaparken, diğer taraftan işleme kapasitelerini geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Başka ürünler etrafında yoğunlaşan kolektif çabalardan da söz etmek mümkündür. Kooperatifler dışında topluluk destekli üretim modelleri de yaygınlaşmaktadır. Bu modellerin temel motivasyonu hem ekonomik hem de ekolojiktir ve organik ürünler önem kazanmaktadır. Topluluk destekli üretim aynı zamanda kırsal kentlere bağlamakta ve kırsal ürünlerin metropollerde düzenli bir biçimde pazarlanmasına imkân tanımaktadır. Başarılı örnekler özellikle tabandan gelen örgütlenmenin, demokratik karar alma süreçlerinin ve dayanışmayı destekleyecek koşulların önemini vurgulamaktadır.

Delaney'nin Türkiye'de bir köydeki dayanışma ilişkileri üzerine yaptığı etnografik çalışma, köyde işlerin yürümesini sağlayan geleneksel dayanışma biçimleri ve bunları çevreleyen sosyal ilişkiler ile daha formal kooperatif modelleri ve bunların sosyal ve ekonomik örgütlenmesinin sonuçları arasındaki kopukluğu net bir biçimde göstermektedir. Geleneksel bir dayanışma biçimi olarak imece sorunların çözümünde, acil durumlarda ve ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi gerektiğinde ortaya çıkan enformel bir sosyal ve ekono-

mik dayanışma biçimidir. Delaney'nin imeceye yönelik verdiği örnekler bir akarsuyun üstüne köprü yapılması ve yaşlı bir çiftte eski ve yıkık evlerinin tamirinde destek verilmesidir. Bir başka örnek ise hasat zamanı ya da tarımsal üretimin başka aşamalarında köylülerin bir araya gelmesi ve yardımlaşmasıdır. Formel kooperatifler söz konusu olduğunda ise Delaney birçok kooperatifin dağıldığını ve bir kısmının da 1980 darbesinden sonra resmi olarak kapatıldığını ifade eder.¹⁰

İlk önce bana bu faaliyetlerin başarısızlığının katılımcılar arasındaki güvensizlikten, akıllı birinin kaynakları kendi çıkarına kullanacağına yönelik genel bir korkudan kaynaklandığını söylediler. Ancak bu şüphecilik Türk köy hayatında görece yaygın bir unsurdur ve durum her ne ise, belli dönemlerde aşılmış olduğu açıktır. Başkaları ise siyasi karışıklıklardan önceki yıllarda kooperatif davranışının “komünist” olarak etiketlendiğini ve dolayısıyla lekелendiğini söyledi. (1993: 153)

Kooperatifçilik hareketi geleneksel dayanışma ilişkilerini bütünsel bir biçimde içermiş olsaydı, Türkiye’de kooperatiflerin tarihi çok farklı olabilirdi. Kooperatif geleneği en kaba haliyle modern ekonomik seçeneklerle bağ kuramamıştır. Bu durum kısmen geleneksel siyasi çatışmalarla, örneğin kırsal hayatın yeni örgütlenme biçimlerine direnç göstermesiyle açıklanabilir; kısmen de dışsal dinamikler ve tabandan örgütlenme potansiyelini baskılayan tepeden inme politika yaklaşımlarının etkisiyle açıklanabilir.

Türkiye kooperatif örneğine yönelik karşılaştırmalı bir yaklaşım daha fazla teorik bilgi sağlayacaktır. İlk olarak, önemli olan kooperatiflerin kurumsal, örgütsel ya da yasal çerçeveleri değil, kooperatiflerin belli bir sosyal ilişkiler dizisi içinde nasıl bir işleve hizmet ettikleridir. Mondragon örneğinde kooperatifler coğrafi ve politik

10. Bu bağlamda 1980 askeri darbesiyle ilgili küçük bir açıklama notu düşmek gerekli. Türkiye’de 1980 darbesi, aynı yıl IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile başlayan liberalizasyon programıyla doğrudan bağlantılıdır. Darbe genel olarak sol hareketi hedef almıştır, sol partilere, siyasetçilere ve sendikalara yasaklar getirmiştir. Genel olarak siyasetin sol unsurlardan arındırılması ve muhalif hareketlerin bastırılması Türkiye ekonomisinin ithal ikameci bir modelden piyasacı bir modele geçişini kolaylaştırmıştır.

olarak farklılaşmış bir bölgede gelişme için bir alan yarattılar. Bu kooperatifler kalkınmanın öncüsü oldular. En önemli hedefleri yerli nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak bir yerel kalkınma inşa etmektir. Türkiye örneğinde ise kooperatifler devlet eliyle başlatıldılar ve devletin bir ekonomik aktör olarak zayıf olduğu, sermaye yatırımlarının etkin olmadığı alanlardaki ekonomik boşluğu doldurmak için kullanıldılar. Bu durumda kooperatifler birer sosyal yapı haline geleceğine sosyal ilişkiler kooperatif ekonomilerinin bir türevi haline geldi. Türkiye örneğinde milli olan yerel olandan daha önce geldi.

İkinci olarak dayanışma ekonomileri teorik olarak devlet-dışı ve piyasa-dışı alternatifler olarak tanımlanmıştır. Alışılmış devletçi veya piyasacı paradigmaların dışında kalma seçimi bir kooperatifin başarısı için zorunludur; ancak bu dışında kalmanın derecesi çeşitli ekonomik, demografik ve coğrafi koşullara göre çeşitlilik gösterir. Mondragon veya SEWA'ya kıyasla Pankobirlik'in devlet ve piyasa paradigmalarının dışında kalma derecesi daha kısıtlıdır. Pancar kooperatiflerinin tarihi yerelden çok devlet çerçevesinde kök salmıştır. 1970'lerde öne çıkan örgütsel dönüşümler de yerelden çok piyasaya yöneliktir. Bugün kooperatifler, fabrikalar, devlet ve yeni nesil girişimciler kurumsal olarak iç içe geçmiştir. Kurumsal yapıdaki bu girift ilişkiler ağı bir dayanışma ekonomisinden ya da yerel kalkınmadan çok ahbap-çavuş kapitalizmine örnek olacak niteliktedir. Ülkedeki en geniş kooperatif örgütlenmesi olmasına rağmen pancar üreticileri kendi kooperatiflerinin ortaya çıkışında, gelişiminde ve karar alma süreçlerinde çok az katkı koyabilmiştir.

Son olarak, şeker sektörünün kurumsal yapılanmasındaki değişiklikler küresel süreçlerle nasıl karşılaştırılabilir? Prensipte kooperatifler gönüllü üyeliğe dayalıdır ve demokratik bir biçimde yönetilirler; yeniden yatırım yapma, genişleme veya belli bir alana doğru genişleme kararları yerel faktörlere ve üyelerin çıkarlarına bağlıdır. Mondragon'un genişleme ve yenilik stratejileri küresel ekonominin değişen piyasa dinamiklerini karşılamaya yöneliktir. SEWA'nın eğitim ve teknolojiyi kullanma biçimi daha fazla teknik bilgi yaratır ve yerel dinamikleri daha fazla temsil eden bir yerel kalkınma

sağlar. Pankobirlik örneğinde ise üye sayısı fazla olmasına rağmen, yerel çıkarlar devletin ve piyasanın çıkarları tarafından bastırılmıştır. Küresel gelişmelere yönelik markalaşma, ürün çeşitlendirmesi ve Torku'nun pazar payının genişlemesi gibi yenilikçi uygulamalar söz konusudur, ancak bunların yayılım etkisi yerel üreticilere ulaşmaz. Sadece yerel girişimlere dayalı daha küçük kooperatifler örneğinde ise ekonomik getiriler çok daha kısıtlı olurken, kooperatifin yapısını ve gelişimini belirlemeye yönelik özerklik çok daha yüksektir. Bütün bunlara bakarak kooperatif modelinin ancak açıklık, demokratik katılım ve karşılıklılık prensipleri kolektif faaliyetlere ve karar alma süreçlerine tamamen dahil edildiği zaman gerçekten işlevsel olacağı sonucuna varmak mümkündür.

Dayanışma Ekonomileri Üzerine Kavramsal Bir Tartışma

NEOLİBERAL küreselleşmenin yarattığı sorunlar ve kısıtlar dünya çapında farklı toplumsal kesimlerden çeşitli tepkilerin doğmasına yol açtı. Küresel ekonominin yapısal sorunları bu kesimler tarafından çeşitli ve yapısal olmayan biçimlerde karşılandı. Bu tepkiler pratik dönüşümler, örgütsel yenilik ve stratejik bileşimlerden oluşmaktaydı; bazı durumlarda daha fazla çeşitlilik ortaya çıkarken bazı durumlarda yeni işbirlikleri gelişmekteydi. Bütün bunlar sosyal ve ekonomik örgütlenmeye yönelik yeni bir düşünce biçiminin ortaya çıkışına işaret etmekteydi. Bu bölümde neoliberal küreselleşmeye karşı ortaya çıkan dayanışma ekonomilerinin tanımlayıcı unsurlarının üzerinden geçmek ve bunu yaparken karşılaştırmalı bir bakış açısı kullanarak gelecek araştırmalara yönelik bir eylem ve analiz çerçevesi inşa etmek istiyorum. Bunların dışında dayanışma ekonomilerinin maddi temelleri, karşılaşılan zorluklar ve pratik dönüşümler de bu bölümdeki analitik tartışmaların bir parçası olacaktır.

Küresel Baskılara Yerel Tepkiler

Dayanışma ekonomilerinin birincil tanımlayıcı özelliği yerel olmasıdır. Yerel nüfusun ortak çıkarlarından yola çıkarak yerel kaynakları kullanan süreçlerin inşasıyla gelişirler. Dayanışma ekonomileri alternatif üretim ilişkileri, bölüşüm mekanizmaları ya da örgütlenme prensipleri biçiminde ortaya çıkarlar. Yerel gelişmeler biçimsel veya

yapısal olarak evrensellik göstermezler; daha çok mevcut politik hareketlilik kültürü, toplumsal dinamikler, demografik özellikler ve yerel kaynaklarla ekonomik ilişkilere bağlı olarak özgün örnekler olarak inşa edilirler. Bu durum neoliberal küreselleşmenin etkilerindeki eşitsizlikle paralellik gösterir. Dayanışmanın yerele odaklanması, küresel ağların reddedilmesi ya da gelişmiş iletişim ve ulaşım imkânlarından vazgeçilmesi anlamına gelmez. Yerel dayanışma ağlarının birçoğu bilgi paylaşımı için bilişim teknolojilerinden faydalanır ve bu sayede uzak mesafedeki ağların birbiriyle bağlanması sağlanır. Bu durum aynı zamanda ağların teknik bilgilerini, başarı öykülerini ve dayanışma sürecinde karşılaşılan zorlukları paylaşımları nedeniyle bir öğrenme süreci de yaratır.

Dayanışma ekonomileri dört temel işlev üzerinden analiz edilebilir. Üretim ve bölüşüm işlevleri dayanışmanın maddi temellerini ifade eder; bu işlevler maddi kaynakların stratejik kullanımını ve üretimden kaynaklanan getirilerin etkin ve sürdürülebilir bir biçimde paylaşılmasını öngörür. Dayanışmanın diğer iki işlevi ise işyeri demokrasisi ve emeğin yeniden örgütlenmesidir. Demokratik sistemlerin zayıflığı temsili yapılarından ve politik elitlerle ekonomik elitler arasındaki içsel işbirliğinden kaynaklanır. İşçi hareketi tarihsel olarak siyasi bir hareket olmuştur ve bu yolda politik gücü hedeflemiş, vatandaşlıktan kaynaklanan politik, sivil ve sosyal haklar bağlamında işçilerin toplumdaki konumunu geliştirmek için mücadele vermiştir. Ancak neoliberal küreselleşmeyle birlikte ulus-devletin zayıflaması işçi hareketinin mevcut demokratik yapılar içindeki hareket alanını daraltmıştır. Bu şartlar altında işyeri demokrasisi işyerinde ve işyeri dışında hak temelli argümanlarla ve mücadelelerle şekillenmiştir. Ulus-devlete ve ulusüstü örgütlere karşı yapısal dönüşümler talep etmek yerine mücadeleler daha yerel bir düzeyde örgütlenmekte ve yapısal olmasa da uygulanabilir çözümler hedeflenmektedir. Demokratik pratiklerin karşı karşıya kaldığı mevcut kısıtlara benzer bir biçimde örgütlü işçi hareketi, özellikle de sendikalar son dönemde yaşanan küresel dönüşümlere uyum sağlamak ve gerekli tepkileri geliştirmekte geri kalmışlardır. Kimlik politikalarının yükselişi işçi hareketinin karşılamakta güçlük çektiği

meselelerden biridir. Piyasaların küreselleşmesine ve sermayenin artan küresel hareketliliğine rağmen işçi hareketinin ulusal düzeyde örgütlenmeye devam etmesi yoğunlaşan baskılara karşı mücadeleyi kısıtlayan bir başka unsurdur. İşçiler sendikaların uyum stratejileri yetersiz kaldıkça seslerini duyurmak ve çıkarlarını temsil etmek için alternatif örgütsel modellere yöneldiler. İşçi merkezleri ve sivil toplum örgütleri bu işlevleri karşılamak ve bir müzakere alanı yaratmak için ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede yerel düzey hem işlevsel hem de örgütsel bir alternatif olarak öne çıkar. Dayanışma ekonomilerinin dört temel işlevi de yerel düzeyde örgütlenebilir ve bu sayede ana akım örgütsel yapıların bugün karşı karşıya kaldıkları etkinlik sorunu aşılabılır. Küresel örgütlenme düzeyi yeni işbirliklerinin ortaya çıkmasında ve daha geniş bir kitlenin farkındalık kazanmasında etkili olabilir, ancak bunlar yapısal dönüşümleri gerçekleştirmek için gerekli olan politika değişikliklerinin hayata geçirildiği anlamına gelmez. Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu ya da G-20 gibi oluşumlar çalışmalarıyla sosyal ve ekonomik sorunlara yönelik farkındalık yaratmada başarılı olmuşlardır, ancak politika değişikliklerine etkileri kısıtlı kalmıştır. Küresel örgütlenme düzeyinin en büyük sorunu tabandan kopuk bir biçimde işlemesidir. Herhangi bir sorunun yerelden çıkıp ulusal, bölgesel ve küresel düzeye taşınması süreci söz konusu sorunun başka bir meseleye dönüşmesine, sıklıkla genelleştirilmesine ve basite indirgenmesine yol açmaktadır. Bir sorunun küresel düzeyde temsiliyeti için belirleyici olan ne kadar aşırı bir noktada olduğudur. Buna karşılık ana akım olmayan ve tabandan gelen hareketlerin temsiliyetine daha fazla önem veren örgütlerden de söz etmek mümkündür; bunların başında Dünya Sosyal Forumu'ndan söz edilebilir. Ancak bu tür örgütlerde temel sıkıntı kapsamalarını genişletecek finansal ve örgütsel kaynaklardan yoksun olmalarıdır.

Ulusal örgütlenme düzeyi ise farklı nedenlerle sorunlu bir alandır. Egemenliğin ulusüstü örgütler ve ulus-devletler arasında paylaşılmış olması ulus-devletlerin manevra alanını daraltmış, emek kesiminin ulusal düzeydeki taleplerini anlamsız kılmıştır. Bu ne-

denle küresel ya da ulusal düzeylere kıyasla yerel örgütlenme düzeyi acil meselelere çözüm üretme aşamasında daha etkin olmakta, yerel gruplara çıkar temsili ve sorun çözme aşamalarında daha fazla alan sağlamaktadır. Yerel aktörlerin küresel aktörler tarafından baskılanan devlete ve küresel kurumlara göre daha bağımsız ve özerk olmaları, mevcut kaynakların kullanımında ve yerel sorunların çözümünde daha etkin olmalarını sağlar.

Yerel düzlem işlevsel, örgütsel ve politik bir alternatiftir. Küresel düzeyde konsolide olan kapitalist piyasa antitezini yerelde bulur. Dünyanın farklı bölgelerinde artan özerklik talepleri ana akım politik yapılardan bir kopuşa işaret etmektedir. Bu talepler yalnızca kendi kaderini tayin hakkı ya da özyönetime yönelik politik talepler değildir, aynı zamanda yerel kaynakların yönetimi ve getirilerinin bölüşümünü de kapsayan ekonomik taleplerdir. Meksika'da Zapatistaların, Türkiye, Irak ve Suriye'de Kürtlerin ya da İspanya'dan ayrılmak isteyen Katalanların özerklik talepleri devlete karşı, devletin egemenliğini paylaştığı ulusüstü örgütlere karşı ve yerel talepleri gündemlerinin dışında tutan diğer hegemonik aktörlere karşıdır. Bu özerklik hareketlerinin talepleri ve kullandıkları stratejiler birbirinden farklı olabilir, ancak bir başka soyutlama düzeyinde birbirlerine benzemektedirler; kapitalist dünya ekonomisinin küresel bütünleşmesine ve bunun politik uzantılarına taban tabana zıt bir konumda durmaktadırlar.

Yerel düzeyin de kendine has kısıtları olduğu söylenebilir. İlk olarak yerel örgütlenme küresel örgütlenmenin yerine geçecek bir şey olarak değil, onunla aynı anda varlığını sürdüren bir alternatif olarak görülmektedir. Yerel düzeyde örgütlenecek ekonomik işlevler ve üretilebilecek ürünler sınırlıdır. Yerel ekonominin ve yerel kaynakların tam kapasiteyle değerlendirilmesi küresel piyasalara bağımlılığı önemli ölçüde azaltacaktır, ancak küresel ekonomiden tam bir bağımsızlık söz konusu değildir. Yerel kaynakların canlandırılması katılımcıların bağlılığının sürekli olmasını ve dayanışma prensiplerinin içselleştirilmesini gerektirir. Ancak yerel örgütlenmelerin karşılaştığı en önemli risklerden biri geleneksel hiyerarşilerin ekonomik ilişkilere ve dayanışma hedeflerine nüfuz etmesidir. Bu hi-

yerarşiler etnik, dini veya başka türden olabilir ve bu yapılar dayanışma ekonomilerinin gelişmekte olan yapılarına zorla dahil olabirirler. Dayanışma ekonomilerindeki başarısızlıklar en az başarı öyküleri kadar yaygındır. Dolayısıyla bir illüzyonu yüceltmek yerine, dayanışma seçeneklerinin bütünlüklü ve gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi gerekir.

Küresel Ekonomiye Devlet-Dışı ve Piyasa-Dışı Alternatifler

Karl Polanyi piyasa ideolojisinin arızalarına ve toplumsal sonuçlarına karşılık özselcilik fikrini ortaya atmıştır. Polanyi'ye göre ekonominin iki temel anlamından söz edilebilir. İlk olarak *homo economicus* kavramına odaklanan neoklasik anlamı ve rasyonel bireylerin fayda maksimizasyonu anlayışı söz konusudur. İkinci anlamı ise insanların kendi sosyal ve çevresel çerçeveleri içinde bir yaşam inşa etmesine odaklanır. Polanyi burada ikinci anlamı izleyerek üretim ve bölüşümü piyasa toplumunun dışında sürdürmenin yollarını arar. Polanyi'ye göre piyasa-dışı bir toplumun dört temel prensibi karşılıklılık, bölüşüm, simetri ve merkeziliktir (Polanyi 1967: 46). Karşılıklılık, piyasada faydasını en yüksek düzeye çıkarmaya çalışan rasyonel insana karşı sosyal grupların ve üyelerinin karşılıklı değiş tokuşunu ifade eder. Bölüşüm, üretilen ve birikimi sağlanan mallar ve hizmetlerin toplumun üyelerine dağıtılmasıdır. Simetri ve merkezilik piyasa-dışı ekonomik ilişkilerin sürekliliğini garanti altına alan iki temel örgütsel unsurdur. Polanyi simetri prensibi ile ortaklar arasında formel bir kayıt olmaksızın değişim ilişkilerinin sürekliliğinin sağlanabileceğini savunur. Merkezilik ise mallar ve hizmetlerin merkezi bir biçimde toplanacağını ve daha sonra üyelere dağıtılacağını ifade eder. Polanyi'nin özselci yaklaşımı ve ekonomik ilişkilerin sosyal ilişkilerin içine gömülü olduğunu savunduğu yaklaşımı yerel sosyal örgütlenmeyle uyumlu bir biçimde küresel piyasaların tepeden inme belirleyiciliğine karşı durur.

Dayanışma ekonomileri politik ekonominin ana akım, kurumsal yaklaşımlarına bir alternatif sunar. Dayanışma ekonomileri devletle ve devlet aktörleriyle, aynı zamanda piyasayla ve bileşenleriyle bir

arada varlık gösterir ve ilişki kurar. Yerel düzeyde örgütlenen dayanışma ekonomilerinin bir devrim yaparak burjuva sınıfını ortadan kaldırmak ya da bir toplumsal ütopyayı gerçekleştirmek için diktatörlük kurmak gibi bir hedefi yoktur. Dayanışma ekonomileri kendi toplumsal ve ekonomik koşullarından filizlenir, kendilerine piyasa ve devletten bağımsız bir alan yaratmak için çalışırlar. Bu anlamda dayanışma ekonomileri devlet tarafından kabul edilen ve uygulanan, piyasa tarafından bireylere dayatılan ve aşılana piyasa ideolojisine karşıttır. Buradaki temel düşünce dayanışma, işbirliği, içericilik ve katılım temelinde farklı modellerin gelişimine imkân tanıyan örgütsel çoğulculuk anlayışdır.

Unger'in sola yönelik eleştirileri ve yeni bir alternatif önerisi dayanışma ekonomilerini bir olasılık olarak düşünebilmek için önemli bir ölçüttür. Unger mevcut kurumsal yapılar ve piyasa hâkimiyetindeki çerçeve içinde politik ve ekonomik ilişkileri sorgulayarak örgütsel çoğulculuğun ne kadar mümkün olduğunu tartışır:

Bunun anlamı ideolojik tartışmalarımızı örgütleyen eksen olarak piyasa odağı ve hükümet idaresi arasındaki ikiliğin reddi ve bunun yerine ekonomik, siyasi ve sosyal çoğulculuğa dayalı örgütlenme biçimlerine dair tartışmanın konmasıdır. Bu durum vergiye ve transferlere dayalı geriye dönük bir bölüşüm yerine ekonomik büyüme ve teknolojik yenilikte daha fazla eşitlik ve içericilik yanlısı bir yaklaşım gütmek anlamına gelir. (2009: 21)

Dayanışma ekonomileri böyle çoğulcu bir çerçeve içinde uygulanabilir bir seçenek haline gelmiştir. Dayanışma ekonomileri kendi içinde örgütlenme, işlev ve kapsam açısından çeşitlilik gösterir. Dayanışma, karşılıklılık ve birlik prensipleri bu çeşitli biçimlerin aynı kategori içinde yer almasını mümkün kılar. Unger, “serbest ticaret bir araçtır, amaç değil” derken, ülkelerin “genel ticaret kuralları”nın ya da daha genel olarak küresel piyasa ilişkilerinin dışına çıkma özgürlüğü olduğunu savunur (Unger 2009: 137). Dayanışma ekonomileri bütün bir ulus için olmasa bile en azından toplumun bir kesiminin sistemin dışına çıkabilmesi için bir yol sunmaktadır.

Sosyolojide Çalışma ve Endüstriyel İlişkiler Ayrımını Aşmak

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra emek çalışmasının disiplin temellerinde bir çeşitlilik ortaya çıktı. Kalleberg'e göre "takip eden yıllarda çalışmaya yönelik sosyolojik araştırmalarda daha fazla uzmanlaşma ortaya çıktı, ancak 1960'larda ve 1970'lerde çalışmaya yönelik araştırmalar hem sosyoloji içinde hem de sosyoloji ve diğer sosyal bilimler disiplinleri arasında giderek çok parçalı hale geldi" (Kalleberg 2009). Harry Braverman'ın çalışmaları emek çalışmalarının disipliner bir alan olarak inşasında bir dönüm noktası oldu (1974). Braverman *Emek ve Tekelci Sermaye* adlı çalışmasında sermaye, emek ve işbölümünü yirminci yüzyıl bağlamına yerleştirir; bunu yaparken bilimsel yönetim ve çeşitli teknolojik gelişmelerin yarattığı dönüşümlerin altını çizer. Piyasanın ve dünyadaki işbölümünün küreselleşmesi *Emek ve Tekelci Sermaye*'nin aydınlatıcı katkısını bir kere daha ortaya koymuştur. Braverman Amerika'daki emek süreçlerine odaklanırken, Mandel *Geç Kapitalizm* çalışmasında Marksist emek analizini bir adım öteye taşımıştır (1972). Mandel'in geç kapitalizme yönelik yapısal analizi kapitalizm tarihine ve ekonomik gelişmenin döngülerine yönelik dönemsel analizlere katkı sağladı. Emek açısından bakıldığında farklı coğrafyalarda ve kapitalizmin farklı aşamalarında sermayenin merkezileşmesine ve yoğunlaşmasına yönelik detaylı analizi işbölümünün küreselleşmesi ve sanayinin yeniden yapılanması aşamalarında araştırmacılara ışık tuttu. Belli bir yerde sermayenin yoğunlaşması orada ve başka yerlerde istihdamın endüstriyel bileşimini değiştirmektedir (Mandel 1972). Hem Braverman hem de Mandel emek dünyasının içinden gelen insanlardı. Aynı zamanda hem kuramcı hem de aktivist olmaları deneyimlerini bilgiyle birleştirmelerine imkân tanıdı. Braverman'dan on yıl kadar sonra Piore ve Sabel'in *The Second Industrial Divide* (İkinci Sanayi Bölünme) adlı çalışması emek çalışmalarına bir başka eleştirel müdahalede bulundu (1986). Piore ve Sabel'a göre kapitalist dünya ekonomisi 1970'lerde içine düştüğü krizden

çıkma ve kitle üretimine dayalı modelin kısıtlarını aşmak için yeni bir hâkim üretim modeline geçmek zorunda kalmıştı. Bu dönemde tünelin ucundaki ışık gibi algılanan esnek uzmanlaşmanın zamanla bir seraptan başka bir şey olmadığı anlaşıldı.

Yine aynı dönem boyunca emek çalışmaları bir alan olarak sanayideki ve emek ilişkilerindeki dönüşümlere ışık tutan derin tarihsel çalışmalarla daha da zenginleşti. E. P. Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* kitabı, İngiltere'de erken sanayileşme döneminde gözlemlenen çalışma koşullarının derin bir tarihsel anlatımını ve analizini içerir (1966). Thompson proleterleşme sürecini kavramsallaştırma biçimiyle en fazla referans verilen araştırmacılardan biri oldu. İşçi sınıfının değişen sosyal ve maddi koşulları canlı bir biçimde anlatılmaktaydı. Thompson üretim sürecinin yapısal dönüşümlerine yönelik anlatımında çalışmanın zamansal ve mekânsal organizasyonu ile iş ve işdışı alanların ayrımını vurgulamaktadır. Her iki unsur da emek çalışmalarına kalıcı bir katkı sağlamıştır. Thompson'un yanı sıra Hobsbawm'ın *Sanayi ve İmparatorluk* ve *İşçiler: Emeğin Dünyası* çalışmaları Sanayi Devrimi'nden sonra emeğin değişen dünyasına dair tarihsel analizi ileri taşıyan araştırmalar oldu (Hobsbawm 1968, 1985). Hobsbawm'ın çalışmaları Thompson'a kıyasla daha az teorik ve daha çok tarihsel olmakla beraber Marksist bakış açısı, tarihsel materyalizmin sonuçları ve sosyal bileşenlere odaklanması nedeniyle emek çalışmaları için çok değerli bir katkı sağladı.

Bugün belirsizlikle tanımlanan güncel tarihsel bağlamda, alışılmış ikiliklerin belirsizleştiği ve kavramsal kategorilerin daha geçirgen olduğu bir dönemde çağdaş araştırmacılar anlam arayışını ileri taşımaya çalışmaktadır. Ronaldo Munck 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başında öne çıkan yeni uluslararası emek çalışmaları yaklaşımına yönelik olarak şunu söylemektedir: "Yeni uluslararası emek çalışmaları klasik proletaryadan daha geniş bir kategori olarak 'çalışan yoksullar' ile ilgili eleştirel bir yaklaşımı öne çıkardı. Benzer bir biçimde işçi mücadelesinin gizli kalan biçimleri ve sınıf oluşumu ile proleterleşmenin daha geniş 'sosyolojik' yaklaşımları vurgulandı. Bunun yanı sıra ev eksenli üretimle ilgili feminist kaynaklı

tartışmalara yönelik bir ilgi de söz konusuydu” (2009). Bu aşamada farklı çalışma alanlarından kaynaklanan ve farklı yöntemleri kullanan, emeğin daha önce temas edilmemiş boyutlarına odaklanan bir literatür gelişmeye başladı. Literatürdeki bu gelişme yeni kuşak araştırmacıların teorik katkı yapma şanslarını azaltırken, literatüre daha çok sayısal katkı sağlayan ampirik ve mikro-düzey araştırmaların ağırlığının artmasına yol açtı. Abbott 1993’te yazdığı bir makalede emek çalışmalarının gelişimini kurumsal yapılara, emek çalışmalarında öne çıkan konulara, yöntemsel yaklaşımlara, farklı araştırma düzeylerine ve bütün bunların dönüşümünü ve yeniden inşasını izleyen tarihsel dönüşümlere bakarak geniş çaplı bir değerlendirme yapar. Abbott bu çalışmada farklı veri tabanlarında yayınlanmış makaleleri gözden geçirir ve ağırlıklı olarak sayısal araştırma yöntemlerini tercih eden çalışmaların teoriye aynı derecede ilgi göstermemesinden ötürü çağdaş araştırmaların zayıflayan teorik katkılarını eleştirir: “Aynı zamanda, zamansal ve mekânsal olarak farklı düzeyleri kapsayan teorinin eksikliği emeğe yönelik sayısal araştırmaları aynı oranda bağlantısız, dolayısıyla anlamsız kılar. Bu durum bütün modern anlayışlarımız için geçerlidir, emeğin tek bir genel teorisi bulunmaktadır, bu da Marx’tır” (Abbott 1993). Marx’ın katkısına yönelik değerlendirmeler, emek hakkındaki varsayımlarına ve politika önermelerinin zayıflığına yönelik eleştirileri de dikkate almaktadır.

Munck emek çalışmaları ve endüstriyel ilişkiler arasındaki ayırma eleştirel bir biçimde yaklaşmaktadır. Endüstriyel ilişkiler Uluslararası Çalışma Örgütü’nün sosyal işbirlikleri, halkla ilişkiler ve çalışma ilişkileri üzerinde kurdukları söylemi temsil eder, ancak küresel ekonomi ve emek arasındaki ilişkiyi incelerken denkleme yeni değişkenler eklemekte yetersiz kalır, sonuç olarak kısıtlı bir analiz imkânı sunar. Munck endüstriyel ilişkiler yaklaşımındaki üçlü ve ikili müzakere sistemlerini emeğin maruz kaldığı küresel dönüşümleri yansıtmadıkları gerekçesiyle eleştirir. Bu sınıflandırmanın diğer ucunda ise Marksist analize bağlılığını sürdüren emek çalışmalarından söz edilebilir. Ancak işçi sınıfına yönelik geleneksel düşünme biçimleri de küresel işbölümüyle birlikte değişen sınıf di-

namiklerine ve işçilerin değişen eğilimlerine gereken ilgiyi göstermemektedir:

Sınıf özcülüğünden vazgeçmek ve emeğe yönelik daha geniş, daha “kültürcü” ve cinsiyete dair bir yaklaşımın benimsenmesinde kesinlikle geç kalınmıştır. Aynı şey monolitik olmayan, değişken, sosyal ilişkilerin karmaşık, rastlantısal ve melez bir kümesi olarak görülen bir küreselleşme anlayışı için de geçerlidir. Dünya hızlı bir biçimde değişiyor ve bizim teorik merceklerimizin de akışkan ve karmaşık emek ortamını ve toplumsal hareket faaliyetlerini anlayabilecek biçimde ayarlanması gerekmektedir. (Munck 2004: 257)

Sonuç olarak emek çalışmaları terminolojisinin değişen dinamiklere göre yeniden tanımlanmasını gerektiren bir döneme gelmiş bulunuyoruz (Standing 2009). Bu yeniden canlandırma sürecinin farklı düzeylerde sürdürülmesi gerekmektedir. Bir yandan bireysel deneyimler kapitalizmin güncel işleyişinin yaygın sonuçları hakkında açıklayıcı olur (Sennett 2000), diğer yandan kolektif deneyimler kapitalizmden çıkmanın alternatif yollarını sunar (Santos 2007, Waterman 2004). Bugün sürmekte olan küresel ekonomik kriz ise kapitalist ekonominin içsel çelişkilerini daha yapısal bir analiz düzeyinde gözler önüne serer (Panitch ve diğ. 2010, Calhoun ve Derluguian 2011).

Emek çalışmalarının gelişimine dair sunulan kısa tarihsel anlatı içinde sanayileşme döneminin başından beri gerçekleşen gelişmelerin tamamını bütünsel bir biçimde sunmak mümkün değildir. Farklı disiplinlerde ve farklı yöntemsel araçlarla inşa edilen bilimsel araştırmaların kapsadığı tematik çeşitlilik basit ve mütevazı bir özetle toparlanamayacak kadar geniş bir evren yaratır. Burada sunulan tarihsel bağlam ve dönemsel gelişmeler bugün yapılan araştırmaların konumlandırılması için bir çerçeve sunmaktadır.

Ampirik ve Teorik Olanı Yeniden Buluşturmak

İstihdam ilişkileri, üretim organizasyonu ve dayanışma ekonomilerine yönelik ampirik çalışmalar belli bir teorik noktadan başlayarak pratik gözlemleri belli bir soyutlama düzeyine taşır ve bir analiz inşa eder. Belli bir teorik bağlam ve araştırmanın yöntemsel kapasitesi gözlemlerin ve bulguların taşınacağı soyutlama düzeyini de belirler. Ancak analiz sürecinin alana bir katkı sağlayabilmesi için aynı zamanda bir sentezle tamamlanması gerekir. Araştırma sürecinde yol ikiye ayrılır, bir tarafta saha çalışması, veri toplama ve değerlendirme süreci, diğer tarafta daha az iş gerektiren, teorik araştırmaya ampirik olmayan bir yaklaşım söz konusudur.¹

Bütün bu bilimsel araştırma süreci çalışma, emek ve istihdama yönelik çalışmaların çok disiplinli olması nedeniyle daha da karmaşıklaşır. Bu kitapta da farklı noktalarda vurgulanan birinci ayırım emek çalışmaları ve endüstriyel ilişkiler arasındadır. Bu ayırım içsel bir ayrışma ve bölünme olarak düşünülse de çalışma ekonomisi, insan kaynakları yönetimi ve endüstriyel psikoloji gibi alanların da katkısıyla daha da karmaşıklaşır. Disiplinler, perspektifler ve kullanılan yöntemler açısından ortaya çıkan bu çeşitlilik yeni kuşak araştırmacıların bilimsel araştırma evreninde kendilerini konumlandırımlarını zorlaştırmaktadır.

Araştırma sürecinin pratik ve örgütsel meselelerinin ötesinde ampirik araştırmaların coğrafi çeşitliliği alanın ampirik çalışmalara verdiği ağırlık açısından bir zorluk yaratır. Küresel eşitsizlik ve Kuzey-Güney arasında ortaya çıkan ayrışma akademik yapıları ve araştırmacıların ulaşabildikleri kaynakları da etkilemektedir. Eşitsizliğin akademideki yansımaları emek çalışmaları açısından özel bir önem taşır. Küresel işbölümündeki dönüşümler, önce imalat sanayinin ve

1. Ampirik analize yönelik eleştiri yönteme dair ya da araştırmacıyla araştırma arasındaki ilişkiye dair postpozitivist ya da postampirist bir eleştiri değildir. Bu eleştiri daha çok en canlı ve aynı zamanda coğrafi olarak en dağınık araştırma bulgularını teori inşa sürecine dahil etmeye yöneliktir. Birinci tür bir eleştiri için Bryant (1996) ve ikinci tür bir eleştiri için Abbott (2005) açıklayıcı olacaktır.

daha sonra hizmetlerin az gelişmiş bölgelere taşınması emek çalışmalarının araştırma nesnesinin daha çok az gelişmiş Güney ülkelerinde bulunduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler Kuzey ülkelerinde çalışma yaşamında ve endüstriyel ilişkilerde yaşanan değişikliklerin önemli olmadığı anlamına gelmez; ancak araştırma eğilimlerinin coğrafi boyutu göz önüne alındığında küresel eşitsizliğin araştırma sürecine nasıl yansıdığı daha iyi anlaşılabilir. Güney ülkelerindeki istihdam ilişkileri, çalışma standartlarının eksikliği ve düzensiz çalışma şartları daha derin toplumsal sorunlara, sağlık ve iş güvenliği sorunlarına ve ekonomik eşitsizliğe yol açmaktadır. Bütün bunlara karşılık araştırmaların çoğu Kuzey ülkelerine odaklanmakta, gelişmiş ülkelerdeki kaynak imkânlarından, büyük fon piyasasından ve genel olarak ekonomik ve akademik sermayeden beslenmektedir. Kuzey ülkelerinde emek piyasasının en alt kademesinde yer alanlar ve en kötü çalışma koşullarına maruz kalanlar sıklıkla Güney ülkelerinden gelen yasal ve yasadışı göçmenlerdir.

Bilgi neoliberal küreselleşmenin para birimi haline gelmiştir. Elektronik, ulaşım, iletişim ve bilgi paylaşımı alanlarındaki icatlar ve yenilikler bilginin gündelik hayata daha fazla nüfuz etmesine ve merkezî bir önem kazanmasına yol açtı. Lojistik katkılarının ötesinde, bilgi küresel ekonominin birincil ve en değerli metası haline geldi. Bilginin metalaşması gerek donanım (akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar ya da tabletler) gerekse yazılım (hem kişisel hem de kurumsal kullanıma yönelik bilgisayar ve akıllı telefon uygulamaları) alanındaki gelişmeler piyasada görece büyük ve yüksek gelir getiren gediklerin oluşmasına yol açtı. Bilgi ekonomisinin büyümesi ve buna eşlik eden teknolojik gelişmeler ileri kapitalist ülkelerle dünyanın geri kalanı arasında büyük bir dijital uçurum yarattı. Hindistan veya Tayvan gibi münferit teknolojik atılımlar insani kalkınma açısından ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldıracak düzeyde bir gelişmeye dönüşmedi.

Bilginin metalaşması bilgi üretiminin birincil alanı olan akademia de ciddi bir dönüşüme yol açtı. Üniversitelerin birer akademik işletmeye dönüşmesi, kalitesi tartışmaya açık standart akademik bilginin otomasyona dayalı kitle üretimine dönüşmesine yol açtı. Aka-

demik camianın içinde küçük bir akademik süper starlar kitlesi diğerlerinden ayrıldı. Rekabetçi yayıncılık ortamında akademik dergilerin durmak bilmeyen montaj bantları milyonlarca makale yayımlıyor ve bu makaleler akademik kapitalizmin para birimi haline geliyor. Akademik liyakat bu değer üzerinden belirlendikçe, akademik düşüncenin orijinallliği ve zenginliği yine içerdiği yayınlara ve makalelere göre akademik özgeçmişlerin zenginliği için feda ediliyor. Her ne kadar kapitalizmin akademik yapılar ve süreçler üzerindeki etkisi disiplinden disipline farklılık gösterse de doğal bilimlerde, sosyal ve beşeri bilimlerde bu durum bilgiye yönelik yaklaşımlarda, bilginin üretiminde ve kullanımında önemli değişikliklere yol açmıştır. Rhoades ve Slaughter'ın üniversitedeki neoliberal dönüşüme dair yaklaşımı dikkat çekicidir.

Üniversiteler yalnızca piyasanın hizmetçileri ya da tedarikçileri değildir. Onlar aynı zamanda piyasanın aktif oyuncularıdır. ... Üniversiteler, devlet ya da özel fark etmeksizin, “fildişi kulenin ötesinde” yer almakta, özelleştirme, deregülasyon ve ticarileşmeye katılımları federal laboratuvarlar dışında tüm diğer kamu kurumlarından daha fazla olmaktadır. (1997: 13)

Akademik kapitalizme yönelik bu tartışmanın dayanışma ekonomileri, alternatif teori ve pratik arayışlarında yeri nedir? Akademik araştırmaların artan hızı ampirik analizin öneminin artmasına ve teorik analize yönelik ilginin azalmasına yol açtı. Sayısız akademik dergi her yıl farklı dillerde binlerce makale yayınlamaktadır. Çoğu zaman yazarlar mevcut literatürün üzerinden geçecek zamandan yoksundur. Üniversitenin kapitalist bir işletmeye dönüşmesi ve neoliberal ortamda akademik bilginin metalaşması akademik bilginin özgünlüğünü tehdit etmekte, araştırma sürecini araştırma fonu piyasasına tabi kılmakta ve teorik analize katkı sağlayacak potansiyelelin gerilemesine yol açmaktadır.

Genel olarak araştırma inşası ve özellikle emek çalışmalarına yönelik araştırma inşası, araştırma nesnesinin iç dinamiklerinin ve araştırma sürecinin dışsal unsurlarının dikkatli bir biçimde analiz edilmesini gerektirir. İçsel dinamikler araştırma nesnesi ve öznesi

arasındaki ilişkiyi, araştırmanın coğrafi kapsamını ve kavramsal çerçeve ile araştırma nesnesi arasındaki uyumu ifade eder. Dışsal faktörler ise araştırmacının bilginin üretildiği alanla kurduğu bağı kapsar. Dolayısıyla araştırmacının da araştırma inşasında olası gecikmeleri ve hataları ortadan kaldırmak için görece özerk olması gerekir. Buradaki en önemli nokta ampirik çalışmaların gelecek araştırmalara alan açacak teorik katkı sağlamalarıdır. Akademinin gelişimi üretken işbirlikleriyle mümkündür, aksi halde ampirik tekrarlar akademik üretimin geçerliliğini ortadan kaldırır.

Sonuç

BU ARAŞTIRMA çalışma ilişkilerindeki güncel dönüşümlere yönelik alternatifleri değerlendirmek için yola çıktı. Bu düşüncenin temel esin kaynaklarından biri Büyük Duraklama olarak da adlandırılan küresel ekonomik kriz oldu. Bu kriz, kapitalist dünya ekonomisinin uzun geçmişi içinde görülen döngüsel krizlerden biridir. Devam etmekte olan küresel ekonomik krizin gösterdiği en önemli sonuçlardan biri kapitalizmin kendini ve piyasa, işbölümü, üretim modeli ve metalaşma gibi bileşenlerini yenileme potansiyeline rağmen periyodik olarak krize düştüğüdür. İkinci bir esin kaynağı ise devletlerin mevcut krizin yönetiminde yetersiz kalmalarıdır. Bu güç kaybı devlet ve sermaye arasındaki dayanışma ve karşılıklılık ilişkisinin değişmesiyle açıklanabilir. Sermayenin artan hareketliliği ve devlete “tehlikeli sınıfların” yönetimi ve baskılanması için gerekli kaynağı sağlamada çekimser kalması sermaye ve devlet ilişkisindeki karşılıklı bağlılığı zora sokmuştur. Bunun yanı sıra küreselleşen dünyada uluslar ve ulus algısının anlamı değişirken bireyler kendilerini alternatif kimlik işaretleriyle ifade etmeye başladılar. Dolayısıyla devletin ekonomik etkisi ve politik işlevi giderek zayıfladı.

Böyle bir bağlamda ana akım kurumsal mekanizmalar ve ilişkiler küresel eşitsizliğin artmasına, azgelişmişliğin kalıcı bir biçimde devam etmesine ve sosyal güvenlik ağlarının zayıflamasına engel olamadı. Bireyler alternatif ekonomik ilişkilere yönelmekten başka çare bulamaz hale geldiler. Bu çalışma mevcut yapıları yerinden etmese de bu yapıların dışında kalanlara bir alan sunan alternatiflere ve küresel sermaye akışlarının bir parçası olmayan insanlara odak-

landı. Alternatif aramak zorlu fakat yola çıkmaya değer bir süreçtir. Böyle bir akademik çalışmanın amacı net bir çözüm sunmak yerine çözüme gidebilecek farklı yolları düşündürmektir. Bu çerçevede dayanışma ekonomileri, katılımcılarına ana akım, kurumsal ekonomik ilişkilerin dışında kalma imkânı sunan alternatif modeller olarak kurgulandı.

Dayanışma ekonomileri mevcut istihdam ilişkilerine karşı devlet-dışı ve piyasa-dışı alternatifler olarak tanımlandı. Bu tanımın bazı yönleriyle netleştirilmesi gerekmektedir. Dayanışma ekonomileri devletin veya piyasanın yerine geçen yapılar değildir, bu yapılarla işbirliği yapmazlar, devletin veya piyasanın kaynaklarına bağlı olarak işlemezler ve en iyi ekonomik seçenek prensibine göre yürütülmezler. Bütün bunlardan farklı olarak dayanışma ekonomileri yerel düzeyde ortaya çıkan, yerel kaynakları ve yerel emeği kullanarak örgütlenen sosyal yapılardır. Birincil hedefleri yerel nüfusun acil ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Söz konusu yerel gruplar toplumsal hareketlilik ve dayanışma ekonomilerinin yürütülmesinde hâkim konumdadırlar. Bu bağlamda yerel büyüklüğü ve bileşenleri ne olursa olsun üretim ve tüketim için ekonomik ilişkilerin merkezi haline gelirler. Dayanışma ekonomilerinin büyüklüğü ve kapsamı yerel nüfusun piyasaya bağımlılığı azaltıldığı sürece ürün çeşitlendirme, yerel kalkınma ve yeni alanlara yapılan yatırımlarla genişletilebilir.

Bu çalışma dayanışma ekonomilerinin dört temel bileşenine odaklandı. Bu dört bileşenden ilk ikisi olan üretim ve bölüşüm dayanışma ekonomilerinin maddi temellerini temsil eder. Yerel düzeyde üretim kapasitelerinin geliştirilmesi, üretim ilişkilerinin piyasa bağımlılığını ortadan kaldıracak biçimde yeniden düzenlenmesi ve kârlılığa karşılık dayanışmaya öncelik verilmesi daha önce sosyal kapitalizm, sürdürülebilir kalkınma ve diğer alternatif ekonomik paradigmlar çerçevesinde tartışılan başlıklardır. Üretim alanındaki alternatifler dayanışma ekonomilerinin piyasa-dışı boyutunu temsil etmektedir. Bölüşüm açısından bakıldığında yerel dayanışma mekanizmaları basit takas ilişkileri, zaman bankaları, ihtiyaç sahiplerine ya da ücret politikalarından kaynaklanan gelir kutuplaş-

masına yönelik yerel sosyal güvenlik ağları dayanışma temelli üretim ilişkilerini tamamlayan ekonomik ilişkililerdir. Bölüşüme yönelik alternatifler dayanışma ekonomilerinin devlet-dışı boyutunu temsil etmektedir. Ancak bundan daha önemli olan üretim ve bölüşüm işlevleri arasındaki tamamlayıcı ilişki sonucunda dayanışma ekonomilerinin mevcut ekonomik ilişkilere karşı somut bir alternatif sunabilmesidir. Buna rağmen yalnızca üretim ve bölüşüm işlevlerinin yenilenmesi mevcut ekonomik ilişkilerin yarattığı eşitsizliği ancak kısmen iyileştirebilir.

Dayanışma ekonomilerinin son iki bileşeni ise işyeri demokrasisi ve alternatif bir emek dayanışmasıdır. İşyeri demokrasisi alternatif işyeri yapılarında üretim ilişkilerinin demokratikleşmesine yönelik prensipleri tanımlar. Demokratik bir mücadelenin gündemi dayanışma ekonomileri içinde yer alan işçi sınıfı ailelerinin ve işçi sınıfı topluluklarının mücadelelerini, işçi haklarını, çalışma standartlarını ve adil ücretleri kapsar. İşyeri demokrasisi gündemi açısından daha kapsayıcıdır ve bileşenleri açısından da daha fazla temsiliyet sunar. Öte yandan işçi hareketi yeni örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkması ve söz konusu çıkarların çeşitliliği nedeniyle dikkat çekici dönüşümler geçirmektedir. İşçi partileri ve sendikalar işçi hareketi içinde birincil aktörler olmaktan çıkmışlardır. Üçlü müzakere sistemlerinin dağılması, sınıf temelli mücadelenin zayıflaması bu dönüşümleri zorunlu kılmıştır. Üretim ve bölüşüm dayanışma ekonomilerinin maddi temellerini oluştururken işyeri demokrasisi ve alternatif emek dayanışması dayanışma ekonomileri için örgütsel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve kapsamlı bir gündem oluşturmak, katılım alanlarını genişletmek, sürekli artan ve çeşitlenen üyeleri harekete geçirmek için zemin hazırlamaktadır.

Her ne kadar bu çalışma kapsamlı bir örgütlenme çerçevesi inşa etmeye çalışsa da dayanışma ekonomileri tek bir biçimde ortaya çıkmazlar. Dayanışma ekonomileri işlev ve kapsam açısından ve yereldeki mevcut kaynakları kullanma biçimlerine göre farklılık gösterirler. Dayanışma ekonomilerinin yerel temelleri de çeşitliliğin bir başka nedenidir. Dayanışma ekonomileri devletin ve piyasanın karşılayamadığı toplumsal ihtiyaçlara yönelik olarak ortaya çıkarlar.

Bileşenlerinin içinde bulunduğu koşulların aciliyetine göre şekillenirler ve devlet-dışı, piyasa-dışı alternatif örgütlenme prensiplerinde birleşirler.

Küresel ekonominin bugünkü durumu küresel piyasalar, kurumsal sermaye ve tasarruf tedbirlerinin baskısı altındaki kamu ekonomilerinin geleceğiyle ilgili kısıtlı bir öngörü sağlar. Tünelin ucunda bir ışık görmek oldukça zordur. Kapitalist dünya ekonomisinin kendini yenileme potansiyeli verili kabul edilse bile, sistemin aynı anda büyüme ve eşitsizlik yaratan içsel çelişkileri nedeniyle bu potansiyeli ancak geçici bir süre etkili olabilir. Mevcut toplumsal hareketler ve diğer toplumsal oluşumlar bir kitle hareketinin devrimci potansiyelinden ve devrimci bir yapısal dönüşümden uzaktır. Sovyet deneyiminin yarattığı hayal kırıklığı, bu deneyimin Marksist sosyalist bakış açısından kopuşu kabul edilse bile, hâlâ sol hareketler ve sol kitleler üzerinde etkisini devam ettirmektedir. Devlet aygıtlarının sorgulanması, egemenliğin zayıflaması ve temsili demokrasinin etkinliğini kaybetmesi genel olarak sol partilerin ve özellikle işçi partilerinin politik etkisini artırdı. Dayanışma ekonomileri ekonomik çıkarlarla tabandan gelen hareketlerin politik motivasyonlarını bir araya getirecek alternatiflerin zayıflığına karşı uygulanabilir bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Dayanışma ekonomilerinin mevcut durumu dağınık ve çok parçalı olabilir, ancak gelecekte dayanışma ağlarının toplumların ulaşılmamış kesimlerini de kapsayacak biçimde genişlemesi öngörülebilir. Küresel ekonomik krizin derinleşmesi, coğrafi ve toplumsal olarak yayılımı dayanışma ekonomilerinin gelişmesi için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Ana akım kurumsal müdahalelerin eksikliğinde dayanışma ekonomilerinin daha yaygın bir örgütlenme biçimi haline gelmesi kaçınılmazdır.

Kapitalist sistemin ilerleyişine dair gelecek senaryolarının umutsuzluğu karşısında alternatif ekonomik sistemlere yönelik araştırmalar uzun bir süre daha geçerliliğini koruyacaktır. Gelecek araştırmalar dayanışma prensiplerinin ekonominin yeni sektörlerinde kullanımına odaklanabilir. Bunun yanı sıra dayanışma ekonomilerinde bölüşüm işlevine yönelik olasılıklar da bir başka odak noktası olarak öne çıkabilir. Bu olasılıklar adil ücret dağıtımı, alternatif sosyal gü-

venlik ağları, dayanışma temelli sosyal bakım ağları ya da topluluk destekli sistemler olabilir. Daha yüksek bir soyutlama düzeyinde ise işyeri demokrasisinin alternatif bir çıkar temsili alanı olarak kapasitesi demokrasinin kavramsallaştırılmasına karşılaştırmalı bir açı sunabilir.

Emek değer teorisi ve üretim ilişkileri kapitalist sistemin içsel çelişkilerini açıklamadaki değerlerini korumaya devam ediyor. Üretimin örgütlenmesindeki tarihsel dönüşümler, üretim sürecini çevreleyen kurumsal çerçeveler, çalışmanın değişen yapısı, istihdamın genel olarak değişmesi ve belli meslekler yükselirken diğerlerinin önemini yitirmesi mevcut durumu daha karmaşıklaştıran unsurlardır. Çalışma yaşamı ve istihdam ilişkilerine yönelik kavramları yeniden düşünmek gerekmektedir ve bu gereklilik gelecekte de devam edecektir. Bu çalışmada sunulan dayanışma ekonomileri çerçevesi bu ihtiyacı kısmen karşılayabilmiştir. Gelecek dönüşümler, radikal ya da ılımlı, daha fazla tartışma gerektirecektir.

Sonsöz

KLASİKLER üretim, çalışma ve emeğin tarihsel olarak inşası ve yeniden inşasına dair bir kavramlar ve ilişkiler evreni sundu. Bu evren içinde maddi varlığın anlamı, değeri ve bu değerın değişim şartları belirlendi. Sanayi Devrimi ile birlikte geleneksel üretim biçiminin modernleşmesi üretim örgütlenmesinde ve bunu çevreleyen sosyal ilişkilerin yapısında dikkat çekici dönüşümler yarattı. Bu büyük toplumsal dönüşüme yönelik çeşitli çözümlemeler üretildi; bütün bu farklı çözümlemeler kuşaklar boyu emek çalışmalarındaki ilginin odak noktası oldu. Adam Smith'in klasik eseri *Ulusların Zenginliği* işbölümü tartışmalarıyla başlar ve sıklıkla referans verilen çivi fabrikası örneğini anlatır. Burada Adam Smith "başlatıldığı oranda her bir zanaat kolunda emeğin üretim kapasitesinde orantısız bir artışa yol açan" işbölümü tartışması aracılığıyla okurlarına ekonomi dünyasını tanıtır (1776: 12). Smith'e göre,

Her bir birey kendi tikel dalında daha da uzmanlaşır, bütüne yönelik daha fazla iş yapılır ve bununla bilgi miktarı önemli ölçüde artar. Bütün farklı zanaatlarda işbölümünün sonucu olarak ortaya çıkan üretimdeki büyük artış iyi yönetilen bir toplumda toplumun en alt kesimlerine kadar yayılan evrensel bir zenginlik yaratır. (1776: 16)

Smith'in çalışmalarının yayımlanmasından yaklaşık otuz yıl sonra David Ricardo emek değer teorisini basit bir biçimde tanımladı: "Bir metanın değeri, ya da değişime gireceği herhangi bir diğer metanın miktarı, üretimi için gerek duyulan göreceli emek miktarına dayalıdır, o emek için ödenen miktarın fazlalığına ya da azlığına bağlı değildir" (1817: 1). Ricardo da Smith'e benzer bir biçimde ekono-

minin işleyişine dair daha derin ve evrensel bir anlayış geliştirmeyi hedefler, ancak bunu kişisel kariyeri olan borsa aracılığı ile uyumlu bir biçimde daha kapitalist tonda sunar. Ricardo'nun yazdıklarında işbölümünden çok, piyasanın işleyişi, üretim, ticaret ve parasal değişim daha fazla yer tutmaktaydı. Emek değeri üzerine düşünceleri emeğin piyasadaki değerine odaklanmakta, piyasada pazarlanan ürünlerin içindeki değerini ve kârla kurduğu ters orantılı ilişkiyi vurgulamaktaydı: “Kârda bir düşüş olmadığı sürece emeğin değerinde bir artış mümkün değildir. Eğer mısır çiftçi ile işçi arasında pay edilecekse, büyük parça işçiye verilir, küçük parça çiftçiye kalır” (Ricardo 1817: 58).

Ricardo ile eşzamanlı olarak Manş Denizi'nin karşı tarafında Saint-Simon sınıf temelli analizin ilk örneklerini kaleme almaktaydı. Saint-Simon “Bir Cenevre Sakininden Çağdaşlarına Mektuplar” adlı eserinde üç sınıfı birbirinden ayırır:

Birincisi, sizin [hayali bir muhatap] ve benim ait olma onuruna sahip olduğumuz, insani gelişmenin bayrağı altında yürüyenlerdir: bilim adamlarını, sanatçıları ve özgür düşüncenin tüm insanlarını içerir. İkinci sınıfın bayrağında ise “Yenilik yok” yazılıdır. Birinci sınıfa ait olmayan tüm mülk sahipleri ikinci sınıfta yer alır. “Eşitlik” sözü altında toplanan üçüncü sınıf ise insanlığın geri kalan kısmını içerir. (1964 [1803])

Saint-Simon daha sonraki çalışması olan “Toplumsal Örgütlenme Üzerine” adlı eserinde proletaryanın durumuna yönelik politika önerilerinde bulunur. Bu öneriler proletaryanın çıkarlarının kamusal düzeni koruyacak şekilde desteklenmesi, gayrimenkul verasetinin kolaylaştırılması ve işçilere en yüksek siyasi önemin verilmesini kapsıyordu (1964 [1825]). Sanayiden sınıf yapısına, toplumsal örgütlenmeden işçi sınıfına yönelik uygun politikaların benimsenmesinde devletine rolüne kadar çeşitli konular Newtoncu bakış açısından incelenmiş ve evrensellik düşüncesi bir adım ileri taşınmıştır (1964 [1808]).

Marx'ın tek başına emek çalışmalarına en büyük katkıyı sağladığını söylemek haksızlık olmaz. Kapitalist üretim sürecinin çokkatmanlı analizi emek teorisini bir adım ileri taşıdı ve üretim süre-

cinin sonucu olarak ortaya çıkan sınıf inşası ile bunun toplumsal sonuçlarını gözler önüne serdi. Kapitalist üretim süreci bir taraftan sermaye birikimi yaratırken, diğer taraftan kitlelerin yabancılaşmasına ve yoksullaşmasına yol açtı. Marx tarihsel materyalizm aracılığıyla sınıf çatışmasının diyalektik sürekliliğini gösterdi. Ancak daha da önemlisi Marx'ın emek değer teorisine sağladığı katkı oldu. Yabancılaşma kavramı üretimin maddi ve toplumsal sonuçlarını açık bir biçimde gözler önüne serdi: “Yabancılaşmış emek aracılığıyla, insan sadece insana yabancı ve düşmanca gelen üretim eylemine ve üretim nesnesine olan ilişkisini belirlemez, aynı zamanda diğer insanların kendi üretimine ve kendi ürününe olan ilişkisini ve kendisinin bu insanlarla kurduğu ilişkiyi de belirler” (Marx; McLellan içinde, 1977: 84). Küresel piyasaların bugünkü işleyiş biçimi, küresel işbölümü, tüketimin sürekli olarak teşvik edilmesi ve bütün bunların sonucunda küresel eşitsizliğin giderek derin bir kutuplaşmaya dönüşmesi yabancılaşmanın hâlâ geçerli bir kavram olduğunu göstermektedir.

Durkheim ve Weber, Marx ile birlikte sosyolojinin kurucu figürleri olarak üretim araçlarının yarattığı toplumsal dönüşümlere ve toplumda değişen işbölümüne bakmışlardır. Ancak ne Durkheim ne de Weber sermaye ve emeğin politik ekonomisini ya da üretim süreci ve işbölümünü Marx kadar derinlemesine incelememiştir. Weber'in sınıf analizine katkısı, ekonomik örgütlenmede ve sınıf ilişkilerinde rol oynayan kültürel unsurlara atfettiği önem dikkat çekici olsa da Weber'in analizinde katmanlı derinlik boyutu, araştırmanın kapsamı için feda edilmiştir.

Evrensel yaklaşımların temel kısıtı teoriden değil yöntemden kaynaklanır. Erken dönem araştırmacıların ekonomik işleyişi zamanın ve mekânın ötesinde açıklamaya çalışan pozitivist büyük anlatılar yaratma çabaları farklı coğrafyaların çokkatmanlı ve lineer olmayan tarihsel yapılarına yönelik kasıtlı olmasa da dar görüşlü bir bakış açısının ortaya çıkmasına yol açtı. Evrensel bir alanı açıklamaya yönelik analitik çabalar tarihsel gelişmenin farklı hatlarının, özellikle merkeze kıyasla çevre ülkelerdeki farklılıkların öneminin gözardı edilmesine neden oldu. Yirminci yüzyıl emek literatürü

odak açısından daha fazla çeşitlilik gösterdi ve teknolojik gelişmeler sayesinde yöntemsel olarak da gelişti. Bu gelişmeler belli ölçüde evrensellik iddiasından kaynaklanan teorik katılıkların aşılmasına imkân tanıdı.

Yirminci yüzyılın modern yaklaşımları, bütün dünyaya yayılmış olan pratikleri ve ilişkileri yeniden değerlendirdi. Ancak tarihsel süreklilikler klasik evrenselliğe bağlı kalmak için yeterli bir zemin sunmamaktadır. Tarihsel ve coğrafi kırılmalar politik ekonominin temel kavramlarının ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasını gerektirir. Yirminci yüzyılda yapılan çalışmalar klasiklerin analitik kapasitesini daha da geliştirdi. Yöntemsel yaklaşımlar lineer olmayan, çokkatmanlı ve farklı sahalarda yürütülen karşılaştırmalı araştırmalara yöneldikçe teorik çeşitlilikte de eşgüdümlü bir artış gözlemlendi. Karl Polanyi on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının çöküşünü tartışmaya açarken sermaye ve emek çalışmalarına üç önemli müdahalede bulunur. İlk olarak toprak, sermaye ve emeğin hayali metalar olduğunu savunarak bunları ekonomik girdiler olarak tanımlayan indirgemeci yaklaşımları reddeder. İkinci olarak Polanyi'nin ikili hareketi bir tarafta serbest piyasa diğer tarafta ise serbest piyasanın istenmeyen sonuçları arasındaki gerginliği ele alır. Üçüncü olarak Polanyi modern öncesi toplumlara referans vererek bugün anladığımız biçimiyle piyasanın olmadığı alternatif bir toplumsal düzen arar (Polanyi 1967). Mevcut küresel kriz Polanyi'nin çalışmalarını ve karşı hareket fikrini eskisinden çok daha geçerli hale getirmiştir.

Polanyi ile yaklaşık olarak aynı zamanda yazan John Maynard Keynes en büyük eseri olan *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde dikkatleri emek ve emek değer teorisinden istihdama çeker. Tam istihdamı rekabetçi piyasaların mutlak hedefi olarak kabul eden varsayımı reddeden Keynes, eksik istihdamdan ve yatırımların azalmasından kaçınmak için piyasanın düzenlenmesinin kaçınılmaz olduğunu savunur. Keynes'in emek çalışmalarına yönelik önemli katkılarından biri daha çok uygulamada kendini göstermiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen uzlaş çerçevesinde Bretton Woods sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Bretton Woods sisteminin sağ-

ladığı para politikaları ve piyasa düzenlemeleri savaş sonrası ekonomik düzene yön vermiş, bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik büyüme istihdam oranlarını artırmış ve çalışma koşullarını iyileştirmiştir. Ancak Keynesyen uzlaşının başarısı dönemsel olmaktan öteye gidememiş, emeğe yönelik olumlu koşullar da bu dönemle sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma böyle bir tarihsel bağlamın dönüşümünde mevcut çalışma deneyimlerine ve emek ilişkilerine bir netlik ve anlam katmayı hedeflemiştir. Mevcut ekonomik ilişkiler on beşinci yüzyıl kapitalist dünya ekonomisinden ve on sekizinci yüzyıl sanayileşme aşamalarından farklıdır. Bugün üretim ilişkilerini düşünürken tek bir mekâna toplanmış tekil bir üretim şemasından, sermaye ve emek arasında fiziksel bir etkileşimden ya da somut bir metanın üretiminden söz etmek yeterli olmayacaktır. Üretimin zamansal boyutu farklı zaman dilimlerinin üretim sürecine eklemlenmesiyle boyut değiştirmiştir. Bir Amerikan şirketi Hindistan'da bir bayi kurarak zaman sıkışmasını kâra dönüştürebilir. Yüksek teknolojiye dayalı küreselleşme bir taraftan üretimi ve tüketimi dönüştürürken diğer taraftan zaman ve mekân sıkışmasına yol açmaktadır (Harvey 1989: 284-85). Sonuç olarak klasik politik ekonomi düşünürleri tarafından inşa edilmiş evren sürekli bir değişim hali içindedir, bu nedenle ekonomik kavramlar, ilişkiler ve anlamlar da değişmektedir. Tarihsel dönüşümlerin yarattığı baskılar ve kapitalist dünya ekonomisinin döngüsel sorunları da yeni tanımlar kurmaya yönelik bir çabayı zorunlu kılmakta ve ekonomik ilişkilerin değişen dinamiklerinin analizini gerektirmektedir.

Kaynakça

Çevrilmiş olan kaynakların bazılarında Türkçe eser de anılmıştır. Ancak kitapta geçen sayfa göndermelerinin tümü eserlerin orijinallerine yapılmıştır.

Abbott, Andrew (1993) "The Sociology of Work and Occupations", *Annual Review of Sociology* 19: 187-209.

— (2005) "Linked Ecologies: States and Universities as Environments for Professions", *Sociological Theory* 23(3): 245-74.

Acemoğlu, Daron (2009) *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton: Princeton University Press.

Akyüz, Yılmaz, Richard Kozul-Wright ve Jorg Mayer (2004) "Trade and Industrial Upgrading in Developing Countries", William Milberg (haz.), *Labor and the Globalization of Production: Causes and Consequences of Industrial Upgrading* içinde, 21-57, New York: Palgrave Macmillan.

Alvarez, Roberto ve Jose De Gregorio (2014) "Understanding Differences in Growth Performance in Latin America and Developing Countries between the Asian and the Global Financial Crises", *IMF Economic Review* 62(4): 494-525.

Amin, Ash (2009) "Locating the Social Economy", Ash Amin (haz.), *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity* içinde, 3-21, New York: Zed Books.

Appay, Beatrice (2010) "'Precarization' and Flexibility in the Labour Process: A Question of Legitimacy and A Major Challenge for Democracy", Carole Thornley, Steve Jefferys ve Beatrice Appay (haz.), *Globalization and Precarious Forms of Production and Employment: Challenges for Workers and Unions* içinde, 23-39, Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Arrighi, Giovanni (1994) *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, Londra: Verso; Türkçesi: *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. Recep Boztemur, İstanbul: İmge, 2016.

— (2009) *Adam Smith in Beijing: Lineages of the 21st Century*, Londra: Verso; Türkçesi: *Adam Smith Pekin'de*, çev. İbrahim Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap, 2010.

Arrighi, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein (2012) *Anti-Systemic Movements*, Londra: Verso; Türkçesi: *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. B. Somay, S. Sökmen, C. Kanat, İstanbul: Metis, 1995.

- Bair, Jennifer (2005) "Global Capitalism and Commodity Chains: Looking Back, Going Forward", *Competition and Change* 9(2): 153-80.
- Barbieri, Paolo (2009) "Flexible Employment and Inequality in Europe", *European Sociological Review* 25(6): 621-628.
- Barrientos, Stephanie ve Sally Smith (2007) "Do Workers Benefit from Ethical Trade? Assessing Codes of Labour Practice in Global Production Systems", *Third World Quarterly* 28(4): 713-29.
- Beck, Ulrich (2000) *The Brave New World of Work*, Cambridge: Polity Press.
- Bennett, W. Lance (2012) "The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 644(1): 20-39.
- Bernhardt, Dan ve Vladimir Dvoracek (2009) "Preservation of Trade Secrets and Multinational Wage Premia", *Economic Inquiry* 47(4): 726-38.
- Bertocchi, Graziella ve Chiara Strozzi (2010) "The Evolution of Citizenship: Economic and Institutional Determinants", *Journal of Law and Economics* 53(1): 95-136.
- Bianchi, Suzanne M. ve Vanessa R. Wight (2010) "The Long Reach of the Job: Employment and Time for Family Life", Kathleen Christensen ve Barbara Schneider (haz.), *Workplace Flexibility: Realigning 20th Century Jobs for a 21st Century Workforce* içinde, 17-42, Ithaca: Cornell University Press.
- Black, Simon J. (2005) "Community Unionism: A Strategy for Organizing in the New Economy", *New Labor Forum* 14(3): 24-32.
- Blanchflower, David G. ve Andrew J. Oswald (1987) "Profit-Sharing – Can It Work?" *Oxford Economic Papers* 39(1): 1-19.
- Boatright, John R. (2004) "Employee Governance and the Ownership of the Firm", *Business Ethics Quarterly* 14(1): 1-21.
- Bonoli, Giuliano (2010) "The Political Economy of Active Labour Market Policy", *Politics and Society* 38(4): 435-57.
- Bornstein, Avram (2009) "N30 + 10: Global Civil Society, a Decade after the Battle of Seattle", *Dialectical Anthropology* 33: 97-108.
- Borzaga, Carlo ve Sara Depedri (2009) "Working for Social Enterprises: Does It Make a Difference?" Ash Amin (haz.), *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity* içinde, Londra: Zed Books.
- Boyle, Brendan ve Anthony McDonnell (2013) "Exploring the Impact of Institutional and Organizational Factors on the Reaction of MNCs to the Global Financial Crisis", *Asia Pacific Business Review* 19(2): 247-65.
- Bradley, Keith ve Alan Gelb (1985) "Employee Buyouts of Troubled Companies", *Harvard Business Review*, Eylül-Ekim, 121-30.
- Braverman, Harry (1974) *Labor and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press.
- Brenner, Robert (2002) *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*, Londra: Verso.

- Brooks, Robin (2003) "Population Aging and Global Capital Flows in a Parallel Universe", *IMF Staff Papers* 50(2): 200-21.
- Bryant, Christopher (1996) *Practical Sociology: Post-Empiricism and the Reconstruction of Theory and Application*, Cambridge: Polity Press.
- Brynjolfsson, Erik ve Andrew McAfee (2012) *Race Against the Machine: How the Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy*, Lexington, MA: Digital Frontier Press.
- Burgess, John ve Julia Connell (2013) "Asia and the Pacific Region: Change and Workforce Adjustments Post-GFC", *Asia Pacific Business Review* 19(2): 162-70.
- Burns, Rebecca (2015) "'Uber Is a Rip-Off for its Drivers and the Public': Cab Drivers Protest Rideshares in Chicago", *In These Times*, 19 Şubat, inthese-times.com/working/entry/17662/uber_ripoff (Erişim tarihi: 22 Mart 2015).
- Calhoun, Craig (2013) "Occupy Wall Street in Perspective", *British Journal of Sociology* 64(1): 26-38.
- Calhoun, Craig ve Georgi Derluguian (haz., 2011) *Aftermath: A New Global Economic Order?* New York: New York University Press.
- Caprile, Maria ve Karsten Kruger (2005) "Flexibilisation, Deregulation and Working Time: A Gendered Question: Evidence from Spain", Bram Peper, Anneke van Doorne-Huiskes ve Laura den Dulk (haz.), *Flexible Working and Organisational Change: The Integration of Work and Personal Life* içinde, 136-63, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Castells, Manuel (1996) *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell.
- (1999) "Grassrooting the Space of Flows", *Urban Geography* 20(4): 294-302.
- (2000) "The Rise of the Fourth World", David Held ve Anthony McGrew (haz.), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* içinde, 348-54, Cambridge: Polity Press.
- (2012) *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, Cambridge: Polity Press.
- Cattaneo, Olivier, Gary Gereffi ve Cornelia Staritz (2010) "Global Value Chains in a Postcrisis World: Resilience, Consolidation and Shifting End Markets", Olivier Cattaneo, Gary Gereffi ve Cornelia Staritz (haz.), *Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective* içinde, 3-20, Washington, D.C.: The World Bank.
- Cheney, George (2002) *Values at Work: Employee Participation Meets Market Pressure at Mondragon*, Ithaca: Cornell University Press.
- Chuang, Ya-Chung (2002) "Re-Theorizing Social Movements in a Changing Global Space", *Social Analysis* 46(2): 131-38.
- Chung, Chris C., Jane W. Lu ve Paul W. Beamish (2008) "Multinational Networks during Times of Economic Crisis versus Stability", *Management In-*

- ternational Review* 48(3), 279-95.
- Clark, John (2011) "Civil Society in the Age of Crisis", *Journal of Civil Society* 7(3): 241-63.
- Clarke, Marlea (2008) "Challenging Labour Market Flexibilisation: Union and Community-Based Struggles in Post-Apartheid South Africa", Marcus Taylor (haz.), *Global Economy Contested: Power and Conflict across the International Division of Labour* içinde, 181-201, Londra: Routledge.
- Cobble, Dorothy Sue (2010) "More Intimate Unions", Eileen Boris ve Rhacel Salazar Parrenas (haz.), *Intimate Labors: Cultures, Technologies, and the Politics of Care* içinde, 280-94, Stanford: Stanford Social Sciences.
- Cobble, Dorothy Sue ve Michael Merrill (2009) "The Promise of Service Worker Unionism", Cameron Lynne Macdonald ve Marek Korczynski (haz.), *Service Work: Critical Perspectives* içinde, 153-74, Londra: Routledge.
- Cockburn, Alexander ve Jeffrey St. Clair (2000) *5 Days That Shook the World: Seattle and Beyond*, Londra: Verso.
- Coffey, Dan ve Carole Thornley (2010) "Legitimizing Precarious Employment: Aspects of the Post-Fordism and Lean Production Debates", Carole Thornley, Steve Jefferys ve Beatrice Appay (haz.), *Globalization and Precarious Forms of Production and Employment: Challenges for Workers and Unions* içinde, 40-61, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Cohen, Lawrence B. (1976) "The Structure of Workers' Decisions", *Journal of Economic Issues* 10(2): 524-37.
- Collom, Ed (2001) "Social Inequality and the Politics of Production: Identifying Potential Supporters of Economic Democracy", *Sociological Forum* 16(3): 471-501.
- Connell, Raewyn (2007) *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in the Social Sciences*, Crows Nest, AU: Allen and Unwin.
- Council of Europe (2015) "The 12 Principles for Good Governance at Local Level, with Tools for Implementation", www.coe.int/ (Erişim tarihi: 15 Kasım 2015).
- Cox, Kevin R. (2004) "Globalization and the Politics of Local and Regional Development: The Question of Convergence", *Transactions of the Institute of British Geographers* 29(2): 179-94.
- Crouch, Colin (1998) "The Globalized Economy: An End to the Age of Industrial Citizenship?" Ton Wilthagen (ed.), *Advanced Theory in Labour Law and Industrial Relations in a Global Context* içinde, 151-64, Amsterdam: North-Holland.
- Dadush, Uri ve Lauren Falcao (2009) *Migrants and the Global Financial Crisis*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Davis, Gerald F. (2013) "After the Corporation", *Politics and Society* 41(2): 283-308.
- Deane, George (2013) "Technological Unemployment: Panacea or Poison?"

- Institute for Ethics and Emerging Technologies Blog, ieet.org/index.php/IEET/more/deane20130305 (Erişim tarihi: 9 Mart 2015).
- Delaney, Carol (1993) "Traditional Modes of Authority and Co-operation", Paul Stirling (haz.), *Culture and Economy: Changes in Turkish Villages* içinde, 140-55, Huntindgon, UK: The Eothen Press.
- Della Porta, Donatella (2005) "The Social Bases of the Global Justice Movement: Some Theoretical Reflections and Empirical Evidence from the First European Social Forum", United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) Programme Paper 21, Aralık.
- (2007) *The Global Justice Movement: Cross-national and Transnational Perspectives*, Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Diamandis, Peter (2013) "Creating a Company without Employees: Philip Rosedale on Coffee and Power and the Future of Entrepreneurship", www.huffingtonpost.com/peter-diamandis/creating-a-company-without_b_2838450.html (Erişim tarihi: 16 Mart 2015).
- Drago, Robert ve Mark Wooden (2010) "Work Hours Mismatch in the United States and Australia", K. Christensen ve B. Schneider (haz.), *Workplace Flexibility: Realigning 20th Century Jobs for a 21st Century Workforce* içinde, 262-75, Ithaca: Cornell University Press.
- Dreze, Jean ve Amartya Sen (2015) *An Uncertain Glory: India and its Contradictions*. Princeton: Princeton University Press.
- Eberstadt, Nicholas (2010) "The Demographic Future: What Population Growth –and Decline– Means for the Global Economy", *Foreign Affairs* 89(6): 54-64.
- Ernst, Dieter (2000) "Global Production Networks and the Changing Geography of Innovation Systems: Implications for Developing Countries", *Economics of Innovation and New Technology* 11(6): 497-523.
- Ernst, Dieter ve Linsu Kim (2001) "Global Production Networks, Knowledge Diffusion, and Local Capability Formation: A Conceptual Framework", Nelson and Winter konferans sunumu, Aalborg, Danimarka, 12-15 Haziran, Danish Research Institute for Industrial Dynamics (DRUID).
- Escaith, Hubert, Nannette Lindenberg ve Sebastien Miroudot (2010) "Global Value Chains and the Crisis: Reshaping International Trade Elasticity?" Olivier Cattaneo, Gary Gereffi ve Cornelia Staritz (haz.), *Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective* içinde, 73-124, Washington, D.C.: The World Bank.
- Esping-Andersen, Gosta (1996) *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- "EU 'has the power' to put in place a universal basic income", www.euractiv.com/sections/social-europe-jobs/eu-has-power-put-place-universal-basic-income-301526 (Erişim tarihi: 4 Mart 2015).
- "Euros Discarded as Impoverished Greeks Resort to Bartering" (2013) *The*

- Guardian*, 2 Ocak, www.theguardian.com/world/2013/jan/02/euro-greece-barter-poverty-crisis (Erişim tarihi: 29 Ocak 2015).
- Fanon, Frantz (1963) *The Wretched of the Earth*, New York: Grove Press; Türkçesi: *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer, İstanbul: Versus, 2016.
- Fine, Janice (2006) *Worker Centers: Organizing Communities at the Edge of the Dream*, Ithaca: Cornell University Press.
- Fleisher, Lisa (2014) "Thousands of European Cab Drivers Protest Uber, Taxi Apps", *Wall Street Journal*, 11 Haziran.
- Frank, Andre Gunder (1978) *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, New York: Monthly Review Press.
- Gajewska, Katarzyna (2014) "Technological Unemployment but Still a Lot of Work: Towards Prosumerist Services of General Interest", *Journal of Evolution and Technology* 24(1): 104-12.
- Gatta, Mary L. (2005) *Not Just Getting By: The New Era of Flexible Workforce Development*, Lanham, MD: Lexington Books.
- Gereffi, Gary (1994) "The Organization of Buyer-Driven Global Commodity Chains: How U.S. Retailers Shape Overseas Production Networks", Gary Gereffi ve Miguel Korzeniewicz (haz.), *Commodity Chains and Global Capitalism* içinde, 95-122, Westport, CT: Praeger.
- Gereffi, Gary, Miguel Korzeniewicz ve Roberto P. Korzeniewicz (1994) "Introduction: Global Commodity Chains", Gary Gereffi ve Miguel Korzeniewicz (haz.), *Commodity Chains and Global Capitalism* içinde, 1-14, Westport, CT: Praeger.
- Ghosh, Bimal (2010) *The Global Economic Crisis and Migration: Where Do We Go from Here?* Cenevre: International Organization for Migration (IOM).
- Gibson-Graham, J. K. (2006) *A Postcapitalist Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gorz, Andre (1999) *Reclaiming Work: Beyond the Wage-based Society*, Cambridge: Polity Press.
- Grewal, Rajdeep ve Patriya Tansuhaj (2001) "Building Organizational Capabilities for Managing Economic Crisis: The Role of Market Orientation and Strategic Flexibility", *Journal of Marketing* 65(2): 67-80.
- Guest, David E. ve Riccardo Peccei (2001) "Partnership at Work: Mutuality and the Balance of Advantage", *British Journal of Industrial Relations* 39(2): 207-36.
- Gutierrez Johnson, Ana ve William Foote Whyte (1977) "The Mondragon System of Worker Production Cooperatives", *Industrial and Labor Relations Review* 31(1): 18-30.
- Hale, Angela (2004) "Beyond the Barriers: New Forms of Labour Internationalism", *Development in Practice* 14(1/2): 158-62.
- Hardy, Stephen ve Nick Adnett (2006) "'Breaking the ICE': Workplace Democ-

- racy in a Modernized Social Europe”, *International Journal of Human Resource Management* 17(6): 1021-31.
- Harrington, Alexandra R. (2012) “Corporate Social Responsibility, Globalization, the Multinational Corporation and Labor: An Unlikely Alliance”, *Albany Law Review* 75(1): 481-508.
- Harris, Jerry (2010) “The World Economic Crisis and Transnational Corporations”, *Science and Society* 74(3): 394-409.
- Harrison, Bennett (1994) *Lean and Mean: The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility*, New York: Basic Books.
- Harvey, David (1989) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Blackwell; Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 1997.
- (2007) “Neoliberalism as Creative Destruction”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 610(1): 21-44.
- Heckman, James J. ve Burton S. Singer (2008) *Longitudinal Analysis of Labor Market Data*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Held, David (2010) “Reframing Global Governance: Apocalypse Soon or Reform!” Garrett Brown and David Held (haz.), *The Cosmopolitan Reader* içinde, 293-311, Cambridge: Polity Press.
- Henderson, Jeffrey, Peter Dicken, Martin Hess, Neil Coe ve Henry Wai-Chung Yeung (2002) “Global Production Networks and the Analysis of Economic Development”, *Review of International Political Economy* 9(3): 436-64.
- Hindmoor, Andrew (1999) “Free Riding off Capitalism: Entrepreneurship and the Mondragon Experiment”, *British Journal of Political Science* 29(1): 217-24.
- Hobsbawm, Eric (1968) *Industry and Empire*, Londra: Weidenfeld and Nicolson; Türkçesi: *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost, 2013.
- (1985) *Workers: Worlds of Labor*, New York: Pantheon.
- (1994) *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, Londra: Abacus; Türkçesi: *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991, Aşırıliklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest, 2018.
- Hopkins, Terence K. ve Immanuel Wallerstein (1986) “Commodity Chains in the Capitalist World-Economy Prior to 1800”, *Review* 10(1): 157-70.
- (1994) “Commodity Chains: Construct and Research”, Gary Gereffi ve Miguel Korzeniewicz (haz.), *Commodity Chains and Global Capitalism* içinde, 17-19, Westport, CT: Praeger.
- (haz., 1996) *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*, Londra: Zed Books.
- Hughes, James J. (2014) “Are Technological Unemployment and a Basic Income Guarantee Inevitable or Desirable?” *Journal of Evolution and Tech-*

nology 24(1): 1-4.

Letto-Gillies, Grazia (2010) "The Current Economic Crisis and International Business. Can We Say Anything Meaningful about Future Scenarios?" *Futures* 42(9): 910-19.

Iwao, Sumiko (2010) "Government Policies Supporting Workplace Flexibility: The State of Play in Japan", Kathleen Christensen ve Barbara Schneider (haz.), *Workplace Flexibility: Realigning 20th Century Jobs for a 21st Century Workforce* içinde, 317-36, Ithaca: Cornell University Press.

Jessop, Bob (2007) "Dialogue of the Deaf: Reflections on the Poulantzas-Miliband Debate", P. Wetherly, C. W. Barrow ve P. Burnham (haz.), *Class, Power and the State in Capitalist Society: Essays on Ralph Miliband* içinde, 132-57, Basingstoke, UK: Palgrave.

— (2015) "Neoliberalism, Finance-Dominated Accumulation and Enduring Austerity: A Cultural Political Economy Perspective", Kevin Farnsworth ve Zoe Irving (haz.), *Social Policy in Times of Austerity: Global Economic Crisis and the New Politics of Welfare* içinde, 87-112, Chicago: Policy Press.

Johnson, Kimberley (2004) "Community Development Corporations, Participation ve Accountability: The Harlem Urban Development Corporation and the Bedford-Stuyvesant Restoration Corporation", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 594: 109-24.

Justino, Patricia (2006) "The Impact of Collective Action on Economic Development: Empirical Evidence from Kerala, India", *World Development* 34(7): 1254-70.

Kaldor, Mary (2003) *Global Civil Society: An Answer to War*, Cambridge: Polity Press.

Kalleberg, Arne (2009) "Rethinking the Sociology of Work, Workers and the Workplace", *Labour and Industry* 19(3): 29-48.

Keane, John (2003) *Global Civil Society?* Cambridge: Cambridge University Press.

Keyder, Çağlar (1987) *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, New York: Verso; Türkçesi: *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim, 2011.

Kondratieff, Nikolai D. (2010 [1935]) *The Long Waves in Economic Life*, Whitefish, MT: Kessinger Publishing.

Korpi, Walter ve Joakim Palme (2003) "New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries, 1975-95", *American Political Science Review* 97(3): 425-46.

Korzeniewicz, Roberto P. ve William Martin (1994) "The Global Distribution of Commodity Chains", Gary Gereffi ve Miguel Korzeniewicz (haz.), *Commodity Chains and Global Capitalism* içinde, 67-91. Westport, CT: Praeger.

Korzeniewicz, Roberto P. ve Timothy P. Moran (2009) *Unveiling Inequality: A World-Historical Perspective*, New York: Russell Sage Foundation.

- Koser, Khalid (2009) *The Impact of Financial Crises on International Migration: Lessons Learned*. Geneva: International Organization for Migration.
- Lee, Ronald ve Andrew Mason (2010) "Some Macroeconomic Aspects of Global Population Aging", *Demography* 47: S151-S172.
- Lee, Seung-Hyun ve Mona Makhija (2009) "Flexibility in Internationalization: Is It Valuable during an Economic Crisis?" *Strategic Management Journal* 30(5): 537-55.
- Lyon, Sarah ve Mark Moberg (haz., 2010) *Fair Trade and Social Justice: Global Ethnographies*, New York: New York University Press.
- Mandel, Ernest (1972) *Late Capitalism*, Londra: NLB; Türkçesi: *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus, 2013.
- Marchant, Gary E., Yvonne A. Stevens ve James M. Hennessy (2014) "Technology, Unemployment and Policy Options: Navigating the Transition to a Better World", *Journal of Evolution and Technology* 24(1): 26-44.
- Markey, Raymond (2001) "Introduction: Global Patterns of Participation", Raymond Markey, Paul Gollan, Ann Hodgkinson, Alain Chouraqui ve Ulke Veersma (haz.), *Models of Employee Participation in a Changing Global Environment* içinde, 3-22. Aldershot, UK: Ashgate.
- Marshall, T. H. (2009) "Citizenship and Social Class", Jeff Manza ve Michael Sauder (haz.), *Inequality and Society* içinde, 148-54, New York: W. W. Norton.
- Marx, Karl (1990 [1867]) *Capital Volume I*, New York: Penguin Classics; Türkçesi: *Kapital*, I. Cilt, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Mason, Ronald M. (1982) *Participatory and Workplace Democracy: A Theoretical Development in Critique of Liberalism*, Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Massey, Douglas, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino ve J. Edward Taylor (1993) "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review* 19(3): 431-66.
- Matsui, Noriatsu ve Yukio Ikemoto (2015) "Solidarity and Social Business: Theoretical Background", Noriatsu Matsui ve Yukio Ikemoto (haz.), *Solidarity Economy and Social Business: New Models for a New Society* içinde, 1-11, Tokyo: Springer.
- McCarthy, Dermot ve Donal Palcic (2012) "The Impact of Large-Scale Employee Share Ownership Plans on Labour Productivity: The Case of Eircom", *International Journal of Human Resource Management* 23(17), 3710-24.
- McLellan, David (haz., 1977) *Karl Marx: Selected Writings*, Oxford: Oxford University Press.
- Melman, Seymour (2001) *After Capitalism: From Managerialism to Workplace Democracy*, New York: Alfred A. Knopf.

- Mew, Sue (2012) "Contentious Politics: Financial Crisis, Political-Economic Conflict, and Collective Struggles - A Commentary", *Social Justice* 39(1): 99-114.
- Mignolo, Walter (2012) *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*, Princeton: Princeton University Press.
- Milberg, William (2004) "Globalized Production: Structural Challenges for Developing Country Workers", William Milberg (haz.), *Labor and the Globalization of Production: Causes and Consequences of Industrial Upgrading* içinde, 1-18, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Milberg, William ve Deborah Winkler (2010) "Trade, Crisis, and Recovery: Restructuring Global Value Chains", Olivier Cattaneo, Gary Gereffi ve Cornelia Staritz (haz.), *Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective* içinde, 23-72, Washington, D.C.: The World Bank.
- Mondragon (2013) *Annual Report*, www.mondragon-corporation.com (Erişim tarihi: 27 Mart 2015).
- Monteagudo, Graciela (2008) "The Clean Walls of a Recovered Factory: New Subjectivities in Argentina's Recovered Factories", *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* 37(2): 175-210.
- Mosley, Layna (2011) *Labor Rights and Multinational Production*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Munck, Ronaldo (2000) *Marx@2000: Late Marxist Perspectives*, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan; Türkçesi: *Marx@2000*, çev. Yalçın Yusifoğlu, İstanbul: Kitap, 2003.
- (2002) *Globalisation and Labour: The New "Great Transformation"*, Londra: Zed Books.
- (2004) "Globalization, Labor and the 'Polanyi Problem'", *Labor History* 45(3): 251-69.
- (2007) *Globalization and Contestation*, Londra: Routledge.
- (2008) "Globalisation, Contestation and Labour Internationalism: A Transformationalist Perspective", Marcus Taylor (haz.), *Global Economy Contested: Power and Conflict across the International Division of Labour* içinde, 220-38, Londra: Routledge.
- (2009) "Afterword: Beyond the 'New' International Labour Studies", *Third World Quarterly* 30(3): 617-25.
- NDI, Democratic Governance, www.ndi.org/governance (Erişim tarihi: 27 Ekim 2015).
- New York Times* (2014) "Is Owning Overrated? The Rental Economy Rises", 29 Ağustos (Erişim tarihi: 22 Mart 2015).
- Nolan, Stephen, Eleonore Perrin Massebiaux ve Tomas Gorman (2013) "Saving Jobs, Promoting Democracy: Worker Co-Operatives", *Irish Journal*

of *Sociology* 21(2): 103-15.

- Nuhoglu Soysal, Yasemin (1994) *Limits of Citizenship: Migrants and Post-national Membership in Europe*, Chicago: University of Chicago Press.
- Offer, Shira ve Barbara Schneider (2010) "Multitasking among Working Families: A Strategy for Dealing with the Time Squeeze", Kathleen Christensen ve Barbara Schneider (haz.), *Workplace Flexibility: Realigning 20th Century Jobs for a 21st Century Workforce* içinde, 43-56, Ithaca: Cornell University Press.
- Olmsted, Barney ve Suzanne Smith (1994) *Creating a Flexible Workplace: How to Select and Manage Alternative Work Options*, New York: AMACOM.
- Oomen, T. K. (2009) "Development Policy and the Nature of Society: Understanding the Kerala Model", *Economic and Political Weekly* 44(13): 25, 27-31.
- Ortiz, Isabel ve Matthew Cummins (2011) "Global Inequality: Beyond the Bottom Billion - A Rapid Review of Income Distribution in 141 Countries", UNICEF Social and Economic Policy Working Paper.
- Ovolos, "How Does It Work?" (2015) ovolos.gr/en/how-does-it-work.html (Erişim tarihi: 15 Kasım 2015).
- Öniş, Ziya (1999) *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*, Londra: Milet Publishing.
- Pagliery, Jose (2013) "Business Saves \$270K. The Trick? No Employees", *CNN Money*, 26 Şubat (Erişim tarihi: 16 Mart 2015).
- Panitch, Leo (2014) "Whose Crisis? Capital, Labour and the State Today", *Journal of Australian Political Economy* 74: 5-18.
- Panitch, Leo, Greg Albo ve Vivek Chibber (haz., 2010) *Socialist Register 2011: The Crisis This Time*, Londra: Merlin Press.
- Panitch, Leo ve Sam Gindin (2010) "Capitalist Crises and the Crisis This Time", Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber (haz.), *Socialist Register 2011: The Crisis This Time* içinde, 1-20, Londra: Merlin Press.
- Papavasiliou, Faidra (2010) "Fair Money, Fair Trade: Tracing Alternative Consumption in a Local Currency Economy", Sarah Lyon ve Mark Moberg (haz.), *Fair Trade and Social Justice: Global Ethnographies* içinde, 202-28, New York: New York University Press.
- Parayil, Govindan (1996) "The 'Kerala Model' of Development: Development and Sustainability in the Third World", *Third World Quarterly* 17(5): 941-957.
- Pearce, John (2009) "Social Economy: Engaging as a Third System?", Ash Amin (haz.), *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity* içinde, 3-21, Londra: Zed Books.
- Peper, Bram, Anneke van Doorne-Huiskes ve Laura den Dulk (haz., 2005) *Flexible Working and Organisational Change: The Integration of Work and Personal Life*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.

- Pianta, Mario ve Raffaele Marchetti (2007) "The Global Justice Movements: The Transnational Dimension", Donatella Della Porta (haz.), *The Global Justice Movement: A Cross-National and Transnational Perspective* içinde, 29-51, Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Pierson, Paul (1994) *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2002) "Coping with Permanent Austerity: Welfare State Restructuring in Affluent Democracies", *Revue Française de Sociologie* 43(2): 369-406.
- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the 21st Century*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press; Türkçesi: *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev. Hande Koçak, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2015.
- Piore, Michael ve Charles Sabel (1986) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books.
- Polanyi, Karl (1967) *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press; Türkçesi: *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim, 2007.
- Portes, Alejandro (2000) "Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities", Don Kalb, Marco van der Land, Richard Staring, Bart van Steenberg ve Nico Wilterdink (haz.), *The Ends of Globalization: Bringing Society Back In* içinde, 253-70, Boulder, CO: Rowman and Littlefield.
- Prugl, Elisabeth (1999) "What Is a Worker? Gender, Global Restructuring, and the ILO Convention on Homework", Mary K. Meyer ve Elisabeth Prugl (haz.), *Gender Politics in Global Governance* içinde, 197-209, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Pylas, Pan (2015) "HSBC Cutting up to 25,000 Jobs, Aims for Cost Savings as It Turns Focus to Fast-Growing Asia", *The Canadian Press*, 9 Haziran.
- Quijano, Annibal (2006) "Alternative Production Systems?" Boaventura de Sousa Santos (haz.), *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon* içinde, 417-45, Londra: Verso.
- Radice, Hugo (2010) "Confronting the Crisis: A Class Analysis", Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber (haz.), *Socialist Register 2011: The Crisis This Time* içinde, 21-43, Londra: Merlin Press.
- Rainnie, Al, Andrew Herod ve Susan McGrath-Champ (2013) "Global Production Networks, Labour and Small Firms", *Capital and Class* 37(2): 177-95.
- Rhoades, Gary ve Sheila Slaughter (1997) "Academic Capitalism, Managed Professionals, and Supply-Side Higher Education", *Social Text* 51: 9-38.
- Rhodes, Martin (1996) "Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform", *South European Society and Politics* 1(3): 1-22.
- Ricardo, David (1817) *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Londra: John Murray.
- Rifkin, Jeremy (1995) *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, New York: Putnam.
- Ritzer, George (2000) *The McDonaldisation of Society*, Thousand Oaks, CA:

- Pine Forge Press; Türkçesi: *Toplunun McDonaldlaştırılması*, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı, 1998.
- (2011) *Globalization: The Essentials*, Malden, MA: John Wiley and Sons.
- Rohit (2013) *It's not Over: Structural Drivers of the Global Economic Crisis*, Oxford: Oxford University Press.
- Roman, Joseph (2004) "The Trade Union Solution or the NGO Problem? The Fight for Global Labour Rights", *Development in Practice* 14(1/2): 100-9.
- Rostow, Walt Whitman (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothschild, Joyce (2000) "Creating a Just and Democratic Workplace: More Engagement, Less Hierarchy", *Contemporary Sociology* 29(1): 195-213.
- Saad-Filho, Alfredo (2010) "Crisis in Neoliberalism or Crisis of Neoliberalism?" Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber (haz.), *Socialist Register 2011: The Crisis This Time* içinde, 242-59, Londra: Merlin Press.
- Saint-Simon, Claude Henri de (1964 [1803]) "Letters from an Inhabitant of Geneva to His Contemporaries", *Social Organization, the Science of Man and Other Writings* içinde, New York: Harper Torchbooks.
- (1964 [1808]) "Introduction to the Scientific Studies of the 19th Century", *a.g.y.* içinde.
- (1964 [1825]) "On Social Organization", *a.g.y.* içinde.
- Santos, Boaventura de Sousa (haz., 2006) *The Rise of the Global Left: The World Social Forum and Beyond*, Londra: Zed Books.
- (haz., 2008) *Another Knowledge Is Possible: Beyond Northern Epistemologies*, Londra: Verso.
- Santos, Boaventura de Sousa ve César A. Rodriguez-Garavito (2006) "Introduction: Expanding the Economic Canon and Searching for Alternatives to Neoliberal Globalization", Boaventura de Sousa Santos (haz.), *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon* içinde, xvii-lxii, Londra: Verso.
- Sass, Magdolna ve Andrea Szalavetz (2014) "Crisis-Related Changes in the Specialization of Advanced Economies in Global Value Chains", *Competition and Change* 18(1): 54-69.
- Schneider, Barbara (2011) "The Human Face of Workplace Flexibility", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 638 (1): 103-22.
- Seidman, Gay (2000) "Adjusting the Lens: What Do Globalization, Transnationalism, and the Anti-Apartheid Movement Mean for Social Movement Theory?", John Guidry, Michael Kennedy ve Mayer Zald (haz.), *Globalizations and Social Movements: Culture, Power and the Transnational Public Sphere* içinde, 339-57, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- (2004) "Deflated Citizenship: Labor Rights in a Global Era", Alison Brysk ve Gershon Shafir (haz.), *People Out of Place: Globalization, Human*

- Rights and the Citizenship Gap* içinde, 109-29, Londra: Routledge.
- Sen, Amartya (1997) "From Income Inequality to Economic Inequality", *Southern Economic Journal* 64(2): 383-401.
- (2015) "The Economic Consequences of Austerity", *New Statesman*, 5-11 Haziran, 28-33.
- Sen Gupta, Sukanya, Keith Whitfield ve Bob McNabb (2007) "Employee Share Ownership and Performance: Golden Path or Golden Handcuffs?" *International Journal of Human Resource Management* 18(8): 1507-38.
- Sennett, Richard (2000) *The Corrosion of Character*, New York: W. W. Norton; Türkçesi: *Karakter Aşınması*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı, 2003.
- Serlen, Rachel F (2011) "Selling Shares in the Supermarket? Community Corporations in Community Development", *Journal of Affordable Housing and Community Development Law* 20(3/4): 331-70.
- Shaikh, Anwar (2010) "The First Great Depression of the 21st Century", Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber (haz.), *Socialist Register 2011: The Crisis This Time* içinde, 44-63, Londra: Merlin Press.
- Shen, Jie ve Brian D'Netto (2012) "Impact of the 2007-09 Global Economic Crisis on Human Resource Management among Chinese Export-Oriented Enterprises", *Asia Pacific Business Review* 18(1): 45-64.
- Silva, Eduardo (1993) "Capitalist Coalitions, the State, and Neoliberal Economic Restructuring: Chile, 1973-88", *World Politics* 45(4): 526-59.
- Slaughter, Sheila ve Gary Rhoades (2004) *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Smith, Adam (1776) *Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations*, Londra: W. Strahan and T. Cadell basımı; Türkçesi: *Milletlerin Zenginliği*, Sunuş: Gülten Kazgan, çev. Haldun Derin, İstanbul: İş Bankası Kültür, 2006.
- Smith, Angel (2007) *Anarchism, Revolution and Reaction: Catalan Labour and the Crisis of the Spanish State, 1898-1923*, New York: Berghahn Books.
- Smith, Vicki (1998) "The Fractured World of the Temporary Worker: Power, Participation, and Fragmentation in the Contemporary Workplace", *Social Problems* 45(4): 411-30.
- Standing, Guy (2009) *Work after Globalization: Building Occupational Citizenship*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Stockhammer, Engelbert (2012) "Rising Inequality as a Root Cause of the Present Crisis", Working Paper Series Number 282, PERI, University of Massachusetts Amherst.
- Taylor, Marcus (haz., 2008) *Global Economy Contested: Power and Conflict across the International Division of Labour*, Londra: Routledge.
- "The Rise of the Sharing Economy" (2013) *Economist*, 9 Mart (Erişim tarihi: 22 Mart 2015).

- Therborn, Goran (1987) "Welfare States and Capitalist Markets", *Acta Sociologica* 30(3/4): 237-54.
- Thomas, Henk ve Chris Logan (1982) *Mondragon: An Economic Analysis*, Londra: Allen and Unwin.
- Thompson, E. P. (1966) *The Making of the English Working Class*, New York: Vintage Books; Türkçesi: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim, 2004.
- Thornley, Carole, Steve Jefferys ve Beatrice Appay (haz., 2010) *Globalization and Precarious Forms of Production and Employment: Challenges for Workers and Unions*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Tilly, Charles ve Sidney Tarrow (2007) *Contentious Politics*, Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Trehwhitt, Lisa (2000) "Employee Buyouts and Employee Involvement: A Case Study Investigation of Employee Attitudes", *Industrial Relations Journal* 31(5): 437-53.
- Tsuboi, Hiromi (2015) "Distributing Clean Water in Communities", Noriatsu Matsui ve Yukio Ikemoto (haz.), *Solidarity Economy and Social Business: New Models for a New Society* içinde, 53-58, Tokyo: Springer.
- UNCTAD (2014) *World Investment Report 2014*, United Nations Publication.
- UNDP (2015) "Local Governance", www.undp.org (Erişim tarihi: 27 Ekim 2015).
- Unger, Roberto M. (2009) *The Left Alternative*, Londra: Verso.
- Usami, Koichi (haz.), *Non-Standard Employment under Globalization: Flexible Work and Social Security in the Newly Industrializing Countries*, Palgrave Macmillan, 2010.
- Ünal, Bayram (2008) "Türkiye Şeker Sektöründe Özelleştirme Sürecinde Örgütsel Sapmalar", *Tarım Ekonomisi Dergisi* 14(1): 3-11.
- Valenzuela, Luis A. (2007) "Modelling Employment, Output and Labour Costs: A General to Specific Methodology", *Revista Chilena de Economía y Sociedad* 1(2): 34-40.
- Varoufakis, Yanis (2015) *Europe after the Minotaur: Greece and the Future of the Global Economy*, Londra: Zed Books.
- Verma, Anil ve Gail Elman (2007) "Labour Standards for a Fair Globalization for Workers of the World", *The Good Society* 16(2): 57-64.
- "Victorious Catalan separatists claim mandate to break with Spain", www.reuters.com (Erişim tarihi: 28 Eylül 2015).
- Vieta, Marcelo (2014) "Learning in Struggle: Argentina's New Worker Cooperatives as Transformative Learning Organizations", *Industrial Relations* 69(1): 186-218.
- Wall, Ronald S., Martijn J. Burger ve G. A. (Bert) van der Knaap (2011) "The Geography of Global Corporate Networks: The Poor, The Rich, and The Happy Few Countries", *Environment and Planning A* 43(4): 904-27.

- Wallerstein, Immanuel (1974) *The Modern World System*, New York: Academic Press; Türkçesi: *Modern Dünya Sistemi*, 3 cilt, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın, 2010-12.
- Wallerstein, Immanuel ve Etienne Balibar (1988) *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, Londra: Verso; Türkçesi: *İrk Ulus Sınıf*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis, 1993.
- Wan, William P. ve Daphne W. Yiu (2009) "From Crisis to Opportunity: Environmental Jolt, Corporate Acquisitions, and Firm Performance", *Strategic Management Journal* 30(7): 791-801.
- Warhurst, Chris, Doris Ruth Eikhof ve Axel Haunschild (haz., 2008) *Work Less, Live More? Critical Analysis of the Work-Life Boundary*, New York: Palgrave Macmillan.
- Waterman, Peter (1993) "Social-Movement Unionism: A New Union Model for a New World Order?" *Review* 16(3): 245-78.
- (2004) *Globalization, Social Movements and the New Internationalisms*, Londra: Routledge.
- Weitzman, Martin L. (1984) *The Share Economy Conquering Stagflation*, Cambridge: Harvard University Press.
- Weitzman, Martin L. (1985) "The Simple Macroeconomics of Profit Sharing", *American Economic Review*, Aralık.
- Werner, Marion, Jennifer Bair ve Victor Ramiro Fernandez (2014) "Linking Up to Development? Global Value Chains and the Making of a Post-Washington Consensus", *Development and Change* 45(6): 1219-47.
- Whyte, William Foote ve Kathleen King Whyte (1988) *Making Mondragon: The Growth and Dynamics of the Worker Cooperative Complex*, Ithaca: Institute for Labor Relations Press.
- Williams, Christopher ve Candace A. Martinez (2012) "Government Effectiveness, the Global Financial Crisis, and Multinational Enterprise Internationalization", *Journal of International Marketing* 20(3): 65-78.
- World Cooperative Monitor: Exploring the Cooperative Economy (2014) ica.coop/sites/default/files/attachments/WCM2014_print.pdf (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2015).
- Wright, Erik Olin (2010) *Envisioning Real Utopias*, Londra: Verso.
- Zhang, Chenchen ve Nathan Lillie (2015) "Industrial Citizenship, Cosmopolitanism and European Integration", *European Journal of Social Theory* 18(1): 93-111.
- Zhao, Xin, Xianling Jiang ve Zhaoyang Li (2015) "The Impact of the Economic Crisis on the Financial Performance of Multinational Corporations", *International Review of Economics and Finance* 37: 55-68.

Dizin

- ABD, 26, 27, 69, 74, 80, 92, 93, 103, 105, 107, 108, 122, 123, 186, 204, 205n, 208n
- Acemoğlu, Daron, 19
- ağ toplumu, 127
- akademik kapitalizm, 235
- aktif işgücü piyasası politikaları, 44-45
- Amerikan emek piyasası, 143-44
- Amin, Ash, 12, 31-33
- ampirik analiz, 233n, 235
- Arjantin, 18, 95, 112, 163n
- Arrighi, Giovanni, 11, 72, 170
- Avrupa İş Konseyleri, 140
- Avrupa Konseyi, 122-23
- Avustralya, 85
- ayrımcılık, 127, 208-9
- Bangladeş, 27, 28, 32
- Beck, Ulrich, 177
- birikim döngüleri, 72
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 121, 123
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma İşbirliği Örgütü (UNCTAD), 49, 50
- Bolivya, 27, 28
- bölgesel kalkınma ajansları, 123
- bölüşüm, 16, 76, 79, 104, 107, 114, 188
- bölüşüm adaleti, 100, 110, 115, 117-18
- Polanyi'ye göre, 227
- Braverman, Harry, 229
- Bretton Woods sistemi, 246-47
- Büyük Buhran, 73, 77, 83, 87, 113
- Büyük Duraklama, 237
- Caja Laboral Popular, 188
- Castells, Manuel, 103-4, 127, 133
- Coop-City, 91
- çalışma ekonomisi, 154-55, 233
- çalışma sosyolojisi, 23-24, 154
- çalışma standartları, 23, 51-53, 71, 169
- Çin, 20, 49, 64, 85, 89, 103, 163n, 164
- çokuluslu şirketler, 46-49, 51-52, 54, 85-86, 176
- dayanışma, 16-17, 25, 186
- ağları, 114, 165, 177, 192, 224, 240
- Della Porta, Donatella, 127-28
- değişim/kullanım değeri, 150, 171-72
- demokrasi, 34, 132
- ekonomik, 139, 144
- endüstriyel, 139
- işyeri demokrasisi, 17, 35, 139-45
- ve kapitalizm, 125
- devlet, 16, 29, 31, 40, 76, 116, 121, 137
- geri çekilmesi, 23, 46, 66, 74
- müdahalesi, 40, 59, 75
- ve piyasa politikaları, 19, 33, 40, 61, 66, 77, 107, 111
- refah devleti, 74, 108-12, 114, 129, 188

- Dionysos, 120
doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 47, 55, 88, 174-76
Dünya Bankası (DB), 65, 68, 137, 168
Dünya Sosyal Forumu, 127, 225
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), 65, 127, 137, 168
- egemenlik, 23, 74, 97, 225
ekonomik büyüme, 20, 29, 73, 104, 112
ekonomik kriz, 67-70, 72-75, 83-86, 112-14, 128
Marksist analiz, 76-78
ekonomik vatandaşlık, 90, 107, 165
emek,
 üretken ve üretken olmayan emek, 148
 yabancılaşmış, 148, 152, 168
emek çalışmaları, 146, 154-59, 180, 229-33, 244, 246
 yöntem, 154-58, 231-33, 246
emek değer teorisi, 149-50, 171, 241, 245-46
emek hareketi, 45, 125, 128-29, 134, 138, 180-85, 212, 225, 239
emek piyasası, 40, 43-46, 81-82, 158, 161, 168, 176-78
emek rekabeti, 129, 154, 157, 177-78
emek-yoğun üretim, 20, 47, 51, 59, 63
endüstriyel ilişkiler, 24, 155, 229, 231, 233
endüstriyel vatandaşlık, 96-97, 129
endüstriyel yükseltme, 162-64, 167
esnek uzmanlaşma, 37-39, 230
esnek üretim, 38-42, 45
esneklik, 42, 89
 güvenceli, 44
Esping-Andersen, Gosta, 74, 108-9, 188
- eşitsiz mübadele, 29, 60-61, 164, 167
eşitsizlik, 54-55, 72, 100-7, 125-28, 138-39
 küresel, 100-7, 130, 233-34
- fason, 98, 42, 47, 51-52, 82, 89, 169
finansallaşma, 67-68, 70, 72, 150, 217
Fordizm, Fordist üretim, 41-42
- gelir dağılımı/eşitsizliği, 101-3, 115
 evrensel temel gelir, 98-99, 162, 165-67
 kutuplaşma, 75, 102-4, 166
- Gorz, Andre, 150, 152-53, 165-66, 170
göç, 80-81, 97, 105-7, 182-83
göçmenler, 80, 97, 183, 208
 göçmen emeği, 80, 178
 yasadışı, 80, 97, 139, 182, 234
GSYİH, 69, 71
- Harvey, David, 111, 247
hayali metalar, 15, 149, 246
Hindistan, 12, 28, 48, 93, 117, 164, 166, 186, 193-99, 202-4, 234, 247
Hobsbawm, Eric, 11, 72, 170, 230
- insan kaynakları yönetimi, 139, 155
İspanya, 18, 80, 128, 186-92, 226
 İç Savaşı, 187, 189
istihdam, 149-53, 156, 165
 düzensiz, 142, 149, 176, 183
 eksik, 151, 170, 177, 246
 kayıtdışı, 53, 130-32, 169, 176, 181-83, 194
 tam, 39-41, 94, 131, 151, 246
işçi merkezleri, 45, 181, 204-5, 207
işgücüne katılım, 43, 157
işletme yönetimi, 37, 49, 59, 84,

139, 145, 151, 155
 işsizlik, 40, 106, 151, 155-57, 177-78
 teknolojik, 160-62, 167
 İthal İkameci Sanayileşme, 19
 Jessop, Bob, 113-14
 kadın emeği, 39, 43, 172
 kalkınma,
 bölgesel kalkınma ajansları, 123
 çalışmaları, 19-20, 82, 238
 kalkınmacılık, 19-20
 Kalleberg, Arne, 151, 153, 229
 kapitalist üretim biçimi, 19, 25, 29, 148
 kapitalizm, 108, 111, 125, 129
 çelişkileri, 15, 25, 72
 ve demokrasi, 125, 144
 kriz, 64-70, 72-75, 83-86, 112-14, 128
 karşılıklılık, Polanyi'ye göre, 227-28
 Katalonya, 189-90, 192, 194
 kemer sıkma politikaları, 75-77, 100, 112-14
 Kerala modeli, 117-18
 Keynes, John M., 246
 Keynesyen uzlaş, 107, 246-47
 kimlik siyaseti, 98, 111, 125-34, 137-39, 224, 237
 Konya, 216-17
 kooperatifler, 34, 90-95, 119-20, 140, 186-92, 200-3, 213, 220-22
 korumacı politikalar, 66, 77, 86-87, 108
 kozmopolitan vatandaşlık, 107
 kullanım değeri, 148, 150, 171-73
 kurumsal sosyal sorumluluk, 52, 75, 93
 kurumsal yaklaşım, 21-23, 112, 121-23
 kutuplaşma, 55, 75, 100, 102-4
 gelirden, 75, 102-4, 166

Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), 17
 kültürel politik ekonomi, 113
 küresel adalet hareketi, 136-39, 184
 küresel değer zincirleri, 56-64, 88-89
 küresel eşitsizlik, *bkz.* eşitsizlik.
 küresel göç, 80-81, 105-7, 182-83
 Küresel Güney, 65, 75, 28, 176
 küresel meta zincirleri, 56, 59-62
 küresel servet vergisi, 166
 küresel toplumsal hareketler, 125-28, 130-32, 132-38, 183
 küresel üretim, 34, 37, 39, 56, 60, 62-63, 66, 88
 küresel üretim ağları, 56, 62-65, 88
 küreselleşme karşıtı hareketler, 118, 127, 134, 180
 Ludizm, Luddite yanılışı, 160
 Magnesia Takas ve Sosyal Dayanışma Ağı, 119
 mahalli sendikacılık, 180, 182
 Mandel, Ernest, 72, 162, 164-65, 173, 229
 Marx, Karl, 147-49, 168, 171, 232, 244-45
 merkezi devlet borcu, 69
 merkezilik, Polanyi'ye göre, 227
 meslek, 153-54, 177
 mesleki vatandaşlık, 96-99, 187
 meta, 147-50, 171-73, 243
 meta zincirleri, 56-64
 Mondragon, 186-93, 220-21
 Munck, Ronaldo, 12, 25, 149, 180, 183-84, 230-32
 neoliberalizm, 20 65-66, 112, 113, 128
 New Labor, 204-13
 nüfus, 78-79, 112, 162, 172

- orta düzey analiz, 156-59
 OVOLOS, 120
- özelleştirme, 111-13, 216-17
 özerklik, 188-91, 213, 222, 226
- Pankobirlik, 213-22
 Piketty, Thomas, 68, 72-73, 104, 166, 177
 Polanyi, Karl, 15, 149, 227, 246
 prekarite, 39, 42, 130, 151, 173
 prekarya, 25, 39-40, 44, 97, 98, 105, 166
 proleterleşme, 65, 73, 147, 230
- refah devleti, 74, 108-12, 114, 129, 188
 politikaları, 110-12, 114, 151, 178
 rekabet, 38-39, 42, 58-60, 84-85, 108, 163
 emek rekabeti, 129, 154, 157, 177-78
 işgücü piyasasında, 41, 81, 152, 154, 157, 177-78
- Ricardo, David, 243-44
 Rifkin, Jeremy, 159
 Ritzer, George, 47, 131
 Rostow, W. W., 19
- Saint-Simon, Claude Henri de, 244
 sanayi,
 Sanayi Devrimi, 172, 230, 243
 sanayileşme, 108-9, 163, 230, 232, 247
 sanayisizleşme, 48, 74
 Santos, Boaventura de Sousa, 12, 25, 29, 91, 93, 127
 Self-Employed Women's Association (SEWA), 193-204
 Sen, Amartya, 101, 112
 sendika, 17, 40-41, 45, 129-32, 138-41, 145, 180-84
- toplumsal hareket sendikacılığı, 41, 45, 180-82
 sermaye birikimi, 59-61, 67, 76, 150, 163, 245
 sermaye hareketliliği, 81-83, 87-88, 110, 157, 173-74, 225, 237
 sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, 77, 82, 168, 229
 sınıf temelli siyaset, 111, 125-26, 130-31
 simetri, Polanyi'ye göre, 227
 sivil toplum, 53, 114-15, 127-28, 135-39, 180-83
 küresel, 127-28, 136-38
 Smith, Adam, 38, 53, 119, 182, 190, 243
 sosyal ekonomi, 27-33, 178
 sosyal güvenlik ağları, 32, 115, 188, 239
 Sovyetler Birliği, 20, 130
 Standing, Guy, 39-41, 98, 149-50, 152-54, 166, 193, 204, 232
 Sintagma Zaman Bankası, 120
- Şili, 111, 163n
 şirketler, 39, 50-56, 61, 66-71, 75-77, 81-89, 94-95, 159-60
 ve ekonomik kriz, 55, 67-70, 81-89
 sosyal sorumluluk, 52, 75, 93
 stratejiler, 142, 168
- taşeron, 59, 168-69
 teknolojik işsizlik, 160-62, 167
 Thompson, E. P., 230
 ticaret,
 adil ticaret, 115-26
 ticaret serbestisi, 42, 49, 61, 71, 162
 toplumsal hareketler, 22, 32, 126-27, 132-38, 182-84, 240
 küresel, 34, 125, 128, 132-36

- yeni, 16, 30, 126, 130
 Torku, 216n, 217-18, 222
 tüketim, 26-28, 67, 73, 78, 81, 115-18, 131
 Türkiye, 18, 48, 68, 92, 95
 özelleştirme, 111
 şeker sanayii, 213-21, 226
- Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NDI), 122
 ulusal-sonrası vatandaşlık, 183
 Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU), 135
 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 22-23, 41, 225, 231
 Uluslararası Para Fonu (IMF), 65, 68, 111, 137, 168, 220n
 Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC), 135, 225
 Unger, Roberto M., 12, 25, 228
- ücretler, 39-40, 49, 51-52, 71, 85, 105-9, 144, 148, 161, 163, 169-70
- esnek ücretler, 94
 eşitsizlik, 105-6
- verimlilik, 47, 86, 131, 145, 151
 Volos, Yunanistan, 119
- Wallerstein, Immanuel, 11, 57-59, 72, 82, 130, 170
 Weber, Max, 245
- Xoris Mesazontes, 120
- yatırım, 47, 55-56, 84-89, 106, 123, 174, 176
 yerel takas sistemleri, 115-20, 170
 yoksulluk, 40, 100, 104, 110-12, 122, 177-78
 yönetim, 121-24, 140
 Yunanistan, 18, 32, 80, 95, 112, 119, 128
- Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN), 17, 28, 32, 226
-

Aslıhan Aykaç

Dayanışma Ekonomileri

Son otuz yılda sosyal bilimlerin en temel konularından biri kapitalist üretim biçiminin küreselleşmesi oldu. Farklı disiplinlerden ve disiplinlerarası perspektiflerden kaynaklanan geniş bir literatür ortaya çıktı. Bu kitabımın, benim gibi küreselleşmenin “Başka bir alternatif yok” söyleminin boğucu iklimi içinde yetişmiş bir sosyal bilimcinin “küresel” olanın dışında yeni bir alan arayışı olarak okunmasını arzu ederim.

Uzun dönemli tarihsel analizlerle sistemin kendini yenileme potansiyelini vurgulayan yazarlar dahi bugün geldiğimiz aşamada kapitalist sistemin ve sisteme dayalı uygarlığın tehlikeli belirsizliklerle karşı karşıya olduğunu öne sürüyorlar. Bu belirsizliklerin bir kısmı kapitalist üretim ağının tüm gezegene yayılmış olmasından, bu yayılmanın çevre ülkeler üzerindeki etkilerinden ve bütün bunlara eşlik eden toplumsal sonuçlardan kaynaklanmaktadır.

Dayanışma Ekonomileri, üretimde ve bölüşümde dayanışmayı odağına alan ekonomilerin ve ağların imkânlarını ve sınırlarını inceliyor. Bu bağlamda günümüzün çürüyen demokrasileri karşısında “işyeri demokrasisine” vurgu yapıyor. İş ve çalışmanın niteliğinde ortaya çıkan güncel değişimleri tartışan kitap, küresel ekonomi içinde emeğin bugünkü durumunu değerlendiriyor, dünyanın farklı yerlerinden dayanışma ekonomilerine örnekler getiriyor ve küresel ekonomiye devlet ve piyasa dışındaki alternatifleri tartışıyor.

–Aslıhan Aykaç



Metis Edebiyat dışı

ISBN-13: 978-605-316-144-8



Metis Yayınları
www.metiskitap.com